

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Komunistická strana Rakouska a československý reformní komunismus

Disertační práce

Autor: Mgr. Ondřej Holub

Studijní program: N 7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie - prezenční

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Hradec Králové, 2021

Zadání disertační práce

Autor: Mgr. Ondřej Holub

Studium: F17DP0016

Studijní program: P7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název disertační práce: **Komunistická strana Rakouska a československý reformní komunismus**

Název disertační práce A1: The Communist Party of Austria and the czechoslovakian Reform Communism

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Metody: Induktivní, Přímá, Nepřímá, Komparativní, Typologická, Biografická, Metoda sondy.

Cílem disertační práce je analýza politických a ideologických postojů Komunistické strany Rakouska vůči československému reformnímu komunismu 60. let. Práce předpokládá studium celkového historického vývoje Komunistické strany Rakouska v průběhu let 1918 - 1968 a analyzuje způsob, jakým strana postupně dospívala k vlastnímu osvojení ideje demokratického socialismu. Smyslem práce je přiblížit politický a ideový Komunistické strany Rakouska ve vazbě k československé reformě socialismu v 60. letech 20. století a přispět k osvětlení badatelského problému zda, případně za jakých okolností a ideových východisek, vnímali rakouští komunisté československý demokratizační model jako kompatibilní se svými vlastními idejemi a programem.

Doporučené prameny a literatura: - Zentral Parteiarchiv KPÖ Alfred Klahr Gessellschaft, Vídeň - Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung (VGA) Archiv. Vídeň - Staatsarchiv Österreich, fond Ministerratt Protokolle, - Národní Archiv Praha, fond MZV - výstřížkový archiv, oddíl Rakousko - Národní Archiv Praha, Ústav dějin KSČ - Rathkolb, Oliver. The Paradoxical Republic. Austria 1945 - 2005. New York: Berghahn Books, 2005. - Rathkolb, Oliver. Internationalisierung Österreichs seit 1945. Innsbruck: StudienVerlag, 2006 - Karner, Stefan a kol. Prager Frühling: das internationale krisenjahr 1968. Beiträge. Köln: Böhlau, 2008 - Graf, Maximilian. Österreich und die DDR 1949 - 1990. Politik und Wirtschaft in schatten der deutschen Teilung. Wien: ÖAW, 2018 - Graf, Maximilian, Knoll, Sarah. Franz Marek. Beruf und Berufung Kommunist. Wien: Mandelbaum Verlag, 2017 - Valeš, Lukáš. Česko - rakouské souvislosti Pražského jara. Závlekov: AgAkcent, 2008 - Bracke, Maude. Which socialism? whose détente?: West european communism and the Czechoslovak crisis, 1968. Budapest, CEU Press, 2007 - Trensčényi, Balász a kol. A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume II: Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century and Beyond. Part I,II. Oxford University Press, 2018

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 13.2.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval pod vedením školitele doc. PhDr. Jana Mervarta, Ph.D. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 22. 9. 2021

Podpis:

Anotace

HOLUB, Ondřej, *Komunistická strana Rakouska a československý reformní komunismus*. Hradec Králové: FF UHK, 2021, 260 s. Disertační práce.

Komunistická strana Rakouska je jednou z nejstarších komunistických stran na světě. Její dějiny, ideový a politický vývoj, jsou nevyhnutelně spjaty s českým prostorem a s historií Komunistické strany Československa. Společně sdílený odkaz dějin dělnického hnutí, silná generační i personální vzájemnost, zkušenost válečného odboje a exilu, to vše pojilo české, slovenské a rakouské komunisty v průběhu bouřlivých dějin střední Evropy ve 20. století. Rakouská komunistická inteligence patřila též během období tzv. poststalinismu k předvoji komunistického reformismu a socialistického humanismu. Navzdory těmto skutečnostem česká historiografie dějin komunismu rakouské komunistické hnutí dosud opomíjela. Tato disertační práce usiluje za přispění transnacionálních a intelektuálních dějin o historickou analýzu ideových a politických postojů, které determinovaly vztah rakouských komunistů vůči československému komunistickému reformismu 60. let a jeho projektu socialistické demokracie. Rekonstruuje za tím účelem celkový obraz politického a ideového vývoje této strany v letech 1918–1968 a je tak i specifickým příspěvkem k dějinám rakouské levice.

Klíčová slova – Komunistické hnutí, Rakousko, Československo, komunistický reformismus, socialistická demokracie, poststalinismus

Annotation

HOLUB, Ondřej, The Communist Party of Austria and the czechoslovak. reform communism Hradec Králové: Philosophical Faculty, UHK 260 p. Dissertation thesis.

The Communist Party of Austria is considered to be one of the oldest Communist party around the world. Its history, as well as its ideological and political development, are inevitably linked to the history of Bohemia and to the history of the Communist party of Czechoslovakia. The common shared legacy of the history of the worker's movement, and the experience of anti-Nazi resistance and exile, together with strong generational and personal reciprocity linked Czech, Slovak and Austrian Communists during the turbulent history of Central Europe in the 20th Century. The Austrian Communist intelligentsia also belonged to the vanguard of Communist reformism and socialist humanism during the so called post-Stalinist period. However, the Czech historiography of Communism has neglected the Austrian Communist movement so far. With the contribution of transnational and intellectual history, this dissertation thesis seeks to provide a historical analysis of the ideological and political attitudes of Austrian Communists that determined the relation to the Czechoslovak Communist reformism of the 1960s and the project of socialist democracy. To this end, the thesis also reconstructs the general framework of the ideological and political development of Austrian Communist in the period of 1918–1968. Thus it could be characterized as a specific contribution to the history of Austrian left.

Keywords: Communist movement, Austria, Czechoslovakia, Communist reformism, socialist democracy, post-Stalinism.

Obsah

Seznam použitých zkratk	1
Úvod	2
Problémy historické interpretace reformního komunismu	2
Metodologická východiska práce a její badatelské cíle	10
Rakouský komunismus a problém střední Evropy	17
Sumarizace cílů	22
Charakter pramenné základny	23
Vybrané zahraniční a české archivní prameny k tématu	23
Monografie	27
Tematické rozvržení práce	30
Oddíl 1. Politický a ideový obraz dějin KPÖ v letech 1918–1955. Od pádu monarchie k rakouské neutralitě	34
Kapitola 1. Kulturně-politický kontext vzniku Komunistické strany Rakouska a problémy komunistické alternativy po roce 1918	37
Poválečný austromarxismus jako normativní koncept rakouského marxistického humanismu. Jeho geneze, teorie a dějinná role	47
Austromarxismus jako „signifikantní druhý“ rakouského komunismu. Marxistická epistémé a strukturální vazby v horizontu demokratického socialismu	59
Problém historicity rakouského komunismu jako logické totality. Dějiny smyslu, otázka kontextu a události	68
Kapitola 2. KPÖ a otázka rakouského národního komunismu. Geneze, vývoj, tendence	71
Historicko-politický kontext vývoje KPÖ v meziválečném období	71
Idea austrofašismu, „rakouský mýtus“ a potřeba nové národní levicové opozice	74
Jura Soyfer – myšlenkový svět „únorového komunisty.“	78
Proměna kolektivity KPÖ po únoru 1934	79
Rakouský národní komunismus	87
Vize samostatného národa jako program komunistů pro poválečné Rakousko	91
Rakouští komunisté v nové republice. Vize, konflikty, problémy	95
Kapitola 3. Československý a rakouský komunismus v letech 1918–1955. Dvě komunistické strany pod zorným úhlem transnacionálních dějin	102
Dědictví hainfeldského sjezdu jako východisko pro marxistickou levič	105
Leopold Grünwald, Egon Ervín Kisch a Hugo Sonnenscheina jako osobnosti na pomezí českého a rakouského komunismu	107
Vybrané milníky vztahů KSČ a KPÖ v meziválečném období	111
Představy československého a rakouského exilu o poválečném uspořádání	115
Československo-rakouské poválečné vztahy, jejich proměny a KPÖ	118
Aféra Intrac a její důsledky	121

Oddíl 2. Komunistická strana Rakouska a perspektivy poststalinismu	125
Kapitola 4. Tendence poststalinického vývoje rakouských komunistů v kontextu společenské situace Rakouska v letech 1955–1965.....	127
Charakter rakouské pozice a identity v Evropě po roce 1955	127
„Rakouská cesta k socialismu.“ Ke genezi poststalinického reformismu KPÖ mezi lety 1955 a 1961	132
Italské inspirace rakouského komunismu. Cesta k 19. sjezdu strany.....	139
Vrcholné období rakouského reformního komunismu. 19. sjezd a jeho důsledky	142
Kapitola 5. KSC a KPÖ v poststalinickém období (1955–1965).....	151
KSC a KPÖ v kontextu československo-rakouských vztahů po roce 1955.....	154
Obrat k dějinám. Vliv Ústavu dějin KSC s Pavla Reimana na styky s rakouskými komunistickými intelektuály. Reflexe pokrokových tradic německé a rakouské literatury jako předmět zájmu stranických historiků.....	162
Kafkovská konference v Liblicích a její význam ve vztazích české a rakouské reformní komunistické inteligence.....	168
Konference Weltfreunde 1965 jako svědectví o paměti exilu a odboje.....	174
Celkový výraz vztahu rakouských a československých komunistických reformistů okolo poloviny 60. let.....	177
Kapitola 6. Rakouští komunisté a československý program reformy socialismu ve druhé polovině 60. let.	180
Pozice, strategie a orientace Komunistické strany Rakouska v kontextu proměn rakouské politiky a společnosti ve druhé polovině 60. let	184
Oficiální mezistranické styky KSC a KPÖ v polednovém období	199
Ostatní varianty a platformy styku rakouských a československých komunistů	202
Obraz československé reformy ve stranickém tisku v kontextu konfliktů uvnitř KPÖ	206
Potlačení pražského jara a krize rakouského komunismu	215
Závěr	222

Seznam použitých zkratk

AÖGZ – Archiv der Österreichischen Gesellschaft für Zeitgeschichte

DÖW – Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes

DFP – Demokratische Fortschrittliche Partei

EKI – Exekutiva Komunistické Internacionály

FAM – Free Austria Movement

FPÖ – Freiheitliche Partei Österreich

FRSI – Federace Revolučních socialistů „Internacionála“

KPÖ – Kommunistische Partei Österreichs

KPDÖ – Kommunistische Partei Deutsch-Österreich

KSČ – Komunistická strana Československa

LA PNP – Literární archiv Památníku národního písemnictví

MLPÖ – Marxistischde-Leninistische Partei Österreichs

MÚA – Masarykův ústav a archiv

ÖAAB - Österreichischer Arbeitnehmerinnen- und Arbeiternehmerbund

ÖLA – Österreichische Literaturarchiv

ÖVP – Österreichische Volkspartei

PCI – Partito Comunista Italiano

SAJ – Sozialistische Arbeiterjugend

SAPMO – Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen

SDAP – Sozialdemokratische Arbeiterpartei

STAPO - Staatspolizei

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschland

SPÖ – Sozialistische Partei Österreichs

VGA – Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung

ZPA – Zentral Parteiarchiv

Úvod

Problémy historické interpretace reformního komunismu

Přístupovat k psaní dějin československého komunistického reformismu znamená vždy také snahu o kritické vypořádání s interpretačními rámci, které se snaží proniknout do podstaty tehdejšího projektu socialistické demokracie se sobě vlastním politizujícím předporozuměním a určit tzv. „socialismu s lidskou tváří“ jeho místo v dějinách. Nejinak je tomu v případě práce, jejímž cílem je vyložit, co znamenal fenomén československého poststalinského socialistického humanismu pro rakouské komunisty, jak jej tito pro sebe interpretovali, a nakolik vycházela témata, milníky a principy československé varianty komunistického reformismu vstříc jejich dobovému politickému angažmá, jejich dějinné paměti nebo revolučním tradicím. Kritické vyrovnání s různými hledisky interpretace československého komunistického reformismu je tak něčím, co úvodem této práce nelze opominout. O to více, nakolik je záměrem práce charakterizovat politický a intelektuální horizont, identitu a tvářnost dvou vzájemně si blízkých komunistických stran ve střední Evropě 20. století.

Jiří Hoppe ve své předmluvě k bibliografii pražského jara uvádí celkem čtyři různé interpretační rámce nebo narativy, které je možné kategorizovat jako styly diskurzivních výpovědí o pražském jaru, lze je však vztáhnout na výklad komunistického reformismu jako takového. Hoppe uvádí, že *normalizační*, *reformně-komunistický*, a jim odpovídající *liberálně-demokratický* a *radikálně-kritický* interpretační rámec tvoří jistou základní strukturu výpovědí.¹ Ale zatímco normalizační interpretační rámec se vyčerpá v rozmezí *generativního metatextu Poučení z krizového vývoje*, jehož jazyk a historické určení nepřesahuje², zbývající rámce jsou ve své vypovídající hodnotě stále relevantní a schopny přesahu, a sice v podobě *pravdivostního diskurzu*, závisujícího na současné podobě či

¹ HOPPE, JIŘÍ. Jak se psalo a píše o Pražském jaru 1968? In: Pražské jaro 68. Bibliografie. Praha: ÚSD, 2013. str. 14.

² KOPEČEK, MICHAL. Vládnout právem. Česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969–1994. In: KOPEČEK, MICHAL (ed.) *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019. str. 53.

stavu bádání a na charakteru veřejné diskuse.³ Dva z těchto dominujících pravdivostních diskurzů, liberálně-demokratický a radikálně-kritický, se též příležitostně prolínají na základě teorie totalitarismu a společně tvoří pojetí tzv. *liberálního triumfalismu*. Ten staví zejména na morálních motivech, které zpětně klade v konfrontaci s historickou pamětí.⁴ Zakládá touto konfrontací příběh o roku 1989, který nad rokem 1968 *triumfoval*, když ve vlastním revolučním vzepětí vyústil v jediné možné řešení otázky humanismu, lidských práv a demokracie – v řešení liberální hegemonie.

Optikou liberálního triumfalismu je vyústění reformního komunismu ve druhé půli šedesátých let hodnoceno nejčastěji jako předzvěst či první příznak eroze, definitivního zhroucení totalitního komunismu, dokazující jeho nereformovatelnost.⁵ Tato perspektiva zbavuje politický a ideový kontext komunistického reformismu jeho vlastního utopického rozmezí, odmítá jej vidět jako autentický projekt emancipace a demokratizace. Místo toho hovoří o „velkém průlomu liberalismu,“⁶ jehož „věčné“ hodnoty je třeba bránit navzdory různým totalitárním nebo radikálně alternativním politickým nárokům.

Vize autentického demokratického socialismu má v takové perspektivě hodnotu jen jako *iluze*, bez taktiky nebo strategie směřující k neúprosné „logice nočního vpádu,“⁷ mocenské realitě sovětské okupace. Nikoli komunistická strana, ale náhle se probouzející občanská veřejnost vráží na jaře 1968 nohu „do pootevřených dveří“ liberálních svobod, aby po dobu krátkého „jara“ odhalovala své možnosti a manipulovala s aparátem moci.⁸ Komunisté v tomto narativu vystupují jako představitelé moci, již je vzdorováno, a která dočasně ustupuje morálním a politickým nárokům občanské společnosti.

Často to však byli sami reformní komunisté, kteří ve svých pozdních výkladech pražského jara poskytli tomuto narativu nutnou legitimitu. Zdeněk Mlynář explicitně představil obraz komunistické státní totality, kterou bylo prostřednictvím reformy nutné „rozrušit“ zaváděnými prvky pluralismu.⁹ Ekonom Ota Šik rozuměl vlastní reformní

³ FOUCAULT, MICHEL, Je třeba bránit společnost. Praha: Filosofia, 2005. str. 38.

⁴ KOPEČEK, MICHAL, Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960. Praha: Argo, 2009. str. 20.

⁵ KLAUS, VÁCLAV, Touha po svobodě je nezničitelná. In: KLAUS, Václav, DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek. *Srpen 1968: čtyřicet let poté – sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. str. 11-15.

⁶ Tamtéž, str. 13-15.

⁷ PITHART, PETR, Osmašedesátý. Vyd. 3. Praha: Rozmluvy, 1990. str. 57.

⁸ Československá jara a podzimy. Václav Havel o roce 1968. *Listy*, roč. 28, č. 3/2008. str. 13.

⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk, Mráz přichází z Kremlu. Praha: Mladá fronta, 1990. str. 91.

zkušenosti jako základu své koncepce „třetí cesty“ mezi kapitalismem a socialismem.¹⁰ S představou marxisticky koncipované socialistické demokracie měla však tato koncepce společného jen velmi málo a spíše ji můžeme vnímat jako zpětný výklad reformních procesů, v zásadě blízký sociálnědemokratickým pojetím. Autenticita vlastního projektu komunistické reformy se v tomto zpětném výkladu poněkud vytrácí.

Problém výkladu reformního komunismu tak odráží *krizi narativů*, typickou pro postmoderní kondici, jak ji popisuje Jean-Francois Lyotard. Jsou to ale právě narativy, které umožňují společnosti, v níž vznikají, definovat její vlastní kompetence a určit, jaká povaha faktů bude vyzdvížena a jaká nikoli.¹¹ Kritické interpretační rámce reformního komunismu a pražského jara, vycházející z představy jednoznačné liberální hegemonie, odhalují, že historický fenomén československé reformy socialismu je řešen v *kontextu rozepře*, postrádající měřítka posuzování, která bychom mohli aplikovat na různé druhy argumentace.¹² Teorie totalitarismu, alespoň pokud jí rozumíme v pojetí Raymonda Arona, chce být přitom obhajobou liberální demokracie proti *absolutismu ideologií*.¹³ Je ovšem na místě se ptát, zda taková obrana liberálních ctností nepomine některé aspekty dějinné role komunistické strany coby historického aktéra? Popíše komunistickou stranu (tedy jakoukoli myšlenou komunistickou stranu ve 20. století) jako svým způsobem první „*globální instituci*“, jejímž úkolem je být předvojem revoluce.¹⁴ Nebude ale v pokušení popisovat tuto specifickou instituci, nutně provázanou s ideologickým narativem, jako „uzavřený systém znaků“?¹⁵ Nebude pro takové pojetí komunismus onou „zlou silou z vnějšího světa“, jejíž vnitřní potřebou je manipulace a útlak občanské společnosti?¹⁶ Takový předpoklad by snadno mohl vést k nežádoucím důsledkům – totiž k marginalizaci právě těch „národních zdrojů legitimacy“, které u každé komunistické strany doplňují její

¹⁰ ŠIK, OTA. Jarní probuzení. Iluze a skutečnost. Praha: Mladá fronta, 1990. str. 251.

¹¹ LYOTARD, Jean-Francois. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester University Press, 1983. str. 20.

¹² TÝŽ, Rozepře. Praha: Filosofia, 1998. str. 19.

¹³ CHÂTON, GWENDAL. Taking Anti-totalitarianism seriously: The Emergence of the Aronian Circle in the 1970s. In: SAWYER W. STEPHEN, STEWART IAIN. *In Search of the Liberal Moment. Democracy, Anti-totalitarianism, and Intellectual Politics in France in 1950*. str. 17–38.

¹⁴ JAMES McADAMS, A. Vanguard of the Revolution. The Global Idea of the Communist Party. New Jersey: Princeton University Press, 2017. str. 3.

¹⁵ KOLÁŘ, PAVEL. Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu. Praha: NLN, 2019. str. 22.

¹⁶ PULLMANN, MICHAL. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3-4./ 2008, str. 703-717.

internacionální rozměr, vypovídají o její kolektivní identitě a o příslušnosti k danému kulturnímu a sociálnímu, národnímu kontextu.¹⁷

Primární otázkou pro historika, který ve své práci hodlá analyzovat smysl, dosah, charakter a intenzitu vztahu zahraniční komunistické strany k otázce československého komunistického reformismu a pražského jara, by tak mělo být, zda interpretační rámeček, vycházející z představy liberální hegemonie, nevyjímá zkoumané jevy z jejich vlastního režimu *historicity*. Zatímco totiž liberalismus je typický prezentismem, představou, že právě on představuje zakončení dějin, komunismus jako ideologie nastoluje svůj vlastní *telos*. Do nástupu konzervativní stagnace Brežněvovy éry je výlučně teleologický ve způsobu, jakým pracuje s imaginací budoucnosti i svou vlastní historickou pamětí.¹⁸ Jako kolektivní politický orgán představuje komunistická strana historického aktéra, který na základě spojení utopické perspektivy a deterministické kauzality představuje program společenské emancipace v marxistickém smyslu jako vyústění dějin.¹⁹ Liberálně-kritická teorie totalitarismu ale klade rovnítko mezi utopické a totalitární.²⁰ Tím sice potvrzuje vlastní kompetenci jako určitý druh výpovědi (Lyotard), zbavuje se ale jemných analytických nástrojů, nezbytných pro *porozumění* myšlenkovému světu evropského komunismu.²¹ Namísto toho hodnotí tento svět perspektivou svých institucí, prizmatem sobě vlastních hodnot a pravd. Často „*ignoruje specifický způsob bytí dané oblasti*.“²²

Proto je například americká politická teoretička Jodi Dean toho názoru, že dějiny komunismu, psané v převládajícím *modu antikomunismu*, se jako výsledku dobírají pouze „*historie bez historicity*.“²³ Opomíjí totiž dva myšlené póly vztahových vazeb, jimiž je vůbec komunistická kolektivní identita determinována. Komunismus ustavuje mezi těmi, kdo na něm participují, jistý vztah sounáležitosti (*sameness*).²⁴ Opakem sounáležitosti, je potom jinakost (*otherness*), jako režim vztahu, kterým jsou komunisté determinováni většinou společností v západních a tržně orientovaných společnostech a pociťují jej jako formu marginalizace a vyloučení. Zatímco model občanství (*Citizenship*), je

¹⁷ BRACKE, MAUD. *Which Socialism, Whose Détente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968*. Budapest: CEU Press, 2007. str. 21.

¹⁸ TRAVERSO, ENZO. *Left-Wing Melancholia. Marxism, History and Memory*. New York: Columbia University Press, 2016. str. 57-68.

¹⁹ Tamtéž, str. 69-70.

²⁰ GEOGHEGAN, VINCENT. *Utopianism and Marxism*. Bern: Peter Lang, 2008. str. 99.

²¹ KOLÁŘ, PAVEL. *Soudruzi a jejich svět*, str. 23.

²² GADAMER, Hans-Georg. *Problém dějinného vědomí*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2019. str. 13–19.

²³ DEAN, JODI, *The Communist Horizon*. London: Verso, 2012. str. 36.

²⁴ TÁŽ, Comrade. *An Essay on Political Belonging*. London: Verso, 2019. str. 83.

moderován státem, přejímá dané kulturní vzorce, „soudružství“ (*Comradeship*) stát přesahuje jako kategorie identity, politické anebo intelektuální přináležitosti.²⁵ *Historicita* dějin komunismu je zde tím, co vzniká jako rozumění tomuto *otherness* a *sameness*, dvěma konstantám *Comradeship*. „Soudružství“ je pak *habitem*, jemuž je možné rozumět jako *principu, generujícímu strategii, umožňující aktérům vypořádat se s nepředvídanými a stále se proměňujícími situacemi*.²⁶

Neznamená to, že by vztah mezi těmito dvěma kategoriemi „občana a soudruha“ byl v každém ohledu protikladný. Jde ale o to, jak také uvidíme na příkladu rakouských komunistů, že ideový nárok komunistické sounáležitosti etablované kulturní vzorce občanství v konkrétním národním kontextu konfrontuje, uvádí je v pochybnost, pokouší se je měnit a definuje vlastní vztah k národním i mezinárodním událostem (pražské jaro), které takové konfrontaci napomáhají a které ji legitimizují. Historik zde sleduje proměny jinakosti a sounáležitosti jako dvou pilířů kolektivní identity komunistické strany, a je svědkem transformace revolučního narativu, který vlivem podstatného fenoménu, jakým byl československý komunistický reformismus, nezůstává stejný.

Všechny tyto teze jsou jako aktuální „obava o historicitu“ novou variací starších výroků Alasdaira MacIntyry, které formuloval ještě ve svém marxistickém „období“ jako poznámky k psaní dějin komunismu. Podle MacIntyry, se historik, pro něž je revoluční, utopický příslib komunismu jen *absurdní fantazií*, z psaní dějin o komunismu v podstatě sám vylučuje, neboť mu schází smysl pro tragédii, velikost i selhání říjnové revoluce.²⁷ Pokud tato obava trvá a jeví se být vlastní doménou kritiky teorie totalitarismu, nabízí se otázka, zda pro charakterizaci vztahu rakouských komunistů k pražskému jaru nebude nejvhodnější volbou *reformně-komunistický* interpretační rámec. MacIntyrem zmíněný smysl pro dějinnou tragiku socialistické revoluce je zde niterně přítomný. Reforma roku 1968 není už jen projevem postupně a přechodně slábnoucího represivního a totalitárního režimu,²⁸ ale fenoménem, důsledně vsazeným do určitého prostoru a času. Jejich rámec je nutno respektovat, neboť určují podmínky a možnosti, kterými reformní vedení vůbec

²⁵ Tamtéž. str. 64.

²⁶ ŠEBEK, Josef. Literatura a sociálně. Bourdieu, Williams a jejich pokračovatelé. Praha: FF UK, 2019. s.29

²⁷ MACINTYRE, ALASDAIR. How to Write About Lenin – and How Not to. In: BLACKLEDGE, Paul, DAVIDSON, Neil. *Alasdair MacIntyre's Engagement with Marxism. Selected Writings 1953-1974*. Leiden: Brill, 2008. str. 355-360.

²⁸ KOHOUTEK, JIŘÍ, SLAVÍČEK, JAN. Pražské jaro a normalizace jako případ zániku a restaurace totalitarismu? In: PETRÁŠ, JIŘÍ, SVOBODA, LIBOR. *Jaro 68 a nástup normalizace. Československo v letech 1968–1971*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, str. 282–290.

disponovalo. Danost historického vývoje Československa a jeho tehdejší zahraniční orientace jsou tu mezníkem, který vytyčuje nárok na socialistický pluralismus jako jediný možný model.²⁹ Tento, artikulovaný *Akčním programem*, směřuje až k obnovení role KSČ jako společenské avantgardy, opírající se o masovou podporu.³⁰

Především ale historický narativ reformního komunismu umožňuje rekonstruovat některé spoje mezi myšlenkovým světem československých a rakouských komunistů, které zřetelně vystupují na povrch tehdy, kdy nelze popřít sdílenou historickou zkušenost Rakouska a Čech. Takto je typické, když Zdeněk Hejzlar vidí v osobě Bohumíra Šmerala a ve „šmeralismu“ *historickou oporu pro obrat k reformní demokratizační politice*,³¹ zatímco pro Leopolda Grünwalda, korespondenta rakouského komunistického deníku *Volksstimme*, je Šmeral *prvním eurokomunistou*.³²

Zároveň je to však právě smysl pro tragickou dějinnou nenaplněnost samotného projektu komunistické reformy, co činí reformně-komunistické pojetí ve výkladu tématu rovněž slabým. Když uvažuje o pražském jaru jako o součásti „českého údělu“, uzavírá jej pevně do českých dějin, činí z něj důstojného pokračovatele národního obrození či veškerých intelektuálních snah, které jsou každopádně svázány s českým prostorem, a činí tak také tehdy, když trvá na významu československé reformy pro Evropu.³³ V jiných variacích hovoří o československém komunistickém reformismu jako o jevu geneticky, niterně spojeném s reformní tradicí českých dějin, jejichž „osudem bylo zůstat na přínosné půdě reformy.“³⁴ Pokud je však tento reformismus a jeho vyústění v pražském jaru výlučně „českou“ zkušeností, nezůstává pak vztah komunistických stran Evropy a světa vůči němu výhradně pasivní, aniž by nám cokoli odhaloval o povaze jejich identity, proměnách jejich vlastního revolučního narativu, o charakteru typického vnitřního napětí, rostoucího v důsledku blízké přítomnosti natolik významného reformního experimentu? V diskurzu reformního komunismu je proto třeba vždy lokalizovat hranici, za kterou již

²⁹ BENČÍK, ANTONÍN. V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta, 2007. str. 86.

³⁰ HEJZLAR, ZDENĚK. Praha ve stínu Stalina a Brežněva. Vznik a porážka reformního komunismu v Československu. Praha: Práce, 1991. Str. 96-98.

³¹ Tamtéž. str. 15.

³² GRÜNWARD, LEOPOLD. Wandlung. Ein Altkommunist gibt zu Protokoll. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1979. str. 26.

³³ KUNDERA, MILAN. Český úděl. *Listy. Týdeník svazu čs. spisovatelů*. roč. 1, č. 7-8, 19. prosince 1968. str. 1.

³⁴ PFFAF, IVAN, Historické kořeny reformního hnutí v české společnosti. Köln: Index, 1988. str. 126–127.

výpověď zachází s pražským jarem jako s „nosným principem národních dějin“,³⁵ ale nenabízí možný vztah k transnacionálnímu, širšímu významovému celku.

Přínosnějšími se jeví druhy výkladu, které odhalují československý komunistický reformismus jako typ či inherentní část *socialistické moderny*. V ideologické „tkáni“ této moderny rozeznávají totiž *teleologický dějinný optimismus*, který jí byl vlastní a s nímž odhalovali českoslovenští komunisté jako loajální a kritičtí partneři řadu „propastí mezi ideologickými nároky a skutečností“ v každodenní reálné zkušenosti Československa, Sovětského svazu a východní Evropy.³⁶

Moderna, na níž se zakládal komunistický reformismus, byla výzvou emancipaci člověka jako druhové bytosti a rozuměla fenoménu občanského angažmá na základě marxistických kritérií této rodové emancipace. Reformnímu komunismu lze rozumět především jako pokusu naplnit pojem občanské společnosti marxistickým smyslem, ve shodě s Marxovými texty typu *Grundrisse*.³⁷ Povaha a smysl takového pokusu, jakož i charakter diskurzu socialistické moderny, pak umožňují vnímat komunistické strany jako ústřední kolektivní aktéry, k jejichž percepci československé socialistické reformy a pražského jara je možné se obracet v rámci jejich vlastního myšlenkového univerza. Díky tomu jsme schopni reflektovat příčiny či pohnutky (*causes*) komunistické reformistické orientace bez předčasných soudů a generalizací, typických pro liberální triumfalismus.³⁸

Mnohoznačnost či ideová variabilita celého konceptu socialistické moderny však umožňují některým autorům poukázat na ty prvky moderny, které se naopak jeví jako zcela neutopické a neteleologické, nebo odhalují proces pražského jara jako průsečík zásadního sporu mezi utopickým a antiutopickým.³⁹ Vítězslav Sommer spatřuje ústřední problém československé reformy ve stálém konfliktu mezi demokratizací a expertizací (technokratickou a ekonomickou).⁴⁰ Ronald Kowalski hledá širší geopolitické sepětí

³⁵ MERVART, JAN. Český úděl z pohledu konce 60. let. Několik poznámek k polemice Kundera versus Havel. *Dějiny-teorie-kritika*, č. 2/ 2005, str. 255-266.

³⁶ PAUER, JAN. Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení. Praha: Argo, 2004. str. 11-12.

³⁷ LAKATOŠ, MICHAL. Úvahy o hodnotách demokracie. Praha: Melantrich, 1968. str. 10-11.

³⁸ GHODSEE, KRISTEN. The Left Side of History. World War II and the Unfulfilled Promise of Communism in Eastern Europe. London: Duke University Press, 2015. str. XIX.

³⁹ KOLÁŘ, PAVEL. Prager Frühling als Schnittstelle des europäischen geisteswissenschaftlichen Transfers. In: TŮMA, Oldřich, DEVÁTÁ, Markéta. 1968: Pražské jaro 1968: občanská společnost-média-přenos politických a kulturních procesů. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. str. 159-166.

⁴⁰ SOMMER, Vítězslav. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Praha: ÚSD AV ČR, NLN, 2019. str. 6.

reformního experimentu komparací se soudobým maďarským vývojem k „tržní“ variantě socialismu, a československý pokus o reformu je pro něj *kadárismem v československém stylu*.⁴¹ Obdobnou tezi zastává také Mike Makin-Waite, pro něhož je právě Kadárova ekonomická reforma hnacím motorem demokratizačních, a zvláště pak ekonomických změn v Československu.⁴² Koncept socialistické moderny rovněž dovoluje číst ideové aspirace komunistického reformismu na základě globálního kontextu modernity a vyložit je jako jakýsi „poslední záchvěv“, vyvrcholení představy o technologické modernitě, která zamýšlela realizovat svůj kvalitativní skok „říše svobody,“ argumentovala technokratickým jazykem, a snila o plné industriální prosperitě ve světě „sofistikovaných systému řízení.“ A to v situaci, kdy již v západní Evropě sílily hlasy, kritizující represivní povahu technokracie.⁴³

Teze o socialistické moderně se s každým dalším historickým vhladem do tématu dále problematizuje, vnitřní svět jejího revolučního narativu se jeví být plný nejrůznějších konfliktů a kontradiktorních nároků, mnoha rozdílných očekávání. Spolu s prohloubením historického povědomí o kontradikcích ve vlastním příběhu této moderny se opět navrácí také problém studia perspektivy komunistických stran ve vztahu k ní. Jakkoli mohou být některé hypotézy poněkud schematické, zejména pokud činí Budapešť jakýmsi centrem poststalinské socialistické modernity, anebo nadměrně akcentují technokratické prvky sledovaných změn, poukazují často nepřímou na problém, který je z hlediska této práce ústřední.

Zjevně totiž nestačí jen popsat vztah té které strany k zachycenému fenoménu jako definovaný ryze jazykem ústředního výboru a stranického aparátu. Studie, věnované například problému *neostalinismu*, naznačují, že kolektivní identita komunistů se nepodobala lineárnímu povrchu, jehož tvářnost byla jednoznačně určována sjezdovými usneseními, ale spíše složité struktuře, v níž docházelo ke kolizi hned několika ideových matric a časových rovin. Konkrétně český neostalinismus vnesl ve svých představitelích do reformních 60. let agitační a bojovou rétoriku 30. let, s řadou typických výrazů typu

⁴¹ KOWALSKI, Ronald. *European Communism 1848–1991*. New York: Palgrave Macmillan, 2006. str. 187.

⁴² MAKIN-WAITE, Mike. *Communism and Democracy. History, debates and potentials*. London: Lawrence & Wishart, 2017. str. 170–171.

⁴³ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj, ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Praha: Argo, 2018. str. 212–220.

„sociálfašismus.“⁴⁴ Nejedná se o náhodný disruptivní moment, který by bylo možno odbýt jako historickou shodu okolností. Naopak jde o jev, odhalující dějinný a politický jev komunismu, jako složený z mnoha faset a rovin.

Pro Jodi Dean je komunistická strana ve svém bytostném principu *emocionální strukturou (affective infrastructure)*, vyjadřujícím psychodynamiku pocitů, nadějí nebo očekávání. V této emocionální struktuře spolu členové strany navzájem komunikují, motivují se, vytvářejí představu *symbolického prostoru* své politické praxe (tedy určují systém hodnot).⁴⁵ Zároveň je ovšem nepřesné (Dean se inspiroje Jacquesem Lacanem) klasifikovat proměnlivost emocionální struktury, která je komunistické straně vlastní, jen za použití termínů *souhlasu* a *schismatu*. Symbolický prostor *stranickosti* je onou klíčovou doménou, v níž se argumentuje, rodí se historické vědomí a modus reprezentace, dochází ke vzniku frakcí, dokonce k potenciálnímu rozpadu organizační jednoty. Avšak symbolický prostor, k němuž se komunisté odkazují, a ve kterém určují své revoluční priority, zůstává, je definován diskurzem, a je důležité pokusit se definovat jeho tvářnost.⁴⁶

Metodologická východiska práce a její badatelské cíle

S ohledem na výklad o symbolickém prostoru (Jodi Dean), lze lépe pochopit, proč Barbara Coudenhove-Kalergi mluví o rakouské komunistické straně jako o *biotopu* či *rezervaci*, ve kterých dále přežíval jinak již ztracený předválečný svět *vídeňské židovské vzdělanecké buržoazie*.⁴⁷ Přestože tím míní převážně židovský etnický původ velké části předních stranických intelektuálů (k nimž patřil její manžel Franz Marek), nepřímo tím odkazuje ke konkrétní emocionální struktuře, která byla pevnou či dokonce definující součástí Komunistické strany Rakouska a určovala charakter strany jakožto *sociální a kulturní komunity*, jejíž vnitřní život je předmětem systematické analýzy kolektivních mentalit funkcionářů, ale také stranické inteligence a řadových členů.⁴⁸

⁴⁴ McDERMOTT, Kevin, SOMMER, Vítězslav. The „Anti-Prague Spring“: Neo-Stalinist and Ultra-Leftist Extremism in Czechoslovakia, 1968-70. In: McDERMOTT, Kevin, STIBE, Matthew. Eastern Europe in 1968. Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion. Palgrave Macmillan, 2018. str. 45–70.

⁴⁵ DEAN, Jodi. *Crowds and Party*. London: Verso, 2016. str. 131.

⁴⁶ Tamtéž, str. 136.

⁴⁷ COUDENHOVE-KALERGI, Barbara. *Doma je všude*. Praha: Vyšehrad, 2019. str. 170.

⁴⁸ BERGIEN, RÜDIEGER, GIESEKE, JENS, *Communist Parties Revisited: Sociocultural Approach to Party Rule in the Soviet Bloc 1956-1991*. Introduction. In: TÍŽ, *Communist Parties Revisited. Sociocultural Approach to Party Rule in the Soviet Bloc 1956-1991*, New York: Berghahn Books, 2018. str. 1–22.

Ve výzkumu zvoleného tématu tedy nepůjde jen o definici lineární podoby vztahu mezi dvěma stranickými aparáty (ústředními výbory) dvou komunistických stran, o jejich vazbu vůči problému demokratického komunismu. Taková tendence by nutně inklinovala spíše k popisu politicko-ideologické *superstruktury*⁴⁹ komunistických stran a limitovala by zaměření výzkumu a práce pouze na rovinu politické kauzality a politických dějin. V souladu se strukturalistickým náhledem jde ovšem o to, zavést do historické analýzy zvoleného tématu *mnohem více typů vztahů a druhů souvislosti*.⁵⁰

Daleko více se tak bude ve smyslu intelektuálních dějin jednat o vlastní nalezení vztahových *konstelací* mezi myšlenkově a politicky spřízněnými aktéry, o určení povahy *Generationszusammenhang (generační vzájemnosti)*⁵¹, která odkrývá perspektivy nebo limity této sounáležitosti (*sameness*). Zachovat přitom jednotné vyznění těchto konstelací jakožto synchronní výpověď o dějinách, myšlení a identitě rakouských komunistů je základním předpokladem našeho nahlédnutí do světa *symbolického prostoru* rakouské komunistické mentality. Prostoru, který si ponechává svoji výpovědní hodnotu, přestože někteří jeho aktéři a tvůrci mají blíže k tématu marxistického humanismu, zatímco jiní upřednostňují v mnohosti témat československé reformy otázky ekonomické apod.

Tato disertační práce chce přispět k orientaci v symbolickém dějinném prostoru rakouského komunismu, do něž československý komunistický reformismus pronikal a zanechával v něm četné fraktury, odrazy nebo metastázy. Abychom definovali povahu těchto průniků a odrazů, je nezbytné určit, jakým druhem *vnitřní determinace* byl námi nahlížený prostor utvářen, když se měnil ve formu skupinové mentality.⁵² Je zde nazírán způsob sebepojetí, který vůči sobě předjímá kolektivní historický aktér poté, kdy jej svět předmětné a obklopující sociální reality k takovému sebepojetí vyzývá.⁵³

Výchozí badatelská pozice nyní směřuje k jedinému – dospět ve vztahu k danému symbolickému prostoru k *vysvětlujícímu porozumění* a odhalit tak *souvislost smyslu*.⁵⁴ Takovou souvislostí mám zde na mysli určitou dialektickou souvztažnost dvou stěžejních

⁴⁹ ALTHUSSER, Louis. On the Reproduction of Capitalism. Ideology and Ideological State Apparatuses. London: Verso, 2014. str. 53.

⁵⁰ BELLOUR, Raymond, FOUCAULT, Michel. Druhý rozhovor s Michelem Foucaultem o způsobech, jak psát dějiny. In: GRYGAR, Mojmír. Prařížské rozhovory o strukturalismu, Praha: Svoboda, 1969. str. 116.

⁵¹ LÖWY, Michael. Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe. London: Verso, 2017. str. 33.

⁵² MILOŠ HAVELKA a KOL. Skupinové mentality. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. str. 10.

⁵³ DURKHEIM, ÉMILE. Pravidla sociologické metody. Praha: VŠP ÚV KSČ, 1969. str. 19.

⁵⁴ WEBER, MAX. Metodologie, sociologie, politika. Uspořádal Miloš Havelka. Praha: Oikoymenh, 1999. str. 140–145.

problémů disertační práce, vzájemně vztažené dvojice otázek: „Jakého dějinného významu nabývá proces a fenomén československého reformního komunismu, jestliže jej nahlížíme z pozice rakouských komunistů?“ A následně: „Jak tento fenomén dopadá na celkový habitus soudružství, který si KPÖ od počátku svých dějin utváří?“

Dotýkáme se vztahu, určeného svojí historicitou, který se zároveň vymyká popisu za pomoci kategorií zřejmé kontinuity a kauzality (blízkých teorií totalitarismu údajně sledovatelným, *kauzálně* podmíněným krachem komunistického projektu), a spíše nás vybízí k aplikaci modalit *transformace* (směrem k pojetí demokratického socialismu) nebo *závislosti* (jako participace, souhry a sdíleného zájmu dvou stran na společném projektu socialistické moderny). Obě modalities (kategorie) současně disponují možností *rozptýlit subjekt* (komunistickou stranu) v *pluralitu možných pozicí a funkcí*.⁵⁵ Veškeré tyto pozice nebo funkce jsou potom emanacemi historického horizontu, konkrétní dějinné situace, do níž je třeba se *přemístit* a klást minulé situaci „správné“, vhodně zvolené otázky, které nám umožní odkrytí zvoleného problému.⁵⁶

Historicita rakouského komunismu je konkrétní totalitou zkoumané historické skutečnosti, jejím *strukturovaným, dialektickým celkem*.⁵⁷ V pluralitě svých pozic je však subjekt komunistické strany druhem historického fenoménu, disponujícím svojí *vnitřní i vnější skladebností*. Je třeba se proto ptát nejen po jeho „okamžité státnosti“, určené kauzálním sledem událostí, ale také po jeho *dynamičnosti* v určitém časovém rozmezí, po proměňující se *stupňovité hodnotě* jeho funkcí a pozic v závislosti na společenských faktech vyššího řádu, které jej utvářejí.⁵⁸ Díky tomu je možné se tázat po smyslu všech kvantitativních a kvalitativních přeměn, které fenomén rakouského komunismu zaujímá vzhledem k svým ideovým představám.⁵⁹ Strukturální, skladebná povaha dané konkrétní totality umožňuje v jejím řádu odhalit pozice, funkce a momenty, které jsou v zachycené časové rovině *nositeli významu*.⁶⁰ Momenty partikulární povahy vypovídají o podmíněné

⁵⁵ FOUCAULT, MICHEL. Diskurs, autor, genealogie: tři studie. Praha: Svoboda, 1994. str. 28–29.

⁵⁶ HROCH, JAROSLAV A KOL. Proměny hermeneutického myšlení. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. str. 49–50.

⁵⁷ KOSÍK, Karel. Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa. Praha: ČSAV, 1963. str. 29.

⁵⁸ KUTNAR, František. Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské. Praha: Karolinum, 2003. str. 18.

⁵⁹ Tamtéž, str. 17.

⁶⁰ MAREK, Jaroslav. O historismu a dějepisectví. Praha: Academia, 1992. str. 47.

historické skutečnosti, ale svým významem odkazují ke skladebnému celku (konkrétní totalitě) vyššího řádu.

Na základě toho je možné jmenovat konkrétně jeden strukturovaný, dialektický vztah mezi pozicí Komunistické strany Rakouska a hierarchicky vyššími skladebnými celky, které orientují styl její reprezentace, její „tvářnost“ a typ kolektivní identity. Tento vztah lze vyjádřit následovně: pozice rakouských komunistů vůči československému komunistickému reformismu jistým způsobem odpovídá konkrétní totalitě historicity rakouského komunismu. Souběžně, ve smyslu vztahu vůči vyšším skladebným celkům, tato pozice rovněž odpovídá dějinnému významu poststalinské socialistické modernity a na její výzvy odpovídá. Konečně se pak tato pozice vztahuje svým dosahem ke skladebné totalitě, která je s ohledem na dané téma hierarchicky nejvyšší – vypovídá o historickém smyslu komunismu ve střední Evropě, o charakteru a tendencích komunistického politicko-ideového projektu pohledem sdílené československo-rakouské perspektivy. „Věc o sobě“ (vztah rakouského a československého komunistického reformismu), je ve svém smyslu a určení analyzována ve třech skladebných, strukturálních rovinách. Její historická „funkce“ je sledována na linii historicity rakouského komunismu, poststalinské socialistické modernity a historicity komunismu v širším prostoru střední Evropy, neboť právě na těchto rovinách se předmět našeho zkoumání může rozvíjet ve svých vlastních souvislostech.⁶¹ Skladebná povaha zkoumaného historického celku bere přitom zřetel na skutečnost, že charakter událostí není definován lineárním tokem času. Ten ve zkoumané skladebné struktuře plyne různým tempem a příležitostně inklinuje také k diskontinuitě a regresi. Proto konkrétní různé části celku mohou být současně progresivní, zatímco jiné se v povaze skladebného celku jeví jako „zpátečnické.“⁶²

Na každé úrovni struktury je potom možné identifikovat větší počet soustředných, menších a významově vztahených celků i jejich částí, pluralitu odlišných pozic. Mezi částmi (pozicemi) tak může např. figurovat rakouská a česká komunistická inteligence jako dvojice sociálních aktérů svého druhu, ustavujících mezi sebou vzájemný vztah nebo hledající sdílený postoj ke zkušenosti marxistického revizionismu a kulturní univerzalitě střední Evropy. Každá část (ať již hovoříme o vlastním stranickém aparátu, politbyru, o komunistické inteligenci, řadové členské základně), si na úrovni svojí pozice *přivlastní*

⁶¹ HROCH, Jaroslav. Filosofická, strukturální a hlubinná hermeneutika. Brno: Marek Konečný, 2009. s. 57.

⁶² CHVATÍK, Květoslav. Člověk a struktury: kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky. Praha: Československý spisovatel, 1996, str. 17.

diskurz reformního komunismu po svém, za využití jiných jazykových termínů a odlišné sociální praxe.⁶³ Navzdory tomu všechny jsou i nadále vztaženy k souhrnnému celku, kterým je sdílené soudružství. To je typem dialektického vztahu, typického vzájemnou stranickou a generační příslušností, i přes různé variety konstelací předznamenávaného typickým *sameness*, emocionální a ideologickou infrastrukturou, narativem revoluce a prožitkem konkrétních historických událostí.

Představou, že k této stranickosti, ke struktuře komunistické identity lze pronikat skrze symbolický prostor imaginace, se práce blíží teoretickým východiskům lacanovské levice.⁶⁴ Ačkoli vlastní politické angažmá Jacqua Lacana je spíše nejednoznačné a on sám se soustředil zejména na problém psychoanalýzy, pro politickou teorii si uchovává jistou podmanivost jeho teorie *imaginárna*. V něm je spatřován odkaz na vztah mezi subjektem (zde historickým aktérem) a jeho identifikacemi, kterými je formován.⁶⁵ V lacanovské perspektivě jde tedy vždy o to, jakým způsobem je svět jednajícím aktérům *otevřen* a jak povaha této otevřenosti svědčí o jejich ontologickém určení.⁶⁶ Lacan vidí lidskou realitu jako zachytitelnou pouze díky *montáži* symbolického a imaginárního, souhře znaků a ukazatelů, díky níž je *každá realita založena a definována diskurzem*.⁶⁷ Diskurz je zde klíčem k *sociálnímu prostoru identity*, k perspektivě z níž historický aktér vychází. Je totiž také způsobem ustanovení (*enacting*) a rozeznávání sociální identity, a je založený na způsobu, jakým aktér zachází se všemi prostředky, které mu umožňují o této identitě vypovídat.⁶⁸

Procesem ustanovení a rozeznání sociální identity skrze vazbu na imaginární svět idejí a předpokladů vzniká jistý konsenzus. Za daných historických okolností jej můžeme vnímat jako *představu společenství*.⁶⁹ Toto společenství opakovaně definuje své vlastní imaginárno, stále znovu vyjednává a utváří konsenzuální vizi akceptovaných vyhlídek,

⁶³ FOUCAULT, MICHEL. Diskurs, autor, genealogie, str. 50.

⁶⁴ Lacanovská levice představuje spíše variabilní a nejednotný okruh autorů, spojených představou psychoanalytické teorie politiky a jejích mechanismů. Pravděpodobně nejznámějším představitelem tohoto okruhu je Slavoj Žižek, dále např. Cornelius Castoriadis, Jodi Dean a Alain Badiou.

⁶⁵ FULKA, Josef. Psychoanalýza a francouzské myšlení. Praha: Herrmann a synové, 2008. s. 113.

⁶⁶ HAUSER, Michael, ŽIŽEK, Slavoj. Humanismus nestačí. Praha: Filosofia, 2008. s. 9.

⁶⁷ STAVRAKAKIS YANNIS. The Lacanian Left. Psychoanalysis, Theory, Politics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. str. 42-43.

⁶⁸ PAUL GLEE, James. Introducing Discourse Analysis. From Grammar to Society. New York: Routledge, 2018, s. 77-78.

⁶⁹ ANDERSON, Benedict. Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu. Praha: Karolinum, 2008. s. 91.

přání a ideových norem.⁷⁰ Optika intelektuálních dějin a diskurzivní analýzy nám umožní blíže určit, s jakými předpoklady byl tento konsenzus tematizován, jak vznikal a jaké povahy byly jeho vlastní ustavující podmínky.⁷¹

Účelem představy společenství - reprezentace je přitom „maximalizovat zisk“ na poli kulturního a sociálního kapitálu, a to v konfrontaci s dalšími aktéry a činiteli.⁷² To je předpoklad, který platí zvláště pro politicky marginální rakouskou komunistickou stranu, neboť způsob, jakým se jí v lacanovském způsobu *otevřít* rakouská politická a kulturní realita po roce 1955 je zvláště poznamenán pozvolnou orientací Rakouska na „západ“, na západní *topos veřejného mínění*, který (jakkoli v rakouském případě je nositelem určitých konzervativních standardů a tradičního politického dědictví konsenzualismu), se vědomě orientuje na moderní princip *public opinion* jako formu nepřímé sociální kontroly.⁷³ Za takových podmínek rakouští komunisté musí formulovat diskurz, který by nějak vyjádřil *tematické vlastnictví* strany, nastolil otázky, které strana vnímá jako klíčové a ve kterých se cítí silná.⁷⁴

Ve svém tázání po identitě rakouského komunismu a po formě jeho reprezentací, se práce blíží oblasti dějin politického myšlení, pro které je typický jejich logický důraz na *historizaci a historicitu*, majícím sklon k *rozumějším* postupům výkladu.⁷⁵ Předložený výklad proto musí reflektovat *vazbu ideových obsahů na sociální realitu*, určit nositele idejí (stranické intelektuály) a věnovat pozornost *komunikačním strategiím*, zvoleným za účelem prosazení té či oné podoby poststalinské ideové legitimacy. Tyto předpoklady dále přibližují práci oblasti tzv. intelektuálních dějin.⁷⁶

Představa kolektivní identity rakouského komunismu a jejích proměn v reakci na československý komunistický reformismus není ovšem myslitelná bez reflexe rozsáhlého celku studií z dějin komunismu, tedy tzv. *Communist Studies*. Ty jsou značně pluralitním podoborem dějin 20. století, lze proto zmínit pouze příklady některých prací, které nám umožňují přemýšlet o rakouském komunismu jako o historicky partikulárním fenoménu.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ NOHEJL, Marek. Jednání, diskurs, kritika. Myslet společnost. Praha: Slon. 2007. s. 75.

⁷² ŠEBEK, Jaroslav. Literatura a sociálně, s. 23.

⁷³ HABERMAS, Jürgen. Strukturální přeměna veřejnosti. Praha: Filosofia, 2000. s. 165-168.

⁷⁴ CHYTILEK, Roman. Politický prostor a politická témata. Studie k soutěži politických stran. Brno: CDK, 2014, s. 118.

⁷⁵ KOPEČEK, Michal. Hledání ztraceného smyslu revoluce, s. 38-39.

⁷⁶ ČTVRTNÍK, MIKULÁŠ. Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století. Praha: Argo, 2019. str. 237.

Jako v jistém ohledu zakladatelská práce zde figuruje monografie *Unity in Diversity. Italian Communism and the Communist World* Donalda L. M. Blackmera, který jako jeden z prvních autorů vyzdvihl nutnost studia dějin komunistických stran ve vazbě na jejich domácí a jim vlastní národní prostředí.⁷⁷ Zvláště poté, kdy se jev eurokomunismu ustanovil jako polycentrický proud evropské levicové politiky, zřetelně opoziční vůči sovětské marxisticko-leninské stranické doktríně, zažila historiografie dějin komunismu opětovný boom, zejména v podobě studia tzv. non-rulling Communist Parties (*NRCPS*), nevládnoucích komunistických stran. Historikové konceptu *NRCPS* usilovali o studium jednotlivých národních stran *sui generis*, s přihlédnutím k radikálně odlišným politickým systémům, ve kterých byly nuceny jednotlivé komunistické strany operovat. Odmítali teorii totalitarismu jako *syndrom* a *dedukci*, které neslouží empiricky zaměřenému výzkumu. Jako badatelé se namísto toho obraceli ke komparativní metodě, hovořili o komparativních studiích komunismu a srovnáních dějinného vývoje pokaždé alespoň dvou komunistických stran ve sledovaném období.⁷⁸

Ačkoli řada studií z oboru dějin nevládních komunistických stran západní Evropy směřovala k empiricky uchopené kazuistice, spíše než k širšímu teoretickému zhodnocení intelektuálních dějin těchto stran, je přesto zásluhou historiků *NRCPS*, pokud dnes vidíme svět evropského komunismu jako pluralitní. Ve stínu, který do oblasti těchto studií kdysi vrhal „starý strašák monolitického komunismu“ jsme dnes schopni rozeznat celou „řadu různých komunismů“, vzájemně komunikujících a vzájemně se reflektujících.⁷⁹

Do oblasti komparativních studií komunismu spadá i práce Maude Bracke *Which socialism, Whose détente?*, ve které autorka věnovala pozornost lišícím se předpokladům, na základě kterých komunistické strany Itálie a Francie rozuměly možnostem autonomie, polycentrismu a lojality vůči mezinárodnímu komunistickému společenství.⁸⁰ Podobně rozsáhlá komparativní analýza sice není cílem této práce, nelze však opominout, že právě komparativní náhled na způsob, jakým si rakouská a československá komunistická strana osvojovaly ústřední koncept socialistické modernity, musí být také zde nutnou součástí závěrečného zhodnocení. Neběží však jen o komparaci v tradičním smyslu jako o prostý

⁷⁷ BLACKMER, L. M., DONALD. *Unity in Diversity. Italian Communism and the Communist World*. Cambridge: MIT Press, 1968. str. vii.

⁷⁸ GREEN H, THOMAS. A comparative note on the study of non-rulling communist parties. *Studies in Comparative Communism*, , Vol 6, 4/ 1973. s. 455-459.

⁷⁹ CLARKOVÁ, Katerina. *Sovětský román. Dějiny jako rituál*. Praha: Academia, 2015. str. 19.

⁸⁰ BRACKE, MAUD. *Which socialism, Whose détente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis of 1968*. New York: CEU Press, 2007. s. 366.

výčet podobností a odlišností, ale spíše o vystižení podob vztahů, transferů nebo interakcí, které společně tvoří určité „spletení“ (*entanglements*) a jsou předmětem metodologického náhledu známého jako *histoire croisée*. Ten směřuje k pochopení zobecnitelných vzorů určitého historického jevu, k vytvoření obecných vysvětlujících modelů.⁸¹ Samostatnou doménou *histoire croisée* pak mohou být případové studie (*case studies*), blíže odhalující specifický charakter vazby konkrétních aspektů či objektů zájmu k širším či univerzálním procesům a strukturám.⁸²

Případovou studií je v jistém ohledu i tato disertační práce. Jejím objektem zájmu je Komunistická strana Rakouska jako skladebný kolektivní fenomén a její konexe vůči problému poststalinské socialistické modernity šedesátých let ve variantě československé reformy komunismu. Pojetí případové studie by mělo ukázat rakouský komunismus jako *kulturní typ*, který ve vazbě ke sledovanému fenoménu odhaluje své vlastní sociální nebo politické potřeby, vypovídající o jeho místě v dějinách střední Evropy.⁸³

Rakouský komunismus a problém střední Evropy

Otázkou po takovýchto obecných vzorech či kulturních typech středoevropského komunismu (a konkrétně jeho rakouské varianty), které práce sleduje na základě vztahu vůči československému reformismu, vystupuje do popředí téma transnacionálních dějin. Jejich metodiku lze chápat jako komplexní náhled mezinárodních (*cross-national*) vazeb, které vzájemně sdílí národní i „nenárodní“ kolektivní aktéři (státy a sociální komunity). Činí tak ovšem často na základě podmínek (*objectives*), které vnímají jako podstatné pro své konání, aniž by tyto podmínky musely vždy nutně odpovídat jejich národnostní příslušnosti.⁸⁴ Tito aktéři překračují horizont, vymezený úzce národní sférou, jsou nositeli kolektivních imaginací, vztahujících se k širším a obecným významovým celkům (jakým je zde socialistická modernita). Vyjadřují politickou praxi a překreslují tak „kulturní a

⁸¹ GERHARD HAUPT, HEINZ, KOCKA, JÜRGEN. Comparison and Beyond. Traditions, Scope and Perspectives of Comparative History. In: HAUPT GERHARD, HEINZ, KOCKA, JÜRGEN. *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. New York, Berghahn Books, 2009, str. 1–30.

⁸² Tamtéž.

⁸³ K metodické problematice studia kulturních typů viz MACURA, VLADIMÍR. Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ. Praha: Československý spisovatel, 1983. s. 8-10.

⁸⁴ IRYE, AKIRA. *Global and Transnational History: The Past, Present, and Future*. London: Palgrave Macmillan, 2013. str. 15.

duchovní geometrii Evropy“ za účelem změny její kulturně-politické reality.⁸⁵ Vytyčují nové duchovní horizonty a linie.

Náš náhled na setkávání a protínání těchto horizontů, intelektuálních hranic a linií, je až příliš často definován myšlenkovou tradicí západního osvícenství. Byla to právě tato tradice, která adoptovala představu civilizace jako sobě vlastního projektu, zatímco celé pásy evropského kontinentu nedokázala definovat jinak než jako poněkud barbarský nebo nedostatečně civilizovaný evropský Východ. Právě z této tradice čerpala obranná rétorika studené války, hledající na evropském „Západě“ stabilní hájemství křesťanských etických norem.⁸⁶ Důsledně liberální narativ, čerpající z ideového odkazu teorie totalitarismu, pak dokonce dovedl toto pojetí až k představě jakýchsi „krvavých zemí“ východní Evropy, které měly být ve 20. století doménou masového násilí.⁸⁷

Představa o konfrontaci civilizovaného západu a barbarského východu Evropy ale představuje spíše *symbolickou geografickou rekonfiguraci* evropského prostoru v duchu paradigmatu studené války.⁸⁸ Opomínají středoevropský diskurz jako představu o politicky nebo historicky, sociálně alternativním, specifickém prostoru a jeho kultuře.⁸⁹ Rakouský komunismus jako historický fenomén však získával svoji tvářnost doslova na křižovatce střední a východní Evropy a jeho myšlenková identita vyrůstala na základě setkávání či protínání židovské, německé a ruské (či rusínské) kultury v mnohoznačné kulturní sféře rakousko-uherského soustátí.⁹⁰ Problém střední Evropy, otázku „středoevropanství“ jako souboru specifických hodnot, proto rakouský komunismus nemohl pominout.

Vztah rakouských komunistů k problému komunistického reformismu můžeme vnímat v rovině pokusu o poststalinskou revoluční autenticitu, obracející se nicméně ke svébytnému kulturnímu prostoru střední Evropy. Diskurz středoevropanství tak hraje ve vzájemném vztahu českých a rakouských komunistů zásadní roli. Ale střední Evropa jako koncept a jako svébytná kulturní hodnota hrála důležitou roli také v ideové rétorice a programovém postoji lidovců nebo sociálních demokratů. V imaginaci dvou nejsilnějších

⁸⁵ HORYNA, Břetislav. *Idea Evropy. Pohledy do filosofie dějin*. Praha: Argo, 2001. str. 21.

⁸⁶ WOLFF, Larry. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Minf of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 1994. str. 2–4.

⁸⁷ SNYDER, Timothy. *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Paseka, 2013. str. 9.

⁸⁸ TRENCSÉNYI, Balász. *Central Europe*. In: MISHKOVA, Diana, TRENCSÉNYI, Balász. *European Regions and Boundaries. A Conceptual History*. New York, Berghahn Books, 2017. str. 166–187.

⁸⁹ ARNASON P., Johann. *Introduction: Demarcating East Central Europe*. *European Journal of Social Theory*, Vol 8., 4/2005. str. 387–400.

⁹⁰ RAPOPORT M., Samuel. *Erinnerungen an Jura Soyfer*. In: *Die Welt des Jura Soyfer*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1991. str. 25.

politických hráčů a dlouhodobých koaličních partnerů bylo Rakousko po roce 1955 zázemím stability, suverenity a možné „třetí cesty.“ Na ní se měla malá a neutrální země vyhnout „nočním mŕám stalinismu“ a velkorysou reformní a sociální politikou vytvořit stabilní a moderní Rakousko.⁹¹

Dějiny rakouské republiky po roce druhé světové válce, zvláště pak po roce 1955, můžeme vnímat jako stále zřetelnější spění k eurocentrickému *morálnímu univerzalizismu*, jak jej vyjadřoval liberálně demokratický odkaz evropské kultury a práva. Eurocentrické paradigma bylo však jasně selektivní. Z evropského dědictví vylučovalo vše okrajové nebo exotické, stojící domněle mimo rámec židovsko-křesťanské civilizace.⁹² V tomto duchu se vyvíjel také antikomunismus od „národního leitmotivu ke státní doktríně“, což bylo patrné nejen v Rakousku, ale i Švýcarsku a Západním Německu.⁹³ Rakousko druhé poloviny 60. let procházelo vlnou modernizace, orientované na technokratický, expertní model vládnutí.⁹⁴ Tato kvalitativní dimenze poválečného smyslu modernity byla ovšem doprovázena silně zastoupenou antikomunistickou rétorikou. V březnových volbách roku 1966 se s ohledem na tehdejší zaměření a profilaci rakouských komunistů netýkala tato negativní antikomunistická kampaň pouze samotné KPÖ. Předvolební tisk rakouské lidové strany formuloval obavu z kryptokomunismu konkurenčních socialistů a vidina „rudé hrozby“ opanovala volby natolik, že některé anonymní předvolební letáky dokonce neváhaly využívat antisemitskou rétoriku, jinak typickou pro antikomunistický diskurz meziválečné éry.⁹⁵

Svůj postoj k československé reformě socialismu roku 1968 rakouští komunisté formulovali v období, v němž museli doložit vlastní smysl pro racionální kompetenci, a to v atmosféře, obecně určené silným antikomunistickým étosem. Československý rok 1968 promlouval k rakouské společnosti v období, kdy tato dospívala ke *společnosti*

⁹¹ SCHRIFFL, David, ŠMIDRKAL, Václav. V nepřátelských táborech studené války – padesátá a šedesátá léta 20. století. In: ŠMIDRKAL, Václav, KONRÁD, Ota, SCHMOLLER, Hildegard. Sousedé. Česko-rakouské dějiny. Praha: Masarykův ústav a archiv AV ČR, 2019. str. 235-253.

⁹² IVIC, Sanja. European Identity and Citizenship. Between Modernity and Postmodernity. London: Palgrave Macmillan, 2016. str. 208-209.

⁹³ RAUBER, André, Formierte Widerstand. Geschichte der kommunistischen Bewegung in der Schweiz 1944-1981. Zürich: Edition 8, 2003. str. 43.

⁹⁴ HOLUB, Ondřej, Hledání univerza v bipolárním světě. Geneze, význam a limity technokratické politiky rakouského kancléře Josefa Klause v šedesátých letech 20. století. Střed: Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století, č. 2/2020, str. 70-95.

⁹⁵ SASSOON, Donald. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. London: I. B. Tauris, 2014. str. 291.

spektáklu, konfrontující marxistický humanismus zbožním *humanismem* konzumu.⁹⁶ Paradoxem či spíše znakem mnohoznačnosti československé komunistické reformy je skutečnost, že právě Rakousko sloužilo reformnímu dění v Československu šedesátých let jako „moderátor západní identity.“ Rostoucí ekonomická prosperita a s ní také kupní síla *rakouských bratranců* nepochybně sloužila řadě Čechoslováků jako bezprostřední a blízký referenční rámec, obraz touženého „západního“ blahobytu.⁹⁷ A tak zatímco blízkost rakouských hranic evokovala v Československu hmatatelný tržní svět západu, rakouští komunisté se spíše upínali k Dubčekovu vedení s nadějí na vytvoření nového společenského horizontu, nové evropské orientace, alternativní vůči vizím konzumního spektaklu, jakož i k liberálnímu morálnímu universalismu sjednocujícího se evropského společenství.

Nevystupuje proto střední Evropa v dialogu rakouských a českých marxistických intelektuálů jako myšlený koncept, znovu žijící *polyfonním souzvukem tradic*?⁹⁸ Nemá být nakonec tento rozhovor pokusem o kvalitativně novou, demokratickým socialismem inspirovanou obnovu někdejší kulturní univerzality střední Evropy, pokusem o nalezení jejího duchovního smyslu? Někdejší rakouské soustátí mohlo před rokem 1918 jen velmi omezeně realizovat pluralitní a dialogický modus střední Evropy, neboť chyběly veškeré společenské i mezinárodní předpoklady takové realizace. V 50. a 60. letech 20. století se ovšem historické a kulturní problematice střední Evropy dostává zvýšeného zájmu. Díky politice uvolňování dochází k promýšlení možností, kterých mohou jednotlivé evropské národy využít při intelektuálním transferu, drolí se bipolární perspektiva a Evropa je náhle opět komplexním a problematickým fenoménem. Vyhlídka polarizace ustoupila uznání rozmanitosti „konkrétních historických podmínek“ rovněž v perspektivě komunistických stran.⁹⁹ Důraz na objevování konkrétní historicity znamenal, že komunistické strany byly během poststalinského období nuceny překračovat schematický narativ o manichejském střetu třídních a mezinárodních sil v symbolické „poslední bitvě“ a korigovat radikální vyhlídku na finální řešení dějin znovuobjevováním svého vztahu k národu a společnosti, nacházením svého autentického postavení v celku národní kultury.¹⁰⁰ Tato perspektiva

⁹⁶ DEBORD, Guy. Společnost spektaklu. Praha: INTU, 2007. str. 18.

⁹⁷ JANÝR, Přemysl. Pražské jaro a rakouští bratraci. *Listy*, roč. 38, číslo 4/2008. str. 36-39.

⁹⁸ POPELOVÁ, Jiřina. Rozjímání o českých dějinách. Praha: Aventinum, 1948, str. 13.

⁹⁹ Referát prvního tajemníka ÚV KSSS soudruha N. S. Chruščeva. XX. sjezd Komunistické strany sovětského svazu. In: *Nová mysl*, zvláštní číslo / únor 1956. str. 22.

¹⁰⁰ KOLÁŘ, Pavel. Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu. Praha: NLN, 2019. str. 67.

umožnila československým reformátorům nastolit funkční sepětí mezi utopickou, do budoucna zaměřenou vizí demokratického socialismu, a „starými“ hodnotami minulosti, které se v tomto „hledání nového“ mohly znovu uplatnit napříč generacemi.¹⁰¹ Svě místo zde mělo i promyšlení dějin střední Evropy jako celku a také úvahy nad traumatickým fenoménem Německa a smyslem „němectví.“¹⁰²

V roce 1963 však mladý italský intelektuál Claudio Negriz publikoval svoji práci *Il mito absurgico nella letteratura austriaca moderna* a položil jím základy následnému nadšení pro studium a recepci „habsburského mýtu“ jako snu o koexistenci etnik a národů ve střední Evropě. Negriz interpretoval středoevropský prostor bývalé rakousko-uherské monarchie skrze *nostalgickou modalitu* jako region tolerance a stability, kterému se dařilo vyhýbat násilným revolučním vzepětím.¹⁰³ V podstatě konzervativní Negrisovo uchopení problému střední Evropy konvenovalo kulturní a zahraničněpolitické orientaci pravicové vlády rakouského kancléře Josefa Klause. Nostalgická reinterpretace habsburského mýtu jako vzpomínky na pluralitu a sounáležitost někdejší rakouské monarchie totiž umožnila Klausově kabinetu interpretovat Rakousko jako „okno na západ“ skrze jehož výhled si Češi, Slováci, Maďaři a Poláci uvědomí svoji historickou spjatost s německy hovořící západní Evropou. Svoji tzv. *Donauraum Politik* chápal Josef Klaus jako aktivní příspěvek politice uvolňování. S její pomocí ale také potvrzoval sounáležitost formálně neutrálního Rakouska se západem. *Donauraum Politik* měla být takto sebevědomou a autentickou odpovědí na německou *Ostpolitik*, její rakouskou verzí.¹⁰⁴

Také rakouští komunisté na vlnu zájmu o kulturu střední Evropy reagovali, avšak nostalgickou a konzervativní koncepci v podání lidovecké vlády zhusta podrobovali ostré kritice. Za problematickou považovali především romantickou idealizaci aristokratického kulturního dědictví, která se dle jejich názoru projevovala i benevolencí rakouské vlády vůči případnému návratu Otty Habsburského na rakouskou půdu.¹⁰⁵ Model „rakušanství“,

¹⁰¹ SCHULZE WESSEL, Martin. Pražské jaro: průlom do nového světa. Praha: Argo, 2018. str. 16.

¹⁰² Viz GARDAVSKÝ, Vítězslav. Fenomén Německo: studie ke konkrétní dialektice partikularismu a univerzalizmu. Praha: Svoboda 1967 a dále pak popularizující HAMŠÍK, Dušan. Oběd s Adenauerem. Praha: Československý spisovatel, 1966.

¹⁰³ TRENCSENYI, Balász. Central Europe. In: European Regions and Boundaries. A Conceptual History, str. 174.

¹⁰⁴ BURKA, Alexander. Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreichs in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polens und der Tschechoslowakei/Tschechien. Frankfurt am Mein: Peter Lang, 2012. str.135.

¹⁰⁵ GRÜNWALD, Leopold. Otto Habsburg – strašidlo či hrozba? Bratislava: Slovenské vydav. politické literatury, 1968.

obracející se k symbolické perspektivě habsburského mýtu, očividně překresloval některé linie historické paměti nostalgickou linkou. Její kontury zakrývaly právě ty traumatické momenty, které byly pro dějiny rakouského komunismu určující. „Socialismus s lidskou tváří“ aktualizoval ve své mezinárodní dimenzi potřebu diskurzu, ve kterém by rakouští komunisté mohli formulovat svoji vizi duchovní tektoniky střední Evropy a komunikovat ji s československou stranou. Tato práce se tedy pokusí zodpovědět vůbec nejdůležitější otázku výzkumu komunismu ve střední Evropě – totiž, zda měl komunismus v horizontu tohoto dějinného a kulturního prostoru svůj typický, autentický smysl, zda je nutné o něm vypovídat jako o typickém fenoménu, a co nám o jeho intelektuální morfologii dokáže napovědět fenomén československé komunistické reformy.

Sumarizace cílů

V souhrnném komentáři k vytyčeným cílům výzkumu považuji za vhodné zmínit ještě jednou klíčové tendence práce. Jejím výchozím předpokladem je, že komunistická strana obecně (zde Komunistická strana Rakouska) je historickým fenoménem skladebné povahy, schopným vlastní dynamiky a transformace. Skladebnost (struktura) rakouského komunismu disponuje symbolickým prostorem, který je pro stranu zdrojem „představy společnosti“, imaginárním místem zrodu ideového diskurzu, strategického habitu, stejně jako kolektivní identity strany. Tento symbolický prostor je vnitřně determinován, je tedy možné mu porozumět a vcítit se do něj.

Mým záměrem je pochopit, v jaké významové rovině proniká do tohoto prostoru československý reformní komunismus, jak odpovídá jeho očekáváním a podmínkám, či jak je případně mění. Předpokládám, že akt tohoto pronikání je dialektický, proto sleduji způsob, jakým se smysl a dosah komunistické reformy transformuje pod zorným úhlem rakouských komunistů. Protože je v samotné povaze skladebného celku vztahovat se dále vůči celkům (totalitám) vyšší povahy, je konečně mojí intencí porozumět tomu, jakým způsobem dialektické, československo – rakouské prožívání pražského jara vypovídá o historicitě a dějinném smyslu komunismu ve střední Evropě.

Charakter pramenné základny

Komunistická strana Rakouska nenáleží právě k historickým a politicko-ideovým subjektům, těšícím se soustavnému zájmu většího počtu historiků. Svou roli přitom hraje celý souhrn faktorů, např. relativní nevýznamnost strany z hlediska její přímé politické participace nebo malého počtu členů. Svůj podíl na malém odborném zájmu o dějinné problémy KPÖ pak jistě má i dlouholetá, takřka tradiční praxe zjinačování, přehlížení a marginalizace, zaujímaná vůči rakouským komunistům valnou částí rakouské veřejnosti (tedy i akademické obce). V odborných kruzích stále může zaznít otázka „proč právě rakouští komunisté?“ Ostatně, často jsem ji slýchal na konferencích, i při soukromých rozhovorech s kolegy.

Problém má však i svou praktickou rovinu, spočívající v úrovni zpracování a další dostupnosti archivních pramenů. Model, obvyklý v České republice, kdy většina pramenů je evidována, katalogizována a dále zpřístupněna pod státním anebo obecním dohledem, neodpovídá rakouským podmínkám. Řada archivních pramenů se zde nachází v privátní držbě politických stran a občanských sdružení. Institucionální báze paměťových institucí je tedy heterogenní povahy, což komplikuje samotný výzkum jak z hlediska organizace, tak i časové náročnosti. Pro přibližnou orientaci zde proto uvádím některé archivní fondy zahraničního i českého původu, které poskytly mému badatelskému zaměření klíčový materiál primární pramenné povahy. Uvádím také stručný přehled dosavadní literatury na téma dějin rakouského komunismu.

Vybrané zahraniční a české archivní prameny k tématu

Ústřední stranický archiv KPÖ (*Zentral Parteiarchiv*, ZPA) je spravován institucí Alfred Klahr Gessellschaft ve Vídni. Klahr Gessellschaft je paměťovou institucí strany a podléhá direkcí současné KPÖ. K evidovaným materiálům však neexistuje žádný ucelený katalog ani soupis. Prameny jsou kusé, řada dokumentů je stále v soukromých rukou ať už členů strany nebo jejich dědiců. Vůbec nejucelenější archivní jednotku pak představuje výstřížkový archiv k jednotlivým důležitým představitelům strany. Klahr Gessellschaft disponuje protokoly ze stranických sjezdů a vybranou dokumentací z usnesení pléna ÚV, týkající se postojů strany k vybraným otázkám. Mimo jiné jsou zde k mání také protokoly pléna ústředního výboru, zachycující oficiální postoj k problému vpádu vojsk Varšavské

smlouvy do ČSSR. Citelně naopak chybí jakákoli dokumentace, která by umožnila více mapovat mezinárodní postavení strany, tedy především její vztah k jiným komunistickým stranám Evropy. Schází také stenoprotokoly ze zasedání širšího ústředního výboru, na jejichž bázi bychom si mohli udělat představu o podobě a vývoji vnitrostranické diskuse. Nejedná se proto o stranický archiv typu rozsáhlého českého fondu KSČ. Celková úroveň evidované pramenné základny je nedostatečná a přístup k ní velmi omezený. S ohledem na privátní – stranický charakter archivu ovšem nedovedu určit, zda se potřebné prameny na místě prostě nenacházejí¹⁰⁶ nebo mi přístup k nim byl odepřen.

Ke komplexní představě o dějinách KPÖ je tak zapotřebí dospět spíše na základě jiných archivních materiálů. Představu o sebepojetí členů strany a o stranické identitě je možné si blíže utvořit díky pramenným materiálům Dokumentačního střediska – archivu rakouského odboje (*Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, DÖW Wien*). Zvláště jsou zde k dispozici dokumenty, vztahující se ke stranické politice během meziválečného a válečného období, prameny memoárové povahy, též korespondence a některé materiály ze stranických školení či zasedání stranické historické komise. Cenným pramenem informací jsou pak zdroje, týkající se vzniku a určení časopisu komunistických stranických intelektuálů *Tagebuch*, jehož redakce se kolem poloviny 60. let stala jakýmsi duchovním centrem rakouského komunistického reformismu.

V jistém smyslu „páteřním“ zdrojem pramenů je akademické archivní pracoviště Rakouské společnosti pro soudobé dějiny (*Archiv der Österreichische Gesellschaft für Zeitgeschichte, AÖGZ Archiv Wien*). Charakter jeho fondů mimo jiné umožňuje učinit si představu o myšlenkovém světě vybraných stranických intelektuálů, mimo jiné ekonoma Theodora Pragera, novinářů Franze Westa a Leopolda Grünwalda či literárního teoretika Ernsta Fischera. Archivní soubor se soustředí na fondy osobní povahy či na fondy institucí, včetně zájmových sdružení, klubů, stran i jejich platforem. Příkladem takového fondu je kolekce dokumentů, jež mapuje vznik a vývoj Marxisticko-leninské strany Rakouska (MLPÖ), která přibližně od poloviny 60. let zastávala vůči KPÖ pozici levé, radikální a maoistické alternativy.

¹⁰⁶ Tato varianta vyplývá mimo jiné z mých konzultací s historikem Maximilianem Grafem, který se zabývá mezinárodními vztahy KPÖ. Upozornil mě na skutečnost, že charakterový profil pramenů, které má Alfred Klahr Gessellschaft k dispozici, je velmi úzký a je potřeba se zaměřit na doplňující výzkum na jiných archivních pracovištích.

Pracoviště Společnosti pro dějiny dělnického hnutí (*Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, VGA Archiv, Wien*) je odborným badatelským ústavem, spadajícím pod správu Socialistické strany (SPÖ). Zpřístupňuje rozsáhlý ucelený fond k dějinnému vývoji rakouské sociální demokracie. Spor o legitimitu a dějinnou oprávněnost vybraného revolučního narativu, stále „potýkání“ se socialistů s komunisty, však mimoděk definuje povahu některých pramenných materiálů, které se stávají komentáři či analýzami vývoje rakouského komunistického hnutí. Podobně i v držení archivu Bruna Kreiskyho (*Kreisky Archiv*), sídlícího ve stejné budově, lze nalézt spíše doplňující materiály, analyzující např. názory komunistické členské a voličské základy na sociální otázky různého druhu.

Při výzkumu dějin KPÖ bylo dále přihlédnuto k doplňujícím archivním zdrojům, nejvýznamnějším z nich je tzv. Badatelský archiv stranických a masových organizací NDR pod správou berlínského Bundesarchivu (plný název: *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, zkratka SAPMO). Tento rozsáhlý archivní soubor je členěný na větší množství fondů, z nichž několik se částečně dotýká problému dějin rakouského komunismu. Je to zejména fond dějin dělnického hnutí ve střední a východní Evropě, jehož dílčí část mapuje vývoj KPÖ v meziválečné éře, tzn. postoj strany k otázkám anšlusu, fašismu, nebo k otázce politické spolupráce s ostatními komunistickými stranami. Poststalinským vývojem KPÖ se zabírají dokumenty, evidované v dílčím fondu Waltera Ulbrichta (*Nachlass Walter Ulbricht*). Vzájemná blízkost SED a KPÖ, určená jazykově, kulturně a do jisté míry také sdílenými politickými zájmy (zvláště postojem k západnímu Německu), byla v průběhu druhé poloviny 60. let pod vlivem směřování KPÖ k reformní rétorice nově reflektována a prošla krizovým vývojem. SED se stavěla kriticky vůči tendencím uvnitř KPÖ, které chápala jako bytostně revizionistické. Dílčí fond „*Beziehungen SED und KP Österreichs*“ zachycuje vzájemné rozhovory obou stranických delegací na téma politické orientace KPÖ, je svědectvím kritického postoje východoněmeckých komunistů vůči jejich rakouským partnerům a umožňuje badatelsky rekonstruovat obecný obraz poststalinského ideového vývoje rakouských komunistů.

Badatelskému zaměření na programové a ideové tendence lidovecké Klausovy vlády mezi lety 1966 až 1968 posloužily některé protokoly ze zasedání vládní ministerské rady (tzv. *Ministerratsprotokolle*). Ty jsou soustředěny ve Státním archivu (*Staatsarchiv Österreich*), v sekci fondů Druhé republiky (*Archiv der Republik*). Slouží jako pramenný podklad k interpretaci pravicové technokratické politiky, která měla Rakousko všestranně

modernizovat, kterou však komunisté vnímali především jako ohrožení vlastního ideálu podnikové a ekonomické demokracie a jako hrozbu demokratické identity Rakouska.

Z českých archivních pramenů je třeba zmínit *fond ÚV KSČ* (č. 1261) a jeho sekci „Antonín Novotný – zahraniční záležitosti.“ Soubor je zpřístupněn českým Národním archivem a je součástí rozsáhlého archivního fondu KSČ. Kartony v přibližném rozsahu č. 167 až 169 potom v rámci fondu „zahraničních záležitostí“ mapují vzájemný poměr Rakouska a socialistického Československa, jakož i místo Rakouska v evropské politice. Poskytují i detailní přehled mezistranických styků KSČ a KPÖ v Novotného éře.

V rámci zvýšeného zájmu o vnitřní politiku rakouského souseda aktualizovalo Novotného vedení otázku vzájemného vztahu KSČ a KPÖ, obnovilo praxi bilaterálních rozhovorů a pokusilo se analyzovat příčiny krizového vývoje rakouských komunistů po vyhlášení státní neutrality Rakouska roku 1955. Fond proto obsahuje množství materiálu, který umožňuje rekonstruovat politický vývoj KPÖ zejména mezi lety 1956 a 1966, mimo jiné poměrně obsáhlá zhodnocení, komentáře nebo postřehy k historickému vývoji rakouských komunistů, k jejich údajným chybám na úrovni taktické a organizační práce atd. Na základě fondu lze v zásadě historicky rekonstruovat základní linie mezistátních vztahů ČSR a Rakouska v poststalinském období. Postřehy k problematice KPÖ lze sledovat na základě celkového charakteru tehdejšího přístupu Novotného administrativy vůči Rakousku.

Analýzy vnitropolitického vývoje Rakouska po roce 1955, stejně jako obsáhlé komentáře k samotné úrovni bilaterálních vztahů, eviduje archiv českého Ministerstva zahraničních věcí (*Archiv MZV*), zejména ve fondech Teritoriálních odborů (vlastní sekce Rakousko) a ve fondu Porady kolegia. Podobně jako ve fondu ÚV KSČ, také zde najdeme pramenné podklady pro hodnocení celkové úrovně politiky KPÖ, informace o konexích českého krajanského hnutí ve Vídni s rakouskými komunisty aj.

Starší dějiny Komunistické strany Rakouska v meziválečném období jsou taktéž předmětem diplomatických zpráv zastupitelského úřadu ČSR ve Vídni. Tyto zprávy jsou součástí fondu Edvarda Beneše (fond Edvard Beneš I), nacházejícího se v archivní sbírce Masarykova ústavu a archivu (MÚA Praha). A přestože jsou pouze dílčí, podávají dosti ucelený obraz organizačních a politických těžkostí, jimiž rakouští komunisté procházeli během prvních let a dekad své existence.

Monografie

Historiografie rakouského komunismu je typická fenoménem stranickosti. Větší část prací, věnujících se dějinám KPÖ vznikla v rámci pracovních kolegií, ustavených ze samotného popudu strany. Historikové, jejichž badatelský záměr se soustředí na dějinné problémy rakouského komunismu, jsou často sami rakouskými komunisty. Konstrukcí vlastního historického narativu usilovala (a dodnes usiluje) komunistická historiografie o konfrontaci zažitých praktik *otheringu* (zjinačení), pod jejichž diskurzivním vlivem byla KPÖ vnímána. Pokouší se tak vytvořit vlastní doménu levicového uchopení dějin strany.

Patrně nejznámějším stranickým historikem byl Herbert Steiner, věnující se svého času obecným dějinám rakouského dělnického hnutí ve druhé polovině 19. století.¹⁰⁷ Je však také autorem kompilace *Zur Tode verurteilt (Odsouzení k smrti)*, publikace, která spoluvytvářela a v polovině 60. let nově aktualizovala kult komunistů – mučedníků, velmi zásadní pro poválečnou i poststalinskou identitu strany.¹⁰⁸ Steiner, zakladatel centra pro studium rakouského odboje (DÖW Archiv), měl jako historik zásadní vliv na vytvoření diskurzivního obrazu rakouských komunistů jako největší demokratické a antifašistické síly, přičemž tento obraz hraje v celkové kolektivní imaginaci členů KPÖ po roce 1945 asi vůbec nejzásadnější roli.

Patrně nejzásadnější a nejucelenější publikací o dějinách rakouských komunistů vůbec je titul *Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik* (tzv. „šedá kniha“) publikovaná stranickým nakladatelstvím Globus Verlag roku 1987 a zachycující dějiny strany od jejího vzniku do počátku 80. let.¹⁰⁹ Přináší řadu dosti detailních informací, obsáhlé rozborů sjezdů a nejdůležitějších milníků v dějinách strany, je však poměrně silně zatížena ideologizujícími „normalizačními“ výklady, které vesměs hodnotí rakouský reformní komunismus jako chybný revizionistický odklon od leninských principů demokratického centralismu a marxisticko-leninské filozofie.

Nejvýznamnějším současným stranickým historikem je Manfred Mugrauer, autor nedávno vydané obsáhlé monografie o dějinách a politice KPÖ v letech 1945–1955.¹¹⁰

¹⁰⁷ STEINER, Herbert. Dělnické hnutí v Rakousku 1867–1889. Praha: NPL, 1964.

¹⁰⁸ TÝŽ, Zur Tode verurteilt: Österreicher gegen Hitler. Wien: Europa, 1964.

¹⁰⁹ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987.

¹¹⁰ MUGRAUER, Manfred. Die Politik der KPÖ 1945–1955. Wien: Vienna University Press, 2020.

Mugrauer je také vedoucím archivářem Alfred Klahr Gessellschaft. Ve sborníku, vydaném roku 2008 ke 40. výročí invaze armád Varšavské smlouvy, publikoval studii, věnovanou obecnému vyložení vztahu rakouských komunistů k pražskému jaru, jakož i dopadu následné vnitrostranické krizi.¹¹¹ Význačným představitelem stranicky zaměřené historiografie je také Walter Baier, který v letech 1994–2006 působil na pozici předsedy KPÖ. Jeho *Das Kurze Jahrhundert: kommunismus in Österreich. KPÖ 1918 bis 2008* aktualizuje a rozvádí poznatky starší „šedé knihy“ a je souhrnným portrétem rakouského komunismu, jeho role v národních dějinách a domácí politice.

Nestranickým historikem, který se během posledních pěti let soustavněji zabývá především vazbou KPÖ na italské prostředí, je Rakušan Maximilian Graf. Analýza vazeb mezi KPÖ a PCI jej přivedla k tématu recepce politické filozofie Antonia Gramsciho mezi rakouskými komunisty. Společně s historičkou Sarah Knoll je autorem publikace *Beruf und Berufung Kommunist*, která je nejen biografii komunistického intelektuála Franze Marka, ale také editovaným souborem textů, které dokládají Markovu silnou vazbu vůči Gramsciho konceptu hegemonie.¹¹² Markovi, který dlouho stál poněkud ve stínu svého dlouholetého stranického kolegy a přítele Ernsta Fischera, věnoval Graf také samostatnou biografickou studii, portrét marxistického intelektuála evropského významu.¹¹³ Ideovým vývojem rakouských komunistů se ve své rozsáhlé práci *Kommunistische Intellektuelle im Westeuropa* věnoval také Thomas Kroll. Ve srovnávací perspektivě s intelektuálními dějinami komunistických stran Francie, Itálie a Velké Británie představil Kroll soudržný obraz rakouské komunistické inteligence mezi lety 1945 a 1956.¹¹⁴

Anglosaská historiografie soudobých dějin se tématu rakouského komunismu také dosud ve větší míře nevěnovala. Také zde však nacházíme několik dílčích příkladů. Karl Stadler publikoval roku 1980 historický portrét KPÖ ve sborníku *The Changing Face of Western Communism*, redigovaném Davidem Childsem. Ve shodě s tehdy rozšířeným konceptem *Communist Studies* zařazoval sborník Stadlerovu studii do kontextuálníhoho

¹¹¹ TÝŽ, Der „Prager Frühling“ und der Parteikrise der KPÖ. In: KARNER, Stefan a kol. Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968. Köln: Böhlau, 2008.

¹¹² GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek: Beruf und Berufung Kommunist. Lebenserinnerungen und Schlüsseltexte. Wien: Mandelbaum, 2017.

¹¹³ GRAF, Maximilian a kol. Franz Marek: Ein Europäischer Marxist. Wien: Mandelbaum, 2019.

¹¹⁴ KROLL, Thomas. Kommunistische Intellektuell in Westeuropa: Frankreich, Österreich, Italien und Grossbritannien im Vergleich (1945–1956). Köln: Böhlau, 2009.

rámce dějin západoevropských komunistických stran.¹¹⁵ Renomovaný americký historik, dnes uznávaný představitel *labor history* Anson Rabinbach, je autorem monografie *The Crisis of Austrian Socialism*, zaměřující se na pokles mocenské, politické legitimacy rakouské sociální demokracie mezi lety 1927–1934.¹¹⁶ Britský autorský tým, který ve sborníku *Out of Austria* blíže analyzoval aktivity rakouského válečného exilu v Londýně, věnoval pozornost rakouské komunistické emigraci a jejímu významu pro formaci Free Austrian Movement.¹¹⁷ Nejnověji se bezprostředně poválečným dějinám KPÖ věnoval Norman M. Naimark v monografii o stalinismu a zahraniční politice SSSR. Pozornost soustředil na politický vývoj Rakouska po roce 1945 a vztah sovětské a rakouské politické reprezentace, přičemž charakterizoval postavení rakouských komunistů ve společnosti.¹¹⁸

Literatura v českém překladu anebo přímo české provenience, jež by se detailněji zabývala dějinami rakouských komunistů, není příliš obsáhlá a původní dílo, které by rekonstruovalo vztah KPÖ k československému komunistickému reformismu, chybí úplně. Dílčí poznatky z dějin rakouských komunistů získávala česká veřejnost zejména prostřednictvím historických děl sovětských autorů. Postojem KPÖ k politice lidové fronty a krizovým vývojem strany v polovině 30. let se zabýval sovětský historik B. M. Lejbzon.¹¹⁹ S. I. Roščin věnoval v pátém svazku svých *Dějiny Velké vlastenecké války* dílčí pasáž odbojovým aktivitám rakouských komunistů.¹²⁰ Autorský kolektiv politologů pod Otakara Havliče a Jana Kettnera se pokusil roku 1976 ve svých *Komunistických a dělnických stranách světa* o celistvý encyklopedický přehled soudobého stavu světového komunistického hnutí a jedno z hesel věnoval také historickému vývoji KPÖ.¹²¹

Roku 1977 vydalo pražské nakladatelství Svoboda překlad knihy komunistického rakouského historika Arnolda Reisberga *Únor 1934: pozadí a následky*.¹²² Přestože se Reisberg zaměřil na genezi a rozbor partikulárního krizového momentu z dějin rakouské

¹¹⁵ STADLER, Karl. Austria: From Orthodoxy to „Normalisation.“ In: CHILDS, David. The Changing Face of Western Communism. London: Croom Helm, 1980. str. 260–275.

¹¹⁶ RABINBACH, Anson. The Crisis of Austrian Socialism: From Red Vienna to Civil War. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

¹¹⁷ BEARMAN, Marietta a kol. Out of Austria. The Austrian Centre in London in World War II. London: Tauris Academic Studies, 2008.

¹¹⁸ NAIMARK, M. Norman. Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty. Cambridge: The Belknap Press, 2019.

¹¹⁹ LEJBZON, Boris Moisejevič. Obrat v politice Kominterny. Praha: Svoboda, 1966.

¹²⁰ ROŠČIN, Semen Iljič. Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941–1945 v šesti svazcích. Svazek 5. Vítězné dokončení války proti fašistickému Německu. Porážka imperialistického Japonska (Rok 1945). Praha: Svoboda, 1966. str. 167.

¹²¹ HAVLIČ, Otakar, KETTNER, Jiří. Komunistické a dělnické strany světa. Praha: Svoboda, 1976. str. 55–79.

¹²² REISBERG, Arnold. Únor 1934: pozadí a následky. Praha: Svoboda, 1977.

levice, využil událostí rakouské občanské války z února 1934 ke kritickému rozboru celé politické kultury rakouské meziválečné první republiky a značnou část své práce věnoval vzniku, vývoji, orientaci a problémům KPÖ v letech 1918–1934. V českém prostředí je Reisbergova práce dodnes jediným dílem, které sleduje fenomén rakouského komunismu na pozadí rozebírané historické problematiky v konkrétním časovém rozmezí. Také to je důvodem vzniku této disertační práce. Svojí orientací a vytčenými cíli hodlá zaplnit jisté prázdné místo v českém výzkumu reformního komunismu a splatit tak dluh, který česká historiografie rakouskému komunismu dosud dluží.

Tematické rozvržení práce

Skladba práce v podstatě odpovídá výše načrtnutým cílům a problémům, tak, jak byly postupně podány. Respektuje přitom poměr transnacionálního hlediska vůči tématu. Komparativní rozměr *histoire croisée* chce být přitom leitmotivem práce. Milníky dějin rakouského komunismu jsou tedy ukazovány v zrcadlové perspektivě vůči historickému prožitku KSČ a Československa, aby bylo zřejmé, na základě jakých prepozic je možné uvažovat o vzájemných „zauzleních“ aktérů, a jaké jsou jejich limity. Rámcovým sepětím práce je výše načrtnutý předpoklad, že nelze uvažovat o perspektivě bez historicity. Proto práce nevstupuje do historického kontextu komunistického reformismu a pražského jara *in situ*, bezprostředně, jako do podmínek daných, Není jejím záměrem přispívat do „krize narativů“ a být tak jen dalším komentářem k dějinám pražského jara. Sleduje spíše organický a synchronní, vzájemně provázaný vývoj ideové autenticity středoevropského komunismu. Tomu odpovídá také zaměření jednotlivých částí práce.

Ta je členěna do dvou celků o celkem šesti kapitolách. První, vstupní tematický celek, slouží jako uvedení do problematiky dějin rakouského komunismu. Všímá si proto také samotných okolností vzniku Komunistické strany Rakouska, jejího intelektuálního situování. Otázka vzniku KPÖ a jejího vztahu vůči společenské atmosféře meziválečné rakouské republiky totiž představuje výchozí bod pro porozumění kolektivní identitě rakouských komunistů. Ústředním je zde problém vztahu komunistů vůči fenoménu austromarxismu a hegemonické situaci rakouské sociální demokracie. Zatímco KSČ může již záhy po svém založení rozumět sama sobě jakožto masové organizaci s reálným revolučním potenciálem, KPÖ v takové situaci nikdy nebyla. Charakter její identity byl od počátku definován *procesem zjinačování*, kdy se typicky stala kolektivem, jehož

negativní vlastnosti jsou určovány jen mimo tento kolektiv, tedy hegemonickými aktéry.¹²³ Obrazy komunistických stran coby nepřátel státu jsou sice po roce 1918 běžné, avšak v rakouské perspektivě jsou zdůrazněny diskurzem austromarxismu, který si činí monopol i na otázky marxistického humanismu. Předpoklady komunistické kolektivity a stranictví jsou tedy v Rakousku v mnohém odlišné od historického vývoje KSČ, a tyto národní zvláštnosti usiluje první kapitola rozvést a zdůraznit.

Projekt reformního komunismu představuje emanací národního komunismu ve vazbě na typicky pluralitní tendence poststalinské socialistické modernity. Proto výpověď o historicitě rakouského komunismu, o jeho dějinné autenticitě, musí zahrnovat výklad o jeho vlastním způsobu osvojení národně demokratické a vlastenecké rétoriky. Odkaz na koherentní pojem národa umožnil rakouským komunistům profilovat vlastní politické kompetence ve smyslu vztahu k svébytně chápaným národním zájmům a navíc akceptace národního programu („národní cesty k socialismu“) se brzy roce 1956 stala rozmezím, v němž bylo možné komunikovat reformní obsahy jednotlivých programů evropských komunistických stran. Druhá kapitola prvního celku práce bude tedy věnována problému geneze diskurzu rakouského národního komunismu.

Třetí kapitola bude v této sekci práce věnována obecnému náčrtu vzájemných vztahů KPÖ a KSČ. Jejich důležitost vystupuje naléhavě zejména ve světle klíčového traumatického momentu dějin rakouského komunismu, kterým je představován nástupem specifického rakouského austrofašismu a konzervativní politické ortodoxie skrze násilné potlačení sil rakouské levice v únoru roku 1934. Československo se v tomto období stalo exilovým zázemím, v němž KPÖ mohla vytyčit linii vlastní strategie lidové fronty a také představit vizi budoucí, demokraticky orientované existence rakouského národa. Proto se tato část práce soustředí na kontakty obou stran až do plného nástupu stalinistické teze o zostřování třídního boje počátkem 50. let, protože v důsledku konkrétních aplikací této teze dochází k vážnému narušení oboustranných vztahů. V důsledku se zde na určitou dobu ztrácí též perspektiva demokratické a socialistické střední Evropy, která v politické imaginaci KPÖ hraje během 30. a 40. let 20. století klíčovou roli. Mapování celkového rozsahu a charakteru vzájemné spolupráce a kontaktů je přitom založeno na zhodnocení celkového historického vývoje obou zemí.

¹²³ NEČASOVÁ, Denisa. Obrazy nepřítelů v Československu 1948-1956. Praha: NLN, 2020. str.27.

Druhý tematický celek práce se následně zaměřuje na formování poststalinské identity KPÖ. S ohledem na padesátá léta je možné vymezit tři milníky, které ji výrazně formují, totiž vyhlášení neutrality Rakouska Státní smlouvou z roku 1955, maďarské revoluční události roku 1956 a s nimi spojená silná vlna antikomunismu a konečně fatální neúspěch komunistů ve volbách roku 1959, kdy ztrácejí své parlamentní zastoupení. Všechny tyto události ve svém celku vedou KPÖ k promyšlení nových strategických možností, nové ideové politiky, zejména pak také otázky možných spojení napříč rakouskou veřejnou sférou. Poměr strany, a zvláště stranických intelektuálů je pak determinován razantním nástupem vlády Josefa Klause v 60. letech 20. století. Jako prozápadní a konzervativní vytyčoval Klausův styl technokratické politiky rámec témat a otázek, s nimiž se rakouští komunisté mohli vůči pražskému jaru vztahovat.

Druhou polovinu práce nejprve otevírá čtvrtá kapitola, analyzující nejdůležitější trendy poststalinského vývoje strany mezi lety 1955–1965. Tyto letopočty nejsou voleny náhodně. Označují časový úsek mezi ratifikací Státní smlouvy, spojené také s odchodem sovětských okupačních vojsk z Rakouska a konáním přelomového 19. sjezdu KPÖ, který znamenal dočasný triumf rakouského komunistického reformismu. V dané dekádě proto Komunistická strana Rakouska procházela zásadní krizovou transformací, během níž si byla nucena osvojit kvalitativně nové spektrum politických strategií, které by jí umožnily pracovat s diskurzem národního komunismu v neutrálním, avšak prozápadně zaměřeném Rakousku 50. a 60. let. Genezi a podobu těchto strategií, určujících podobu rakouského reformního komunismu, proto v kapitole blíže sleduji a typizuji. Následující pátá kapitola se soustředí na rozbor vzájemných vztahů mezi KSČ a KPÖ v poststalinském období, a klade důraz na symbiózu mezi rakouským a československým reformním komunismem, které počátkem 60. let souběžně vznikají, vzájemně se stýkají a překrývají a společně také formulují diskurzivní představu střední Evropy ve smyslu socialistického humanismu.

Poslední kapitola práce pak na základě předchozích zjištěných skutečností, a na základě podrobnější analýzy politické situace Rakouska po roce 1966 rekonstruuje vztah rakouských komunistů k procesu československé demokratizace roku 1968, k fenoménu „socialismu s lidskou tváří.“ Analyzuje, jakým způsobem a v kontextu jakých okolností bylo o pražském jaru pojednáváno v rakouském komunistickém tisku, jakého druhu nebo intenzity byly tehdejší oficiální styky dvou úzkých stranických vedení. Konečně pak také rozebírá, jak potlačení československého komunistického reformismu dále poznamenalo

vlastní osud rakouské varianty reformního komunismu a co tyto proměny znamenaly pro charakter rakouského komunismu jako takového.

Oddíl 1. Politický a ideový obraz dějin KPÖ v letech 1918–1955. Od pádu monarchie k rakouské neutralitě.

Kdo byli rakouští komunisté? Jaké místo jsme oprávněni přiřadit jejich kolektivní imaginaci a sebepojetí na myšlenkové a politické mapě střední Evropy ve 20. století? To jsou bezpochyby otázky, které musí stát na počátku tazání po formě autentického vztahu rakouských komunistů vůči československému reformnímu komunismu. Tvoří myšlený úhelný kámen práce, na kterém bude stavěna její narativní struktura. V ní nám půjde o souvztažnost událostí a ideových schémat, které společně vytvářejí historicitu rakouského komunismu. Rekonstrukce této historicity je též podmínkou zobrazení kolektivní identity Komunistické strany Rakouska, zobrazení jejího vlastního symbolického horizontu (jako diskurzivního prostoru). Zobrazení tohoto horizontu jako specifického fenoménu dějin středoevropské levice umožní charakterizovat, jakým způsobem do něj pronikal fenomén československého reformního komunismu a na jaké aspekty tohoto horizontu působil.

Vznik KPÖ na sklonku roku 1918 ji řadí mezi vůbec nejstarší komunistické strany na světě. Dramatické okolnosti jejího vzniku a vztahu vůči dominantní rakouské sociální demokracii měly za následek, že právě Vídeň se v meziválečné době stala neuralgickým bodem, ve kterém se řešil „*bolševismus jako morální problém*.“ Otázka světonázorových nebo politických prostředků, s jejichž pomocí si měl proletariát osvojit *mesianistickou* dějinnou úlohu a dovést lidstvo k „demokratickému světovému řádu plné svobody,“¹²⁴ byla značnou měrou zodpovězena poválečnou konstelací socialistických sil v někdejších hlavních městě podunajské monarchie. Problém socialismu byl i zde řešen ve vzájemném potýkání i překrývání táborů „dvou rudých vlajek“, tábora sociálnědemokratického a komunistického.¹²⁵ I kvůli svébytnému historickému vývoji meziválečného Rakouska zůstal tento problém do značné míry nezodpovězen. Padesát let po roce 1918 aktualizoval proces československého komunistického reformismu ve svém mezinárodním přesahu některé rysy socialistického utopismu a modernity, jejichž nárys byl podložím sporu o autentický rakouský model socialismu v letech 1918–1934, a následně pak v odlišných podmínkách znovu po roce 1945 při konstituci moderního rakouského národního vědomí. Šlo především o otázky společenské angažovanosti intelektuálů, otázku vztahu národního

¹²⁴ GEORG, Lukács. Bolshevism as a Moral Problem. *Social Research*, Vol. 44, No. 3/1977, s. 416–424.

¹²⁵ CHILDS, David. *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*. London: Routledge, 2000. str. 4.

kontextu a modernizace, v neposlední řadě o otázku vlastního rozsahu demokratického a občanského angažmá v protikladu k rostoucím nárokům na expertizaci veřejné sféry.

Chronologický rámeček oddílu je vyznačen roky 1918 a 1955. Oba tyto letopočty je přitom možné vnímat jako zásadní milníky transformace rakouské národní a kulturní identity. Při krizovém přechodu od aristokratické a militaristické státní formy k nepříliš stabilnímu republikanismu po roce 1918, stejně jako při osvojení nově nabyté neutrality po roce 1955, byli řadoví Rakušané opakovaně nuceni vyrovnávat se s problémem vlastní národní a kulturní přináleživosti, zejména s ohledem na otázku relace vůči hegemonní roli svého německého národního partnera. Téma konstituce a zakotvení rakouské národní svébytnosti v Evropě samozřejmě přesahuje rok 1955 a představuje ovšem zásadní otázku vzájemných československo-rakouských vztahů po druhé světové válce. Časová výšeč, ohraničená roky 1918 a 1955 je historicky definována zkušeností austromarxismu, stejně jako austrofašismu a nacistické okupace, s níž se Rakousko problematicky vyrovnávalo takřka po celé období poválečné druhé republiky. O takto vymezeném období lze hovořit jako o kulminační éře politických mýtů, které svébytným způsobem adresovaly problém moderního rakušanství. Jako kategorie stranicky vyhraněného myšlení se pak podílely na typicky rozpolceném národním vědomí, na rozklížení národní historické paměti.¹²⁶

*Ideotok (Ideoscape)*¹²⁷ osvícenství definoval ve zkušenosti austromarxismu svůj lokální, rakouským kulturním kontextem podmíněný výraz. Ideová báze austrofašismu představuje svým stavovskými zaměřeným konzervatismem, svým příklonem ke katolické sociální nauce, spíše jeho reverzní proud. Jejich vzájemné „víření“ a potýkání přerostlo až k vyhraněné, striktně nepřátelské táborové mentalitě a ústilo do tzv. rakouské občanské války v únoru 1934.¹²⁸ Ta však represivním potlačením levice a její následnou nucenou emigrací přináší krizové štěpení osvícenského ideotoku. Rakouský austromarxismus se ocitá v ideové krizi, čemuž odpovídá snaha najít zástupný revoluční narativ, který by byl opětovně schopen skloubit tento ideotok v jeho marxistické projekci s historicko-ideovou legitimitou rakouského dělnického hnutí.

¹²⁶ KONRÁD, Ota. Ztráta starých jistot. Rakousko 1986–2000. str. 23.

¹²⁷ APPADURAI, Arjun. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Theory, Culture & Society*, Vol 7. Issue 2-3, s. 295-310. Termínem „ideotoku“ má Appadurai na mysli zřetězení obrazů a diskurzivních praktik, které převádějí metanarativ pojmů typu svoboda, blahobyt či lidská práva do konkrétního kulturního a národního kontextu a vytvářejí tak nestejnorodost globalizačního projektu modernizace.

¹²⁸ RABINBACH, Anson. The Austrian Civil War of 1934: Harvard and Vienna Conferences. *International Labor and Working-Class History*, No. 25/1984, s. 98–100.

Na bázi této ideové krize formulují komunističtí intelektuálové (většinou bývalí sociální demokraté) *utopii národního komunismu*.¹²⁹ Ta není pouze odpovědí na politiku lidové fronty, toto své bezprostřední určení utopie národního komunismu přerůstá. Umožňuje konfrontovat a revidovat tradiční austromarxistickou orientaci na německý prostor, národní kolektiv a kulturu, tedy sociálnědemokratickou imaginaci Německa jako „pevnosti“ masového dělnického hnutí a základny, tvořící s Rakouskem národní jednotu.¹³⁰ Zároveň se v reakci na ideově-politickou krizi rakouské levice profilují rakouští komunističtí intelektuálové od poloviny 30. let nikoli jako typicky stalinská hierarchická síť „dělnických“ kádrů, ale spíše jako elitní skupina „proroků utopické budoucnosti“¹³¹, zcela zaměřená na imaginaci pokrokového rakušanství. Vize národního komunismu projektuje Rakousko jako socialistickou, důsledně demokratizovanou zemi, jejíž politické kultuře by měla být vlastní široce založená lidová kontrola.

Utopie národního komunismu představuje myšlenkovou trajektorii, podle které se během let 1934–1945 formuje kolektivní identita rakouských komunistů. Svým přesahem udává dikci stranické politiky i po druhé světové válce, a s vyhlášením rakouské neutrality prostřednictvím Státní smlouvy získává roku 1955 novou dynamiku. Hraje tudíž zásadní roli i při konstrukci poststalinské stranické identity a soubor hodnot, projektovaných touto utopií do ideové rétoriky, představuje zásadní předpoklad pro vlastní přístup strany vůči československému reformismu. Proto kulturně-politickému kontextu vzniku diskurzu národního komunismu bude tento oddíl práce věnovat náležitý prostor.

¹²⁹ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa: Frankreich, Österreich, Italien und Grossbritannien im Vergleich (1945-1956)*. Köln: Bohlau, 2009. str. 266.

¹³⁰ WISTRICH, Robert. *Socialism and Antisemitism in Austria before 1914*. *Jewish Social Studies*, Vol. 37, No. 3–4 (1975). s. 323-332.

¹³¹ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa*, str. 244.

Kapitola 1. Kulturně-politický kontext vzniku Komunistické strany Rakouska a problémy komunistické alternativy po roce 1918

Komunistická strana Rakouska (KPÖ) je třetí nejstarší komunistickou stranou na světě.¹³² Formaci komunistické alternativy jako radikální možnosti rakouských dějin však nelze připisovat pouze okamžité odezvě ruské říjnové revoluce. Spíše je nutné ji vykládat jako projev politické a morální krize Rakouska, trvající již od poslední čtvrtiny 19. století. Přesněji jako důsledek problematického a krizového vřazení osvícenského myšlenkového *ideotoku* do rakouského veřejného života. Narativ demokracie a sociálních práv kolidoval zejména s konzervativním, zřetelně antisemitským a také antimarxistickým populismem vídeňského starosty Karla Luegera, který se v letech 1897–1910 vědomě pasoval do role ochránce drobného měšťanstva proti marxistickému židovskému spiknutí.¹³³ Avantgarda vídeňských salonů, silně prostoupena a ovlivněna židovskou inteligencí, byla s ideovým světem konzervativního maloměšťanstva (*Kleinbürgertum*) ve fatálním rozporu – logicky nemohla vidět svět maloměstských hodnot jinak, než jako čistě vulgární.¹³⁴ Populismus Luegerovy politické reprezentace představoval však jen dílčí část obrazu i jinak hluboce rozdělené rakouské společnosti, inklinující ke vzájemným konfliktům militantního pangermanismu, loajálního katolického konzervatismu a sílícího socialistického hnutí. Typickým jevem předválečné éry byly ideologicky motivované *Kravalle*, studentské nepokoje, provázené obvykle útoky na ideové protivníky protivníků.¹³⁵

Jestliže tedy Stefan Zweig popisuje ve své autobiografii *Svět včerejška* období, ve kterém vyrůstal, jako „zlatý věk jistoty, kde stát byl garantem stability a vše mělo určenou míru“¹³⁶, pak těm, kdo později budou jako komunisté formulovat svůj přístup k reformě pražského jara, se Zweig jevil jako typický zajištěný městský liberál, „buržoazní synek“, *Bürgersohn*, jehož životní zkušenost byla silně vzdálená existenčním starostem drobných židovských obchodníků, z jejichž rodin rakouští komunističtí intelektuálové ve větší míře

¹³² BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert. Kommunismus in Österreich: KPÖ 1918 bis 2008. Wien: Edition Steinbauer, 2009. str. 9.

¹³³ PELINKA, Anton. Karl Lueger – Mythos und Gegenmythos. *Demokratie und Geschichte*, Vol. 13-14, Issue 1. str. 45-48.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ HAAG, John. Students at the University of Vienna in the First World War. *Central European History*, Vol 17., No. 4 / 1984. str. 299-309.

¹³⁶ ZWEIG, Stefan. The World of Yesterday. Lincoln: University of Nebraska Press, 1945. str. 1.

pocházeli. Na ně mimo antisemitismu doléhala i exportní krize, důsledek balkánských válek let 1912–1913.¹³⁷ Jejich životní situace byla velmi vzdálená Zweigovu ideálu.

Pangermánská a konzervativní linie vytvářela na příslušníky vídeňské židovské buržoazie soustavný tlak. Vezmeme-li v potaz, že řada vídeňských židů byla původem i sňatky spojena se slovanským, zvláště pak českým prostředím, je jen přirozené, pokud židovská měšťanská komunita nacházela bezpečné zázemí mezi sociálními demokraty.¹³⁸ Politickému antisemitismu rakouští socialisté cíleně a programově čelili kontinuálně již od počátku 80. let 19. století.¹³⁹ Hainfeldský sjezd roku 1888 stranu sjednotil, a stanovil tak předpoklady jejího masového charakteru, otevřeného možnosti židovské asimilace.¹⁴⁰ Závěrečná ustanovení brněnského sjezdu strany roku 1899 rezonovala příslibem široké národnostní autonomie, vizí demokratické a federalizované konstituční monarchie.¹⁴¹

Do první dekády 20. století tedy vstoupila rakouská sociální demokracie jako stabilní a masová politická síla, vyzbrojená optimismem a nutnou dávkou revolučního a antimilitaristického patosu, stvrzeného ještě na dvou stranických kongresech v letech 1907 a 1912. Vznik KPÖ roku 1918 byl ve své podobě odpovědí na proces, ve kterém se tento radikálně artikulovaný, mobilizující a sjednocující patos dostal do krize.¹⁴² Strana, která jej formovala jako jistý typ diskurzu, nebyla v srpnu roku 1914 schopna dostat jeho přeměně z rétorické praxe v politický čin, a po vzoru německých sociálních demokratů se nezmohla na víc, než na stvrzení státního válečného úsilí.¹⁴³

Stalinská historiografie později tuto krizi socialistického diskurzu hodnotila jako *prohnilost a oportunistus II. internacionály*.¹⁴⁴ Ve skutečnosti se zde však plně projevují dobové limity socialistického emancipačního projektu. Jeho teoretický, hodnotový rámec byl formulován v éře *fin de siècle*, jejíž antagonistické napětí mezi modernitou a tradicí kopíroval. Imaginaci stranického vedení tak mimo jiné dominoval dlouhodobě zakotvený

¹³⁷ GRÜNWALD, Leopold. Wandlung. Ein Altkommunist gibt zu Protokoll. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1979. str. 10.

¹³⁸ SPIRA, Leopold. Kommunismus Adieu. Eine ideologische biographie. Wien: Europaverlag, 1992. str. 9

¹³⁹ STEINER, Herbert. Dělnické hnutí v Rakousku 1867-1889. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964. str. 268.

¹⁴⁰ Tamtéž str. 378–384.

¹⁴¹ BERMAN, Sheri. The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century. New York: Cambridge University Press, 2006. str. 64.

¹⁴² BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert, str. 17.

¹⁴³ KÁRNÍK, Zdeněk. Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral? Praha: Svoboda, 1968. str. 11.

¹⁴⁴ VESELÝ, Jindřich. O vzniku a založení KSČ. Praha: Rovnost, 1952. str. 14.

obraz carismu jako orientální a barbarské despotie.¹⁴⁵ Krize osvícenského a revolučního narativu se projevovala nejen ústupem na pozice konzervativního *Kleinbürgertum*. Navíc odhalovala, že i v řadách sociální demokracie byl hluboce zakotvený „strach z Východu.“ Tzv. *Ostgefahr* byl striktně binární perspektivou, pro kterou východní Evropa znamená nebezpečné pásmo hrozby a barbarství.¹⁴⁶ Při formování moderní rakouské identity hraje opakovaně značnou roli a zásadním způsobem definuje přístup rakouské veřejnosti ke KPÖ nejen po roce 1918, ale také po druhé světové válce.

Rakouská sociální demokracie vzniká a mění se v masovou politickou sílu během epochy, typické konsolidací a vzestupem globální industriální modernity. Období tohoto vzestupu trvá přibližně od roku 1870 do počátku 20. let 20. století a vyznačuje se kromě jiného rostoucí internacionalizací, rozvojem produkce a dopravy, také však implementací obecných představ o podobě a smyslu humanity.¹⁴⁷ Tyto představy zakládají jistý civilní habitus, jsou základem nové kolektivity, tvoří liberální občanský řád a spolu s ním dávají vzniknout i umělecké moderně. Právě ta však citlivě reaguje na limity a vnitřní rozpory liberálně-industriální epochy. Předválečná Vídeň je proto pro Georga Trakla *předpekli*, kde „čas dýchá temnějším slzami a zatracením.“¹⁴⁸ Traklova expresionistická pozice byla pozicí *antikapitalistického romantismu*, generačním vyznáním, které přinejmenším od počátku 20. století dominovalo sféře umělecké moderny ve střední Evropě.¹⁴⁹ Zvláště silně rezonovalo v prostředí avantgardní židovské inteligence. Cestu z „předpekli“ konzervativního buržoazního antisemitismu spatřovala tato inteligence v revolučním mesianismu romantizující společenské kritiky.

Antikapitalistický romantismus, silně působící na okolnosti vzniku Komunistické strany Rakouska, vysvětluje, proč filozof André Glucksmann vzpomínal později ve svých memoárech na rakouské komunisty jako na „odhodlané vyznavače Karla Krause“ a jako na „rozptýlené intelektuální zednářstvo.“¹⁵⁰ V atmosféře mesianistického očekávání byl Karl Kraus pro ty, kteří se později volili komunistickou alternativu, „novým nádherným

¹⁴⁵ ALDER, Douglas. Friedrich Adler: Evolution of a Revolutionary. *German Studies Review*, Vol 1., No. 3/1978, str. 260–284.

¹⁴⁶ KARNER, Christian. Nationalism Revisited. Austrian Social Closure from Romanticism to the Digital Age. New York: Berghahn Books, 2020. str. 91.

¹⁴⁷ ROBERTSON, Roland. Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept. *Theory, Culture & Society*, Vol. 7, Issue 2-3 (1990), str. 15–30.

¹⁴⁸ TRAKL, Georg. Básně. Překlad Ludvík Kundera. Praha: SNKLU, 1965. str. 201.

¹⁴⁹ LÖWY, Michael. Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe. London: Verso, 2017. str. 32.

¹⁵⁰ GLUCKSMANN, André. Hněv dítěte. Praha: Academia, 2013. str. 17.

*Jeremiášem, vyzývajícím zkaženou epochu na soud.*¹⁵¹ Odhaloval světovou válku jako *technoromantické dobrodružství*, ve němž je dovoleno „anonymním pachatelům nacházet své oběti v anonymní kvantitě.“¹⁵² Krausovo drama *Poslední dnové lidstva* je svědectvím morální bídy, ztělesněné v archetypální postavě loajálního a konzervativního Vídeňana. Ten v aktu militaristického patriotismu obdivuje rakušanství jako symbiózu jižanského nadšení a německé vážnosti a věří, že válka přinese *renesanci rakouského myšlení*, novou antickou velikost a obrodu. Spoléhá přitom na „duši národa.“ Ta je však esencí *Ostgefahr*. Jejím pojivem je pouze nenávisť k Rusům, Srbům a Židům.¹⁵³ Jejím duchem je tak jako i jinde ve vyspělé industriální Evropě sociální darwinismus jako krédo gründnerských elit, ničící svět tradičních komunitárních vazeb a solidarity.¹⁵⁴

Perspektiva romantické revolty dovoluje Krausovi nahlédnout v plné šíři, že idea pokroku v té podobě, v jaké se zformovala v osvícenském liberálním ideotoku 19. století, nemůže anonymní šovinismus maloměšťáctví konfrontovat. Je totiž spojena s industriální modernitou a je touto modernitou *ekonomizována*. „*Ujařmenost lidstva hospodářstvím mu ponechala jenom výsadu nepřátelství*“¹⁵⁵, konstatuje Kraus. Premisa pokroku fakticky splývá s prostředím, které se řídí nabídkou a poptávkou a činí tak z lidí *pomocné šrouby nástrojů*, klade automatizaci nad individualitu.¹⁵⁶ Karl Kraus tak poměrně zřetelně vnímal vztah moderní průmyslové produkce, urbanismu a lidského odcizení. Tedy téma, které tvoří ústřední tezi Marxových *Ekonomicko-filozofických rukopisů* a po roce 1956 je ústřední otázkou poststalinského marxistického revizionismu.

Hledisko antikapitalistické romantické revolty prezentoval ve svém raném díle též spisovatel Franz Werfel, který v listopadu 1918 společně s E. E. Kischem inicioval vznik Rudých gard.¹⁵⁷ V novele *Ne vrah, zavražděný je vinen*, popisuje Werfel vzpouru svého hrdiny proti tzv. *panství otcovu, patriarchálnímu světovému řádu*, jehož podoba je součinností státu, justice, náboženství, armády a průmyslu. Jednotícím prvkem panství je klerikální postoj, který ve shodě s luegerovskou pozicí vidí v socialismu „taktiku židů“ na zničení církve. Jako přímý protiklad otcova panství staví Franz Werfel mysteriózní

¹⁵¹ FREI, Bruno. Štafeta. Historické miniatury. Praha: Svoboda, 1961. str. 163.

¹⁵² KRAUS, Karl. Soudím živé i mrtvé. Praha: Odeon, 1974. str. 272–274.

¹⁵³ KRAUS, Karl. Poslední dnové lidstva. Tragédie v pěti dějstvích s předeherou a epilogem. Brno: Barrister & Principal, 2006. str. 47–51.

¹⁵⁴ HOBBSAWM, Eric. The Age of Empire 1875-1914. New York: Vintage Books, 1989. str. 277.

¹⁵⁵ KRAUS, Karl. Soudím živé i mrtvé, str. 260

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 258.

¹⁵⁷ STEPHAN JUNGK, Peter. Franz Werfel. Příběh života. Praha: Sefer, 1997. str. 104.

vizi duchovní planety (*l'étoile spirituelle*), exotického „světa odjinud“, v němž není místo pro jakoukoli nepřírozenou autoritu.¹⁵⁸ „*Jen Tobě se chci podobat, ó Človče*“, volal Werfel ve své básni „Ke čtenáři“ (*An der Lesser*) a vyjadřoval tak touhu politicky angažované, revoltující expresionistické avantgardy po humanismu bez hranic a bez politického modlářství.¹⁵⁹

Panství otcovo představuje strukturu, ve které se odehrává každodennost Krausova Vídeňana, šovinistického měšťáka. Není však abstrakcí, nýbrž žitou zkušeností mnoha rakouských domácností. Despocie otce – armádního důstojníka, kterou pocítují bratři Otto a Ernst Fischerové, se pro ně stane určující životní zkušeností. Ernst, po roce 1934 patrně nejvýznamnější stranický intelektuál KPÖ, vzpomínal na pedantství svého otce jako na symbol rozkolu mezi dvěma světy. Na jedné straně stál striktní otcovský svět uniformem, řádů, konvencí a hierarchie, usilující o *inventarizaci* skutečnosti. Oponoval mu rozporný a proměnlivý *svět lidství*. Jejich konfliktní společenství vnímal Fischer jako střet „maškarády fixního sociála“ s reálným světem humanity a lidské individuality.¹⁶⁰

Lze tedy hovořit o „romantické generaci let osmdesátých“, do níž přímo náleželi intelektuálové typu Ernsta Blocha, Lukácse nebo Franze Kafky, nepřímou pak osobnosti jako Ernst Fischer nebo Erich Fromm. Ti se sice narodili až na přelomu století, nicméně se svými staršími souputníky (a nežádka mentory) sdíleli společný ideál emancipované kultury (*Kultur*), naplněné duchovností, stojící v protikladu k buržoazní společnosti, která ve své většině byla schopna pojmout osvícensko-romantické ideály svobody jen ve velmi modifikované podobě, či dokonce právě jen ve formě oné „maškarády.“¹⁶¹

Za předpokladu, že by Rakousko prošlo od poloviny 19. století úspěšnou liberální transformací a položilo základy vyspělé občanské společnosti, mohl tento typ mesianismu zůstat okrajovou alternativou. Ale *bolestné překonávání prahů demokratizace*¹⁶², typické pro vývoj rakouského konstitucionalismu od roku 1860, určilo tomuto myšlenkovému proudu mnohem širší pole působnosti. Jeho revoluční potenciál ještě zvyšovala „*morální*

¹⁵⁸ WERFEL, Franz. *Ne vrah, zavražděný je vinen*. Praha: Odeon, 1990. str. 42–48.

¹⁵⁹ BAHR, Ehrhard. *Weimar on the Pacific. German Exile Culture in Los Angeles and the Crisis of Modernism*. Berkeley: University of California Press, 2007, str. 171.

¹⁶⁰ FISCHER, Ernst. *An Opposing Man*. London: Allen Lane. Penguin Books, 1974. str. 30.

¹⁶¹ LÖWY, Michael. *Redemption and Utopia*, str. 33-34.

¹⁶² HLOUŠEK, Vít. *Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. str. 62.

ekonomie válečné každodennosti,“ sdíleným prožitkem chudoby posilující ofenzivní výpad proti *symbolickému řádu* měšťanské společnosti.¹⁶³

Proto ani atentát na hraběte Stürgkha, provedený Friedrichem Adlerem, nebyl jen projevem „únavy z války.“¹⁶⁴ Adler, syn předsedy rakouských socialistů Viktora Adlera, byl sice pro Lenina jen „naivním soukromým docentem,“¹⁶⁵ avšak vlastní podstatou svého činu vyjadřoval pocity generace osmdesátých let, do níž sám patřil a kterou svým způsobem ztělesňoval v osobním heroickém příkladu. Atentát, jehož byl vykonavatelem, byl ve své fatalitě konkrétním politickým aktem antikapitalistického romantismu. Paul Guterma nej dokonce neváhal označit za „*čítankový příklad dokonale zvládnuté restaurační vraždy*,“ po jejímž vykonání se navíc pachtel s vědomím plné odpovědnosti nechal zadržet v tragickém gestu mučedníka.¹⁶⁶ Ve smyslu svého bezprostředního politického významu symbolizoval atentát variaci střetu se „světem otců“, zpochybnění tzv. politiky občanského smíru (*Burgfrieden*), reprezentovanou Victorem Adlerem. V širším společenském kontextu ale ohlašoval přechod rakouského socialismu z jeho „habsburské“ epochy do republikánské fáze vývoje.¹⁶⁷ Byl symbolickým počátkem hledání nového revolučního narativu, který by novou radikalitou nahradil *lineární evolucionismus a pozitivistický progresivismus*.¹⁶⁸

Intelektuální atmosféra, podmiňující ideový rozkol sociální demokracie a samotný vznik Komunistické strany Rakouska, byla tak diktována eticky orientovanou ultralevicí (*Ethical Ultra-Leftism*) předjímající střet mezi tzv. *Realpolitik* a revolučním očekáváním všeobecné morální obnovy světa (*Erlösungsprozess der Welt*).¹⁶⁹ Jakkoli však očekávání této proměny z pozice romantického mesianismu mohlo vypovídat o společné generační zkušenosti radikální inteligence, v politické rovině vedlo spíše ke štěpení sil a otevíralo prostor značné variabilitě řešení. Situaci dále vyostřil spor o smysl a směřování lednové generální stávkou roku 1918. V názoru centristů, že stávka je akcí velkého demokratického

¹⁶³ KUČERA, Rudolf. Život na příděl. *Válečná každodennost a politika dělnické třídy v českých zemích 1914-1918*. Praha: NLN, 2013. str. 133.

¹⁶⁴ GILBERT, Felix, CLAY LARGE, David. Konec evropské éry. *Dějiny Evropy 1890-1990*. Praha: Mladá fronta, 2003. str. 158.

¹⁶⁵ LENIN, Vladimír Iljič. *Materialismus a empiriokriticismus*. Praha: Svoboda, 1984. str. 71.

¹⁶⁶ GUTERMAN, Paul, COLOHNATT, Joe. *Vražda jako společenská událost. Základy společenského chování při vraždě*. Brno: Jota, 2007. str. 140–141.

¹⁶⁷ ALDER, D. Douglas. Friedrich Adler. *Evolution of a Revolutionary*. *German Studies Review*, vol. 1., Nr. 3/1978. str. 260-284.

¹⁶⁸ LÖWY, Michael, SAYRE, Robert. *Romanticism Against the Tide of Modernity*. Durham: Duke University Press, 2001. str. 104.

¹⁶⁹ LÖWY, Michael. Georg Lukács – From Romanticism to Bolshevism. London: NLB, 1979. str. 148-149.

významu, ale její eskalace v revoluci není žádoucí, již zaznívala tendence k poválečnému směřování austromarxismu, zatímco v souvislosti se stávkou bylo zatčeno větší množství názorově nejednotných levicových radikálů.¹⁷⁰ Jejich propuštění na konci října 1918 vedlo pak k vytvoření většího množství konkurenčních revolučních formací.

Také proto stála za vznikem Komunistické strany Rakouska nepřilíš velká skupina asi 40 osob, sdružená kolem revolučního socialisty Karla Steinhardta.¹⁷¹ Nová strana sice měla podporu ruských bolševiků, ale okolnosti nebyly pro její vznik příznivé, zejména proto, že rostla syntézou hned několika ideově nejednotných komunistických skupin.¹⁷² Početně i dosahem daleko významnější revoluční organizací byla Federace revolučních socialistů „Internacionála“ (FRSI). Těšila se největší podpoře mezi členy Rudých gard, založených 31. října 1918, a její skladba více odpovídala ideovému naladění revolučního romantického mesianismu – sdružovala totiž také anarchosyndikalisty a revoluční sionisty.¹⁷³ Jedním z představitelů FRSI byl také zakladatel a první velitel vídeňských Rudých gard Egon Erwin Kisch.¹⁷⁴ Ke sblížení (a posléze splynutí) FRSI a KPÖ (respektive KPDÖ), potom docházelo sice již od konce roku 1918, ve větší míře ale až v létě 1919.¹⁷⁵ Právě na Kischově případu lze přitom sledovat klíčový problém počátků rakouského komunismu. E. E. Kisch byl spoluzakladatelem jak FRSI, tak KPÖ. Zprvu ale oponoval splynutí obou organizací, neboť se sám pohyboval na prostupné hranici anarchismu a marxismu.¹⁷⁶

Tendence k přenosu revolučního programu ruských bolševiků na rakouskou půdu byla obecně poměrně silná a souvisela jak s radikalizací v armádních kruzích (vojenské vzpoury v Rumburku a Boce Kotorské), tak zejména s hromadným návratem rakouských vojáků z východní fronty.¹⁷⁷ Přestože však pod šedivým kabátem rakouských vojáků „*bilo rudé srdce*“,¹⁷⁸ revoluční romantismus válečných navrátilců a rudých gardistů se v politické praxi atomizoval do podoby mnoha nestejnorodých kolektivů. Těm se

¹⁷⁰ BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert, str. 20.

¹⁷¹ LEDER, Anna. Die Rätebewegung in Österreich. Von sozialen Notwehr zur konkreten Utopie. Wien: Mandelbaum, 2019. str. 23.

¹⁷² HAVLIČ, Otakar, KETTNER, Jiří. Komunistické a dělnické strany světa. Praha: Svoboda, 1976. str. 326

¹⁷³ LEDER, Anna. Die Rätebewegung in Österreich, str. 25.

¹⁷⁴ Die Kommunistische Partei Österreich. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987. str. 43.

¹⁷⁵ LEDER, Anna. Die Rätebewegung in Österreich, str. 29–30.

¹⁷⁶ KOZLOVÁ, Danica, TOMÁŠ, Jiří. Egon Ervín Kisch. Praha: Horizont, 1984. str. 48

¹⁷⁷ Národní Archiv, Praha (NA), fond Pavel Reiman, č. fondu 614, Ka 2, „Zur Geschichte der tschechoslowakischen Arbeiterbewegung“, str. 29.

¹⁷⁸ Tamtéž, „150 Jahre tschechische nationale Bewegung, str. 1.

nabízelo jen velmi omezené spektrum možností, jak formulovat pozici romantického mesianismu proti silné tradiční organizovanosti sociálnědemokratického establishmentu.

Za těchto podmínek by bylo ustavení zřetelně profilované komunistické stranické alternativy možné jen za předpokladu její další legitimizace, a sice příklonem větší části radikálně naladěných, opozičních sociálních demokratů. Komunisté se už 12. listopadu obrátili na právě amnestovaného Friedricha Adlera s naléhavou výzvou: „*Bud' naším! Pokračuj v tom, z čeho jsi vyrostl.*“¹⁷⁹ Adler byl doslova ikonou rakouského revolučního socialismu, a bylo mu proto také ihned nabídnuto čestné členství ve velení Rudých gard. V rakouském komunismu však Friedrich Adler viděl jen „módní socialismus“, trval na tom, že vlastní komunistická revoluce není v Rakousku možná především díky absenci osobnosti typu V. I. Lenina, a také konstatoval celkovou odlišnost dané revoluční situace v Rusku a Rakousku.¹⁸⁰ Kritický byl též k pučistickým tendencím v rakouském komunistickém táboře.¹⁸¹ Ačkoli se nejspíše mohl stát vůdčí osobností nebo i předsedou Komunistické strany Rakouska, tyto nabídky odmítl. V očích Egona Erwina Kische tím napomohl *alpským agrárikům* a zradil základní teze Komunistického manifestu.¹⁸²

Adler s největší pravděpodobností zabránil hlubokému rozkolu v řadách sociální demokracie, který byl průvodním jevem i podmínkou vzniku komunistických stran v celé střední a západní Evropě.¹⁸³ Bez Adlerovy podpory nemohli rudí gardisté doufat v možný revoluční obrat situace. Bez opory na domácí frontě se mohli rakouští komunisté spoléhat pouze na úspěch revoluce v Maďarsku a Bavorsku. Vkládali proto naděje do možného splnutí Rakouska s Bavorskou republikou rad.¹⁸⁴ Zároveň se po větší část roku 1919 soustředili na vytvoření Rakouské republiky rad. Pro případ, že by byla vyhlášena a tato skutečnost by vedla k odříznutí Vídně od venkovských zdrojů potravin, měli komunisté spoléhat na přímou maďarskou podporu.¹⁸⁵ Od jara 1919 vazba rakouských komunistů na Maďarskou republiku rad dále sílila a eskalovala v revolučním pokusu o puč 15. června

¹⁷⁹ AMORT, Čestmír. Svět po listopadu 1917. Praha: Horizont, 1987. str. 125.

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 136–137.

¹⁸¹ LESER, Norbert. Zwischen Bolschewismus und Reformismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis. Wien: Europa, 1968. str. 144.

¹⁸² Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha (LA PNP), Fond Kisch, Egon Erwin. Dokumentace 2. Úvahy v časopisu Der Freie Arbeiter. Příl. Die Rote Garde, 1918-1919. „Friedrich Adler: etwas zu weit nach rechts geraten.“

¹⁸³ LEDER, Anna a kol. Die Rätebewegung in Österreich, str. 23.

¹⁸⁴ HÁJEK, Miloš. Přehled nejnovějších dějin, díl 1. 1917-1939. Praha: NPL, 1963.

¹⁸⁵ *Reichenberger Zeitung*, 1. 4. 1919. roč. 60, č. 76, str. 5.

1919, přímo iniciovaným maďarskými emisary.¹⁸⁶ Neúspěch převratu, stejně jako pád socialistických republik rad v Bavorsku i Maďarsku zapříčinil, že na rakouské scéně zůstali komunisté politickou sektou, navíc s puncem *nepřátel národa*.¹⁸⁷ Skutečnost, že se rakouská strana nechala fakticky úkolovat od velvyslance budapešťské revoluční vlády E. Bettelheima a byla jím stržena do pučistické akce bez podpory vídeňského proletariátu, ostře kritizoval mimo jiné Karl Radek.¹⁸⁸

KPÖ tak sice byla vůbec nejstarší komunistickou stranou ve střední Evropě a byla v tomto smyslu avantgardou. Její vznik byl však z větší části dílem revolučního mesianismu. Představovala proto kolektiv se silným sklonem k ideovému pluralismu a frakcionářství. Myšlenkový vliv anarchismu se kupříkladu projevil v rozhodnutí strany nekandidovat během parlamentních voleb roku 1920. Na toto stanovisko reagoval Lenin svým dopisem vedení KPÖ, v němž požadoval jak samotnou kandidaturu, tak dodržování *mezinárodní proletářské disciplíny*.¹⁸⁹ Namísto zakládání nesourodých rad dělnických zástupců se měli rakouští komunisté soustředit na získání parlamentních křesel jako *té tribuny*, z níž mohli oslovovat početné řady *poloproletářů*. „*Rakouští komunisté se nezáleknou škodolibosti Rennerů a jemu podobných lokajů buržoazie*,“¹⁹⁰ apeloval Lenin. Zisk necelých 27 tisíc volebních hlasů však nijak nenaznačoval, že by se rakouští komunisté třeba jen přiblížili ideálu masové strany.¹⁹¹

Vývoj početních stavů členské základy dále ukazuje na silnou spojitost ztráty vlivu KPÖ v souvislosti s odlivem revoluční vlny ve střední Evropě. Zatímco ještě na přelomu května a června 1919 dosahoval počet členů strany 40 tisíc, v prosinci téhož roku byl již pouze čtvrtinový.¹⁹² Vedení rakouských komunistů si sice přálo *dělat to jako Rusové*, ale radikální intelektuálové v čele strany měli jen slabé spojení se závodními dělníky.¹⁹³ „*To, co tyto intelektuály okouzluje, je romantika generální stávk, romantika revoluční naděje. Když se na ně podíváte, víte, že se jedná o romantiky, kteří duchovně nedorostli všednímu*

¹⁸⁶ BENEŠ, František. Agenti-provokatéři v dělnickém hnutí a v republice. Moravská Ostrava: *Duch času*, 1920. str. 14-15.

¹⁸⁷ LA PNP, Fond Kisch, Egon Erwin. Dokumentace 2. Die Rote garde 1918-1919. Neujahr und Neue Jahre, Die Rote Garde, 4. 1. 1919.

¹⁸⁸ HÁJEK, Miloš. Vznik Třetí internacionály. Praha: Karolinum, 2000. str. 210-211.

¹⁸⁹ LENIN, Vladimír Iljič. *Dopis rakouským komunistům*. In: Spisy. Svazek 31. Duben–prosinec 1920. Praha: SNPL, 1955. str. 263-265.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert, str. 32.

¹⁹² BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert, str. 26.

¹⁹³ REISBERG, Arnold. Únor 1934. Pozadí a následky. Praha: Svoboda, 1977. str. 119.

*dni života, a proto touží po velkém revolučním zázraku*¹⁹⁴, líčil intelektuální generaci komunistického vedení Max Weber v přednášce pro důstojnický sbor rakouské armády ve Vídni roku 1918.

Výsledky voleb tak spíše stvrdily obecný trend, kterým byla poznačena ideová a politicko-geografická mapa Rakouska – proti Vídni jako sociálnědemokratické „baště“ se zvedala *černá vlna reakce*, nesená konzervativním katolickým venkovem.¹⁹⁵

S nadcházejícím rokem 1921 bylo zřejmé, že „morální problému bolševismu“ nenalezl ve Vídni své rozřešení v podobě završené komunistické revoluce. Přestože KPÖ představovala v rámci střední Evropy první etablovanou komunistickou sílu¹⁹⁶, nositelem levicového antikapitalistického romantismu v Rakousku se na počátku 20. let 20. století stala frakce sociálních demokratů vedená Ottou Bauerem a bratry Friedrichem a Maxem Adlerovými. Právě oni společně tvořili ideologickou a diskurzivní praxi austromarxismu jako fenoménu dějin rakouské levice a specifické podoby marxistického humanismu.

Byl-li revoluční romantický mesianismus jistým klimatem doby, generační, avšak nesourodou zkušeností, pak byl austromarxismus jakýmsi *modem objektivace*, který tuto zkušenost racionalizoval, převáděl ji do materiální sféry znaků (skrzes urbánní koncept „rudé Vídně“), a měnil ji do podoby konkrétní mocenské praxe.¹⁹⁷ Stal se tím institucí, tvořící vlastní *pravdivostní diskurz* jako typ intelektuální moci.¹⁹⁸ Antikapitalistický romantismus však zůstával „normativní nadějí“ (*normative expectations*) i pro rakouské komunisty. Čím více vnímali tuto naději jako společensky neuskutečněnou, tím více rostli v daném sociokulturním kontextu do podoby opoziční síly, zápasící o náležité „rozeznání“ (*social recognition*).¹⁹⁹ Hranice, intenzita a podoba tohoto rozeznání byla na dlouhá desetiletí dopředu určena stýkáním s austromarxismem, který se tak stává klíčovým faktorem určení identity rakouského komunismu.

¹⁹⁴ WEBER, Max. Socialismus. Řeč ve Vídni 1918 za účelem obecné orientace rakouských důstojníků. In: HAVELKA, Miloš. Max Weber. Metodologie, sociologie a politika. Praha: Oikoymenth, 1998, str. 341.

¹⁹⁵ Vítězná reakce v Rakousku. *Venkov. Orgán české strany agrární*, 19. 10. 1920. roč. 15, č. 247, str. 1.

¹⁹⁶ AMORT, Čestmír. Svět po listopadu 1917, str. 124.

¹⁹⁷ FOUCAULT, Michel. Myšlení vnějšku. Praha: Hermann & synové, 1996. str. 195–198.

¹⁹⁸ MCHOUL, Alex, GRACE, Wendy. A Foucault Primer. Discourse, Power and the Subject. London: Routledge, 1993. str. 59.

¹⁹⁹ HONNETH, Axel. The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts. Cambridge: The MIT Press, 1996. str. 163.

Poválečný austromarxismus jako normativní koncept rakouského marxistického humanismu. Jeho geneze, teorie a dějinná role

Kolektivita rakouského komunismu po roce 1918 byla především určena faktem, že strana nikdy nezískala masovou či alespoň signifikantní podporu proletariátu. Nedařilo se jí pronikat do odborů a družstev, politicky nikdy nedominovala průmyslovým oblastem Rakouska, a její řady se staly spíše zázemím pro ty, kdo nenacházeli v nové republikánské společnosti stálé místo. Její kolektiv byl prostředím, v němž se setkávali váleční invalidé, radikálové, političtí dobrodruzi a ideově neukotvení intelektuálové, nejvíce ostrakizovaní východoevropští Židé.²⁰⁰ Od počátku tak byli rakouští komunisté vnímáni jako v podstatě cizí element bez širší vazby na domácí prostředí.

Rozhodující podíl na tomto faktu měla radikální marxistická rétorika rakouské sociální demokracie, svébytná teoretická a ideová praxe austromarxismu. Přestože však pro členy a sympatizanty KPÖ byli austromarxisté „girondisty v převleku jakobínů“²⁰¹, vztah komunistů vůči austromarxistické sociálnědemokratické levici nebyl ve znamení jednoznačné ofenzivy vůči socialistickému „panství.“ Spíše šlo o problematický dialog, typický sporem o kompetence, o revoluční strategii, kapacitu i samotný narativ. Navzdory vyhocenému tónu otevíral tento dialog i sdílený symbolický prostor radikality, k němuž se jak komunisté, tak levicoví austromarxisté mohli upínat jako ke vlastnímu – dědictví Komunistického manifestu, tematika třídního boje, společný odpor proti monarchickému legitimismu a katolicko-agrární reakci – to byly milníky levicové identity, okolo kterých vedli austromarxisté a komunisté spory, v nichž si konkurovali. Avšak stejně často se na rozechvělých tektonických deskách rakouské politiky ocitali v pozici „blíženců.“ Ostatně si toho všímala i kritická dobová publicistika, podle níž zavdávali austromarxisté svým výkladem revoluční marxistické filozofie přímý popud k *radikálním záchvatům, a tím příčinu k pronikání komunismu do řad socialismu.*²⁰²

Dějiny rakouského komunismu do konce 2. světové války se tak nesou ve znamení paradoxu. Zatímco do konce 20. let rakouští austromarxističtí teoretici typu Otty Bauera, Friedricha Adlera a dalších formulují natolik radikální rétoriku, že v podstatě připraví

²⁰⁰ STADLER, Karl. Austria: from Othodoxy to „Normalization.“ In: CHILDS, David. The Changing Face of Western Communism. London: Croom Helm, 1980, str. 260–275.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² TVRDÝ, Josef. Nová filozofie. Analýza dnešní filozofické situace. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1932, str. 182.

konkurenční komunisty o jakýkoli mocenský potenciál, v polovině 30. let jsou to naopak někdejší austromarxisté, kteří po katastrofě rakouské levice z února 1934 naleznou nové útočiště mezi komunisty. V rakouských dějinách 30. let tak levicový austromarxismus a komunismus působí jako dvojice sil, z nichž *každá je stálou hranicí druhé strany a bodem možného obratu*.²⁰³ Krize rakouské demokracie (která je krizí osvícenského narativu nebo ideotoku), vytvořila pro tyto dvě síly podmínky vzájemného prolnutí. Díky němu se může po únoru 1934 ustavit ve stranických řadách KPÖ specifická *Erlebnisgruppe*, v podstatě homogenní skupina bývalých sociálních demokratů, intelektuálů, jejichž pohled na svět (*Weltanschauung*) a společný dějinný prožitek (*Erlebnis*) je s austromarxismem bytostně provázán.²⁰⁴ Právě tento kolektiv do značné míry definoval poststalinskou identitu KPÖ. Porozumění austromarxismu je tak i podmínkou k pochopení této identity.

Filozofie politiky, společnosti a člověka, kterou ve 20. letech formuloval rakouský austromarxismus, nejspíše patří k nejambicióznějším ideovým projektům marxistické levice ve 20. století. Ani pro své současníky však austromarxismus nebyl vůbec snadným předmětem interpretace. Pro českého sociálního demokrat Františka Modráčka byl jen *doktrinářskou jednostranností*, za kterou rakouští socialisté těžce zaplatili ztrátou vlivu, případně jeho omezením pouze na vídeňskou enklávu.²⁰⁵ Ferdinand Peroutka v něm viděl *radikalismus bez rizika*, jehož smyslem bylo udržet radikální proudy pod záštitou sociální demokracie.²⁰⁶ V západní Evropě vzbuzoval austromarxismus příležitostné obavy, zda se snad rakouští sociální demokraté nedostávají do *vleku bolševických demagogů*.²⁰⁷ Pozdější komunistická historiografie oproti tomu konstatovala, že austromarxismus byl pouze *platonickým protestem* proti kapitalismu.²⁰⁸

Přes rozdílná hodnocení i přímé odsudky nabyt austromarxismus mezinárodního smyslu jako ideové východisko tzv. Dvaapůlté internacionály, kritické vůči reformismu i bolševismu, avšak současně zachovávající respekt a obranný postoj vůči SSSR.²⁰⁹ To

²⁰³ FOUCAULT, Michel. Myšlení vnějšku, str. 224.

²⁰⁴ KROLL, Thomas. Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa, str. 245.

²⁰⁵ MODRÁČEK, František. Fašistické převraty. Krize poválečných demokracií. Praha: J. Salivar, 1947, str. 340.

²⁰⁶ PEROUTKA, Ferdinand. Budování státu. Československá politika v letech popřevratových, sv. 5. Praha: F. Borový, 1936. str. 2826.

²⁰⁷ Rakouské události z hlediska Anglie. *Národní Listy*, 20. července 1927, str. 1.

²⁰⁸ HÁJEK, Miloš. Přehled nejnovějších dějin, díl 1. 1917-1939., str. 270.

²⁰⁹ VOZKA, Jaroslav. Úvod do ideologie moderního socialismu. Praha: Práce, 1946. str. 43-44.

bylo důvodem, proč v meziválečné době byla rakouská sociální demokracie situována do role „mostu“ mezi západní socialistickou tradicí a sovětským bolševismem.²¹⁰

Na domácí politické scéně vytvořili rakouští socialisté díky austromarxismu celé univerzum symbolů, zajišťující *emoční solidaritu* mezi stranou a dělníky.²¹¹ V době mezi dvěma světovými válkami si proto sociální demokraté dokázali díky své radikální rétorice udržet volební podporu až 80 procent rakouského proletariátu, a zcela tak marginalizovali vliv KPÖ.²¹² Schopnost rakouského austromarxismu pojmout lišící se ideové proudy jako organickou součást jednotné sociálnědemokratické stranické struktury patrně zapříčinila, že se Rakousko po roce 1918 vyvíjelo jako parlamentní, nikoli jako sovětská republika.²¹³ Západní komunistické strany se – s rozdílnou mírou úspěšnosti – pokoušely osvojit si historickou paměť a tradici, na jejichž základě by mohly budovat svoji kolektivní identitu jako masové a revoluční uskupení proletářů – kádrů. Austromarxistická způsobilost *integrovat* radikální rétoriku jako nosný bod vlastní image a získat tak dělnictvo na svoji stranu rakouské komunisty o potenciál „být stranou dělníků“ připravila.²¹⁴ KPÖ díky tomu vykazovala jen omezenou míru participace na symbolické doméně „proletářství“, aniž by přitom dokázala ve větší míře oslovit dělnický elektorát. Výjimku představovali dělničtí zaměstnanci vídeňské hromadné dopravy a část železničářů, kteří pro narůstající neshody s odborovým vedením přestupovali do řad KPÖ již během poloviny 20. let. Jádro proletariátu – průmysloví dělníci – však volilo sociálnědemokraticky.²¹⁵

Cílem sociálnědemokratické politické metodiky však nebyl nějaký „radikalismus bez rizika“, jak se domníval Ferdinand Peroutka. V jejím pluralismu šlo ve skutečnosti o značně komplexní doktrínu tzv. *integrálního socialismu*, jejímž nejpřednějším teoretikem byl Otto Bauer. Představovala teoretický „tmel“ Dvaapůlté internacionály ve snaze o co největší symbiózu mezi bolševismem a evropským demokratickým socialismem. Bauer

²¹⁰ SECHER, P. Herbert. The Socialist Party of Austria. Principles, Organization and Politics. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 3, No. 3 (1959). str. 277–299.

²¹¹ FAJMON, Hynek. Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. Vyd. Brno: CDK, 2008. str. 39.

²¹² JEŘÁBEK, Martin. Konec demokracie v Rakousku 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie. Praha: Dokořán, 2004. str. 34.

²¹³ SCHEUCH, Hanno. Austria 1918-55. From the First to the Second Republic. *The Historical Journal*, Vol. 32, Issue 01 /1989. str. 177-199.

²¹⁴ GRAF, Maximilian. The Austrian Communists and Perestroika. In: DI PALMA, Francesco (ed.). *Perestroika and the Party. National and Transnational Perspectives on European Communist Parties in the Era of Soviet Reform*. New York: Berghahn Books, 2019. str. 279.

²¹⁵ Masarykův ústav a archiv AV ČR, Praha (MÚA), fond Edvard Beneš 1, karton 215. Složka Rakousko – politické zprávy VII-XII 1923. R 346/5b. VII. Řádná zpráva politická, č. j. 869/23, 1. srpna 1923, str. 22-23.

obhajoval pozici integrálního socialismu jako nutné východisko jednoty dělnické třídy ve společném postupu proti reakci, která dle jeho názoru (a v podstatě v souladu s volebními výsledky z roku 1920) nabyla mezi lety 1919 a 1921 znovu pevného postavení.²¹⁶

Jako marxistický teoretik a historik soudobých dějin Bauer vyvozoval, že období opětovné konsolidace kapitalistického třídního panství se odehrávalo souběžně s trváním „lidové republiky“ (*Volksrepublik*). Tímto pojmem definoval Otto Bauer historický profil „rakouské revoluce“ let 1918–1920 jako epizodu, typickou růstem třídního uvědomění proletariátu, a s tím související rovnováhou třídních sil.²¹⁷ *Volksrepublik* byla podmínkou, předstupněm sociálního demokratického státu který během dvou poválečných let zažíval svoji expanzi.²¹⁸ Idea *Volksrepublik* byla v rámci diskurzu integrálního socialismu nejsilnějším identitotvorným obrazem. Protože vycházela z představy širokého lidového zastoupení a „lidovosti“ jako takové, přirozeně stála v opozici vůči univerzalistické vizi tzv. „opravdového státu“ či „opravdové“ (tedy stavovské) demokracie, reprezentované na rakouské politické scéně Othmarem Spannem a Ignazem Seipelem.²¹⁹ Prostřednictvím své teorie integrálního socialismu se tak austromarxisté ujímali obhajoby tradice osvícenského demokratismu proti Spannovu modelu, inspirovanému předosvícenským středověkým univerzalismem.²²⁰ Navzdory tomu, že byl vlastní demokratický ráz austromarxismu často zpochybňován, především díky jeho důrazu na třídní boj, diskurz integrálního socialismu odkazoval na pojem *Volksrepublik* jako na typ historické reprezentace, bytostně vázané na demokratickou a zastupitelskou kulturu. Ta oponovala silám – toho času zvláště silám klerikálním či klerofašistickým – které vítaly jakýkoli odklon od parlamentarismu.²²¹

Ideál všelidového demokratického státu, vycházející ze symbolického narativního rámce *Volksrepublik*, umožňoval austromarxistům zaujímat pozici politické alternativy pro střední měšťanskou třídu. Namísto úsilí o konstrukci samostatné proletářské kultury

²¹⁶ BAUER, Otto. Die österreichische Revolution. Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1923. str. 198–199.

²¹⁷ Tamtéž, str. 245.

²¹⁸ ŠEPTÁK, Miroslav. The Austrian Welfare State in the Interwar Era with an Emphasis Put on the Period Following the Great Depression. In: LEŠKOVÁ-LUDOVÁ, Zlatica, VORÁČEK, Emil et al. Theory and Practice of the Welfare State in Europe in 20th Century. Praha: Historický ústav AV, 2014. str. 313

²¹⁹ JERÁBEK, Martin. Nacismus versus „austrofašismus“ v Rakousku. Střet dvou konkurenčních hnutí v myšlenkovém diskurzu třicátých let 20. století. In: BUDIL T., Ivo, ZÍKOVÁ, Tereza. *Totalitarismus 4*. Interdisciplinární pohled. Plzeň: Západočeská univerzita, 2008. str. 106.

²²⁰ KAMPITS, Peter. Malé dějiny rakouské filozofie. Praha: Concordia, 1995. str. 146.

²²¹ JERÁBEK, Martin. Křestanskosociální strana v Rakousku – východiska, dilemata a politika 1918-1933. *Střední Evropa. Revue pro střeoevropskou kulturu a politiku*, roč. 26, č. 137/ únor 2013, str. 36-52.

ve stylu sovětského proletkultu se austromarxističtí teoretici orientovali na ideál plného rozvoje kulturního vědomí (*Kulturbewusstsein*), které mělo být normou beztrždní, lidové společnosti, vyrůstalo však z organického spojení s progresivní tendencí kulturního řádu měšťanského humanismu. Instrukce, o něž se tento humanismus opíral, neměly proto být překonány revoluční cestou, ale naplněny demokratickým obsahem ve shodě s nejlepší progresivní tradicí Západu.²²² Úsilí o zvýšení všeobecné kulturní úrovně dělnictva tudíž austromarxisté neprezentovali jako vzdělávání ve jménu či pro účel jedné konkrétní třídy (*Klassenerziehung*). Ve shodě s osvícenským paternalismem jej naopak propagovali jako obecně prospěšné angažmá ve „výchově k lidskosti“ (*Menschheitserziehung*).²²³

Abstraktní kategorie lidovosti, lidskosti a kultury mohou potenciálně budit dojem absence silného revolučního narativu. Integrální socialismus byl však od samého počátku založen na syntéze kantovské etiky a marxistické radikality. Záměrem Otty Bauera bylo vytvořit skrze pozici integrálního socialismu na rakouské levicové scéně určité dialogické prostředí, ve kterém by si sociální demokraté byli schopni uvědomit meze reformistické politiky, zatímco jejich komunističtí „partneři“ by tímto dialogem byli vedeni k osvojení zásad demokratické parlamentní kultury. Touto cestou mělo následně dojít až k jakémusi „rozpuštění“ komunistické členské základny v řadách socialistů, k absorpci komunistů do jednoho radikálního tábora rakouského domácího socialismu.²²⁴

Bauerovu tezi o absorpci přejala i část historiografie komunismu. Ve své studii o vlivu ekonomického rozvoje a struktury na sílu národních komunistických stran se Roger W. Benjamin a John H. Kautsky domnívali, že rozvoj industriální modernity v Rakousku probíhal ve feudálně-aristokratickém společenském rámci, ve vazbě na jeho hierarchický řád (variace na „panství otcovo“). To přirozeně vedlo ke koncentraci dělnictva v masové jednotné straně, která reálně mohla konzervativní hegemonii opakovat. Oproti tomu byly komunistické strany „předurčeny k vymizení skrze „absorpci“ (*destined to disappear by absorption*).²²⁵ Skrze optiku globálních dějin a s využitím makroekonomických faktorů, pak Kautsky a Benjamin rakouskou zkušenost typizovali ve spojení s těmi ekonomikami (státy), v nichž vývoj komunistických stran probíhal za podobných podmínek. Objektivní

²²² KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa*, str. 249–251.

²²³ ADLER, Max. *Neue Menschen. Gedanken über sozialistische Erziehung*. Berlin: E. Laubsche Verlagsbuchhandlung, 1924. str. 47.

²²⁴ CZERWINSKA-SCHUPP, Ewa. *Otto Bauer (1881-1938). Thinker and Politician*. Leiden: Brill, 2016. str. 204.

²²⁵ BENJAMIN, W. Roger, KAUTSKY, H. John. *Communism and Economic Development*. *The American Political Science Review*, vol. 62, No. 1/1968. str. 110–123.

příčina slabosti rakouského komunismu je tak podle autorů strukturální povahy, zakládá se na ekonomických faktorech a umožňuje definovat typologii komunistických stran Rakouska, Švýcarska, Švédska či Velké Británie jako vnitřně podobnou.²²⁶

Kautského a Benjaminova studie *Communism and Economic Development* spadá dobou svého vzniku do éry dynamického rozvoje srovnávacích dějin komunismu, je proto pochopitelné, že usiluje o určitou obecnou klasifikaci národních komunistických stran i za využití statistiky a interdisciplinární spolupráce s ekonomickou teorií. Jakkoli je však jejich náhled v mnoha ohledech relevantní a v zásadě správně popisuje základní tendenci integrálního socialismu, nedovoluje popsat některé detailní znaky konexí, které odhalují zvláštní charakter vztahu mezi austromarxismem a rakouským komunismem, stejně jako bližší diskurzivní charakter integrálního socialismu.

Především je tu vlastní pojem dialogu, ke kterému se Bauerovo pojetí socialismu upíná jako ke zdroji a metodě integrace socialistických sil. Podle Marka E. Smaldona a jeho kolegy Williama Bluma je dialogický potenciál austromarxismu založen na vlastním vnitřním poměru rakouské humanistické kultury. Ta má, na rozdíl od normativní a spíše jednohlasné, didaktické kultury německé jednoznačně dialogický charakter, založený na současné participaci většího množství stanovisek. Takto je rakouské pokrokové kultuře vlastní „humanistická praxe naslouchání“, zvláště přítomná v psychoanalytické léčebné praxi Sigmunda Freuda, stejně jako např. v dílech Franze Kafky.²²⁷

Svébytné tradici rakouského „pokrokářství“ proto přináleží „intersubjektivní humánní rozměr“ (*intersubjective human proportion*), směřující k hlubší koordinaci a kooperaci.²²⁸ Tento princip se ovšem v rakouských dějinách 20. století často uplatňuje jako paternalistická či technokratická politická praxe, po roce 1945 nejzřetelněji ve stylu tzv. sociálního partnerství, korporatismu, který zajišťoval naprosto výjimečnou úroveň spolupráce mezi zájmovými skupinami, odbory a státem a byl zdrojem značné sociální stability poválečného Rakouska.²²⁹

Intersubjektivní a kooperativní proporce rakouské kultury a veřejného života byla poměrně problematická z hlediska demokratického a rovnocenného zastoupení účastníků

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ BLUM, E. Mark, SMALDONE, William (ed.). *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*. Volume 1. *Austro-Marxist Theory and Strategy*. Introduction. Leiden: Brill, 2015. str. 10–11.

²²⁸ Tamtéž, str. 14.

²²⁹ GERLICH, Peter, GRANDE, Edgar, MÜLLER C., Wolfgang. *Corporatism in Crisis: Stability and Change of Social Partnership in Austria*. *Political Studies*, Vol. 36, Issue 2, str. 209–223.

dialogu, což se ukázalo jako klíčové pro dějinný vývoj rakouského komunismu v mnoha směrech. Důležitým faktorem byla například skutečnost, že diskurzivní a materiální praxe austromarxismu byla jako pokus o nový revoluční narativ komunikována na mezinárodní úrovni, a pro tuto potřebu současně schematizována ve značně selektivním výkladovém rámci, zdůrazňujícím především jednotu, organizovanost a masovost dělnického hnutí.

Za příklad může sloužit narativ sociálnědemokratického propagandistického filmu *Zápisník pana Pima* (*Der Notizbuch des Mr. Pim*, 1930) líčící cestu amerického novináře (symbolicky prezentujícího největší kapitalistickou velmoc) do Vídně, kde hodlá napsat reportáž o údajném kolapsu města pod správou socialistů. Ocítá se ale v metropoli, která je spíše „státem ve státě“ (*city-state*), mikrosvětlem socialistické demokracie, zmenšeným předobrazem spravedlivé socialistické společnosti. Poté, co je ohromen úrovní bytové výstavby, sociálních služeb, kultury a zdravotnictví, je hlavní hrdina svědkem masové dělnické manifestace na ulici Ringstrasse, triumfu sociálnědemokratické vlády nad Vídní.²³⁰ Příležitostná filmová díla jako *Zápisník pana Pima* měla ukázat kolektivní sílu rakouského socialismu a představit „vídeňský model“ sociální politiky jako civilizovanou alternativu vůči bolševismu.

Do takto stavěného narativu ideologický profil rakouského komunismu zcela jistě nezapadal. O členech a sympatizantech KPÖ se zásadně hovořilo jen jako o *takzvaných* komunistech, kteří by jako zastánci *ruské taktiky* měli být správně nazýváni jen jako bolševici.²³¹ Byli tedy v prostoru rakouské politické scény podrobeni procesu „zjinačení“ (*Othering*), a to konkrétně za pomoci geografické asignace („ruská“ strana).²³² Dialogický motiv Bauerova integrálního socialismu je zde proto více než paradoxní – od počátku je komunistická strana řazena do sociálního a politického ghetta, v němž se od ní nanejvýš očekává trpná vůle k absorpci, k opětovnému splnutí se sociální demokracií.

Obraz integrální jednoty socialistického hnutí posilovali austromarxističtí teoretici také tím, že sami vznášeli intelektuální nárok na pojem komunismu. *Takzvaní* komunisté si prý neoprávněně přisvojili právo na objektivní výklad tezí Komunistického manifestu. „*Na to musíme my sociální demokraté odpovědět,*“ kontroval Max Adler, „*že jsme byli komunisty již předtím, než strana komunistů vznikla, a i dnes patří komunismus do našeho*

²³⁰ BENISTON, Judith. Culture and Politics in Red Vienna. Introduction. *Austrian Studies*, Vol. 14, Culture and Politics in Red Vienna (2006). str. 1–19.

²³¹ ADLER, Max. *Neue Menschen*, str. 64.

²³² VALDIVIA, N. Angharad. Othering. In: OULLETTE, Laurie, GRAY, Jonathan. *Keywords for Media Studies*. New York: NYU Press, 2017. str. 241.

programu.²³³ A pokračoval: „Všem soudruhům musí být jasné, že každý socialista musí být komunistou, ale ne každý komunista bolševikem.“²³⁴

V Adlerově striktním dělení bolševismu a komunismu na dva nesourodé a svým významem nerovnoměrné myšlenkové světy, se projevuje jistý *orientalismus*, který vždy nejprve postuluje vlastní nadřazenou pozici, spoléhá na svoji hegemonii, a primárně její optikou interpretuje vše „cizí.“²³⁵ Přes ocenění revolučního přínosu říjnové revoluce, lze orientalistickou optiku vidět také u Bauera. Bolševismus měl být centralistickou, v zásadě přísně byrokratickou diktaturou nad „*nesmírnou Rusí*.“ Samotní ruští bolševici byli tvrdými, heroickými revolucionáři, kteří se „*nelekali obětí*“, a proto svůj ideál *zaslíbené země* byli odhodláni provést i za cenu „*hladu, zimy, státního otroctví a války*“.²³⁶ Pro Vídeň s jejím *kulturním dělnictvem*, to ale nemělo být „nic vhodného k napodobení“, byl to systém, který – jak poznamenal během své návštěvy ukrajinského Charkova jeden vídeňský učitel – mohl být ospravedlněn jen v *despotickém Rusku* s jeho „*nevzdělanou temnou masou*.“²³⁷

Na jedné straně obecná a konsekventní myšlenka Marxova komunismu, v principu idea západní osvícenské tradice, na druhé straně heroický despotismus a ryze náboženský fatalismus bolševismu, cizí civilizovanému měšťanskému prostředí Evropy. V poněkud sofistikovanější variaci se zde znovu objevuje tradiční motiv *Ostgefahr*, ochotný přijmout kompromis (smířlivý postoj Dvaapůlté internacionály k revoluci roku 1917), nikoli však možný import barbarských, „orientálních“ metod války a otroctví.

S „ruskou“ verzí komunismu se však austromarxistická teorie kriticky poměřovala především kvůli zásadně odlišné interpretaci marxismu. Max Adler byl v tomto směru také jedním z prvních marxistických teoretiků, který věnoval pozornost dílům tzv. „mladého“ Marxe. Klíčovým aspektem lidské emancipace v marxistickém smyslu byla pro Adlera *praxe*. Zatímco marxistický ekonomický determinismus (nejvíce ve své stalinské podobě) vnímal zákony politické ekonomie jako přímý *odraz objektivních procesů, probíhajících*

²³³ ADLER, Max. *Neue Menschen*, str. 64.

²³⁴ Tamtéž, str. 65.

²³⁵ SAID, W. Edward. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979. str. 7.

²³⁶ BAUER, Otto. *Bolševismus nebo sociální demokracie?* Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1920. str. 85-86.

²³⁷ FUČÍK, Julius. *Politické články a polemiky*. 1. část z let 1925–1934. Praha: SNPL, 1953, str. 332-333.

*nezávisle na vůli lidí*²³⁸, Adlerovo pojetí marxismu počítalo s člověkem jako pragmaticky, intencionálně jednajícím subjektem, který své životní podmínky aktivně mění.²³⁹

S důrazem na problém subjektivity si oba nejpřednější austromarxističtí teoretici, Otto Bauer a Max Adler, všímali konexe mezi pruskou militaristicko-byrokratickou státní organizací a sovětským bolševickým centralismem. Mezi vírou pruského socialismu ve stát jako určující sílu socialistické organizace výroby a byrokratickou povahou ruského komunismu viděl Bauer „*jakési vnitřní přibuzenstvo*.“²⁴⁰ Oběma měla prý být společná víra „*v samostatnou tvůrčí sílu zázračného násilí*“ a ve všemohoucí stát.²⁴¹ Esencí této niterné vazby byla konzervativní hegelianská filozofie, konkrétně její postoj k „osvícené“ státní moci, která je manifestací pokrokové ideje a vládne k obecnému prospěchu.²⁴² Tuto hegelovskou tezi identifikoval později Karl Raimund Popper jako východisko nového *tribalismu*, upínajícího se svým totalitárním nárokem ke státu jako ke zdroji *Obecného*, obecné mravní ideje světového ducha.²⁴³ Protože stát je v Hegelově filozofii dějin „*blíže určeným předmětem dějin vůbec*“, vše co je pravdivé a krásné se zároveň vyjevuje pouze jako jednota objektivní (státní) a subjektivní vůle. Jinými slovy – podřízením subjektivní vůle obecným zákonům dějin se vytrácí protiklad svobody a nutnosti.²⁴⁴

Hegelův princip svobody jako poznané nutnosti byl ústřední ideou marxistického determinismu. Max Adler však klíčové pasáže Marxova díla vykládal zásadně odlišným způsobem. Jeho interpretace *Tezí o Feuerbachovi* podtrhuje důraz, který je v textu kladen na aktivní a jednající lidské Já, tvořící formou praxe chod svých dějin.²⁴⁵ Podobně Adler přistupoval také k výkladu Marxovy *Kritiky Hegelovy filozofie práva*. Jeho principiálním argumentem byla teze, že svým materialismem měl Marx na mysli spíše soubor vztahů, zakládajících celkovou lidskou *skutečnost*, než ekonomickou základnu, určující ve svých výrobních vztazích objektivně a nevyvratitelně danou podobu lidské společnosti. Lidé samozřejmě žijí a jednají na základě ekonomických vazeb, podstatou jejich lidství je však *sociální apriori*, předpoklad, že obsah skutečnosti je spoluprožíván, zakoušen všemi

²³⁸ STALIN, Josef Vissarionovič. Ekonomické problémy socialismu v SSSR. Praha: Svoboda, 1952. str. 6.

²³⁹ TVRDÝ, Josef. Moderní proudy ve filosofii. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě, 1926. str. 6.

²⁴⁰ BAUER, Otto. Bolševismus nebo sociální demokracie, str. 106.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² ADLER, Max. Neue Menschen, str. 18.

²⁴³ POPPER, Karl Raimund. Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: ISE, 1994. str. 33.

²⁴⁴ HEGEL, G. W. Friedrich. Filosofie dějin. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2004. str. 33.

²⁴⁵ ADLER, Max. Neue Menschen, str. 25.

ostatními a ve sdílení s nimi.²⁴⁶ Sociální apriori (které je samo kantovským termínem) je tedy módem společenského vědomí, vyjadřujícím bytostné existenciální spojení lidského jedince a kolektivu.²⁴⁷

Člověk je v Adlerově pojetí vždy *zoon politikon*. Vyžaduje komunalismus, sepětí sebe sama a politické obce, jež ho obklopuje. Obraz sebe a své sociální reality si vytváří na základě sociální sounáležitosti (*geselliges Zusammenhang*), dalece překračující pouhý ekonomický horizont.²⁴⁸ Ve smyslu Kantovy politické filozofie směřuje ve společenském dialogu a kooperaci s ostatními ke kultivaci aktivního občanství, k plnému rozvoji vlastní lidské hodnoty. Tu maximalizuje za situace, kdy jsou uspokojeny jeho základní potřeby, dostává se mu důstojného bydlení, vzdělání a sociální péče.²⁴⁹ Teprve tehdy se důstojnost (*dignity*) lidského individua stává sama sobě účelem, je nedotknutelnou a jako taková je meritem situace, kdy je člověk „morálním agentem“ (*moral agent*), nositelem autonomní etické a politické volby. Teprve takto se člověk stává původcem vlastní autenticity.²⁵⁰

Na rozdíl od marxisticko-leninských anebo ortodoxních teoretiků, můžeme Maxe Adlera řadit k těm filozofům a historiografům marxismu, kteří akcentovali vliv Kantovy filozofie na mladého Marxe (A. Cornu, Konrad Bekker), aby následně přiblížili Marxův světový názor z jeho raných let jako osvícenský, romantický či *romantickoidealistický*.²⁵¹ U Adlera byla tato tendence patrně vůbec nejsilnější a ve své extrapolaci postupně dospěla až k utvoření „kantovského marxismu“ (*Kantian-Marxism*), stavějícího do středu zájmu člověka, *transcendentální subjekt*, disponující univerzálním vědomím.²⁵² Tento subjekt je oním *Člověkem*, k němuž se v expresionisticko-romantické póze obracel Franz Werfel jako k jistému druhu ideálu. Adlerův „kantovský marxismus“ je proto způsobem, kterým se levicový austromarxismus ujímá pozice antikapitalistické romantické revolty. Nezůstává však jen u ní – prostřednictvím Kanta austromarxisté formulují „primát politiky“ (*primacy of politics*), přesvědčení, že nikoli ekonomické, ale politické síly jsou

²⁴⁶ KAMPITS, Peter. Malé dějiny rakouské filozofie, str. 131.

²⁴⁷ BLUM, E. Mark, SMALDONE, William. *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*. Volume 1. *Austro-Marxist Theory and Strategy*, str. 102.

²⁴⁸ Tamtéž. str. 23–24.

²⁴⁹ SHELL, Meld Susan. Kant on Citizenship, Society, and Redistributive Justice. In: FAGGION, Andrea a kol. *Kant and Social Policies*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

²⁵⁰ DODSON, E. Kevin. Kant's Socialism: A Philosophical Reconstruction. *Social Theory and Practice*, Vol. 24, No. 4/2003, str. 525–538.

²⁵¹ OJZERMAN, Teodor Iljič. *Utváření marxistické filozofie*. Praha: Svoboda, 1978. str. 44.

²⁵² WAYNE, Michael. *Red Kant. Aesthetics, Marxism and the Third Critique*. London: Bloomsbury, 2014 str. 17.

hnací silou dějin, a že hodnoty či potřeby (*goods and needs*) společnosti musí být chráněny a rozvíjeny.²⁵³

Zatímco ortodoxní marxismus Druhé internacionály pokládal ve své filozofii dějin Kantova etická měřítká za příliš *úzká a malá*, nedosahující „*velkých mravních požadavků proletářského třídního boje*“,“²⁵⁴ austromarxismus v pojetí a výkladu Maxe Adlera naopak používal těchto měřítek pro restituci politického smyslu marxismu, který doposud měl být jen silně ekonomizovaným a deterministickým historickým materialismem.

Noetickou omezenost marxismu v souladu s Adlerem předpokládá i americká politoložka Sheri Berman, podle které Karel Marx ve své ekonomicko-filozofické teorii „zapomněl“ na politiku, jejíž charakter mylně redukoval na vztah výrobní základny a jí odpovídající administrativní praxe. V žádné ze svých prací se proto nevěnoval výlučně politice jako zvláštní sociologické kategorii.²⁵⁵ Také leninismus ve snaze „očistit“ marxistickou teorii od jejích nejrůznějších zkomolenin pokládal státní systém za „produkt nesouměřitelnosti třídních rozporů.“²⁵⁶ Třídní antagonismy ovšem nijak nepopíral ani austromarxismus, při jejich výkladu však navracel oblasti politična její svébytný význam jako sféře, kde se v kultivované podobě projevuje zmíněné sociální apriori. Celý sociální život lidstva je materiálně zakotven, nikoli ale v materialismu čistě ekonomickém, nýbrž také v „materialismu vztahů, materialismu jiných, zde přítomných lidských životů.“²⁵⁷

V této „materialitě jiného lidského života“, v podstatě sociálního apriori, objevili austromarxisté (zejména Friedrich Adler) zdroj mikrosociologického náhledu na podstatu sociálních problémů.²⁵⁸ Stanovení dialogické perspektivy mezi kantovským smyslem pro politično a marxistickou teorii třídy jim umožnilo formulovat program socialismu, jehož *kořenem byl pud po svobodě individua, jeho pramenem samočinnost masy, jeho cílem self-government všech pracovníků.*²⁵⁹ Konkrétně pluralitní vize integrálního socialismu zosobňovala tyto teoretické principy v materiální praxi Rudé Vídně. Na symbolické a imaginativní bázi mýtu o „rudém městě na Dunaji“ se spojoval „velký“ dialogický, polytematický a romantický narativ austromarxismu s praktickou mikrosociologickou

²⁵³ BERMAN, Sheri. *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century.* New York: Cambridge University Press, 2006. str. 6.

²⁵⁴ MEHRING, Franz. *Německé dějiny od konce středověku.* Praha: SNPL, 1953, str. 78.

²⁵⁵ BERMAN, Sheri. *What Marx Forgot. Dissent*, Vol. 58, Nr. 4/2011, str. 96-99.

²⁵⁶ LENIN, Vladimír Iljič. *Stát a revoluce.* Praha: Svoboda, 1949, str. 23–24.

²⁵⁷ BLUM, E. Mark, SMALDONE, William. *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*, str. 69.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ BAUER, Otto. *Bolševismus nebo sociální demokracie?* Str. 106.

aplikací, odpovídající na nutnost řešení bytové krize. Rudá Vídeň unikátním způsobem materializovala marxistický proletářský, třídní mesianismus. A to v symbióze s principy welfare-state, jak je formulovala kantovská teorie subjektivity, důstojnosti a naplnění lidských potřeb. Typickým symbolem této materializace byl vídeňský bytový komplex Karl Marx-Hof, odraz progresivismu v architektuře. Celkem 1400 bytů tvořilo celistvou infrastrukturu společně s obchody, školkami i dělnickou knihovnou, a zatímco skeptická katolicko-konzervativní vláda v něm viděla „dělnická kasárna“, pro austromarxisty byl ztělesněným ideálem sociální praxe.²⁶⁰

S důrazem na intersubjektivní humanismus, sociální apriori a povědomí o etické integritě člověka, tak austromarxističtí filozofové definovali sociální a politickou teorii, kriticky se vyrovnávající s noetickými nedostatky marxismu, s jeho deterministickým a jednoznačně materialistickým ukotvením. Inspirace Kantem byla v jistém smyslu typická také pro klasický marxistický revizionismus přelomu 19. a 20. století, jak ale konstatoval kritik F. X. Šalda, v případě Maxe Adlera vzniká mezi Kantem a Marxem vztah *nejbližší blízkosti*.²⁶¹ Prostřednictvím Kanta vnášel Adler do marxistické ortodoxie *metafyzickou námitku* proti přežitkům rigidního materialismu.²⁶²

Jednalo se o vztah, který umožnil austromarxistům sloučit marxistický revoluční potenciál s liberálně-demokratickou tradicí osvícenského ideotoku. Proto Rousseau, Kant nebo Fichte byli pro Adlera *velkými revolučními učiteli*.²⁶³ Pokus o celistvou, kvalitativně novou syntézu osvícenského demokratismu a marxismu v jejich dialogické perspektivě znamenal nejen obohacení marxistické filozofie o prvky transcendentálního humanismu, ale přinášel i výzvu k uskutečnění marxistické sociální revoluce na základě společenské smlouvy, demokratické lidové suverenity a legálního řádu.²⁶⁴ V symbolickém odkazu na řád „lidové republiky“ jako na model sociálního státu se austromarxistům podařilo novým způsobem tematizovat marxistickou tematiku – její problém odcizení, ideál proletářského panství a sociální revoluce – za využití liberálně-osvícenského narativu. Konkrétně pak

²⁶⁰ LEWIS, Jill. Red Vienna: Socialism in One City, 1918–1927, *European History Quarterly*, Vol 13/1983, str. 335–355.

²⁶¹ ŠALDA, F. X. Šaldův zápisník, část II., 1929–1930. Praha: Československý spisovatel, 1991. str. 116.

²⁶² MASARYK, T. G. Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. Praha: Čin, 1948, str. 120.

²⁶³ ADLER, Max. Neue Menschen, str. 68.

²⁶⁴ CZERWINSKA-SCHUPP, Ewa. Otto Bauer (188–1938). Thinker and Politician, str. 255.

prostřednictvím progresivní tradice německé osvícensko-romantické myšlenkové kultury (Kant, Fichte) a Rousseauova demokratismu.

Problém antikapitalistického romantického mesianismu tak austromarxismus řešil tím, že včlenil marxistickou a liberálně-osvícenskou myšlenkovou pozici do společného intersubjektivního dialogického univerza jediné sociální a politické teorie, integrálního socialismu.

Austromarxismus jako „signifikantní druhý“ rakouského komunismu. Marxistická epistémé a strukturální vazby v horizontu demokratického socialismu

Pro mladé progresivní socialisty byla „rudá Vídeň“ místem, kde *Utopie sestoupila z nebe na zem, aby k nebi mohla znovu vyrůst*.²⁶⁵ „Vize zde byla spojena s praxí“ tak, jako pravděpodobně nikde v soudobé Evropě.²⁶⁶ Řada komunistických intelektuálů přirozeně vyrůstala pod vlivem symbolických a diskurzivních obrazů tohoto socialistického „státu ve státě“, utopického mikrosvěta. Byla svědky či účastníky jeho materiální reprezentace, ať už v podobě urbánní výstavby nebo masových prvomájových oslav. Někteří, například Ernst Fischer, který od jara 1927 pracoval jako pomocný redaktor *Arbeiter-Zeitung*, byli niternou součástí tohoto světa a osobně se podíleli na jeho tvorbě.²⁶⁷ Prakticky celá tzv. „generace roku 1934“ vyrůstala v ideové atmosféře austromarxismu a politicky dospívala pod vlivem Bauerova a Adlerova integrálního socialismu. Po roce 1945 větší část těchto někdejších mladých revolučních socialistů výrazně formovala ideovou politiku KPÖ, ať už na pozicích politbyra nebo v rámci tiskových orgánů strany.²⁶⁸ Úsilí austromarxistů o formování „nového člověka“ však v myšlení těchto intelektuálů zanechalo trvalou stopu. Objevovalo se nově ve svých poststalinských variacích, promlouvalo do vlastní podoby rakouského reformního komunismu a jeho obrysy, jakkoli poznamenané či derivované vazbou s marxisticko-leninskou ideologií, v podstatě charakterizují tvářnost rakouského komunistického humanismu a reformismu po roce 1956.

Mezi austromarxistickým integrálním socialismem a reformním komunismem je tak možné sledovat určitou vazbu, která přetrvává navzdory turbulentnímu historickému

²⁶⁵ JARKA, Horst. Jura Soyfer – A Jewish Writer under Austro-Fascism. *Shofar*, Vol. No. 3 „The Jews of Austria“ (1987). str. 18-27.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ FISCHER, Ernst. An Opposing Man, str. 133.

²⁶⁸ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek. Beruf und Berufung Kommunist. Lebenserinnerungen und Schlüsseltexte. Wien: Mandelbaum, 2017, str. 25.

vývoji rakouského socialismu, jeho krizi po roce 1934, bolševizaci uvnitř KPÖ i uplatnění stalinské teze o zostřování třídního boje. Po 20. sjezdu KSSS se kontury této vazby znovu vynořují při hledání poststalinské stranické identity rakouských komunistů jako součást snahy o vyrovnání se společností, národem a státem jako konkurenčními kolektivními subjekty, ke kterým si strana počátkem 60. let znovu hledá cestu.²⁶⁹

Svou roli zde hraje také skutečnost, že minimálně pro ty rakouské komunisty, kteří jako specifická *Erlebnisgruppe* nacházeli svoji cestu do stranických řad KPÖ nejdříve po únorové krizi roku 1934, je austromarxismus v podání Otty Bauera a bratrů Adlerových *signifikantním druhým*. Jak připomíná filozof Charles Taylor, signifikantní druzí (v běžné životní praxi to jsou nejčastěji rodiče či blízcí příbuzní), mohou z našeho života zmizet, ponechat nám prostor pro rozvoj vlastních postojů, přesto jsou to pořád oni, s nimiž skrze neustálý dialog dospíváme k představě vlastní identity.²⁷⁰ Identita se proto zakládá jako *kontinuum dialogu a boje se signifikantními druhými*.²⁷¹ Pozice austromarxismu pak představuje hlas „druhého“, který nutně promlouvá do vztahu rakouských komunistů vůči pražskému jaru a československému reformnímu komunismu.

Vnitřní relace se dále jeví lépe pochopitelnou, vnímáme-li marxismus spíše jako *historický žánr*, podobný např. psychoanalýze, spíše než jako vymezenou ideologii nebo filozofii dějin.²⁷² Jen v rámci žánru či *okruhu* lze sledovat vnitřní podobnost mezi Ottou Bauerem, Kautským, Adornem či novou levicí.²⁷³ A analogicky samozřejmě také mezi austromarxistickou tradicí a fenoménem marxistického revizionismu 60. let. Tento žánr zakládá svoji *epistémé*, tedy „schopnost k teorii“ (Nietzsche)²⁷⁴ nebo konkrétněji *soubor vztahů, sjednocujících v daném období diskursivní praktiky*.²⁷⁵ Epistémé je navíc neustále se měnícím *mobilmím souborem rozčlenění, posunů a souvislostí*, jenž v daném okamžiku umožňuje *uchopit hru zábran a omezení*, které se v diskurzu prosazují.²⁷⁶ Je to epistémé, která „rozmisťuje své prahy“ (podmínky vědecko-teoretického chápání světa), navzájem

²⁶⁹ KOLÁŘ, Pavel. Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu. Praha: NLN, 2019, s. 67.

²⁷⁰ TAYLOR, Charles. The Politics of Recognition. In: GUTMANN, Amy. Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition. New Jersey: Princeton University Press, 1994. str. 32–33.

²⁷¹ Tamtéž, str. 37.

²⁷² TAMÁS, G. M. K filosofii socialismu. Praha: Filosofia, 2016. str. 170.

²⁷³ Tamtéž, str. 163–164.

²⁷⁴ NIETZSCHE, Friedrich. Filosofie v tragickém období Řeků. Olomouc: Votobia, 1994. str. 107.

²⁷⁵ FOUCAULT, Michel. Archeologie vědění. Praha: Herrmann & synové, 2002. str. 285

²⁷⁶ Tamtéž, str. 286.

je vůči sobě podřizuje a posouvá v čase. Takto může ustavit *laterální vztah* (jakousi boční, postranní relaci), mezi blízkými teoriemi, jejichž diskurz se jinak liší.²⁷⁷

Takový typ laterálního vztahu spojoval austromarxismus s rakouským reformním komunismem 60. let. Signifikantní druhý austromarxismu se přitom ve vztahu ke svému komunistickému protějšku pohyboval v horizontu sdílené epistémé, skrze jejíž posunující se prahy (z nichž jedním byla bezesporu i zásadně „jiná“ a radikální zkušenost stalinismu či bolševizace KPÖ), ovlivnil charakter symbolického horizontu rakouského komunismu. Doménou tohoto vztahu jsou dějiny myšlení a je proto obtížné definovat v něm *statut diskontinuity* a evidentní *symetrické zlomy* mezi oběma politickými diskurzy.²⁷⁸ Oba však nepochybně vznikají v období krize hodnot a společnosti, v době, kdy je silně pocíťována zrada ideálů.²⁷⁹ Konflikty a rozhodnutí či taktiky z těchto konfliktů plynoucí pak určují politické diskurzy austromarxismu a reformního komunismu jako navzájem podobné.²⁸⁰ Oba disponují v rámci sdílené epistémé vybraným souborem fenoménů, znaků kolektivní identity, definujících *smysl pro hru, programování a strategii, ideu sociálního nastavení*, které rozeznáváme jako habitus, v tomto případě habitus „soudružství“ (*Comradeship*).²⁸¹

Zbývá tedy typizovat, které vybrané znaky kolektivní identity či habitu zmíněných politických diskurzů austromarxismu a reformního komunismu můžeme charakterizovat jako společné a směrodatné, které epistemologické „prahy“ (nebo paradigmatické ideové vzorce) jsou přímo založeny na relaci rakouského komunismu k jeho signifikantnímu druhému v austromarxismu. Na základě toho je možné vystihnout tvářnost rakouského komunismu v jeho historicitě, ale stejně tak definovat i jeden z výchozích momentů vztahu rakouského komunismu k československému reformnímu komunismu.

Jedním z takových sdílených prahů je společná tendence k intersubjektivitě jako dialogickému rámci, který v renesanci společenského dialogu výrazně určuje ráz 60. let. Kritický dialog sloužil poststalinské marxistické inteligenci jako koncept k odhalování „prázdných míst v socialismu.“²⁸² Byl prostředkem, díky němuž marxismus „překročil vlastní hranice“, osvojil si bezpředsudečnost, jen díky které je možno myslet lidskou

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ FOUCAULT, Michel. Slova a věci. Brno: Computer Press, 2007. str. 44.

²⁷⁹ ŠULC, Zdislav. Ideály, iluze a skutečnost. Praha: Svoboda, 1968. str. 9.

²⁸⁰ FOUCAULT, Michel. Archeologie vědění, str. 290.

²⁸¹ MARTUCCELLI, Danilo. Sociologie modernity: itinerář 20. století. Brno: CDK, 2008. str. 98–99.

²⁸² GARDAVSKÝ, Vítězslav. Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu. Praha: Československý spisovatel, 1967. str. 16.

emancipaci.²⁸³ Takový dialog umožňuje zakoušet a sdílet humanisticky orientovanou víru v plně rozvíjetelnosti člověka.²⁸⁴ Především je ale podmínkou integrace sil, jejich sounáležitosti ve sdílené politické platformě. Podobně, jako se v teorii integrálního socialismu Otty Bauera měla stát sociální demokracie jednotící platformou rakouské levice, také reformní program československých komunistů počítal s ustavením KSČ jako integrující síly, jež by byla schopna vyjadřovat zájmy různých sociálních skupin, a souběžně artikulovat také obecný společenský zájem.²⁸⁵

Intersubjektivní rys Bauerovy teorie integrálního socialismu byl také kořenem vize *funkční a průmyslové* demokracie. Oba typy byly navzájem hierarchicky provázané (tj. průmyslová demokracie byla poddruhem funkční).²⁸⁶ Pod pojmem *funkční demokracie* měl Bauer na mysli konkrétně takový typ demokratického uspořádání, který je budován zdola, což mimo jiné znamenalo, že kromě zaručeného volebního práva měla dělnická třída disponovat též možností formovat vlastní zájmové skupiny. Jejich prostřednictvím se mělo široké skupině občanů dostat možnosti komunikovat své zájmy v bezprostřední rovině různých společenství, klubů či frakcí, a následně konfrontovat vládu se stanovisky těchto skupin.²⁸⁷ Důležitým svorníkem myšlenky funkční demokracie bylo přesvědčení, pramenící v austromarxistické revoluční teleologii, že stávající instituce demokratického uspořádání lze „obrodit“, naplnit demokratickým duchem a nahradit státní despotismus principem subsidiarity. Reforma institucí proto měla být i základem vlastní „rakouské“ cesty k socialismu.²⁸⁸

Koncept *průmyslové demokracie* měl obecně garantovat co možná nejširší účast zaměstnanců na správě a řízení jejich podniku, a to prostřednictvím dělnických rad anebo sdružených profesních asociací. Klíčovou byla přímá participace dělníků na manažerské správě továren a výrobních provozů.²⁸⁹

Funkční demokracie byla teoretickým rozpracováním ideálu *Volksrepublik* (jako stavu třídní rovnováhy a faktického nastolení sociálního státu blahobytu). Představovala také soubor právních a sociálních vazeb, které ručily za stabilitu „lidové republiky“, její

²⁸³ TÝŽ, Naděje ze skepse. Praha: Svoboda, 1969. str. 18.

²⁸⁴ ŽDÁRSKÝ, Pavel. Filosofické kořeny marxisticko-křesťanského dialogu Milana Machovce. In. KOHÁK, Erazim, TRNKA, Jakub. Hledání české filosofie. Soubor studií. Praha: Filosofia, 2012. str. 227-228.

²⁸⁵ LAKATOŠ, Michal. Úvahy o hodnotách demokracie. Praha: Melantrich, 1968. str. 137.

²⁸⁶ CZERWINSKA-SCHUPP, Ewa. Otto Bauer (1881-1938). Thinker and Politician, str. 260-261.

²⁸⁷ Tamtéž, str. 262.

²⁸⁸ KROLL, Thomas. Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa, str. 249-250.

²⁸⁹ Tamtéž, str. 261.

kontinuitu a demokratický charakter. Jistá strukturální podobnost mezi jejím modelem a demokratizačními aspiracemi československého komunistického reformismu je přitom nepřehlédnutelná.

Také československá reforma socialismu počítala s *tlakem oponujících sociálních sil* v podobě nezávislých občanských sdružení a skupin.²⁹⁰ Záměrem reformního křídla KSČ byla neméně i demokratizace podnikové sféry a její řízení podle zájmů výrobních kolektivů.²⁹¹ Teorie socialistického a ekonomického (podnikového) demokraticismu představuje proto další konstantu, kterou austromarxisté ve svébytné podobě formulují, a kterou československý i rakouský komunistický reformní program vyjadřuje v zásadě velmi podobným způsobem. Snaha přenést část politické autonomie ze státu na kolektivní občanská nebo dělnická sdružení nebo platformy, byla austromarxistickému integrálnímu socialismu vlastní ve snaze o oslabení hegelovské hegemonie státu. Byla vedena vírou, že demokratický prvek společnosti bude dále posílen autonomní iniciativou nezávislých sdružení. Z velmi obdobné argumentace vycházela také reformní snaha KSČ o obnovu zájmových společenských sdružení.²⁹² Obecným smyslem demokratizace měla být právě decentralizace – s ohledem na to, že vlastní rozhodování mělo být co možná nejvíce „přiblíženo těm, kdo je měli realizovat.“²⁹³

Kritický veřejný dialog, tento princip politické a humanistické intersubjektivit, však už ze samé podstaty marxistické, osvícensko-pokrokové epistémé nemohl být věčně uzavřen v obvodu pouhého demokratického právního rámce, byť předpokládané funkční, plné demokracie. Vždyť takto by si mohl vystačit s převodem Kantova pojmu esenciální lidské důstojnosti na jazyk vymahatelného *pozitivního práva*, v němž by byl deklarován rovný *státoobčanský status*.²⁹⁴ Stále by zůstával v rovině liberálně-republikánské formy vlády. „Posuny a souvislosti“ dialogu a demokratizace ve smyslu marxistické epistémé byly nicméně založeny v hlubší významové a tematické rovině, jejich charakterem bylo *paradigma emancipace*, snaha o plnou přeměnu skutečnosti na *disponovatelnou realitu*, jejíž jedinou mírou je další překračování hranic.²⁹⁵ Předpokladem emancipace je ovšem

²⁹⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk. Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: příspěvek k teoretické analýze. Praha: Prospektrum, 1991. str. 39–40.

²⁹¹ ŠIK, Ota. Základní rysy demokraticko-socialistického hospodářského systému. In: MLYNÁŘ, Zdeněk. Československo 1968, Polsko 1981 a krize sovětských systémů. Köln: Index, 1983. str. 139.

²⁹² Akční program Komunistické strany Československa. Praha: Svoboda, 1968. str. 16.

²⁹³ ŠAMALÍK, František. Člověk a instituce. Antinomie moderní demokracie. Praha: Svoboda, 1967. s. 154

²⁹⁴ HABERMAS, Jürgen. K ustavení Evropy. Praha: Filosofia, 2013. str. 29–30.

²⁹⁵ KOSÍK, Karel. Předpotopní úvahy. Praha: Torst, 1997. str. 109.

angažovaná společenská role intelektuálů, kteří pro dané lidské společenství tvoří výklad světa, povědomí o jeho tradici, dějinném smyslu a perspektivách.²⁹⁶

V kontextu politického a historického vývoje Rakouska po roce 1918 vystupovala kritická role levicových intelektuálů do popředí o to více, nakolik osvícensko-pokrokový ideotok narážel na tradicionalistickou bariéru konzervativní vládní politiky a zůstával tak víceméně koncentrován ve vídeňském prostředí. Nesourodost obou světů dobře ilustruje skutečnost, že zatímco austromarxističtí intelektuálové uvažovali v duchu romantického mesianismu o „novém člověku“, křesťanskosociální kancléř Ignaz Seipel spatřoval ideál katolické politiky ve snaze o připodobnění „pozemského stavu“ Augustinově boží obci, jejímu univerzálnímu řádu.²⁹⁷ Předmětem nejostřejších sporů obou táborů tak přirozeně byla škola a otázka vzdělávání. Na počátku 20. let se v souvislosti se školskou reformou Otty Glöckeleho vytváří v symbolickém horizontu rakouské veřejnosti dvojice extrémně polarizovaných diskurzivních obrazů. Na jedné straně stála imaginace katolického kněze jako ochránce tradičních hodnot společnosti, rodiny a venkova, obraz, jehož konkrétním vzorem byl samotný kancléř Ignaz Seipel. Proti němu stavěli sociální demokraté svébytný obraz učitele, pokrokového, svobodomyšlného vzdělance a demokrata.²⁹⁸

V pojetí Otty Glöckeleho, vedoucího vídeňské školní rady, měla být škola výlučně sekulární a demokratickou institucí, doslova *bránou* k nové, spravedlivější budoucnosti (*Das Tor der Zukunft*).²⁹⁹ Pomyslným „klíčником brány do budoucna“ byl učitel (nikoli pouze jako *Lehrer*, přednášející ale jako *Erzieher*, vychovatel, obroditel).³⁰⁰ Na jeho bedrech ležela odpovědnost za „osvícení národa“ (*Volksaufklärung*).³⁰¹ Pedagogický apel nebyl ovšem vyhrazen pouze pro samotné učitelské povolání jako takové. Vzdělavateli národa (*Volksbildners*) se měli stát intelektuálové obecně.³⁰² Jejich prostřednictvím se měl ideál emancipace stát součástí společenské praxe jako kult soustavného pěstování ducha (*Geistesbildung*). Inteligenci byl svěřen skutečně směrodatný úkol – měla nejen narušit „konzervativní egoismus rodin“, tedy připravit půdu pro obecný vzdělanostní ideál „lidové republiky“, ale také prezentovat myšlenku marxistické emancipace jakožto

²⁹⁶ BURKE, Peter. Společnost vědění. Od Gutenberga k Diderotovi. Praha: Karolinum, 2007. str. 31.

²⁹⁷ *Křesťanská revue*, ročník 6, č. 9-10, 16. 9. 1933, str. 293

²⁹⁸ MÚA AV ČR Praha. Fond Edvard Beneš 1, karton 215. Složka „Rakousko, politické zprávy VII-XII 1923 R 346/5b. VI. Řádná zpráva politická vídeňského velvyslanectví, 1. července 1923.

²⁹⁹ Archiv der Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung (Archiv VGA), Wien. Fond Otto Glöckel, Ladde 20, Mappe 58, složka Glöckel, Otto. *Das Tor der Zukunft*, str. 11.

³⁰⁰ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa*, str. 265.

³⁰¹ Tamtéž, str. 302.

³⁰² ADLER, Max. *Neue Menschen*, str. 75.

totožnou s humanistickou myšlenkou univerzální lidské kultury (*Kultur*). Konečným smyslem jejího snažení měla být jakási syntéza Aristotela, Kanta a Marxe v jediném politickém, emancipačním projektu, jehož výsledkem bude vůbec nejlepší možná „správa obce“ přesně v duchu socialistické demokracie a svobody.³⁰³

Max Adler tudíž pojímal svůj ideál nového člověka jako výsledek pečlivě vedené, soustavné *Kulturpolitik*. Úspěšnou mohla ale tato politika být pouze za předpokladu, že marxismus zůstane ve svém dialogickém paradigmatu otevřeným „žánrem“, stojícím nad ideovými tábory levice a překonávajícím vleklé spory o podstatu revizionismu. Další, ale neméně důležitou podmínkou, bylo funkční spojení mezi intelektuály a proletariátem, bez něhož by dovršení emancipačního ideálu nebylo možné.³⁰⁴ Adlerovo pojetí veřejné, stranické a revoluční role inteligence proto předpokládalo typ *organického intelektuála*, spjatého s vývojem strany, typ *neustálého rádce, stavitele a vůdce*, jak jej popsal Antonio Gramsci.³⁰⁵ Takový intelektuál je vždy již *odborník plus politik*.³⁰⁶

Organická inteligence, reprezentovaná jako sociální třída stranických intelektuálů, hrála důležitou úlohu taktéž v emancipační perspektivě reformního komunismu. V rámci poststalinské modernity se totiž i humanisticky orientovaným stranickým intelektuálům otevíral prostor pro převod „těch nejabstraktnějších teoretických, idealistických koncepcí do oblasti národní i mezinárodní politiky, do sféry ekonomické“, kde dále mohly tyto koncepce působit i na řadu různých globálních aspektů.³⁰⁷ Stranická inteligence se záhy po 20. sjezdu KSSS ujala svého úkolu osvobodit marxistickou filozofickou teorii z jejího *prakticisticko – apologetického, dogmatického zajetí*, potlačit v ní prvky jejího *falešného vědomí* a učinit ji otevřenou vůči reálné společenské praxi.³⁰⁸

Pokud organický intelektuál austromarxistického integrálního socialismu bojoval v duchu nejlepší osvícenské tradice proti zažitému „konzervativnímu egoismu rodin“, pak úkolem poststalinských stranických intelektuálů bylo čelit obdobnému, tzv. *naivnímu realismu*, který se maskoval jako „zdravý rozum“³⁰⁹, případně vystupoval v rafinovanější

³⁰³ Tamtéž, str. 72-79.

³⁰⁴ KALLSCHEUER, Otto. Erkenntnistheorie als politische Intervention: Max Adlers Beitrag zum wissenschaftlichen Sozialismus. *Leviathan*, Vol. 9, No 3/4 (1981). str. 422–458.

³⁰⁵ GRAMSCI, Antonio. Základy politiky. Praha: Mladá fronta, 1967, str. 129.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ DZIEDZINSKÁ, Libuše. Inteligence a dnešek. Praha: Melantrich, 1968. str. 189–190.

³⁰⁸ SVITÁK, Ivan. Lidský smysl kultury. Praha: Československý spisovatel, 1968. str. 11–12.

³⁰⁹ KRÁL, Miroslav. Jak a proč studovat marxistickou filozofii. Praha: NPL, 1964. str. 10.

podobě *světa pseudokonkrétnosti*.³¹⁰ Jestliže austromarxistický *Volksbildner* odhaloval před svým národním kolektivem univerzální svět humanistické a všeobecné *Kultur*, bylo úkolem organického intelektuála poststalinismu rekonstruovat svět *konkrétní totality* jako výpověď o *hlubší jednotě objektivní skutečnosti*.³¹¹ Z pozice socialistického humanismu šedesátých let je organický stranický intelektuál někým, kdo hájí hodnoty lidské kultury proti „pyšné omezenosti vandalství“, proti „legálnímu vandalství“ státní moci.³¹² Anebo si – s odkazem na historickou tradici – přisvojuje roli strážce jednoty rozumu a svědomí proti cynickému „rozumářství“ a nihilismu.³¹³ Marxistická epistémé jej však každopádně ve shodě s romantickou emancipační revoltou činí odpovědným za *lidskou situaci*, jejíž pravdivý, *tragický* rozměr musí intelektuál marxistického humanismu bránit proti všem tlakům „novodobého maloměšťáctví.“³¹⁴ Proti utilitárnosti anebo okamžité ideologické upotřebitelnosti konkrétní filozofické tendence či konkrétního díla směřuje marxistický intelektuál k vyložení toho, co tvoří hluboký vnitřní zážitek a *prazáklad* kultury, a na čem se zakládá *vědomá vůle k vznešenosti*.³¹⁵

Naléhavost otázky lidské emancipace a samotné její pojetí tudíž jak u rakouského, tak též u československého marxistického humanistického intelektuála vychází z prožitku antikapitalistické romantické revolty, z romantického mesianismu, který se s odporem staví proti naivním propagandistickým a výchovným zkratkám i proti veškeré relativizaci humanismu.³¹⁶ Obě „národní větve“ proto konsekventně řeší i samu otázku humanizace marxismu. Pozorností, kterou Max Adler věnoval studiu děl mladého Marxe, předběhl tento rakouský intelektuál o celá desetiletí poststalinismem tendenci „obratu k pramenům“, která například ve vydání Marxových *Ekonomicko-filozofických rukopisů z roku 1844* doufala potlačit některé „schematické a zjednodušené“ představy o vývoji marxismu.³¹⁷

Analýza raných Marxových prací zvláště umožnila poststalinismem marxistickým revizionistům rehabilitovat osvícensko-romantický ideový zdroj marxistického myšlení jako takového a zasadit tak marxismus do kontextu jeho historicity. Tím se marxistická

³¹⁰ KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. Praha: ČSAV, 1963. s. 11

³¹¹ Tamtéž, str. 30.

³¹² Projev Milana Kundery na IV. sjezdu Svazu čsl. spisovatelů. In: IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. Protokol. Praha, 27.-29. června 1967. Praha: Československý spisovatel, 1968. str. 22.

³¹³ KOSÍK, Karel. Rozum a svědomí. *Literární noviny*, roč. 17., č. 1., 1. března 1968. str. 1.

³¹⁴ HÁJEK, Jiří. Lidská situace: kritické stati. Praha: Československý spisovatel, 1966, str. 15.

³¹⁵ ZUMR, Josef. *Filosof hrdé lidskosti*. Předmluva ke KLÍMA, Ladislav. *Vteřiny věčnosti: prózy, listy, eseje, sentence*. Praha: Odeon, 1967. str. 29–33.

³¹⁶ HÁJEK, Jiří. Lidská situace, str. 10–16.

³¹⁷ Předmluva k MARX, Karl. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: SNPL, 1961, str. 13.

filozofie potenciálně nejen otevírala dialogu s myšlenkovými ideovými proudy, které ze základu osvícenské modernity nutně pramení (především existencialismu), ale pochopila také nutnost rekonstrukce pojmu sociálního apriori v kantovském smyslu. Jinými slovy restituovala v marxistickém myšlení Kantův odkaz. Znovu byl promyšlen a tematizován problém sebevědomí člověka ve vztahu k jeho biologickému a materiálnímu základu.³¹⁸ Kant už nebyl jen buržoazním idealistickým filozofem, ale spíše někým, kdo hledal cestu směrem od „moralistní“ interpretace společenského vývoje k analýze jeho objektivních hybných faktorů.³¹⁹ Ve druhém, přepracovaném vydání knihy Milana Sobotky o vztahu německé klasické filozofie a problému práce (1969), dosahuje restituce sociálního apriori jistého maxima, když je Kant v určitém ohledu nahlížen jako „filozof praxe“, obnovující svojí teorií mravního jednání *dimenzi lidské autonomie*. Stál proto bezprostředně za *vlnou duchovní energie*, „zasahující nejen mladého Marxe, ale jdoucí i dále.“³²⁰

Opomíjet bychom neměli ani některá méně zjevná paradigmatická spojení, konexe nebo analogie. Sdílené epistemologické prahy je totiž možné identifikovat i mimo oblast humanistických a emancipačních aspirací marxismu. Konkrétně potom v technokratické rovině, na úrovni teorií řízení, v té sféře poststalinské socialistické modernity, která se orientovala na problém expertizy, otázky vědecko-technologické a manažerské revoluce. Za zmínku v tomto směru jistě stojí reflexe myšlenkové tradice empiriokriticismu, který lze popsat jako *zvědečtělou snahu myslit celek toho, co je dáno ze zkušenosti, nejmenší námahou*, bez subjektivních příměsí a v rámci *deskriptivního určení*.³²¹ Jestliže v pojetí sociálního apriori u Friedricha Adlera vedla metoda empiriokriticismu ke komplexnímu rozvoji mikrosociologické perspektivy, pro Lenina byl empiriokriticismus jen „snůškou odporujících si tvrzení.“³²² Poststalinské technokracii byl však jako „nová“ či „druhá vlna pozitivismu“³²³ nepochybně blízký. A to zejména s ohledem na rozvoj kybernetiky a její důraz na pojmový a kvantitativní popis povahy systémů řízení.³²⁴ Empiriokritický *princip*

³¹⁸ SOBOTKA, Milan. Člověk a práce v německé klasické filozofii. Praha: NPL, 1964. str. 45.

³¹⁹ Tamtéž, str. 53.

³²⁰ TÝŽ, Člověk, práce a sebevědomí. Problém praxe v německé klasické filozofii. Praha: Svoboda, 1969. str. 10.

³²¹ KREJČÍ, František. Filosofie posledních let před válkou. Praha. Jan Laichter, 1930. str. 78.

³²² LENIN, Vladimír Iljič. Materialismus a empiriokriticismus. Praha: Svoboda, 1984.

³²³ ČÍŽEK, František a kol. Filosofie, metodologie, věda. Praha: Svoboda, 1969. str. 105.

³²⁴ ZEMAN, Jiří. Kybernetika a moderní věda. Praha: NPL, 1964. str. 18.

*maximální úspory sil*³²⁵ se přinejmenším teoreticky shodoval s požadavkem kybernetiky na uchopení skutečnosti za pomoci *přesných korelátů* a exaktních definic.³²⁶

Problém historicity rakouského komunismu jako logické totality. Dějiny smyslu, otázka kontextu a události

Všechny uvedené příklady nemají za cíl detailní rekonstrukci veškerých analogií mezi austromarxistickou teorií socialismu a programem reformního komunismu, přestože by taková historická analýza byla žádoucí. Mojí snahou bylo poukázat, že je-li marxismus *žánrem*, pak má také styl, své *tropické figury*, které generují myšlenkový vývoj a pohyb mezi jednotlivými koncepty, případně mezi nimi navozují asociace a vztahy.³²⁷ Epistémé rozmisťuje své prahy způsobem, který ne vždy odpovídá diachronní logice toku času, ani evidentní kauzalitě. Vzdoruje kontextualistickému přístupu k dějinám, který vždy nejprve *izoluje* vybrané prvky zkoumané oblasti historické pole, aby následně definoval veškerá *vlákna*, která spojují událost a historický kontext.³²⁸ Ačkoli se jedná o způsob historikovy práce, který je nejběžnější a čtenářsky nejpřívětivější, ve vztahu ke zkoumané oblasti má své limity. Umožňuje sice v historickém poli vyčlenit a charakterizovat události a období, naráží však při popisu *procesů*. Vnímá totiž historický čas jako *vlnovitý pohyb*, ve kterém jsou některé fáze významnější než jiné.³²⁹

Například fenomén destalinizace či epochy „Tání“ (*the Thaw*), je pro kontextuální přístup *konstitutivní událostí*, měnící zažité vzorce chování, materiální kultury anebo jazyka. Událost (*event*) či série událostí zde zakládá epochální povědomí o čase, které je spojeno s generačním prožitkem změny.³³⁰ *Historik smyslu*, jemuž jde spíše o charakter procesů než o obecný ráz událostí, však v načrtnutých sémantických nebo diskurzivních vazbách mezi austromarxismem a reformním komunismem tuší *logickou totalitu*, která teprve odkrývá *mapu pozitivní skutečnosti*. Sleduje *reálné podmínky vědění*, která dávají vzniknout pojmům. A teprve prizmatem logické totality historik smyslu odhaluje, jaká je

³²⁵ LUNAČARSKIJ, Anatolij Vasiljevič. Pozitivní estetika. Praha: Československý spisovatel, 1972. str. 294.

³²⁶ KRÁL, Miloslav. Vědeckotechnický pokrok a řízení společnosti. In: KRÁL, Miloslav. Věda a řízení společnosti. Praha: Svoboda, 1967, str. 17.

³²⁷ WHITE, Hayden. Tropika diskursu: kulturně kritické eseje. Praha: Karolinum, 2010. str. 11.

³²⁸ TÝŽ, Metahistorie: historická imaginace v Evropě 19. století. Brno: Host, 2011. str. 36.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ KOZLOV, Denis, GILBURD, Eleonory. The Thaw as an Event in Russian History. In: The Thaw. Soviet Society and Culture during the 1950s and 1960s. Toronto: University of Toronto Press, 2013, str. 31.

povaha *repräsentace řádu věcí* – diskurzu.³³¹ Austromarxismus i reformní komunismus jsou součástí jedné logické totality, sotva zachytitelné ve vlnovitém pohybu událostních dějin. Bude pak mít událost destalinizace ve vztahu k historicitě rakouského komunismu vůbec nějaký smysl? Ano, totiž jako popud k nové *variaci na totožné téma*. V opakování variací se utvrzuje soudržnost tématu – žánru (marxismu), jeho koncepce a legitimita.³³² Je patrné, že epistémé, logická totalita, dává průchod různým variacím, které potvrzují její základní žánrovou tendenci. Řečeno bez metafor – vývoj rakouského komunismu směrem k reformnímu pojetí si zaslouží být sledován nikoli jako vlnovitý sled kauzálních vzestupů a pádů, ale jako zasazený uvnitř logické totality, kde je jeho signifikantní druhý, austromarxismus, trvale přítomen a kde trvale působí.

Chceme-li tedy rozumět, jak je v logické totalitě vztahů mezi austromarxismem a reformním komunismem reprezentován řád věcí a jakému typu vědění dává tento řád věcí vzniknout, je načase sumarizovat paradigmatická a diskurzivní spojení, která mezi oběma kolektivními reprezentacemi rakouské a středoevropské levice vznikají a jejichž obecný ráz jsem usiloval popsat výše.

Především tak je potřeba říci, že vlastní zájem integrace je v Bauerově teorii socialismu podpořen těmito prvky: a) programovým důrazem na dialog – intersubjektivní relací všech zúčastněných aktérů; b) teorií funkční a průmyslové demokracie; c) revizí marxismu, který je „otevřen,“ a stává se takto kulturním a intelektuálním programem emancipace, zatímco je zasazen do své historicity; d) důrazem na avantgardní roli intelektuálů, kteří „vykládají svět“ pro potřeby společenské emancipace; e) renesancí sociálního apriori a pojmu politična jako základů svobodně jednajících individuality; a za f) užití pozitivistického empiriokriticizmu a jeho deskriptivní metody pro pokud možno co nejpřesnější zajištění společenských potřeb a zvýšení produktivity řízení.

Všechny tyto *figury, prahy a paradigmata*, které se v rozdílných politických kontextech 20. století opakovaně jeví jako určující diskurzivní praktiky marxistického žánru, se v polovině 20. let v souvislosti s materiální praxí rudé Vídne ustavují jako autentická forma rakouského marxistického humanismu. Společně zasahují z uvedené pozice tzv. signifikantního druhého do historicity rakouského komunismu a modifikují symbolický prostor jeho kolektivní imaginace, identity a paměti. Jsou *povahotvornými*

³³¹ BELLOUR, Raymond, FOUCAULT, Michel. Rozhovor s Michelem Foucaultem o Slovech a věcech. In: GRYGAR, Mojmir. Pařížské rozhovory o strukturalismu. Praha: Svoboda, 1969. str. 23–24.

³³² BADIOU, Alain. Philosophy for Militants. London: Verso 2015. str. 12.

indiciemi a jako takové nám poskytují *záznam o atmosféře*,³³³ v tomto případě atmosféře intelektuálních dějin komunismu. Naznačují jisté *Einverständnis*, přitakání světu, které je ve své touze utvářet svět jistým způsobem již samo politickým aktem.³³⁴

Aby však náš výklad strukturální podoby marxistické epistémé a vlastní pohled do logické totality dějin rakouské levice nezůstal právě jen oním záznamem o atmosféře, je zapotřebí sledované politické pojmy, představy nebo výpovědi zasadit do jejich *polemického smyslu*, do *konkrétního antagonismu* situací, do sféry politična.³³⁵ Dosud byl výklad převážně věnován myšlenkovým figurám, které, jak je naším předpokladem, transponoval signifikantní druhý austromarxismu vybrané skupině intelektuálů v rámci KPÖ. Nyní je zapotřebí definovat, jak se tyto figury a povahotvorné indicie jeví v obrazu celkové, historicky podmíněné tvorby politické vůle a reprezentace, o niž Komunistická strana Rakouska ve svých dějinách usiluje, neboť je to vlastní rozměr této vůle v úplném kontextu dané státní politiky, který definuje politickou stranu jako takovou.³³⁶

Krise rakouské demokracie a souběžná krize integrálního socialismu v rakouské občanské válce roku 1934 vytváří právě takový konkrétní antagonismus, během něhož se dotváří ustavující charakter politična ve schematicém obrazu přátel a nepřátel. Pro KPÖ je tato krize příležitostí. Politicky nevýznamná strana, „zjinačená“ a orientalizovaná jako cizí element, dospívá díky této krizi k *agonálnímu principu politiky*, vnáší do politického prostoru nové hybné síly a perspektivy, *formuluje dosud nevyslovené možnosti*.³³⁷ Touto dosud nevyslovenou možností je utopie národního komunismu, generovaná tváří v tvář přímému ohrožení německým nacismem. V sepětí komunistické utopie a národní tradice vytvářejí rakouští komunisté od poloviny 30. let představu lidově demokratického státu, socialistického Rakouska. Osvojují si tak jisté „předporozumění“ specifickým národním cestám k dovršení komunistického emancipačního programu. Proto paradigma národního komunismu představuje důležitou diskurzivní strategii, na jejímž základě jsou rakouští komunisté schopni rozumět demokratickému projektu pražského jara.

³³³ BARTHES, Roland. Úvod do strukturální analýzy vyprávění. In: KYLOUŠEK, Petr. Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu. Brno: Host, 2002. str. 19.

³³⁴ TÝŽ, Mytologie. Praha: Dokořán, 2004. str. 154.

³³⁵ SCHMITT, Carl. Pojem politična: text z. r. 1932 s předmluvou a třemi korolárii. Brno: OIKOYMENH, 2007. str. 30–31.

³³⁶ KLÍMA, Karel. Státověda. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. str. 109.

³³⁷ HAUSER, Michael. Prolegomena k filosofii současnosti. Praha: Filosofia, 2007.

Kapitola 2. KPÖ a otázka rakouského národního komunismu. Geneze, vývoj, tendence.

Diskurz národního komunismu představuje v 60. letech jednu z nejvýznamnějších teoretických opor komunistického reformismu. Je zdrojem národní legitimacy, kterou si komunistické strany nárokují. Zamýšlenou transformaci socio-ekonomického charakteru daného státu umožňuje vyložit jako nápravu stalinských deformací, nutnou korekci, která bude odpovídat zvláštním podmínkám jednotlivých zemí. Československým reformistům potom diskurz národního komunismu v 60. letech umožnil pracovat s pojmem „obrody“ jako s myšleným „návratem ke kořenům“ domácí socialistické a revoluční tradice, kterou je třeba revitalizovat a rozvíjet v perspektivě komunistické reformy. V kolektivní identitě rakouských komunistů figuruje diskurz národního komunismu jako ústřední, ne-li jako páteří prvek, a to vzhledem k problematickému vývoji rakouského národního vědomí a způsobu, jakým rakouští komunističtí intelektuálové od poloviny 30. let otázku tohoto národního vědomí teoreticky refletovali. Následující kapitola se proto bude zabývat genezí a reflexí diskurzu národního komunismu v programové a ideové perspektivě KPÖ, jeho vývojem od krizových 30. let do poloviny let 50. a bude vývoj tohoto diskurzu blíže mapovat v kontextu politického vývoje Rakouska.

Historicko-politický kontext vývoje KPÖ v meziválečném období

Celé období let 1918–1925 lze v dějinách KPÖ definovat jako éru, kdy strana neměla „*ani dobrých vůdců, ani dobrého tisku a její zdroje příjmové vysychaly*.“³³⁸ Další tři roky (1922–1925) probíhal ve straně frakční boj, jehož problémem byla otázka, zda i přes jasný ústup revoluční situace ve střední Evropě zůstat nadále na pozici radikálního revolučního mesianismu, anebo se v souladu s pozicí Kominterny soustředit na „dlouhou perspektivu“, přijmout danou situaci a stabilizovat síly.³³⁹ V důsledku frakčních střetů, ale také v důsledku aplikace teorie boje proti sociálfašismu, ztráceli komunisté na početní a organizační síle. Mezi lety 1926 a 1930 poklesl počet straníků z 5250 na pouhých 2300

³³⁸ Masarykův ústav a archiv AV ČR, Praha. Fond Edvard Beneš 1, karton 215 složka Rakousko – politické zprávy , „VI. Řádná zpráva politická vídeňského velvyslanectví, 1. července 1923“, str. 26.

³³⁹ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik, str. 73.

(leden 1930).³⁴⁰ Nejcitelnější ztráty přitom strana utrpěla během období let 1928–1930.³⁴¹ Drasticky klesal počet stranických skupin na závodech, tzv. *Betriebszellen*. Mezi roky 1926–1927 jejich počet klesl ze 113 na 60, v březnu 1931 jich bylo aktivních pouze 28.³⁴² Díky dominanci austromarxistického integrálního socialismu postrádala KPÖ potřebný *morální a politický úvěr*, který by jí umožnil být předvojem a „generálním štábem proletariátu.“³⁴³ Socialisté během 20. let vždy zdůrazňovali, že jsou to právě komunisté, kdo svým „sektářstvím“ rozbíjejí jednotu rakouské levice a oslabují ji.³⁴⁴ V „novém státě, který si nevěřil,“³⁴⁵ a jeho občané se s ním neidentifikovali, představovali komunisté jen velmi nepočetnou a málo akceschopnou politickou sílu. Situace dokonce dospěla až do bodu, kdy roku 1927 komunisté nabídli sociálním demokratům, že do parlamentních voleb nepostaví své vlastní kandidáty, pokud budou socialisté ochotni prosadit vybrané komunistické požadavky. To sociální demokraté, usilující po schválení svého Lineckého programu (1926) také o hlasy katolického venkova, striktně odmítli.³⁴⁶

Otázkou národního sebeurčení se KPÖ přibližně do poloviny 30. let soustavně nezabývala, identifikovala se, tak jako většina Rakušanů, s politikou anšlusu. Pod vlivem inflačních a hospodářských krizí 20. a 30. let se nezdálo pravděpodobné, že by rakouský stát byl dlouhodobě životaschopný (*lebensfähig*) jako samostatný, proto narativ spojení Rakouska s Německem jednoznačně dominoval.³⁴⁷ V parlamentních volbách roku 1930 vystupovala KPÖ s heslem „připojení sovětského Rakouska k sovětskému Německu“ a vzhledem ke kvantitativní i organizační síle německé KPD evidentně spoléhala na úspěch německé komunistické revoluce.³⁴⁸ Zřídka se objevovaly návrhy alternativních projektů státního uspořádání, například návrh na vytvoření jakési sovětské dunajsko-balkánské federace.³⁴⁹ Dominantní linií stranické politiky nicméně představovala teze, že právo na národní sebeurčení (*Selbstbestimmungsrecht*) rakouského lidu může být naplněno jen

³⁴⁰ Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv, Berlin (SAPMO, Berlin), Fond „Arbeiterbewegung in mittel- und osteuropäischen Staaten, oddíl 3. Österreich. Signatura SgY 15/56. Složka „Kommunistische Partei Österreichs“, Mitgliederbewegung der KPÖ 1919–1933.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² Tamtéž, Složka „Kommunistische Partei Österreichs,“ Organisationstruktur. Insgesamt.

³⁴³ STALIN, Josif Vissarionovič. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1952. str. 72–73.

³⁴⁴ MÚA, AV ČR Praha, fond Edvard Beneš 1, Karton 215, Složka Rakousko-politické zprávy. VI. Řádná zpráva politická vídeňského velvyslanectví, 1. července 1923, str. 26.

³⁴⁵ VEBER, Václav. Dějiny Rakouska. Praha: NLN, 2010. str. 478.

³⁴⁶ *Lidové noviny*, roč. 35, č. 125., 10. 3. 1927, str. 1.

³⁴⁷ HOBBSAWM, Eric. Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita. Brno: CDK, 2000. str. 35.

³⁴⁸ HÁJEK, Miloš. Přehled nejnovějších dějin, díl 2. 1929–1939, Praha: NPL, 1963. str. 124.

³⁴⁹ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik, str. 110

společným masovým bojem německého a rakouského revolučního proletariátu za vznik sovětských německých republik, směřujících k anšlusu na lidovém a třídním základě.³⁵⁰

Přesto již od počátku 30. let však uvnitř KPÖ nazrávaly teoretické předpoklady pro ideové osvojení pojmu samostatného rakouského národa. Napomohly tomu závěry 16. sjezdu VKS(b), vyzdvihující otázku rozvoje kultur „*formou národních a obsahem socialistických*“.³⁵¹ Také tzv. bolševizace, kterou pro účely výkladu chápu jakožto proces „*dotvoření centralisticky organizovaných národních stran*“³⁵² pomohl vzniku stabilního kolektivního a organizačního základu, díky němuž se strana později mohla identifikovat jako národní. Počet stranických závodních buněk, natolik zásadní pro sebeidentifikaci KPÖ jako proletářské strany, vzrostl z 28 (březen 1931) na 68 (prosinec 1931).³⁵³ Plénum ústředního výboru se v listopadu 1931 usneslo, že nyní se strana nachází v „rozhodujícím momentě svého historického vývoje, kdy již žádné objektivní podmínky nebrání, aby se stala stranou skutečně masovou.“³⁵⁴ Pod vedením Johanna Kopléniga, přímého účastníka ruské občanské války a osobního přítele Lazara Kaganoviče,³⁵⁵ získala KPÖ pevnou hierarchickou a organizační formu, kterou potřebovala, měla-li se později profilovat jako stabilní pronárodní síla.

Avšak tím nejdůležitějším podnětem a katalyzátorem, který učinil z Komunistické strany Rakouska organizaci, hlásící se ke specifickému pokrokovému „rakušanství“, bylo nastolení *pseudofašistické*³⁵⁶ diktatury kancléře Engelberta Dolfusse, probíhající současně se vznikem a ukotvením nacistické diktatury německé. Tyto dvě události zcela paralyzovaly rakouskou sociálnědemokratickou levici, zhatily výhled na brzké provedení komunistické revoluce v Německu a přiměly rakouské komunisty reflektovat specifické domácí a národní zdroje revoluční legitimacy.

³⁵⁰ Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv, Berlin (SAPMO, Berlin), Fond „Arbeiterbewegung in mittel- und osteuropäischen Staaten, oddíl 3. Österreich. Signatura SgY 15/56. Složka „Kommunistische Partei Österreichs.“ Die österreichische Bourgeoisie und der Anschluss and Deutschland, str. 5.

³⁵¹ STALIN, Josif Vissarionovič. 16. sjezd VKS (b) 27. června 1930. Praha: Svoboda, 1951. str. 126.

³⁵² RÁKOSNÍK, Jakub. Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium, 2012. str. 261.

³⁵³ Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW Archiv, Wien), fond 50/20, Ga6, Josef Schiller. „Die Kommunistische Partei Österreichs und die Februar 1934.“

³⁵⁴ Národní Archiv Praha (NA Praha) Fond Ministerstvo vnitra 1 – Prezidium, značka fondu PMV-AMV 225, Ka 891, svazek 3. Komunistická strana Rakouska. Zprávy o komunistickém hnutí v Rakousku. „Beschlüsse des Plenums des Zentralkomitees, 15. und 16. November 1931“, str. 4.

³⁵⁵ Zentral Parteiarchiv Alfred Klahr Gessellschaft Wien (ZPA der KPÖ Wien), fond Johann Koplénig, oddíl Beilagen, článek „Die Arbeiterführer Koplénig, *Volksstimme*, 15. April 1951.

³⁵⁶ GRIFFIN, Roger. A Fascist Century. London: Palgrave Macmillan, 2008. str. 65.

Idea austrofašismu, „rakouský mýtus“ a potřeba nové národní levicové opozice

Události první poloviny roku 1933 zcela eliminovaly možnost rozřešení německé národnostní otázky ve střední Evropě na základě socialistické orientace. Nástup Adolfa Hitlera k moci aktivizoval velkoněmecké *völkisch* tendence, zatímco v Rakousku kancléř Engelbert Dolfuss položil základy *katolického autoritářského režimu*.³⁵⁷

Označení „Milimetternich“,³⁵⁸ neodkazovalo jen k Dolfussově vysmívané malé postavě. Reprezentovalo a ironizovalo symbolické figury pořádku, stability, občanského smíru a zbožné piety, které byly ideálem rakouské společnosti před rokem 1848 a které se kancléř pokusil rehabilitovat jako ideový diskurz své politiky. Dolfussově politice byl vlastní smysl pro restauraci absolutisticko-feudální politické mytologie, a své praktické kroky synchronizoval se symbolikou starších rakouských dějin. Typicky to dosvědčuje datum vzniku tzv. Vlastenecké fronty (Vaterlandische Front). Monopolní politická organizace, která měla Rakušany sjednotit na základě katolického patriotismu, byla totiž založena v květnu 1933 u příležitosti oslav 250. výročí oslav vítězství Rakušanů nad Turky (1683).³⁵⁹ Podle marxistického historika Kurta Konrada bylo jen typické, když se krizí těžce zasažená, zchudlá vrstva středních tříd obracela k tomuto druhu schematické národní a sociální mytologie. Vychována v „stavovské cechařské ideologii“, nemohla ve svém biedermeierovském zaujetí pro „klid a pořádek“ ani volit jinak. Austrofašistický stavovský stát byl pro ni novým symbolem sociálního smíru.³⁶⁰

Dolfuss byl svými současníky hodnocen jako „žoviální lidový typ“,³⁶¹ nebo jako „selský synek, který vždy zůstal v jádru venkovanem.“³⁶² Jakkoli byl často podceňován coby „naivní člověk malého formátu“,³⁶³ jeho „selské“, katolicko-konzervativní založení,

³⁵⁷ PAXTON, Robert. Anatomie fašismu. Praha: NLN, 2007. str. 136.

³⁵⁸ BEDÜRFTIG, Friedemann. Třetí říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945. Praha: Prostor, 2004. str. 97.

³⁵⁹ JENŠOVSKÝ, Bedřich. Ilustrované dějiny světové, Díl V., Novověk III. Od konce světové války do podzimu roku 1938. Praha: J. R. Vilímek, 1939. str. 358.

³⁶⁰ KONRAD, Kurt. O revoluční tradici české literatury. Praha: Československý spisovatel, 1980. str. 42.

³⁶¹ FIERLINGER, Zdeněk. Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje. Díl první. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 29.

³⁶² JENŠOVSKÝ, Bedřich. Ilustrované dějiny světové, Novověk III, str. 246.

³⁶³ FIERLINGER, Zdeněk. Ve službách ČSR, str. 30.

upínající se ke schematické ikonografii (vítězství nad Turky), představovalo významný symbolický protipól vůči austromarxistickému, Adlerovu „novému člověku.“ Proti humanistickému ideálu austromarxistického *Kulturbewusstsein* postavil Dolfuss *epos* katolického Rakouska, autonomní *rakouský mýtus*,³⁶⁴ nezávislý na německé historické tradici a účinně konfrontující internacionální přesah socialistické emancipace. Tento mýtus byl dvojnásobně přitažlivý. Zatímco očividně idealizoval barokní, feudální nebo imperiální minulost, nabízel také *novou racionalitu*, novou systematizaci a rozšíření veškerého výrobního a rozdělovacího aparátu v korporativním smyslu.³⁶⁵ Byl jedinečnou syntézou tradicionalistické sentimentality, nábožného patosu a modernismu, reagujícího na aktuální výzvy industriálního věku v duchu encykliky *Quadragesimo anno*.³⁶⁶

Fašizací střední Evropy se existenciální kolektivismus rakouských socialistů ocitl ve zřejmé krizi. Dolfussův režim byl v mnoha směrech rakouským unikátem, protože ve své ideologické rovině využíval *kombinace rakousko-uherského dědictví v podobě silné byrokraticko-militaristické mentality s katolickým duchem*.³⁶⁷ Jeho záměrem bylo úplné odstranění všech prvků, které v sociálnědemokratické imaginaci tvořily diskurzivní obraz *Volksrepublik*. Cílená rekonfesionalizace školství měla například potlačit demokratický prvek výchovy. Ideál vzdělání neměl směřovat k plnému osvojení humanistické *Kultur*. Ústředními pojmy katolicko-autoritářské výchovy byly naopak pojmy pořádku, služby a vůdcovství, důležitou složkou veřejného života se také staly ceremonie.³⁶⁸ Byl oslavován paternalismus jako vedoucí princip stavovské společnosti a výraz náboženského řádu, zatímco sekulární ideologie liberalismu a socialismu byly zavrženy jakožto nevyhnutelně „vedoucí k utrpení a třídní válce“. Ideálem nového Rakouska měl být „opravdový křesťanský stát, založený na teistické morální autoritě a hierarchické posloupnosti.“³⁶⁹ Dolfussovo Rakousko mělo být „autoritativní, křesťanské, německé a korporativní.“³⁷⁰

Politika rakouského austrofašismu měla navíc i civilizační ambice. Tzv. „rakouská mise“ spočívala na výlučné představě Rakouska coby *středoevropského pojítka národů*, odvěkého „mostu přátelství mezi Rýnem, Vislou a Dunajem.“³⁷¹ Rakousko mělo být

³⁶⁴ MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Odeon, 1980, str. 498.

³⁶⁵ KONRAD, Kurt. O revoluční tradici české literatury, Praha: Československý spisovatel, 1980, str. 43.

³⁶⁶ PIUS XI. Encyklika Pia XI. *Quadragesimo anno*. 3. vydání. Olomouc: Krystal, 1947.

³⁶⁷ BALÍK, Stanislav. Teorie a praxe nedemokratických režimů. Praha: Dokořán, 2012. str. 143.

³⁶⁸ Tamtéž, str. 144.

³⁶⁹ TEMPSKA-ESDEN, Carla. Civic Education in Authoritarian Austria 1934–1938. *History of Education Quarterly*, Vol. 30, No. 2 (Summer 1990), str. 187–211.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ JERÁBEK, Martin. Konec demokracie v Rakousku 1932–1938, str. 153.

výrazem harmonického spojení německé kultury a slovanské kultury. Avšak pro rakouské komunisty a levicové socialisty představovala Dolfussova diktatura spojení katolického integralismu a fascinace německou technickou mocí. Byla syntézou středoevropských imperiálních tradic, *völkisch* rétoriky a křesťanského nacionalismu, s jejichž přispěním doufala v renesanci rakušanství habsburské éry.³⁷²

Ve své vnitřní ideologické orientaci i ve vlastím pojetí civilizační „rakouské mise“ se Dolfussův režim jevil jako nová variace habsburského mýtu, jako snaha po restituci někdejšího katolického imperiálního řádu. Jeho určující ideová premisa však každopádně byla založena na zpochybnění austromarxistické verze organizované modernity. Rakouští socialisté se ocitali ve stále zřejmější defenzivě až do okamžiku, kdy „vojácké způsoby“, spolu se „zvláštní frontovou mentalitou rvavosti.“³⁷³ tolik viditelné již od nepokojů v roce 1927, eskalovaly v únoru 1934 do neúspěšného dělnického povstání. Po jeho potlačení byla zakázána i samotná sociálnědemokratická strana a rozpuštěna její branná organizace Schutzbund.³⁷⁴ Rozpuštění KPÖ vyhlásila ministerská rada již v květnu 1933, a v době únorových nepokojů tak rakouští komunisté již více než půl roku pracovali v ilegality.³⁷⁵ Únor 1934 však bezpochyby znamenal krach integrálního socialismu. Byla to osudová prohra těch kdo, slovy Iljy Erenburga, chtěli ve své „rudé Vídni“ vybudovat novou utopii bez pušek, jen „s pravítka a kružítky,“ a spoléhali na „klidné vítězství socialismu.“³⁷⁶

V očích mnoha socialistů, a to zejména mladší generace a příslušníků organizace Schutzbund, vedení sociální demokracie absolutně nedokázalo dostát svému příslibu hájit socialistickou perspektivu ozbrojenou silou. Rozkol mezi cítěním (*Gefühl*) a rozuměním (*Verstand*), byl u mladých sociálních demokratů o to silnější, nakolik sami vnímali integrální socialismus jako revoluční, jako skutečně komunistický.³⁷⁷ Únor 1934 se nutně jevil jako politický triumf katolického stavovského integralismu nad austromarxistickým integrálním socialismem. Znamenal konec nadějí na vznik demokratické a socialistické *Volksrepublik*. „Pád rudé Vídne“ přivedl řadu sociálních demokratů k přesvědčení, že

³⁷² DÖW Wien, Nachlass Franz Marek, Signatur Nr. 5, „Im Kampf gegen den deutschen den deutschen Faschismus. Über die Tätigkeit der KPÖ 1938-1945. Weg und Ziel, Dezember 1954., str. 867-868

³⁷³ MÚA, Praha. Fond Edvard Beneš 1. Karton 216, inv. č. 374/4, Rakousko 1927, „Dopis vyslance Vavrečky Dru. Benešovi o situaci v Rakousku“, str. 2.

³⁷⁴ JELINEK, Elfriede. Vyrhelové. Praha: Mladá fronta, 2010. str. 256.

³⁷⁵ McLOUGHLIN, Barry. Kommunismus in Österreich 1918–1938. Wien: Studien Verlag, 2009. str. 288.

³⁷⁶ ERENBURG, Ilja. Občanská válka v Rakousku. Praha: Knihovna levé fronty, 1934. str. 6.

³⁷⁷ DÖW, Nachlass Josef Schiller, 50/20, Ga6, „Die Kommunistische Partei Österreichs und dem 12. Februar 1934.“ str. 10.

osud světové revoluce (*Das Schicksal der Weltrevolution*) je nyní v rukou Sovětského svazu.³⁷⁸

Rakouská konzervativní a německá nacionálněsocialistická revoluce probíhaly mezi lety 1933–1934 téměř současně a obě vznášely na Rakousko svůj vlastní mocenský nárok. Ať už byl tento nárok v marxistickém smyslu *fraškovitou*³⁷⁹ Dolfussovou hrou na renesanci katolického impéria ve střední Evropě, nebo sněním o jednotném německém *Volkstum*³⁸⁰ v programu nacistů, v každém případě nahrazoval humanistický diskurzivní obraz nového člověka. Teze o *Volksgemeinschaft* jako „lidovém společenství“³⁸¹ na rasovém či katolicko-stavovském základě měla nahradit diskurzivní obraz *Volksrepublik*. Po nástupu německého nacismu věřili rakouští sociální demokraté, že se jim podaří udržet Vídeň jako ostrov německé demokratické tradice a jako možné výchozí stanoviště pro demokratickou obnovu Německa.³⁸² Tváří v tvář integralistickým, austrofašistickým a rasistickým tendencím měla být rakouská metropole jistým symbolem pangermánského demokratického, založeného na osvícenské tradici. Únor 1934 zasadil těmto očekáváním smrtelnou ránu a spolu s tím také představám o pokojném anšlusu na demokratickém, socialistickém ústavním základě.

V kontextu pařížského fašistického pokusu o převrat, odehrávajícím se jen o týden dříve (6. února 1934), a sice v přímém ohlasu na korupční aféru Alexandra Staviského,³⁸³ působil triumf rakouských konzervativců jako symptom mnohem zásadnější, strukturální krize osvícenského ideotoku, jako tragická (a opětovná) předzvěst „skutečných konců osvícenských fikcí.“³⁸⁴ Snaha Dolfussovy autoritativní vlády o rehabilitaci někdejší *pietas austriaca* jako myšleného „prostoru jedné spirituality“³⁸⁵ ale stála na geopoliticky vratkých základech. Právě únor 1934 znamenal zároveň milník, od nějž se zvolna „svažovaly rakouské věci k nacismu.“³⁸⁶ Ještě téhož roku byl Dolfuss zavražděn a jeho

³⁷⁸ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa.*, str. 261.

³⁷⁹ MARX, Karl, ENGELS, Bedřich. *Třídní boje ve Francii 1848-1850. Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta.* Praha: Svoboda, 1978. str. 175. Marx v úvodních pasážích poznamenává, že všechny velké historické události se vyskytují dvakrát, „jednou jako tragédie, podruhé jako fraška.“

³⁸⁰ BENEŠ, Edvard. *Demokracie dnes a zítra.* Praha: Čin, 1948. str. 160.

³⁸¹ Tamtéž, str. 177.

³⁸² FIERLINGER, Zdeněk. *Ve službách ČSR: paměti z druhého zahraničního odboje. Díl první.* Praha: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 30.

³⁸³ WINTER, Gustav. *To není konec Francie.* Londýn: Kruh přátel československé knihy, 1941. str. 40.

³⁸⁴ FISCHER, Josef Ludvík. *Krise demokracie. Kniha první: svoboda.* Brno: Index, 1933. str. 122.

³⁸⁵ DUKA, Dominik. *Tradice, která je výzvou.* Praha: Portál, 2011. str. 27.

³⁸⁶ KUBKA, František. *Mezi válkami. Masaryk a Beneš v mých vzpomínkách.* Praha: Svoboda, 1969. str. 138.

nástupce Schuschnig jen za značných obtíží čelil nacistické dominanci v německojazyčné střední Evropě. V březnu 1938 pak sen o restituci velkého katolického Rakouska dospěl až ke svému hořkému konci v okamžiku anšlusu.

Jura Soyfer – myšlenkový svět „únorového komunisty.“

Když se nenaplnila civilizační a humánní mise Vídně, bylo jen logické, že mnoho rakouských levicových intelektuálů, silně spojených s austromarxistickým intelektuálním klimatem, nacházelo svůj nový, „čtvrtý Řím“ ve stalinské Moskvě. Ta měla být „městem světla, majákem Evropy v kapitalistických temnotách,“ jehož kulturní ekosystém vstřebal osvícenské hodnoty Západu a transformoval je v marxisticko-leninském smyslu.³⁸⁷

Intelektuální naladění této generace symbolizuje „rakouský Betolt Brecht“³⁸⁸ Jura Soyfer, básník a autor kriticky zaměřených sociálních dramát. Románem *So starb eine Partei (Tak umírá strana, 1934)* vyjádřil deziluzi a rozhořčení své generace, která musela přihlížet rezignaci a pádu rakouského austromarxismu.³⁸⁹ Do svého zatčení roku 1937 se Soyfer věnoval psaní drobných divadelních her, často jednoaktových kusů. Jedním z nich byla též hra *Hodina dějepisu v roce 2035*, brilantní anamnéza kulturního a ideového světa doľfussovského Rakouska, levicová kritika idejí stavovského státu.

V krátké hře s prvky science fiction Soyfer vytvořil jevištní obraz vídeňské školní třídy ve sto let vzdálené, technicky vyspělé budoucnosti, v níž se jakékoli vřdobytky vědy stávají přirozenou součástí denního života. Evropa nezná žádné bariéry. Do Vídně se lze dostat z polské Wroclawi raketovou dopravou za čtvrt hodiny. Studenti nemají tradiční občanská jména. Postavy jako Raketa Kaganová, případně Psycho-Anneliese Müllerová dosvědčují, že věda a racionálno jsou symbolizovány jako pevná součást každodennosti. Probíhá výuka dějepisu a tématem je Rakousko roku 1935. Zkoušený student si při popisu historických reálií splete rakouský stavovský stát se Somálskem, učitel ale nic nepozná, realita obou zemí je totiž až příliš totožná. Se sobě vlastní ironií popisuje Soyfer prostřednictvím zkoušených žáků Rakousko poloviny 30. let jako africký kmenový stát, jako „černou zemi, ovládanou kastou kněží“ a zemi, v níž „náčelníci klanů“ vedou proti

³⁸⁷ CLARK, Katerina. Moskva, čtvrtý Řím: stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931–1941. Praha: Academia, 2016. str. 40.

³⁸⁸ FIALA, Václav. Vídeň: literární toulky dunajskou metropolí. Praha: ASPI, 2004. str. 352.

³⁸⁹ Heslo „Soyfer, Jura. In: BOK, Václav. Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských. Praha: Odeon, 1987. str. 637.

sobě absurdní boj, zatímco samotná země je kolonií a závislým územím. Vysoká kultura je nahrazena rituálními tanci kolem totemových božstev, jakými jsou například operetní skladatel Franz Lehár. Není zde žádná opravdová kultura, jen masový vkus.³⁹⁰ Tato doba, již dominuje moc válečných rodin, stojí svou povahou mimo civilizaci. Soyfer ji označuje jako „nový středověk“ (*Neo-Mittelalter*).³⁹¹

Potomci východoevropských židovských exulantů, mezi které náležel také Soyfer, nacházeli v sociální utopii rudé Vídně záštitu před nepřátelským antisemitským světem vídeňské buržoazie. Jakkoli byl její způsob vyrovnání se s antisemitismem rozporný, oponovala rakouská SDAP všeobecně rozšířené „judeofobii“ (*Judeophobia*), těžila z volební podpory více než 80 procent vídeňských židů a přibližně 50 procent osob židovského původu našlo uplatnění na vedoucích pozicích jejích stranických struktur.³⁹² Dolfussova stavovská konzervativní diktatura znamenala návrat imperialistické rétoriky, na které rakouský antisemitismus stavěl. Intelektuálové typu Jury Soyfera jen těžce nesli „opětovné zatažení Boha do politiky“ pod patronací *malého Mojžíše Dolfusse*. Rakousko se po přijetí nové stavovské ústavy z roku 1934 stalo v očích liberálních a socialistických intelektuálů *republikou z boží milosti*, která množstvím nově ustavených korporativních orgánů a poradních sborů jen stěží zakrývala svou autoritářskou povahu.³⁹³ Záhy po únoru 1934 pak řada z nich nacházela nové útočiště v komunistické straně, která podle jejich názoru čelila „novému středověku“ konzervativní diktatury nejzřetelněji.

Proměna kolektivity KPÖ po únoru 1934

Z dané situace nejvíce těžila KPÖ. Ve prospěch komunistů hrála i skutečnost, že krizové rakouské události roku 1934 se odehrávaly „ve stínu“ 17. sjezdu VKS(b), který se uskutečnil v lednu téhož roku a měl být triumfálním „sjezdem vítězů.“ Sovětský svaz oslavoval dovršení první pětiletky a projev J. V. Stalina byl především demonstrací síly, jak vůči možným domácím oponentům, tak vůči kapitalistickému zahraničí, jež stále zápasilo s důsledky globální ekonomické krize. Expanze průmyslu, dalekosáhlá přeměna země a růst sovětské prosperity představovaly v soudobé stalinské propagandě klíčové

³⁹⁰ SOYFER, Jura. *Geschichtsstunde im Jahre 2035*. In: JARKA, Horst. *Jura Soyfer. Auf uns kommt's an. Szenen und Stücken*. Jura Soyfer Werksausgabe. Band II. Wien: Deuticke, 2002. str. 41.

³⁹¹ Tamtéž, str. 38.

³⁹² GRUBER, Helmut. *Red Vienna and the „Jewish Question.“ The Leo Baeck Institute Year Book*, Vol, 38, Issue 1 (1993), str. 99-118.

³⁹³ NOWOTNY, L. *Republika z boží milosti. Přítomnost*, ročník 11, č. 18., 2. května 1934. str. 279.

milníky, kontrastující s úpadkem Západu.³⁹⁴ Zatímco se stavovsko-katolické Rakousko obracelo zpět k hodnotám středověkého křesťanského universalismu, Sovětský svaz byl zemí, ve které „pohádkové úspěchy vědy“ tvořily *druhou přírodu* – svět, který byl vlastní doménou lidské kultury a inteligence a v očích levicových intelektuálů jako byl J. Soyfer také završením osvícenského snu o podmanění přírody a světa.³⁹⁵

Šok z únorové porážky rakouské levice a souběžná triumfalistická rétorika SSSR společně jako dvojice událostí měly za následek, že od února do října roku 1934 vstoupilo do Komunistické strany Rakouska na 13 tisíc nových členů, především z řad sociální demokracie.³⁹⁶ Tomuto vývoji značně napomohl i článek Otty Bauera *Kommunisten und Sozialisten in Österreich*, zveřejněný v červenci 1934. Ideový lídr rakouských sociálních demokratů a především hlavní architekt teorie integrálního socialismu zde argumentoval pro vytvoření jednotné socialistické a revoluční strany, která by jasně zastávala princip diktatury proletariátu a bezvýhradně by hájila politiku SSSR proti jakýmkoli útokům.³⁹⁷ Radikalizace rakouského socialismu tím byla legitimizována i z pozice těch, kdo dříve dominovali levému proudu rakouského austromarxismu.

Rakouský únor 1934 byl proto pro komunisty důležitým přelomem. Vnímali jej dokonce jako předzvěst „vlastního rudého Října“, jako počátek zcela nové epochy.³⁹⁸ Dolfussův triumf byl paradoxně i triumfem tehdy již ilegálních komunistů. Vůbec poprvé za celé období své existence měla KPÖ hmatatelnou naději, že se může stát masovou stranou a nahradit oslabenou sociální demokracii v roli hegemonu rakouské levice.³⁹⁹ I když se snad situace jevila beznadějně, z pohledu rakouských komunistů nebyla vize „sovětského Rakouska“ nikdy bližší realitě.⁴⁰⁰ Na VII. Světovém kongresu EKI prohlásil Georgi Dimitrov, že únor 1934 ukázal rakouským komunistům, že i přes početní slabost mohou být *motorem bojové aktivity proletariátu*.⁴⁰¹

³⁹⁴ FITZPATRICK, Sheila. *On Stalin's Team. The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*. New Jersey: Princeton University Press, 2015. str. 89.

³⁹⁵ GORKIJ, Maxim. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1951. str. 249.

³⁹⁶ LEJBZON, Boris Moisejevič. *Obrat v politice Kominterny*. Praha: Svoboda, 1966. str. 66.

³⁹⁷ KÜNSTLINGER, Rudolf. *Boj za jednotnou frontu dělnické třídy v Rakousku po únoru 1934 a některé otázky austromarxismu. Československý časopis historický*, roč. 10/1962, str. 23.

³⁹⁸ AÖGZ Archiv Wien, Nachlass 51 Franz West, DO 889, Mapped 7, „Der Weg der Kommunistische Partei Österreichs“, str. 20.

³⁹⁹ Tamtéž, Mapped 4, „Ein Aufruf der Kommunistischen Partei Österreichs. 22. Februar 1934.“ str. 5.

⁴⁰⁰ Tamtéž.

⁴⁰¹ DIMITROV, Georgi. *Výbor z projevů a článků*. Praha: Svoboda, 1982. str. 157.

Mezi lety 1933 a 1934 ztratila rakouská sociální demokracie, svého času stabilní vedoucí síla rudé Vídně, přibližně třetinu členstva. „Generace roku 1934“ – tedy generace, jejíž významnou částí byli mladí židovští intelektuálové, doplnila řady KPÖ, aby nadobro učinila přítrž strategické tezi o sociálfašismu a položila základy pro vznik jednotné fronty proti fašismu a německému nacionálnímu socialismu.⁴⁰² Únorová krize rakouské levice je tak nejdůležitějším momentem v dějinách rakouského komunismu vůbec. Generační vlna nových členů a sympatizantů, kteří posílili po únoru 1934 řady KPÖ, definovala totiž tvářnost rakouského komunismu po dalších téměř 40 let.

Krize rakouské sociální demokracie znamenala rozpad hegemonické teorie a praxe integrálního socialismu. Z této krize čerpala KPÖ významnou posilu ve svém *sociálním boji za uznání*⁴⁰³ a do druhé poloviny 30. let vstupovala jako politická síla početně, ale také ideově silnější, signifikantní. Politické důsledky tohoto procesu přesto nejsou vůbec jednoznačné. Případ Jury Soyfera ukazuje, s jakou myšlenkovou výbavou mladí židovští intelektuálové do KPÖ vstupovali. Tito tzv. „únoroví komunisté“ se ve chvíli společenské krize obraceli ke komunistické straně jako reálné revoluční síle, nicméně jejich názorový, ideový profil vycházel z inteligibilní a koherentní struktury integrálního socialismu Otty Bauera, Maxe Adlera a jiných.⁴⁰⁴ Deziluze z politiky sociální demokracie, kterou tito levicoví intelektuálové prožívali, se zakládala na přesvědčení, že Bauerova syntéza progresivistického kantovského demokratismu a revoluční rétoriky není s to konfrontovat fašismus jinak, než cestou nejmenšího odporu.⁴⁰⁵ Po kolapsu reformní politiky sociální demokracie hledali na rakouské politické scéně politickou sílu, která by byla schopna se fašismu skutečně postavit. Obecně pocity této generace vyjádřil na VII. kongresu EKI roku 1935 Ernst Fischer – KPÖ se pro ty, kdo své publicistické nebo jiné aktivity spojili s austromarxistickou vizí „nového člověka“, stala alternativou až ve chvíli, kdy bylo zřejmé, že politiku sociální demokracie není možné dále revolucionizovat.⁴⁰⁶ Jejich vstup do komunistické strany byl reakcí na selhání rakouských socialistů, v žádném případě však nemusel a asi ani nemohl znamenat totální rozchod s ideovým univerzem austromarxismu a bauerovského integrálního socialismu.

⁴⁰² GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek – Ein Europäischer Marxist. Die Biografie, str. 35.

⁴⁰³ HONNETH, Axel. Patologie rozumu: dějiny a současnost kritické teorie. Praha: Filosofia, 2011. str. 25.

⁴⁰⁴ JARKA, Horst. Jura Soyfer – A Jewish Writer under Austro-Fascism. *Shofar*, Vol. 5, No. 3, Issue „The Jews of Austria (1987)“, str. 18-27.

⁴⁰⁵ HRZAL, Ladislav. Lenin o ideologickém boji. Praha: Svoboda, 1971. str. 89.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

KPÖ však byla stranou, která se i v důsledku svého velmi časného vzniku relativně dlouho stabilizovala a teprve nedávno překonala některé teoretické a politické postoje, na něž sovětská marxisticko-leninská a stalinská teorie pohlížela jako na „levé hlouposti.“⁴⁰⁷ „Neuvěřitelná a bezmocná ideová motanice“, jak charakterizoval Lenin „dětskou nemoc levičáctví“,⁴⁰⁸ byla průvodním jevem ideového vývoje KPÖ až do doby, než jej tandem Kopenig – Fürnberg postavil na stabilní základ 21 podmínek Třetí internacionály. Zcela katastrofální dopady teze o sociálfašismu se Kopenigovu vedení podařilo kompenzovat (a to jen velmi dílčím způsobem) teprve v důsledku vlivu globální ekonomické krize na rakouské hospodářství. Nyní do strany vstupovali ve značné míře lidé, kteří měli poměrně ucelenou představu o hodnotách a smyslu univerzální, humanisticky zaměřené kultury (*Kultur*) a o nutnosti její obrany před reakčními tendencemi, jak je představoval Soyferem načrtnutý „nový středověk“ fašismu. Jejich přechod do komunistické strany se nemusel nutně odehrávat ve stylu radikálního obratu, byl naopak přechodem organickým, usnadněným vstřícnou rétorikou Otty Bauera vůči Sovětskému svazu.⁴⁰⁹

A jakkoli tito „únoroví komunisté“ za daných historických podmínek bezvýhradně podporovali politiku Sovětského svazu, a to včetně až devótního souhlasu s moskevskými procesy,⁴¹⁰ z dlouhodobé perspektivy vnášela jejich přítomnost v KPÖ do strany určitý, především sociální rozkol. Dobře tuto skutečnost ilustruje propastný rozdíl mezi ideovou orientací mezi dosavadními představiteli strany a novou „poúnorovou“ inteligencí.

Na jedné straně je dějinnost, politika a kolektivita KPÖ předznamenána osobností Johanna Kopeniga. Muže, který měl díky přátelským stykům s Lazarem Kaganovičem relativně blízko k vnitřnímu, užšímu okruhu „Stalinova týmu.“⁴¹¹ Samotný Stalin dával slabost rakouských komunistů za vinu Grigoriji Zinověvovi a v srpnu 1927 vyjádřil naději, že po vyloučení Zinověva z VKS(b) a z vedení Kominterny se KPÖ bude moci stát skutečně masovou stranou.⁴¹² Od roku 1928 to byl naopak Johann Kopenig, kdo jako přední aktér bolševizace KPÖ a faktický představitel strany působil přímo v EKI. Na přelomovém VII. kongresu roku 1935 byl společně s Thorezem, Pickem, Gottwaldem,

⁴⁰⁷ LEJBZON, Boris Moisejevič. Leninské učení o straně a současné komunistické hnutí. Praha: Svoboda, 1966. str. 390.

⁴⁰⁸ LENIN, Vladimír Iljič. Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu. Praha: Svoboda, 1949. str. 24.

⁴⁰⁹ FISCHER, Ernst. Die Moskauer Prozess und die Einheitfront. Prag: Průmyslová tiskárna, 1936. str. 2.

⁴¹⁰ Tamtéž. Fischer mimo jiné napsal, že „žádný otevřeně a opravdově myslící člověk nemůže popřít vinu obžalovaných“ (str. 8).

⁴¹¹ FITZPATRICK, Sheila. On Stalin's Team, str. 5.

⁴¹² STALIN, J. V. Mezinárodní situace a obrana SSSR. Projev 1. srpna 1927. In: STALIN, J. V. Spisy, svazek 10., srpen-prosinec 1927. Praha: Svoboda, 1952. str. 126.

Togliattim a dalšími zvolen členem předsednictva Kominterny.⁴¹³ Absolvent pouhých dvou tříd měšťanské školy sice postrádal jakékoli vyšší vzdělání, od osmnácti let se ale angažoval v dělnickém hnutí.⁴¹⁴ Politický a ideový étos, který Koplénig ztělesňoval, zcela evidentně vycházel ze stalinského pojetí jednoty teorie a praxe, z orientace na revoluční prakticismus, tedy z tzv. *přímé*⁴¹⁵ nebo *živé praxe*.⁴¹⁶ Lídr rakouských komunistů takto naplňoval představu stalinského kádra, jehož způsob stranického vedení měl vycházet ze zkušeností praktické práce.⁴¹⁷ Tomu také odpovídá Koplénigův portrét ve vzpomínkovém románu Alexandra Rekemčuka *Křehká léta* – je zpodobněním charismatického lídra, který ale mluví lidovým jazykem, nemá přehnaný sklon k teoretizování, dobrovolně se ujímá nejtěžších úkolů, a je-li to zapotřebí, je schopen osobních obětí.⁴¹⁸ „Socialistický hrdina“, který vyniká skutky na „kolbišti politiky.“⁴¹⁹

Ve stalinském myšlenkovém univerzu byla loajalita, projevovaná jak v masovém, tak individuálním měřítku, důležitým svorníkem všeobecné *heroizace* sociální reality.⁴²⁰ Loajální heroismus a stalinský prakticismus, patrný u lídrů typu Kopléniga, Gottwalda nebo Thoreze, představují prostředky, sloužící akceschopnému vedení strany.⁴²¹

Myšlenkové univerzum „únorových komunistů“ tyto hodnoty nijak nepopírá, hlásí se k nim. Intelektuálové Leopold Grünwald, Ernst Fischer nebo Franz Marek se rovněž pokládají za „děti Říjnové revoluce.“⁴²² Jejich situační a generační *naladění* (*Befindlichkeit*) jako způsob „otevřenosti“ vůči světu,⁴²³ ale značně přesahovalo orientaci, určení a rozměr stalinského revolučního prakticismu. Tito veřejní intelektuálové (*public intellectuals*), cítí *kolektivní právo* zasáhnout do proudu denních politických událostí,

⁴¹³ Třetí internacionála (Komunistická). In: DURMAN, Karel, SVOBODA, Miloslav. Slovník moderních světových dějin. Praha: Svoboda, 1969. str. 553.

⁴¹⁴ ZUCKER-SCHILLING, Erwin. Er diene seiner Klasse. Johann Koplénig 1891–1968. Wien: Globus Verlag, 1971, str. 14-15.

⁴¹⁵ STALIN, Josif Vissarionovič. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1952. str. 11

⁴¹⁶ Tamtéž, str. 17.

⁴¹⁷ SLEPOV, Lazar Andrejevič. O bolševickém stylu ve stranické práci. Bolševická metoda kritiky a sebekritiky. Praha: ÚV KSČ, 1951. str. 14

⁴¹⁸ REKEMČUK, Alexander Jevsejevič. Křehká léta. Praha: Naše vojsko, 1985. str. 340-343.

⁴¹⁹ PULLMANN, Michal, KOLÁŘ, Pavel. Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu. Praha: NLN, 2016. str. 130.

⁴²⁰ VAN REE, Erik. Stalinist Ritual and Belief System: Reflectons on „Political Religion.“ *Politics, Religion & Ideology*, Vol. 17, Issue 2-3 (2016) str. 143–161.

⁴²¹ SERVICE, Robert. Soudruzi: světové dějiny komunismu. Praha: Argo, 2009. str. 192.

⁴²² Leopold Grünwald, rakouský vlastenec z Moravy. In: UTITZ, Bedřich. Svědkové revoluce: někdejší spolupracovníci Lenina a Stalina vypovídají. Praha: Orbis, 1990. str. 76.

⁴²³ NOVOTNÝ, Jaroslav. Ekstático-horizontální časovost lidské existence. In: NOVOTNÝ, Jaroslav (ed.) Časovost a smrtelnost 1. Studie k časové konstituci lidské existence. Praha: Togga, 2009. str. 89.

jsou schopni navrhovat společenské alternativy a disponují dostatkem kriticky laděných poznatků či idejí, aby formulovali obecné společenské problémy a stimulovali veřejnou diskusi o nich.⁴²⁴ Zároveň jsou si vědomi *univerzality společenskosti*, reality obecných kulturních hodnot, které už svojí komplexní povahou odporují partikulárním zájmům.⁴²⁵ Každý pak volí v oboru své činnosti prostředky, kterými na tuto univerzalitu příhodně odpovídají.

Jura Soyfer si například ve vídeňské intelektuální společnosti pěstoval renomé jako *Nachtmensch* – bohém, kterému byla vlastní atmosféra kabaretů, nočních barů a literárních dýchánek. Zároveň ale nedbalý elegantní intelektuál se širokým kulturním rozhledem a zájmem o marxistickou teorii.⁴²⁶ Franz Marek, který později jako šéfredaktor stranického teoretického časopisu *Weg und Ziel* bude mít směřodotný vliv na ideologický vývoj KPÖ v 60. letech, se v meziválečném období soustavněji věnoval vztahu německé romantické kultury, zvláště Goetheho tvorby, k Velké francouzské revoluci.⁴²⁷ Leopold Spira, překladatel *Akčního programu* do němčiny a poválečný člen ústředního výboru KPÖ, získával základy svého socialistického světového názoru mezi Socialistickou dělnickou mládeží (Sozialistische Arbeiterjugend, SAJ), do jejíž řad vstoupil na konci roku 1929. V okruhu svých vrstevníků se zde seznámil mimo jiné s beletrií Jacka Londona nebo Uptonu Sinclaira, jejichž díla se v prostředí dělnické rudé Vídně těšila obzvláště velké popularitě.⁴²⁸ A konečně zájem Ernsta Fischera o romantickou literární kulturu je rovněž záležitostí jeho velmi raného mládí. S díly Ibsena, E. T. A. Hoffmana nebo Strindberga se seznámil ještě před svým odvodem na frontu v létě roku 1917.⁴²⁹

Všichni tito intelektuálové tvořili pozoruhodně homogenní skupinu. To je dáno už jejich původem. Thomas Kroll udává, že asi 70 procent rakouských komunistických intelektuálů bylo židovského původu, třetina z tohoto počtu pak náležela do kategorie *Ostjudentum*.⁴³⁰ Ať už byl jejich pozdější vztah k austromarxistické tradici jakýkoli, valná

⁴²⁴ HEYNDERS, Odile. *Writers as Public Intellectuals. Literature, Celebrity, Democracy*. London: Palgrave Macmillan, 2016. str. 3.

⁴²⁵ HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost*. Brno: CDK, 2010. str. 265.

⁴²⁶ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah a kol. *Franz Marek – Ein Europäischer Marxist. Die Biografie*. Wien: Mandelbaum, 2019. str. 31.

⁴²⁷ Tamtéž, str. 32.

⁴²⁸ SPIRA, Leopold. *Das Jahrhundert der Widersprüche. Eine Wiener-jüdische Familienchronik*. Wien: Böhlau, 1996. str. 56.

⁴²⁹ FISCHER, Ernst. *An Opposing Man*. London: Allen Lane, 1974. str. 52.

⁴³⁰ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa*, str. 245–246.

většina z nich dospívala pod vlivem textů Maxe Adlera.⁴³¹ Spjoval je morální prožitek (*Erlebnis*), který jejich *žitou subjektivitu*⁴³² vztahoval k události rakouského února 1934. Uvnitř vlastní KPÖ však tvořili spíše uzavřenou skupinu intelektuální elity. V duchu Adlerova pojetí společenské a emancipační role intelektuálů se považovali za vychovatele národa (*Erzieher der Nation*)⁴³³ a podle toho také řídili své další politické angažmá.

Austromarxistická intelektuální výbava většiny z nich dlouhodobě orientovala jejich práci v duchu úsilí o širokou lidovou osvětu (*Volksaufklärung*).⁴³⁴ Věřili proto, že jako „buditelé“, mediátoři a vychovatelé jsou zodpovědní za zprostředkování zmíněné univerzality společenskosti nejširším lidovým masám. Úspěšně transponovali kulturní, emancipační potenciál austromarxismu do kolektivity rakouského komunismu. Jejich společnou slabinou ovšem byla přílišná idealizace proletariátu, který spíše vnímali jen jako pouhý objekt vlastních osvětových snah a zcela přehlíželi například latentní lidový antisemitismus, mezi rakouskými dělníky poměrně značně rozšířený.⁴³⁵ Avšak z hlediska vztahů uvnitř KPÖ bylo zdaleka nejproblematictější jejich elitářství, s nímž se nezřídka pojilo autoritativní vystupování, paternalismus, nadhodnocování vlastní názorové pozice. Kritizován byl v tomto ohledu Ernst Fischer, který si sice velmi brzy osvojil roli čelného ideologa rakouských komunistů, přesto nebyl mimo svůj „okruh“ nijak zvlášť oblíbený, především díky svým častým direktivním zásahům do vnitrostranických diskusí.⁴³⁶

Období 1934–1945 se z mnoha různých perspektiv může jevit jako neúspěšnější období dějin KPÖ, jako éra revolučního a odbojového heroismu. Nikdy předtím a nikdy poté neměla Komunistická strana Rakouska příhodnější podmínky pro iniciaci jednotné levicové, protifašistické a lidově-demokratické fronty. V desetiletí po rakouském Únoru se KPÖ podařilo vytyčit národní socialistický program, představu národního komunismu. Byla to představa již zcela spoléhající na domácí sociální, kulturní a ideové zdroje, tudíž bez vazby na německý politický a kulturní prostor. KPÖ se stala národní silou, kriticky

⁴³¹ Tamtéž, str. 248.

⁴³² KIM, Alan. Varieties of Moral Experience: Cephalic *Erlebnis* and Odyssean *Erfahrung*. *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 43, Issue S1, str. 41–49.

⁴³³ KROLL, Thomas. *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa*, str. 299.

⁴³⁴ Tamtéž, str. 302.

⁴³⁵ Tamtéž, str. 266.

⁴³⁶ DÖW Wien, fond Ernst Fischer, Sig. 22 505/248. Viktor Matejka. Einiges über das, was bei der Wissensvermehrung über Ernst Fischer nicht gern gehört wird oder gar wegfällt.“ Str. 72.

rozeznávající možné progresivní ideové zdroje socialistické národní kultury a ustavující myšlenkový a programový základ zamýšleného socialistického Rakouska.

Intelektuálové z řad „únorových komunistů“ měli na identifikaci těchto zdrojů a na jejich další reflexi pro potřeby rakouského komunistického hnutí zásadní podíl. Jestliže však na přelomu února a března roku 1938 kritizuje Kominternu „*povalečství rakouských komunistů v kavárnách*“,⁴³⁷ je zřejmé, že právě v tomto momentě se potýká etablovaný stalinský praktikismus a třídní partikularismus se světem literární avantgardy, umělecké a intelektuální revolty, dosti nesourodé se stalinskou představou „heroismu.“

Kolektivita rakouského komunismu a jeho stranictví byla nucena dospět k alespoň dočasnému vzájemnému smíření a syntéze obou těchto polarit. Bývalí austromarxističtí intelektuálové jako Marek nebo Fischer reprezentovali komplexní proud bauerovského integrálního socialismu, který koneckonců poskytoval komunistické ideové alternativě intelektuální kredit a legitimitu v době, kdy bylo třeba sjednotit síly proti očividné hrozbě fašizace země. Fischer, Marek i další nepochybně byli po velmi dlouhou část svého života stalinisty a zůstali jimi ještě dlouho po roce 1945. Přesto jejich intelektuální obzor nesl výraznou pečeť původně kantovského, tudíž „reformistického“ *Kulturbewusstsein*, vycházel z pojetí antikapitalistické romantické revolty a dostával se opětovně ke slovu v poststalinském období jako výrazová forma nového revolučního narativu.

Stále vnitřní potýkání obou polarit, jejich překrývání či (zejména po roce 1956) jejich čím dál ostřejší konfrontace, pak vytváří specifické napětí nebo polemický rámec, který je východiskem vztahu rakouských komunistů vůči československé komunistické reformě 60. let. Jinými slovy způsob, jakým se rakouští komunističtí intelektuálové dívali na „socialismus s lidskou tváří“, byl dílčím, ale významným způsobem predestinován už po únorové krizi roku 1934, kdy dosavadní komunistická kolektivita integrovala proud austromarxistického myšlení, s jeho osvícenským demokratickým, romantickým a vizí „nové“ završené kultury a člověka. V utopii národního komunismu našly oba polarity po určitou dobu sdílenou platformu, na níž austromarxistická humanistická vize sjednocené lidské *Kultur* koexistovala se stalinskou představou druhé přírody a také s bolševickým pojetím národní kultury jako kultury lidové.

⁴³⁷ *Večer: lidový deník*. Roč. 25., č. 50. 1. 3. 1938, str. 1.

Rakouský národní komunismus

Jak v obecném povědomí Rakušanů, tak i v akademickém diskurzu byl poměrně dlouho zakořeněný názor, že představa samostatného rakouského národa je „vynálezem komunistů.“⁴³⁸ Zatímco v kruzích stoupců velkoněmecké myšlenky a anšlusu (i po roce 1945 stále ještě vlivných) byla tato teze zdrojem antikomunistického sentimentu či pohrdání, pro samotné komunisty představovala výchozí pilíř levicového rakouského patriotismu a zdroj jejich vlasteneckého sebeuvědomění.

Rakouská austrofašistická diktatura se nerovnoměrně pohybovala na politické ose Řím-Berlín. Podle komunistů akceptovala *völkisch* rétoriku německého nacionalismu a vytvářela svébytnou formu nacionalisticky orientovaného křesťanství.⁴³⁹ Obě dominantní evropské fašistické diktatury, italská i německá, navíc pokládaly prostor Podunají za výlučnou sféru svého vlivu. Mussolini mluvil o Rakousku jako o „evropském zázemí Itálie.“⁴⁴⁰ Hitler pokládal rakouský stát za budoucí základní stavební kámen německého *Lebensraumu*,⁴⁴¹ zcela v duchu hesla *společná krev patří do společné Říše*.⁴⁴² Vnější tlak i zjevnou krizi politické identity se Dolfussův nástupce kancléř Schuschnigg pokusil řešit podepsáním německo-rakouské smlouvy z 11. července 1936. Ta mimo jiné definovala Rakušany jako německý národ a Rakousko jako druhý německý stát.⁴⁴³

Prohlášení rakousko-německého paktu se ukázalo být jedním z řady marných Schuschniggových pokusů o udržení rakouské státní integrity a nezávislosti,⁴⁴⁴ vstoupilo ale v platnost necelé dva měsíce poté, kdy rakouští komunisté ohlásili na konci května 1936 svůj záměr vytvořit demokratickou lidovou vládu, založenou na širokém politickém konsenzu a složenou ze všech protifašistických složek, v pravém slova smyslu národní frontu, která by byla platformou socialistického programu.⁴⁴⁵ Komunisté odpověděli na

⁴³⁸ Rakušané jsou národ. *100+1 zahraniční zajímavost*, č. 25/1984, 5. 12, 1984, str. 6.

⁴³⁹ DÖW Wien, Nachlass Franz Marek, Signatur Nr. 5. „Im Kampf gegen den deutschen Faschismus. Über die Tätigkeit der KPÖ 1938–1945.“ Weg und Ziel, Dezember 1954. str. 868.

⁴⁴⁰ VESELÝ, Zdeněk. Dějiny mezinárodních vztahů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. str. 241.

⁴⁴¹ BRADLEY, J. F. N. Stručné dějiny Třetí říše. Brno: Šimon Ryšavý, 2009. str. 55.

⁴⁴² WRIGHT, Herbert. The Legality of the Annexation of Austria by Germany. *The American Journal of International Law*, Vol. 38, No. 4 (October 1944), str. 621-635.

⁴⁴³ Tamtéž.

⁴⁴⁴ SLÁDEK, Zdeněk. Malá dohoda: její hospodářské, politické a vojenské komponenty. Praha: Karolinum, 2000, str. 200.

⁴⁴⁵ KITCHEN, Martin. The Austrian Left and the Popular Front. In: GRAHAM, Helen, PRESTON, Paul. The Popular Front in Europe. London: The Macmillan Press, 1987. str. 53.

pakt Schuschnigg-Hitler tezí o boji za *demokratickou republiku*, kterou hned v červenci 1936 schválilo jako programový cíl plénum strany.⁴⁴⁶ Bylo proto nezbytné formulovat tomuto cíli odpovídající koncepci samostatného národa jako účinný protiklad oficiální podobě stavovského a německého katolického patriotismu.

Tím, kdo *vědecky* dokázal „osobitost rakouského kulturního společenství“ a jeho schopnost samostatného vývoje, byl podle komunistické interpretace židovský intelektuál Alfred Klahr.⁴⁴⁷ Tato skutečnost je fakticky sporná – na kulturní svébytnosti Rakouska stejně tak stavěl i Dolfussův a Schuschniggův katolický patriotismus se svým vědomím zvláštní „rakouské mise“ a jednou z premis Dolfussova režimu rozhodně byla „ideologie rakušanství“ jako ideové motto Vlastenecké Fronty.⁴⁴⁸ Postava Alfreda Klahra nicméně zůstala důležitou tváří symbolického horizontu, historické paměti a identity rakouských komunistů a bylo k ní odkazováno pokaždé, když bylo potřeba doložit, že právě od KPÖ vzešel popud k marxistické, a tudíž vědecké analýze rakouské národní pospolitosti⁴⁴⁹ a tedy i koherentní program rakouské kulturní a politické nezávislosti.

Ačkoli podle Ernsta Fischera konceptualizoval Klahr výchozí teze svojí hypotézy nezávislého rakouského národa již roku 1933 pod vlivem nástupu německého nacismu,⁴⁵⁰ souvisle je publikoval až počátkem roku 1937 v sérii článků otištěných pod nejrůznějšími pseudonymy v časopise *Rote Fahne*. V únoru 1937 zde Klahr publikoval polemickou stat', ve které především zaznělo klíčové „*Jsme Rakušané. Požadujeme státně a národně samostatné, nezávislé Rakousko.*“⁴⁵¹ Klahr zcela odmítal zahraničněpolitickou orientaci Schuschniggova režimu, který obviňoval ze snah o obnovu moderní formy Svaté říše římské a katolického habsburského panství.⁴⁵² Konfrontoval habsburský mýtus, na němž tato koncepce očividně stála, a stavěl vůči němu opozitní tezi: představu Rakouska, jehož

⁴⁴⁶ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987, str. 247.

⁴⁴⁷ GRÜNWALD, Leopold. Moderní rakouská literatura. *Světová literatura: revue zahraničních literatur*. Ročník 3., č. 5. 9/1958. str. 179.

⁴⁴⁸ JEŘÁBEK, Martin. Nacismus versus „austrofašismus“ v Rakousku. Střet dvou konkurenčních hnutí v myšlenkovém diskurzu třicátých let 20. století. In: BUDIL T., Ivo, ZÍKOVÁ, Tereza. *Totalitarismus 4. Interdisciplinární pohled*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2008.

⁴⁴⁹ GRÜNWALD, Leopold. Lidský hlas rakouské literatury. *Literární noviny: týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky*. Roč. 12, č. 11., 16. 3. 1963. str. 9.

⁴⁵⁰ LOW, D. Alfred. The Soviet Union, The Austrian Communist Party, and the Anschluss Question, 1918–1938. *Slavic Review*, Vol. 39, No. 1. (March 1980), str. 1-26.

⁴⁵¹ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik, str. 250.

⁴⁵² RUDOLF P. (Alfred Klahr). Die nationale Frage und die Stellungnahme der Kommunisten in Österreich. In: KLAHR, Alfred. *Zur Österreichischen Nation*. Wien: Globus Verlag, 1994. str. 50.

garantem je „svobodný lid“, nikoli konfesijní nebo rasová idea či mýtus.⁴⁵³ Pokud nemělo být Rakousko v tom či onom směru pouhou německou provincií, bylo zapotřebí dosáhnout jeho politické a kulturní nezávislosti, aby mohlo být předvojem národně emancipačních a demokratických snah v Evropě.⁴⁵⁴ Představa konzervativních kruhů o „rakouské misi“ ve střední Evropě byla podle Alfreda Klahra nebezpečná, neboť dříve či později vždy splývala s velkoněmeckým programem.⁴⁵⁵ Jeho marxistický program národní svébytnosti proto opouštěl mytologickou, vědecky nepodloženou představu o německém charakteru rakouského národa, akceptovat fakt, že se rakouský národ vyvíjel za historicky odlišných podmínek a jako takový je svébytnou „historicko-politickou“ kategorií s demokratickým dějinným určením.⁴⁵⁶

Teorie autonomního rakouského národa ovšem zdaleka nebyla Klahrovou invencí. Šlo spíše o aplikaci závěrů Stalinova kanonického díla *Marxismus a národnostní otázka* na specificky rakouské prostředí. Klíčová práce J. V. Stalina byla pro rakouské komunisty podstatná zejména z jednoho konkrétního důvodu – otevřeně konfrontovala teorii národní autonomie, jak ji na počátku 20. století formulovali austromarxisté, zvláště Otto Bauer. Stalin Bauerovi vytýkal „psychologické přežitky“, silně se upínající k neopodstatněnému velkoněmeckému sentimentu a označil jej za „spiritualistu“, který věří v mytické osudové společenství velkého Německa a svévolně zaměňuje pojmy kmene a národa.⁴⁵⁷ Bauerovo „spiritualistické“ pojetí nahrazoval Stalin „vědeckým“, marxisticko-leninským, dle něžž byl národ historickým společenstvím lidí, spjaté společným psychickým založením a tedy společnou kulturou.⁴⁵⁸

Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se diskuse o národní svébytnosti stala ještě mnohem naléhavější a otázka rakouské identity se dostala dominantním tématem polemik uvnitř KPÖ. V centru pozornosti stála stalinská kategorie sdíleného psychického založení jako podmínky samostatné národní existence. Co mělo činit Rakušany a Němce dvěma odlišnými národy?

⁴⁵³ Tamtéž.

⁴⁵⁴ Tamtéž, str. 47.

⁴⁵⁵ MAREK, Franz. Die österreichische Nation in der wissenschaftlichen Erkenntnis. *Weg und Ziel*, roč. 23, č. 3/1965. str. 191.

⁴⁵⁶ Tamtéž, str. 189–191.

⁴⁵⁷ STALIN, Josif Vissarionovič. *Marxismus a národnostní otázka*. Praha: Svoboda, 1952. str. 13-15.

⁴⁵⁸ Tamtéž, str. 11.

Podle Klahra byly mezi lety 1866–1871 položeny základy pruského militarismu a expanzivní politiky. Březen 1938 pak byl jen logickým dějinným vyústěním vývoje, který se na těchto základech odvíjel.⁴⁵⁹ Rakušané tuto militaristickou linii dějin nesdílejí, jsou nebo mají být dědici revolučních emancipačních ideálů roku 1848. Klahr proto vykládá německé a rakouské dějiny, svého času osudově spojené, ve znamení dilematu. Stojí tu proti sobě dilema dvou březnových milníků německo-rakouských dějin. Na jedné straně březen 1848, „jaro národů“, na opačném pólu březen 1938, triumf velkoněmecké pruské politiky a soumrak nikoli pouze rakouské samostatné státní existence.⁴⁶⁰ Schisma obou různých „březnů“ není jen věcí lišících se okolností historicko-politického vývoje, nýbrž dosvědčuje zásadní odlišnost německého a rakouského národního charakteru. Na podporu této teze se Klahr dovolává dopisu Friedricha Engelse Victoru Adlerovi z října roku 1893. Podle Engelse se měl rakouský „národní duch“ zakládat na unikátní syntéze tří různých etnických a kulturních tradic – německé, keltské a slovanské. Tato „vzňtlivá, ale šťastná kompozice, vynikala „německy školeným temperamentem.“⁴⁶¹ Stala se profilem vlastní rakouské kultury, jejím určujícím východiskem a jejím přímým odrazem je Mozartova či Haydnova hudba, básnické dílo Nestroye, Grillparzera a dalších romantiků.⁴⁶² Jejich díla mohla podle Klahra vzniknout pouze na rakouské půdě, nakolik čerpala přímo z rakouské lidovosti a jejích tradic. V Rakousku tak došlo ke vzniku a spojení kulturních proudů nebo směrů, které by kdekoli jinde nebyly myslitelné.⁴⁶³ Především pak byla rakouská kultura na rozdíl od německé skutečně lidová. Klahr Engelsův předpoklad přijímá, plně akceptuje a používá jej při obhajobě rakouské svébytnosti.

Je přitom pozoruhodné, nakolik zde rezonuje tendence a směr austromarxistického integrálního socialismu, ať již vyzdvihneme jeho normativní ideál *Volksrepublik* jakožto politickou imaginaci lidové a demokratické republiky anebo intersubjektivní dialogický rámeček (zde jako obraz mezikulturní komunikace a syntézy), na němž se má samostatná rakouská národní kultura zakládat. Stalinská teze o jednotném psychickém založení coby měřítku autenticity kolektivní národní existence je Alfredem Klahrem užita k vysvětlení

⁴⁵⁹ GRUBER, Ph. (Alfred Klahr). März 1848–März 1938. Noch sind nicht alle Märsen vorbei. In: KLAHR, Alfred. Zur österreichischen Nation, str. 67.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

⁴⁶¹ KLAHR, Alfred. Die Österreicher – eine Nation. In: Die Kommunisten im Kampf für die unabhängigkeit Österreich. Sammelband. Wien: Stern-Verlag, 1955. str. 27.

⁴⁶² Tamtéž.

⁴⁶³ Tamtéž.

rakouské národní povahy jako skladebného celku, který svým charakterem jde daleko za hranice „němectví“ a je souhrou zejména slovanských a německých prvků. Nebylo proto náhodné, pokud Klahr trval na historické autonomii rakouského dělnického hnutí a jeho specifickém vývoji, lišícím se od historické orientace německého proletariátu.⁴⁶⁴

Vize samostatného národa jako program komunistů pro poválečné Rakousko

Během druhé světové války exilová KPÖ dále precizovala teoreticko-politickou vizi budoucího demokratického státního uspořádání. Politická orientace Rakouska měla odpovídat strategické, ideové a organizační linii lidové fronty. Jak komunisté, tak levicoví sociální demokraté viděli budoucnost svobodného Rakouska ve vzniku Rakouské lidové republiky, jejíž vnitřní demokratický a všelidový řád by byl konečným překonáním všech neduhů, válečnické, táborové mentality i reakcionářství, které země zdědila ještě z dob rakouského mocnářství. Nová rakouská republika měla provést důslednou úpravu všech majetkových, politických i sociálních vztahů. Důraz byl kladen mimo jiné na překonání tradičního rakouského antisemitismu, bez jehož důsledného vykořenění neměla být příští politická demokracie myslitelná. Židům mělo být garantováno plné navrácení majetku anebo zajištěna finanční náhrada a neměli být jakkoli diskriminováni.⁴⁶⁵

Rakouští komunisté ustavili dvě exilová centra, moskevské a londýnské, přičemž právě v Británii se tamějším rakouským komunistům podařilo úspěšně aplikovat model lidové fronty, když postupně získávali rozhodující pozice v emigrantských komunitách jako bylo Rakouské centrum (Austrian Centre) nebo Hnutí za svobodné Rakousko (Free Austria Movement, FAM).⁴⁶⁶ Přestože byl rakouský politický exil svojí ideovou skladbou velmi pestrý (a zahrnoval například i monarchisty), nejvíce organizovaní a soudržní byli komunisté a prostřednictvím emigrantského tisku působili na britskou veřejnost.⁴⁶⁷ FAM,

⁴⁶⁴ RUDOLF, P. (Alfred Klahr). Die nationale Frage und die Stellungnahme der Kommunisten in Österreich, str. 53.

⁴⁶⁵ Národní Archiv, Praha. Fond č. 502. Dokumentace-sbírka. Sig. D 26, Karton 113, složka „Rakouská emigrace.“ Desser, Julius. Vom Ghetto zur Freiheit. Die Zukunft der Juden im Befreiten Österreich. Str. 13–15.

⁴⁶⁶ GRENVILLE, Anthony. The Politics of the Austrian Centre. In: BEARMAN, Marietta a kol. Out of Austria. The Austrian Center in London in World War II. London: Tauris Academic Studies, 2008. str. 28

⁴⁶⁷ BRINSON, Charmian. „A Very Ambitious Plan“: The Early Days of the Austrian Centre. In: Tamtéž, str. 16.

založený na přelomu let 1941/1942, se angažoval pro anulaci anšlusu a za rakouské právo na sebeurčení. Soustavně potom usiloval o zastřešení co největšího počtu rakouských emigrantských skupin. Jeho čelným představitelem byl bývalý španělský interbrigadista Franz West.⁴⁶⁸ Propagandistický styl akcí, pořádaných pod hlavičkou FAM na podporu rakouské nezávislosti měl přitom podpořit jednoznačnou představu Rakouska jako oběti nacistického teroru, nikoli aktivního spolupachatele. Spisovatel Robert Neumann podtrhl například kulturní odlišnost Rakušanů a Němců přirovnáním, v němž uvedl, že „polynéští kanibalové sice mohou mluvit anglicky, přesto ze jejich činy nikdo neviní Angličany.“⁴⁶⁹ Slovinský právník, filozof a politik Boris Furlan při jiné příležitosti podotkl, že zneužití Rakouska pro potřeby německého Drang nach Osten je *absurditou dějin*, a je v naprostém zájmu budoucího demokratického Německa, aby Rakousko bylo nezávislé a svobodné.⁴⁷⁰

Moskevské exilové vedení bylo neméně aktivní ve snaze formulovat na základě programové linie lidové fronty ty nejdůležitější obrysy budoucího vývoje země. Přední úlohu v tomto směru v Moskvě sehrál intelektuál Ernst Fischer, který jakožto někdejší prominentní sociální demokrat⁴⁷¹ (tak se alespoň jevil v očích komunistů), byl jakousi až symptomatickou postavou poúnorové politiky lidové fronty. Prostřednictvím rozhlasu i tisku adresoval Fischer množství témat, souvisejících s rakouským národním vědomím a postavením Rakouska v Evropě. Zdůrazňoval, že Rakousko bylo „první obětí“ nacismu. Porážkou „prušácké brutality“ měl podle jeho názoru autentický rakouský národ konečně dospět ke svému reálnému znovuoústavení a obrodě (*reale Gestalt*).⁴⁷² Jednotná národní, osvobozenecká a antifašistická fronta měla být jedinou cestou, jak tohoto Gestalt účinně dosáhnout.⁴⁷³ Myšlenka národní fronty představovala druh kolektivity anebo organizační spolupráce (platformy), díky níž měly být překonány veškeré polarizující tendence nebo antagonismy uvnitř rakouského národa.

Rakouská Osvobozenecká fronta (Österreichischen Freiheitsfront) byla formálně založena v říjnu 1942, milníkem na cestě k jejímu vzniku se ale stala klíčová moskevská

⁴⁶⁸ Národní Archiv, Praha. Fond č. 828. Ministerstvo vnitra, Londýn. Karton 184, „Rakousko-Emigrace. Zprávy o činnosti 1942–1944.“ Složka Österreichische Politik in England. Str. 76-77.

⁴⁶⁹ Tamtéž, složka Free Austrian Movement, Zpráva z 10. 2. 1943, str. 1.

⁴⁷⁰ Tamtéž, Rakousko-Emigrace. Zprávy o činnosti 1942–1944. Složka Austrian Democratic Union, 23. 2. 1944. str. 3.

⁴⁷¹ SPIRA, Leopold. Ein gescheiterte Versuch. Der Austro-Eurokommunismus. Wien: Jugen und Volk Verlagsgesellschaft, 1979. str. 11.

⁴⁷² AÖGZ Archiv Wien, Nachlass Ernst Fischer, NL-38, DO 126, Mappe 1, „Für ein freies, unabhängiges Österreich. Eine Konferenz der Österreichischen Freiheitsfront. str. 1-2.

⁴⁷³ Tamtéž, str. 5.

konference rakouských válečných zajatců v březnu téhož roku.⁴⁷⁴ Na Fischera zde udělali dojem zejména tři tyrolští kněží, jejichž vystoupení symbolizovalo naději na spojeneckou alianci mezi komunisty, levicovými socialisty a katolíky a bylo navíc předzvěstí možného překonání dlouholetých antagonismů a polarizačních sklonů uvnitř rakouské společnosti. „Potřebujeme Vídeň a Vídeň potřebuje nás. Jsme jedno tělo a jedna duše (*ein Leib und eine Seele*) a všichni společně jsme rakouským národem,“⁴⁷⁵ prohlásil jeden z tyrolských farářů. Svým výrokem naznačil důležitý předěl. Ideál *Volksrepublik* se náhle jevil jako reálný. Zatímco teoretikové meziválečného austromarxismu se na něj odvolávali jako na společenský model plné, stabilní a solidární demokracie, ale v katolicky-agrární zemi jej mohli uskutečnit jen v minimalizovaném měřítku vídeňského socialistického „ostrova,“ nyní se na podkladě národní osvobozené fronty mohl stát celonárodním programem. Ačkoli protinacistický odboj neměl v Rakousku právě masový charakter, a v početných komentářích si Ernst Fischer stěžoval na skutečnost, že u většiny obyvatelstva stále ještě přežívá velkoněmecký sentiment,⁴⁷⁶ skupiny odbojářů v Burgenlandu, Korutanech nebo Štýrsku svojí činností napovídaly, že odboj není zdaleka jen vídeňskou záležitostí, ale svá silná centra má i v alpském Salzburgu nebo Innsbrucku.⁴⁷⁷ Odboj navíc nebyl specificky třídně vyhraněný a vzájemná spolupráce dělníků, úředníků nebo sedláků se v jeho rámci stala na zkušeností, z níž mohl vyrůstat patriotismus kvalitativně nového typu.

Komunisté připouštěli, že v roce 1938 neměli tolik sil, aby dokázali účinně čelit nacistickým snahám o anšlus a nepodařilo se jim spojit veškeré patriotické, demokratické síly, aby mohli být předvojem boje proti fašizaci střední Evropy. Tato situace se neměla opakovat a jestliže mělo být nové poválečné Rakousko skutečně lidové a demokratické, bylo podle komunistů nutné spojit všechny patriotické politické síly do jednotné a národní organizace Lidového bloku (*Volksblock*).⁴⁷⁸ Boj za lidově demokratické Rakousko, před rokem 1934 pokládaný za třídní otázku (*Klassenfrage*), se měl nyní v ideovém programu Lidového bloku stát otázkou životního zájmu (*Lebensfrage*) a určení Rakouska.⁴⁷⁹ Model

⁴⁷⁴ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Str. 316–317.

⁴⁷⁵ AÖGZ Archiv Wien, Nachlass Ernst Fischer, Mappe 1, Eine Konferenz der Österreichischen Freiheitsfront, str. 11.

⁴⁷⁶ Tamtéž, „Der Freiheitskampf des Volkes in Österreich. Str. 8.

⁴⁷⁷ Tamtéž, str. 2.

⁴⁷⁸ Národní archiv Praha, fond Dokumentace. Sig. D31/1, Karton 114, KS Rakousko 1945. „Auf zum Kampf für die Freiheit und Wiedergeburt Österreich.“ Str. 13.

⁴⁷⁹ Tamtéž, str. 9.

nového demokratického Rakouska se měl zakládat na partnerské spolupráci komunistů, socialistů a katolíků, aby byl skutečným odrazem dynamiky národního společenství.⁴⁸⁰

Deklarace o Rakousku, přijatá zástupci tří velmocí na moskevské konferenci roku 1943, formálně anulovala anšlus německý anšlus z března 1938. Výslovně také uvedla, že je Rakousko první svobodnou zemí, která padla za oběť německé expanzi ve střední Evropě.⁴⁸¹ V šestém článku Moskevského protokolu se zástupci Velké Británie, SSSR a USA shodli, že se necítí být vázáni čímkoli, co se v Rakousku událo od 15. března 1938. Nicméně připomínali, že další osud Rakouska bude plně záviset na míře podílu Rakušanů na vlastním osvobození.⁴⁸² Moskevský protokol svým zněním zcela odpovídal snahám Rakouské osvobozené fronty po mobilizaci většího počtu Rakušanů pro odboj a svou jasnou deklarací budoucí samostatnosti Rakouska potvrzoval komunistickou perspektivu národní a státní nezávislosti.

Moskevský protokol ovšem nijak nekomentoval skutečnost, že od roku 1934 byla na základě ústavy stavovského Rakouska zásadně narušena demokratická legitimita a že řada politických procesů, vedených od února 1934 proti představitelům rakouské levice zcela evidentně vedla k potlačení demokratického pluralismu. Tzv. Proces s představiteli jednotné fronty z března 1936 byl jedním z největších politických procesů, vedených pod jurisdikcí austrofašistického Rakouska a dostalo se mu mezinárodního ohlasu.⁴⁸³ Přesto se Moskevský protokol o charakteru Dolfusova režimu vůbec nezmiňoval. A tak jakkoli naplňoval prohlášením o samostatném Rakousku programové cíle komunistické politiky, ponechával také značně otevřený prostor pro řadu variant budoucí politické organizace poválečné, druhé rakouské republiky a nestanovil možnostem tohoto vývoje žádné rigidní mantinely. Nezakládal žádný právní ani teoretický rámec, který by v osvobozené zemi mohl vést ke skutečnému vyrovnání se s rozpory minulosti. To také mělo do značné míry rozhodnout o politické osudu KPÖ po roce 1945, stejně jako o celkovém charakteru tzv. druhé rakouské republiky.

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ PONOMAREV, B. N., GROMYKO, A. A. Dějiny zahraniční politiky SSSR. Díl 1. 1917–1945. Praha: Svoboda, 1981. str. 531–532.

⁴⁸² The Moscow Conference; October 1943. Declaration on Austria. In: The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. [online]. [cit. 15. 04. 2021]. Dostupné z: The Avalon Project : The Moscow Conference, October 1943 (yale.edu).

⁴⁸³ REISBERG, Arnold. Únor 1934: pozadí a následky. Praha: Svoboda, 1977. str. 278–279.

Rakouští komunisté v nové republice. Vize, konflikty, problémy

Proměnu charakteru KPÖ po roce 1945 trefně vystihl Leopold Spira. Zatímco před válkou se podle jeho názoru rakouští komunisté soustředili výlučně na propagandu, díky rakouskému osvobození se stali *politickým faktorem*, zastoupeným ve vládě i parlamentu, čítajícím na sto tisíc členů. Svě politické sebevědomí natrvalo spojili s vědomím stabilní státní a národní příslušnosti (*Staatsgesinnung*). Počátkem roku 1946 navíc tajemník KPÖ potvrdil, že vize socialismu, za kterou rakouští komunisté stojí a kterou prosazují, je vizi, která navzdory programovým podobnostem a společným tendencím respektuje konkrétní vývojové podmínky (*konkrete Entwicklungsweg*) rakouské reality. Jestliže měl být v zemi nastolen socialismus, pak pouze na základě národního konsenzu a domácích podmínek, což ostatně bylo ve shodě i s tehdejší zahraniční a ideovou politikou SSSR.⁴⁸⁴

Bezprostředně po osvobození se zdálo, že tento konsenzus má ty nejlepší možné podmínky pro rozvoj. Ve štyrském Kapfenbergu vydaly stranické organizace SPÖ a KPÖ 31. května 1945 společné prohlášení, jímž se zavázaly ke spolupráci ve všech oblastech, čímž chtěly zajistit pokračování politiky jednotné fronty. Vyjádřily naději, že spolupráce obou levicových stran se záhy stane normou v celém Rakousku.⁴⁸⁵ Další vývoj událostí ale prokázal, že příklad Kapfenbergu byl spíše dočasnou výjimkou, zatímco stereotypy, vykreslující KPÖ jako cizí, nenárodní element, přetrvávaly nebo byly posíleny.

Především už v době války docházelo k příležitostným střetům mezi socialisty a komunisty, odhalujícím staré meziválečné antagonismy jako stále živé. Už v roce 1934 varoval sociální demokrat Wenzel Jaksch, že politika rakouských komunistů je v podstatě autoritářstvím v Dolfusově stylu, jen „natřeným na rudo.“⁴⁸⁶ K rozepřím docházelo mezi zástupci rakouského exilu v Londýně. Jakmile bylo zřejmé, že FAM se stává dominantně komunistickou organizací, dohodu o spolupráci s ní vypověděla Rakouská demokratická

⁴⁸⁴ SPIRA, Leopold. Ein gescheiterter Versuch. Der Austro-Eurokommunismus. Wien: Jugend und Volk Verlagsgesellschaft, 1979, str. 12–13.

⁴⁸⁵ AÖGZ Wien, Nachlass Erns Fischer, NL 38, DO 126, Mappe 3, „Vorlesung der Resolution: Wach. Kapfenberg, den 31. Mai 1945.“

⁴⁸⁶ Národní archiv, Praha. Fond Dokumentace, D 17/5, Karton 108. „Wenzel Jaksch. Was wird aus Österreich? 1934.“ str. 19.

unie (*Austrian Democratic Union*), stejně jako Asociace rakouských sociální demokratů (*Association of Austrian Social Democrats*).⁴⁸⁷

Komunisté, kteří se pokládali za dědice hainfeldského programu a za skutečně národní levici,⁴⁸⁸ věřili, že se mohou stát vedoucí silou rakouské levicové scény a nahradit sociální demokraty v pozici jejího hegemonu. Dalším vývojem událostí byli nepříjemně zaskočeni. Výbor pro vzájemné kontakty SPÖ a KPÖ, založený v srpnu 1945 ve snaze o koncentraci sil a založení Lidového bloku, byl už v říjnu rozpuštěn a dominující tzv. pravicové křídlo sociálních demokratů dalo najevo, že o další spolupráci s komunisty nemá zájem.⁴⁸⁹ Velmi rychle tak vzala zaslé představa komunistů, že se podaří dovést politiku lidové fronty až do fáze, kdy strana fakticky ovládne administrativu i legislativní aparát a vytvoří jednotné masové organizace jako základ svého politického vlivu.⁴⁹⁰ KPÖ se na rozdíl od partnerské KSC v sousedním Československu nestala po druhé světové válce vedoucí společenskou silou. Nepodařilo se jí prosadit koncept, který by odpovídal československému politickému uspořádání v podobě Národní fronty. Svůj vliv zde hrála také skutečnost, že komunisté přecenili premisy, odvozené z teze o Rakousku jako o první oběti nacismu. Zjevně nadhodnotili smysl většiny obyvatel pro sdílené národní a kulturní povědomí v podobě, jak jej představovala teorie Alfreda Klahra.

Pro KPÖ byla teze o Rakousku jako první oběti nacismu podanou rukou ve snaze o nový začátek. V létě 1945 psal Ernst Fischer o velké šanci Rakušanů zařadit se opět jako národní kolektiv do velkého proudu humanistické kultury, reprezentované takovými jmény jako Voltaire, Rousseau nebo Tolstoj.⁴⁹¹ „Národ, který dal světu Haydna a Mozarta, národ ze kterého vzešel Sigmund Freud“, měl podle Fischera plné právo věřit ve svou budoucnost a své vlastní síly.⁴⁹² Rakouská kultura a literatura disponovala podle jeho názoru prokazatelnou tendencí k humanismu, k výrazu mezilidského porozumění, tedy sklonem k tomu intersubjektivnímu rámci, který si pro svou vizi „nového člověka“

⁴⁸⁷ Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo vnitra – Londýn, č. f. 828, ka 184. Rakousko-Emigrace, Zprávy o činnosti 1942–1944. Free Austrian Movement, zpráva 21. 7. 1943.

⁴⁸⁸ LICHTBLAU, Albert, WINTER, Michael. Die Entwicklung der KPÖ im Spiegel ihrer Parteitage. In: GERLICH, Peter, MUELLER C., Wolfgang. Zwischen koalition und konkurrenz. Österreichs Parteien nach 1945. Wien: Braumüller, 1983. str. 97.

⁴⁸⁹ MUGRAUER, Manfred. Die Politik der KPÖ 1945–1955. Wien: Vienna University Press, 2020. str. 60.

⁴⁹⁰ MUELLER, Wolfgang. Stalin and Austria: New Evidence on Soviet Policy in a Secondary Theatre of the Cold War, 1938-53/55. *Cold War History*, Vol. 6, Issue 1, str. 63-84.

⁴⁹¹ FISCHER, Ernst. Das Jahr der Befreiung. Aus Reden und Aufsätzen. Wien: Stern Verlag, 1946. str. 94

⁴⁹² FISCHER, Ernst. Der Weg des neuen Österreich. *Volkswille. Organ der KPÖ*, Jahrgang 1, Nr. 2/1945, str. 1.

kdysi nárokovali meziváleční austromarxističtí humanisté Max Adler a Otto Bauer. Spisovatelé jako tvůrčí intelektuálové – vychovatelé, měli být podle Fischera odpovědní jak za „rakouský osud a duši“, tak především za to, aby se Rakousko jako malá a teprve krátce nezávislá země plně vřadila do celkového duchovního proudu epochy.⁴⁹³

Fischerova vize Rakouska jako prozatím „nedokončené symfonie“, země míru, štěstí svobody a tvořivého lidství (*schöpferischen Menschentums*)⁴⁹⁴ narážela ale na zásadní problém – nestálou, velmi křehkou politickou legitimitu rakouských komunistů. Ta se opírala o válečný heroismus komunistů a byla vykoupena velkým počtem obětí. A přestože se KPÖ stala po válce masovou stranou (v roce 1947 dosáhla nevídaného počtu 155 tisíc členů),⁴⁹⁵ její vedení očividně podcenilo některé dlouhodobé tendence, které utvářely společenský ráz Rakouska minimálně od přelomu 19. a 20. století, ne-li mnohem déle. Potenciální úspěch programové vize, kterou nabízela KPÖ, byl založen na předpokladu, že se podaří udržet strategickou linii jednotné protifašistické fronty a provést co nejrychlejší demokratickou přeměnu Rakouska v duchu komunistického programu, tak aby bylo možné co nejrychleji přikročit k budování socialismu.

Od počátku šlo ovšem o vizi, postavenou na značné idealizaci „lidu“ a lidovosti. Poválečným programem komunistů se stala utkvělá představa, že charakter a řád nové republiky musí završit emancipační myšlenky revolučního března 1848. „*V tomto novém světě s jeho novými podmínkami může rakouský lid vyřešit problémy, které roku 1848 zůstaly nevyřešenými, a rakouský lid je také rozřeší,*“⁴⁹⁶ zněla určující ideová teze rakouských komunistů po druhé světové válce. Jak by toto naplnění ideálů roku 1848 mělo vypadat, nastínili komunisté ještě před koncem války v Prohlášení „rakouského znovuzrození“ (*Die Wiedergeburt Österreich*): demokratizace občanského veřejného života, především státního aparátu, eliminace politické moci monopolů, záruka toho, že nový společenský řád bude výsledkem spolupráce všech demokratických sil.⁴⁹⁷ Takové byly nejpodstatnější body komunistické vize pro nové Rakousko.

⁴⁹³ Tamtéž, str. 97.

⁴⁹⁴ Tamtéž, str. 14

⁴⁹⁵ MUGRAEUR, Manfred. Die Politik der KPÖ 1945–1955, str. 50.

⁴⁹⁶ FISCHER, Ernst. Rakousko 1848. Problémy demokratické revoluce v Rakousku. Praha: Svoboda, 1948. str. 16.

⁴⁹⁷ MUGRAUER, Manfred. Die Politik der KPÖ 1945–1955, str. 47.

Představy Ernsta Fischera z konce roku 1945 se upínají k Vídni jako k místu, odkud může vzejít popud k „nové lidskosti.“⁴⁹⁸ Ještě koncem dubna toho roku připomíná tento přední komunistický intelektuál, tak zdatně ovlivněný Bauerovým integrálním socialismem a vizí „nového člověka“, že Hitler nenáviděl Vídeň především proto, že byla „demokratická ve svém duchu a evropská ve své tradici.“⁴⁹⁹ Tento pozdní hold kultuře rudé Vídni očividně nebral příliš v potaz prostou skutečnost, že „*celá jedna generace se zapletla s nacionálním socialismem a teď, po poznání omylu či před očekáváním trestu usilovala jen o přežití.*“⁵⁰⁰

Komunisté požadovali důkladnou očistu úřadů, institucí, průmyslových závodů a policie od bývalých nacistů. Jedině taková očista měla být základem jimi proklamované demokratické politické legitimacy.⁵⁰¹ Podle historika Tonyho Judta se však rakouští komunisté tím, jak hlasitě dávali najevo, že nestojí o volební podporu bývalých nacistů a sympatizantů nacismu, „definitivně odepsali.“⁵⁰² Svou roli zde přitom sehrál i znovu aktuální „strach z Východu“, příznačný, tradičně zakořeněný *Ostgefahr*. Přibližně 87 tisíc (oficiálně hlášených) vídeňských žen, znásilněných sovětskými vojáky, utvrzovalo rakouskou veřejnost o oprávněnosti takového strachu.⁵⁰³ Komunisté navíc po válce disponovali dočasným, ale značným vlivem na rakouskou policii a užívali této své pozice ve spolupráci se sovětskou rudou armádou k zatýkání a policejní šikaně rakouských občanů, podezřelých ze spolupráce s nacisty nebo západními špionážními službami.⁵⁰⁴ Morální kredit KPÖ, založený na odbojových zásluhách a všeobecném odporu vůči „prušáctví“,⁵⁰⁵ se rychle vytrácel pod vlivem stejně tak všeobecné nenávisti a odporu vůči sovětské okupační správě. Ve své okupační zóně se sovětská vojenská správa dopouštěla téměř ekonomického vykořisťování,⁵⁰⁶ na kterém komunisté v očích rakouské veřejnosti

⁴⁹⁸ FISCHER, Ernst. *Das Jahr der Befreiung*, str. 92.

⁴⁹⁹ Tamtéž, str. 11.

⁵⁰⁰ AUGUSTOVÁ, Zuzana. *Experiment jako kritika nacismu. Poválečné rakouské experimentální drama*. Praha: Akademie múzických umění, 2020. str. 23.

⁵⁰¹ AÖGZ Archiv Wien, Nachlass Ernst Fischer, NL 38, DO 126, Mappe 3. Informationsmaterial, Korrespondenz und Berichte KPÖ.“ Str. 2-3.

⁵⁰² JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: její historie od roku 1945*. Praha: Prostor, 2018. str. 60.

⁵⁰³ KARNER, Christian. *Nationalism Revisited. Austrian Social Closure from Romanticism to the Digital Age*. New York: Berghahn Books, 2020. str. 115.

⁵⁰⁴ BACHER, Dieter. *Collaborations between members of Austrian police forces and Soviet counter-espionage organs in occupied Austria 1945–1955*. In: PEJČOCH, Ivo. *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2010. str. 216.

⁵⁰⁵ KARNER, Christian. *Nationalism Revisited*, str. 114.

⁵⁰⁶ BISCHOF, Günter. *Rakousko v první studené válce, 1945–1955. I slabí mají sílu*. Praha: Academia, 2017. str. 163.

zcela otevřeně profitovali. Podle Friedla Fürnberga se záhy po osvobození začala ve společnosti šířit *ruská psychóza*, zásadně ovlivňující postavení komunistů.⁵⁰⁷

Lídři znovu ustavené sociální demokracie a nové křesťanskodemokratické Lidové strany (ÖVP) si počínali opatrněji a pragmatictěji. Byli přesvědčeni o tom, že chronickou, strukturální slabostí rakouské politiky meziválečného období bylo „rozbití“ společnosti na kmeny a tábory a hodlali proto Rakušanům nabídnout budoucnost, zcela založenou na sdíleném konsenzu a stabilitě. Poválečný konsenzualismus politických elit obou předních politických stran se zakládal na tzv. „mytologii lágru“ (*Geist der Lagerstrasse*) – nutnost konsenzu byla vyvozována z faktu, že přední politici a ideoví představitelé jak sociálních demokratů, tak konzervativních křesťanských sociálů byli bez ohledu na staré názorové rozdíly společnými oběťmi nacistické represe, a proto nyní, po válce, je nutné konečně opustit staré spory a budovat „nové Rakousko.“⁵⁰⁸ *Příběh o Lagerstrasse* byl skutečným *zakladatelským narativem druhé republiky*.⁵⁰⁹ Byl to současně příběh, který měl skutečný stabilizační význam.⁵¹⁰ Umožnil návrat starých, veřejnosti známých politických elit.⁵¹¹ Typickým příkladem byl kancléř Karl Renner, svého druhu unikátní postava politického vývoje ve střední Evropě. Renner, „otec republiky“ byl považován za zakladatele obou rakouských republik. Sám byl přitom jako *posedlý kontinuitou* a vědomě prosazoval, aby nový ústavní řád, byl založen na schématu rakouské první republiky.⁵¹² Proto ignoroval komunistický návrh nové ústavy a jako „novodobý josefinista“ bezprecedentně a v zásadě elitářsky uplatnil svůj vliv při tvorbě nového legálního pořádku.⁵¹³

Rakouská poválečná obnova nijak nevycházela vstříc utopickým nebo radikálně demokratickým myšlenkám o konečném dovršení revoluce 1848. Naopak, odehrávala se na podkladě již existujícího ideologického a konfesijního rámce a respektovala sociální skladbu společnosti.⁵¹⁴ Namísto široké demokratizace společnosti byla obnovena tradice

⁵⁰⁷ NAIMARK, M. Norman. *Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty*. Cambridge: The Belknap Press, 2019. str. 240.

⁵⁰⁸ Tamtéž, str. 116–117.

⁵⁰⁹ KONRÁD, Ota a kol. *Ztráta starých jistot. Rakousko 1968–2020*. Praha: NLN, 2020. str. 17.

⁵¹⁰ Tamtéž.

⁵¹¹ BISCHOF, Günter. *Rakousko v první studené válce, 1945–1955. I slabí mají sílu*. Praha: Academia, 2017. str. 166.

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ Tamtéž, str. 117.

⁵¹⁴ CONWAY, Martin. *Western Europe's Democratic Age: 1945–1968*. New Jersey: Princeton University Press, 2020. str. 44.

vlády společenských elit.⁵¹⁵ Politická reprezentace SPÖ a ÖVP plně akceptovala reálné východisko. Uvědomovala si, že celá řada směřodatných tendencí novodobé rakouské kolektivní identity se vyvíjela v rámci „dlouhého trvání“ a rozhodli se, že tento fakt budou tolerovat, jakkoli to znamenalo, že problém rakouského komunismu nebyl v zásadě nijak reflektován a „strach z Východu“ byl dokonce povýšen na oficiální antikomunistickou politickou rétoriku.⁵¹⁶ Kontinuita s tradicí, pečlivě budovaná jako ideově-politický rámec vývoje nové republiky, měla v očích K. Rennera nebo Leopolda Figla jednoznačnou přednost před společenskou reflexí kořenů vlastního rakouského fašismu a podílu Rakušanů na nacistických zločinech.⁵¹⁷ Směřování rakouské společnosti k národní svébytnosti a nezávislému národnímu vědomí, k novému „My“ poválečného rakušanství (*Wir-Gefühl*) bylo vědomě kompromisní, konsenzuální, neusilovalo o hledání viníků a vycházelo tak v podstatě vstříc všem „malým arizátorům“, kteří těžili z nacistické politiky pronásledování židů.⁵¹⁸

Stalinův předpoklad, že komunisté mohou ve volbách získat až 25 procent hlasů (nejvíce střídmé odhady predikovaly zisk 15 procent) a zajistit si tak další legální prostor pro realizaci svého programu a východisko pro utvoření jednotné národní fronty, se zcela minul realitou. Téměř 50 procent všech hlasů získala vítězná Lidová strana, zatímco KPÖ utrpěla se ziskem 5,4 procenta hlasů debakl.⁵¹⁹ Výsledek listopadových voleb roku 1945 rozhodl o další orientaci rakouské společnosti. Kulturní a ideová politika lidovců byla jednoznačně zaměřena k rekonstrukci rakouského a habsburského mýtu. Oficiální oslava devítistého padesátého výročí založení Rakouska roku 1946, organizovaná Rakouskou kulturní frontou (pod záštitou ÖVP) se nesla v duchu oslavy „věčně rakouské podstaty“, náležející křesťanskému Západu a katolické kultuře,⁵²⁰ zatímco kritická tradice domácího expresionismu, avantgardy a antikapitalistického romantismu nebyla připomínána vůbec.

Rakousko nastoupilo cestu ke své západní orientaci, ovšem bez jakékoli skutečné reflexe svých moderních dějin. A tak zatímco oficiální úřední místa odmítala na základě narativu o *Lagerstrasse* nacistickou minulost jako pohanské barbarství, tisíce rakouských vojáků, sloužících ve Wehrmachtu i SS, se vracelo domů s pocitem sdílené zkušenosti

⁵¹⁵ Tamtéž, str. 46.

⁵¹⁶ KARNER, Christian. Nationalism Revisited, str. 116–120.

⁵¹⁷ AUGUSTOVÁ, Zuzana. Experiment jako kritika nacismu, str. 23.

⁵¹⁸ SERLOTH, Barbara. Nach der Shoah. Politik und Antisemitismus in Österreich. Wien: Mandelbaum, 2019. str. 66–67.

⁵¹⁹ NAIMARK, M. Norman. Stalin and the Fate of Europe, str. 240.

⁵²⁰ AUGUSTOVÁ, Zuzana. Experiment jako kritika nacismu, str. 21–22.

„kamarádství“, s pocitem hrdinů, kteří čelili „východnímu barbarství.“ Ve stejné době se nacistické oběti marně domáhaly spravedlnosti a kompenzací. Zákon o odškodnění obětí nacismu (*Opferfürsorgegesetz*), schválený v létě 1945, totiž neuznával právo na finanční kompenzaci pro oběti rasového pronásledování ani eutanazie. Nárok měli jen odbojáři, a to jen v případě sociální nouze.⁵²¹

Do poválečného období tak vstupovali Rakušané jako národ s rozdělenou pamětí. Traumatické prožitky věznění a války měly být překryty mýtem „nového rakušanství“, které se cítilo být demokratickým a západním a usilovalo co nejdříve dosáhnout obnovy hospodářství, sociálního a politického smíru. Poválečná politická reprezentace stavěla na nové variaci rakouského mýtu, možnému jen díky selektivní paměti. A selekce (jejíž částí bylo „zjinačení“) se primárně týkala rakouských komunistů. Ti v novém politickém pořádku museli počítat s tím, že představa „lidového“ Rakouska, očištěného od reakčních tendencí a směřujícího k socialistickému systému je nereálná. Vyloučení komunistů ze všech oblastí veřejného života ještě zesílilo po neúspěšné a úřady potlačené generální stávce v říjnu 1950 organizované komunisty na protest proti korporativnímu systému rakouské politiky a správy. Stávka, prezentovaná vládou a politiky obou koaličních stran jako komunistický pokus o puč, vedla k definitivnímu ustavení antikomunistické rétoriky jako standardu rakouské politické scény.⁵²² Diskurz národního komunismu tím nedošel svého naplnění. Jestliže se mělo Rakousko stát „*Věncem z mnoha květin*“, v němž budou moci komunisté, socialisté a „*slušní katolíci*“, společně vzkvétat, jak si roku 1955, v roce ratifikace Státní smlouvy, představovala komunistická historička, spisovatelka Eva Priester,⁵²³ musela tato hypotetické možnost teprve dozrát k ideovému a programovému určení v poststalinském, na socialistický pluralismus orientovaném komunistickém reformismu 60. let.

⁵²¹ KONRÁD, Ota a kol. Ztráta starých jistot. Rakousko 1986–2000. str. 19.

⁵²² BAIER, Walter, Das kurze Jahrhundert: Kommunismus in Österreich, str. 110–111.

⁵²³ PRIESTEROVÁ, Eva. O stromu svobody: historické povídky. Praha: SNPL, 1958. str. 258.

Kapitola 3. Československý a rakouský komunismus v letech 1918–1955. Dvě komunistické strany pod zorným úhlem transnacionálních dějin

Vztah rakouských a československých komunistů byl v určitém ohledu specifický. Zakládal se totiž na sdíleném rámci dějin dělnického hnutí v prostoru někdejší rakouské monarchie a na spoluprožívané dějinné paměti, která z historických předělů tohoto hnutí odvozovala svoji politickou legitimitu. Jak svého času podotkl přímý aktér, historik Karel Kreibich, dějiny dělnického hnutí v Čechách nelze až do roku 1918 vyložit jako izolovaný proces, ale pouze ve vztahu vůči dění v rakouské monarchii jako celku.⁵²⁴ Vídeň byla intelektuálním centrem, skrze něž pronikal do českého prostředí marxismus i alternativní proudy levicového myšlení (lassalismus).⁵²⁵ Austromarxismus rovněž představoval jednu z výrazných ideových spojnic české a rakouské sociální demokracie.⁵²⁶ Bohumír Šmeral je patrně nejznámější postavou české politiky, nacházející se před první světovou válkou pod „dojmem mohutného sugestivního vlivu“ austromarxistické teorie.⁵²⁷ Lednová generální stávka z roku 1918 pro změnu poukázala na blízkost Vídně a Brna, dvou průmyslových center, ve kterých stávkující dělníci společně demonstrovali za mír bez anexí.⁵²⁸

V souvislosti s mezinárodními dohodami a vyústěním světové války dochází po roce 1918 k rekonfiguraci středoevropského prostoru, vznikají nástupnické státy a s nimi též příslušné komunistické strany, které operují ve svém národnostním prostoru a daném státním a politickém kontextu. Také KSC a KPÖ jsou formálně nezávislými stranickými subjekty, spojenými sice totožným revolučním cílem a příslušenstvím k EKI, jinak ovšem reagujícími na rozdílné dominantní mocenské diskurzy. Zatímco rakouští komunisté jsou nuceni vymezovat se proti austromarxistickému integrálnímu socialismu, čeští komunisté čelí neméně vlivné ideologii masarykismu a čechoslovakismu. Přesto „rakouské dědictví“ představuje určitou vrstvu paměti a identity, která s novým uspořádáním nemizí a promítá se i do vzájemných vztahů obou stran. Intelektuálové jako Leopold

⁵²⁴ KREIBICH, Karel. Dějiny českého dělnického hnutí: osnova pro základní školení. Praha: Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, 1949. str. 6.

⁵²⁵ Tamtéž, str. 11.

⁵²⁶ STROHS, Slavomil. Marxisticko-leninská filozofie v Československu mezi dvěma světovými válkami. Praha: ČSAV, 1962. str. 95.

⁵²⁷ GALANDAUER, Jan. Bohumír Šmeral, díl 1. 1880-1914. Praha: Svoboda, 1981. str. 7.

⁵²⁸ KOLEJKA, Josef. Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku (1917-1921). Praha: SNPL, 1957. s. 70.

Grünwald, reportér Egon Erwin Kisch nebo spisovatel Hugo Sonnenschein jsou zakladatelskými postavami rakouského komunismu, stojí přímo u vzniku KPÖ, přesto se všichni přirozeně pohybují na pomezí československé i rakouské komunistické strany a reprezentují či udržují vazbu české a rakouské komunistické levice. Spoludotvářejí tak jedno z možných *symbolických center české paměti*, která Miloš Havelka definuje jako *ideová zauzlení*, vzorce kulturní identity, dlouho přetrvávající historické události, na jejichž základě vznikaly.⁵²⁹

Lze předpokládat, že vzájemně vztážené dějiny českého a rakouského komunismu se odvíjejí právě od takového symbolického centra, které má svůj počátek ve společných dějinách rakouského soustátí a jeho dělnického hnutí a které reflektuje takové společné historické momenty, jako je zkušenost austromarxismu, krize II. Internacionály, fenomén pražské německé literatury a další. Toto symbolické centrum, vzorec společné politické nebo kulturní identity českých a rakouských komunistů o sobě dává v průběhu 20. století opakovaně „vědět.“ Mohli bychom jej zhruba generalizovat pod pojmem „středoevropský marxistický humanismus,“ přičemž enkláva pražské německé intelektuální (a levicově orientované) scény je jeho důležitou součástí. V první polovině 50. let je toto centrum narušeno ideologickou křivkou stalinismu a stalinských kampaní, je marginalizováno stalinským revolučním narativem, mimo jiné silně reflektujícím národně obrozenskou tradici a slovanství. Ale v poststalinském období je znovu reflektováno jako autentický historický zdroj socialistické demokracie. Hraje také důležitou úlohu ve veřejné debatě 60. let jako výraz socialistického pluralismu a přispívá rovněž k restituci střední Evropy jako svébytného pojmu.

V potaz je přitom třeba vzít skutečnost, že po roce 1945 prochází vztah obou stran kvalitativní proměnou, založenou na poválečném systému politické a správní organizace střední Evropy Ratifikace Moskevského protokolu roku 1943, spojená s rozhodnutím o existenci nezávislého, Rakouska, ale zvláště také československá národní a demokratická revoluce po květnu roku 1945, nově formují obě strany na základě jejich národní a státní příslušnosti, na podkladě nově upravených mezinárodních vztahů. KSČ i KPÖ se nově etablují. Patrné je to na příkladu zmíněného Leopolda Grünwalda – někdejší významný člen KSČ po roce 1945 přestupuje do KPÖ. V poválečném i poststalinském období tak společné vazby budují dvě strany, z nichž jedna je vedoucí společenskou a politickou

⁵²⁹ HAVELKA, Miloš. Konotace pojmu „střední Evropa“ v českém prostředí. In: HAVELKA, Miloš. Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000. str. 97.

silou, disponujícím mocenským monopolem při budování státního socialismu, zatímco ta druhá je opoziční komunistickou stranou na druhé straně železné opony, bez většího společenského vlivu. Obě strany se přitom v letech 1945-1948 a v modifikované podobě dále v poststalinské éře orientují na syntézu národního a revolučního toposu a aktivně operují se svébytným diskurzem národního komunismu.⁵³⁰ Ale motiv středoevropského internacionalismu, vědomí sounáležitosti a společného marxistického dědictví ve střední Evropě nemizí a stane se naopak důležitou částí československo-rakouského prožívání komunistické reformy 60. let.

Předpokladem analýzy vztahu KPÖ k československé komunistické reformě je proto transnacionální komparativní náhled na historické momenty a okolnosti vzájemně vztaženého dějinného vývoje KSČ a KPÖ, které jsou z hlediska tématu práce relevantní. Tak je možné blíže určit, co bylo KPÖ a KSČ společné a na jakých historických aspektech se mohlo zakládat očekávání rakouských komunistů vůči československému obrodnému projektu 60. let. Je naopak také možné pojmenovat zásadně odlišné polohy a podmínky, za kterých obě komunistické strany formovaly své politické angažmá. Ze srovnání pak vyplyne charakter vztahu dvou stran, které v kontextu národních dějin svých zemí hrály zásadně odlišné role.

Zhodnocení zmíněných poloh, pozic a okolností, které jsou předmětem kapitoly, poukazuje na vzájemnou historickou provázanost rakouského a českého komunismu. Dotýká se tak jednoho z určených cílů práce. Odkrývá totiž širší perspektivy historického vývoje, ukotvení a smyslu komunismu v širším prostoru střední Evropy. Přibližný náhled na ideové dědictví hainfeldského sjezdu, který byl společným východiskem pro radikální marxistickou levicu v Čechách i Rakousku je následně doprovázen portréty tří zmíněných levicových intelektuálů – L. Grünwalda, E. E. Kische a Hugo Sonnenscheina, kteří téměř symptomaticky stojí na počátku dějin KPÖ ale „české přesahy“ jejich politických a jiných aktivit je definují jako Středoevropany, stále se pohybující na půdorysu již neexistující rakouské monarchie.

Druhá část kapitoly navazuje náhledem na vzájemný vztah KSČ a KPÖ jako dvou samostatných stranických subjektů v meziválečném období. Akcentován zde přitom není ani tak podrobný výčet spojitostí a vzájemných aktivit, v návaznosti na první část kapitoly

⁵³⁰ KOPEČEK, Michal. Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě. 1953-1960. Praha: Argo, 2009. str. 122.

jsou spíše zmíněny některé momenty, na jejichž základě lze uvažovat o obou stranách jako o příbuzných a vzájemně těsně vztazených subjektech. Na myslí mám například skutečnost, že obě strany reagují na ideové dědictví austromarxismu a předválečného „sociáldemokratismu“, z jehož područí se pokoušejí vymanit. V následující pasáži pak kapitola analyzuje perspektivy vztahů ČSR a Rakouska, jak byly postupně formulovány československým i rakouským exilovým vedením (komunistickým i nekomunistickým), během druhé světové války. Část výkladu je v tomto smyslu blíže věnována komentářům Ernsta Fischera k otázce dějinných vztahů Rakouska k sousedním zemím a k důsledkům, které z nového uspořádání mezinárodních vztahů ve střední Evropě měly pro Rakousko vyplývat.

Tyto představy byly ale zásadně korigovány poválečným politickým vývojem obou zemí, který KSČ a KPÖ postavil do ostře se lišících pozic a otevíral před nimi diametrálně jiné možnosti. Také ovšem fakticky rozbil představy exilových vedení o uspořádání vztahů ve střední Evropě. Vize střední Evropy jako organického celku, ve kterém rakouský národní element kooperuje s celým spektrem sousedních slovanských kultur, se díky spuštění železné opony, vzniku studené války a nástupu poválečného stalinismu stala nemožnou. Závěrečná část kapitoly proto kromě přiblížení východisek poválečných vztahů také na zvoleném příkladu aféry firmy Intrac ilustruje, jak působení stalinských kampaní neblaze poznamenalo vztahy českých a rakouských komunistů na osobní úrovni. Trauma čistek a procesů dílčím způsobem zapříčinilo, že kvalitativně nová, konstruktivní fáze vzájemných vztahů začíná až s poststalinským obdobím. Teprve tehdy mohou být restituovány některé původní pozice, konexe nebo předpoklady, které stalinismus částečně paralyzoval, ale které budou tvořit o to důležitější kontext recepce československého dění a reformy z pozice rakouských komunistů.

Dědictví hainfeldského sjezdu jako východisko pro marxistickou levici

Historická paměť českého a rakouského komunismu nacházela svůj styčný bod ve shodně reflektovaném odkazu hainfeldského sjezdu, jenž formuloval *ve své podstatě revoluční* program celorakouského dělnického hnutí.⁵³¹ Teze hainfeldského programu o jednotné, masové organizaci dělnictva a dosažení socialismu se staly svorníkem radikálně

⁵³¹ ŠOLLE, Zdeněk. Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897). Praha: SNPL, 1954. str. 102.

levicového historického narativu, zakládajícího legitimitu středoevropské levice, hlásili se k nim proto i čeští a rakouští komunisté.⁵³² Tzv. Zásadní prohlášení, tvořící východisko hainfeldského programu, bylo programovým textem marxistické historiosofie – žádalo osvobození proletariátu „z pout hospodářské odvislosti“ a zakládalo tento požadavek na zcela třídním stanovisku.⁵³³ Výklad meziválečných dějin středoevropské levice by mohl být pojímán (s jistou mírou generalizace) jako dějiny střetu o relevantní výklad Zásadního prohlášení, neboť program Hainfeldu byl středobodem, kolem něhož se orientovala dobová sociálnědemokratická i komunistická politika

Podstatným odkazem hainfeldského sjezdu byla podle Pavla Reimana skutečnost, že sjednotil české a rakouské dělnické hnutí na společné marxistické bázi a takto vytvořil nutné předpoklady pro jeho masový charakter.⁵³⁴ Obě komunistické strany tak společně vnímaly Hainfeld jako příslovečnou *kolébkou* socialistického hnutí, „Duch Hainfeldu“ byl pro ně symbolem jednoty levicových sil, a to zvláště v krizových momentech dějin, jako např. v období politiky lidové fronty,⁵³⁵ v době aktivizace sil v boji proti nacismu atd.

Tím, že artikuloval *cíle, taktiku i hlavní úkoly dělnického hnutí v Rakousku*,⁵³⁶ stal se hainfeldský program hraniční linií střetu mezi reformním a radikálním křídlem sociální demokracie v období krize Druhé internacionály. Obhajoba jeho revoluční linie vedla již před rokem 1914 k ustavení řady osobních vazeb mezi radikálními sociálními demokraty. Tyto vazby byly mezinárodní, česko-německo-rakouské. Později, již ve společenské a politické realitě meziválečné Evropy, se mohly stát východiskem pro vztah KSČ a KPÖ.

Mikrosvětlem takových vazeb byla například liberecká levicová scéna. V Liberci působil pozdější významný rakouský komunista Josef Strasser. Před válkou byl ovšem Strasser vůdčím představitelem libereckých sociálních demokratů. Měl blízko ke Karlu Kreibichovi jako představiteli liberecké sociálnědemokratické opozice.⁵³⁷ Působil také jako Kreibichův nadřízený v redakci listu *Freigeist*, od roku 1911 nahrazeného novinami

⁵³² VESELÝ, Jindřich. Přehled dějin Komunistické strany Československa: these. Praha: SNPL, 1957. str. 36.

⁵³³ MAREŠ, František. Socialism a komunism v moderním mezinárodním hnutí sociálním: ideje-taktika. Praha: A. Svěcený, 1926. str. 472.

⁵³⁴ REIMAN, Pavel. Dějiny komunistické strany Československa. Praha: SNPL, 1961. str. 49.

⁵³⁵ Splňme odkaz budovatelů dělnického hnutí. In: LVOVÁ, Míla. Chtěli jsme bojovat: dokumenty o boji KSČ a lidu na obranu Československa, část 2. Praha: NPL, 1963. str. 16b.

⁵³⁶ JORDÁN, František. Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879-1889). Praha: SPN, 1965. str. 127.

⁵³⁷ GREGOROVIC, Miloslav. Zrození předvoje. Praha: Albatros, 1981. str. 35.

Vorwärts.⁵³⁸ Liberec patřil společně například s Ašem či Chebem ke střediskům levicové internacionalistické menšiny, která již 12. března 1921 žádala vytvoření komunistické strany na mnohonárodnostním základě a v souladu s podmínkami Třetí internacionály.⁵³⁹ „Liberecká levice“, jejímž nejvýraznějším představitelem byl právě Kreibich, nebyla jen avantgardou komunistického hnutí v Československu (se sociální demokracií se rozešla už v lednu 1921), ale ve dvacátých letech hrála významnou úlohu při bolševizaci KSČ.⁵⁴⁰

Část německé národnostní menšiny, hlásící se k marxistické levici, zavdala popud ke vzniku KSČ a byla avantgardou komunismu v nedávno vzniklé ČSR.⁵⁴¹ Součástí této menšiny byli však také osobnosti, spojené s genezí rakouské komunistické strany, jejichž další působení na československé kulturní nebo politické scéně symbolizuje strukturální vazby mezi českým a rakouským komunismem v první polovině 20. století.

Leopold Grünwald, Egon Ervín Kisch a Hugo Sonnenscheina jako osobnosti na pomezí českého a rakouského komunismu

Osobnosti typu Karla Kreibicha, Pavla Reimanna a dalších česko-německých komunistů reprezentovaly určitou „soudržnost bez hranic“, pro kterou byla hraniční linie mezi Čechami a Rakouskem (nebo Německem) spíše pomyslná.⁵⁴² Pokládali se za dědice klasického německého filozofického idealismu a pokrokové kultury.⁵⁴³ Jejich přirozeným působištěm byla *Mitteleuropa* – nikoli pouze jako čistě geografický, ale i jako kulturní a diskurzivní fenomén, ve své povaze bytostně kosmopolitní, bez jasných vymezení, kontur či hraničních čar.⁵⁴⁴ Tato charakteristika „středoevropského určení“ bezpochyby platí i pro Leopolda Grünwalda, Egon Erwin Kische a básníka Hugo Sonnenscheina.

Leopold Grünwald, který na jaře 1968 přibližuje jako rakouský komunistický novinář svým čtenářům československé reformní dění, byl roku 1921 jedním z těch, kdo z pověření liberecké levice pomáhali zakládat první komunistické organizace na

⁵³⁸ KUČERA, Ctirad. *Cesty daleké i blízké. Kapitoly ze vzájemných vztahů severních Čech a SSSR. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1986. str. 92.*

⁵³⁹ RUPNIK, Jacques. *Dějiny komunistické strany Československa, Od počátků do převzetí moci. Praha: Academia, 2002. str. 48.*

⁵⁴⁰ MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848–1948: dějiny jednoho nacionalismu. Brno: Conditio Humana, 2014, str. 198.*

⁵⁴¹ Tamtéž, str. 54.

⁵⁴² Leopold Grünwald: rakouský vlastenec z Moravy, str. 75.

⁵⁴³ UJMA, Christina. *Ernst Blochs Konstruktion der Moderne aus Messianismus und Marxismus. Stuttgart: M. und P. Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1995. str. 13.*

⁵⁴⁴ HORVAT-VIDMAR, Ksenija, DELANTY, Gerard. *Mitteleuropa and the European Heritage. European Journal of Social Theory, Vol 11., Issue 2 (2008), str. 203-218.*

Trutnovsku a Vrchlabsku.⁵⁴⁵ Ve svých vzpomínkách pod titulem *Wandlung* uvádí Grünwald k tomuto období s nádechem ironie, jak je paradoxní, že první komunistickou stranou na území Československa byla strana sudetských Němců.⁵⁴⁶

Byl zakládajícím členem komunistických stran Rakouska i Československa. Jako delegát se osobně zúčastnil prvního sjezdu KPÖ v lednu 1919, záhy se ale stal obětí tzv. „Bettelheimiády“, organizovaného tažení vídeňské policie proti komunistům, případně dalším sympatizantům Maďarské republiky rad. Útočiště před policejní perzekucí našel Grünwald v malém městě Králíky na Šumpersku.⁵⁴⁷ Původně krátká dovolená se nakonec změnila až v trvalý pobyt, spojený se členstvím v KSČ.

Tento „rakouský vlastenec z Moravy“,⁵⁴⁸ byl symptomatickou postavou dějin vzájemných vztahů českých a rakouských komunistů. Od počátku 20. let jej pojily těsné vztahy s Bohumírem Šmeralem a v téže době (okolo r. 1923) se stal čelným stranickým představitelem v tehdy převážně německém Trutnově, který byl považován za „bránu do Krkonoš.“⁵⁴⁹ Působil např. v československém Svazu proletářských bezvěrců.⁵⁵⁰ Ve věci protináboženského tažení byl skutečně aktivní – roku 1932 publikovalo pražské nakladatelství Maják jeho publikaci *Svět bez Boha: příručka protiklerikálního boje*.⁵⁵¹ Jako člen KSČ se opakovaně účastnil v roli delegáta sjezdů strany. Na IV. sjezdu KSČ, konaném v březnu 1927 byl nominován jako delegát s hlasem rozhodujícím.⁵⁵² V roli stranického sekretáře KSČ v Trutnově se zde před Mnichovem zasazoval za ustavení jednotné protifašistické fronty komunistů a sociálních demokratů v severovýchodních Čechách.⁵⁵³ Již bezprostředně po nástupu Adolfa Hitlera k moci spoluorganizoval na Orlickoústecku pomoc německým komunistickým exulantům.⁵⁵⁴ Během války pak

⁵⁴⁵ Německý revoluční proletariát se hlásí k III. Internacionále. In: HOLÁ, Věra. 1921: Vzpomínky na vznik KSČ. Praha: NPL, 1962. str. 301.

⁵⁴⁶ GRÜNWALD, Leopold. *Wandlung. Ein Altkommunist gibt zu Protokoll*. Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1979. str. 25.

⁵⁴⁷ GRÜNWALD, Leopold. *Wandlung*, str. 18-22.

⁵⁴⁸ Leopold Grünwald: rakouský vlastenec z Moravy. In: UTITZ, Bedřich. *Svědkové revoluce: někdejší spolupracovníci Lenina a Stalina vypovídají*. Praha: Orbis, 1990. str. 75.

⁵⁴⁹ GRÜNWALD, Leopold. *Wandlung*, str. 26.

⁵⁵⁰ KOPECKÝ VÁCLAV. *ČSR a KSČ: pamětní výpisy k historii Čs. republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha: SNPL, 1960. str. 243.

⁵⁵¹ GRÜNWALD, Leopold. *Svět bez Boha: příručka protiklerikálního boje*. Praha: Maják, 1932.

⁵⁵² ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Praha: Národní archiv, 2010. str. 46.

⁵⁵³ METELKA, Jaroslav. *Henleinovci a demokraté: boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935–1938*. Trutnov: ONV Trutnov, 1970. str. 144.

⁵⁵⁴ CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003. s. 21.

působil v moskevském exilu jako vedoucí redaktor Sudetoněmeckého svobodného vysílače a po roce 1945 se opět stal rakouským občanem a členem KPÖ.⁵⁵⁵

Egon Erwin Kisch vystupuje ve vzpomínkách Pavla Reimana jako intelektuál, pohybující se na pomezí tří měst, Vídně, Prahy a Berlína, jako angažovaný reportér, který přitom vždy zůstal nakloněn komunistickému hnutí a hlásil se ke svému angažmá ve vídeňských rudých gardách roku 1918.⁵⁵⁶ Kisch patřil k tzv. pražskému kruhu německých literátů (společně například s Franzem Kafkou), jejichž humanistická, nezřídka levicově zaměřená tvůrčí tendence odmítala velkoněmecký šovinismus a hlásila se k co nejširší spolupráci s českou kulturou.⁵⁵⁷ Překonávání překlad mezi národnostními ghety, které Kisch popisuje v *Tržišti senzací*,⁵⁵⁸ bylo ideovému ladění Pražského kroužku vlastní a bylo v souladu s programem česko-rakouské spolupráce, jak jej během druhé světové války formuloval rakouský komunistický exil.

K jeho určité části má ostatně Kisch také blízko, od podzimu 1940 se sám aktivně účastnil činnosti mexické antifašistické exilové skupiny *Freies Deutschland*.⁵⁵⁹ Ta úzce spolupracovala s rakouskými komunistickými exulanty, kteří zde utvořili Komitét pro Rakousko, sdružující španělské interbrigadisty z řad rakouských komunistů.⁵⁶⁰ Až do své smrti krátce po druhé světové válce zůstal Kisch ostatně někým, na koho se rakouští komunisté velmi důvěrně obraceli. Ernst Fischer jej v dopise z dubna 1947 oslovuje jako „drahého přítele.“ Zároveň jej žádal, aby asistoval rakouskému komunistickému intelektuálovi, známému přírodovědci Walteru Hollitscherovi, při jeho návštěvě Prahy a pomohl mu během jeho pobytu poznat „zajímavé lidi.“⁵⁶¹

Vícekrát se na Kische obracel interbrigadista a spisovatel Bruno Frei, který se stal roku 1943 členem exilové KPÖ a s Kischem spolupracoval už v Mexiku. V dopisech jej

⁵⁵⁵ KOČIAN, Jiří. Současný stav bádání zejména k osudům německých antifašistů v Československu po roce 1945: němečtí antifašisté z českých zemí v dosavadní historiografii. In: I oni byli proti: sborník z mezinárodní historické konference (Ústí nad Labem, 13.-15. listopadu 2006). Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2006, str. 93.

⁵⁵⁶ REIMAN, Pavel. Ve dvacátých letech: Vzpomínky. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966. str. 100.

⁵⁵⁷ VÍZDALOVÁ, Ivana. Německy psaná literatura v Praze od 80. let 19. století do roku 1918. *Česká literatura: časopis pro literární vědu*, roč. 38, č. 1/1990, str. 28.

⁵⁵⁸ KISCH, Egon Erwin. *Tržiště senzací*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963. str. 67.

⁵⁵⁹ KOZLOVÁ, Danica. Egon Erwin Kisch. Praha: Horizont, 1984. str. 122.

⁵⁶⁰ Národní Archiv, Praha. Archiv Huberta Ripky, Karton 149 B, Rakouká emigrace. Složka „Rakouská emigrace mimo velkou Británii – zpráva.“ Str. 2–4.

⁵⁶¹ LA PNP, Praha, Fond Kisch, Egon Erwin. Korespondence. Dopis Ernsta Fischera E. E. Kischovi, Wien, 23. 4. 1947.

žádal o příspěvky, které by mohl publikovat v rakouském komunistickém tisku, neboť „jeden Kisch měsíčně“ měl být podobně důležitý jako přiděl vitamínu C.⁵⁶² Frei přesvědčoval Kische, že „není ve Vídni o nic méně milován než v Praze“, oslovoval jej důvěrně jako *unserem lieben Egonek* a když se jej znovu v prosinci 1947 pokoušel získat pro rakouskou komunistickou publicistiku, ubezpečoval jej, že má ve Vídni stále mnoho přátel.⁵⁶³ E. E. Kisch ovšem umírá již v březnu roku 1948, na pobídky Bruna Freie nereagoval a není tak možné určit, v jakém smyslu by se ubírala případná další Kischova spolupráce s KPÖ. Podstatné však je, že ani přes kosmopolitní ráz svých aktivit a typické světoobčanství nebyl Kisch nikdy zcela odtržen od politického univerza rakouského komunismu.

Leopold Grünwald nebo E. E. Kisch nebyli jediní, kdo reprezentovali vazbu KPÖ na české prostředí a působili jako mediátoři mezi českým a rakouským komunismem. Uvnitř KPÖ působila totiž od okamžiku jejího vzniku vlastní česká sekce, působící mezi početnou exulantskou komunitou vídeňských Čechů. Sekretářem této sekce byl básník Hugo Sonnenschein, který byl podobně jako Grünwald u založení obou komunistických stran, nicméně z KPÖ pro politické neshody ve 30. letech vystoupil a věnoval se literární práci.⁵⁶⁴ Byl německým rodákem ze slováckého Kyjova.⁵⁶⁵ Podobně jako E. E. Kisch byl i Sonnenschein nevyhraněným levicovým intelektuálem, pohybujícím se na nejasném pomezí komunismu a anarchismu, patřil však mezi typické představitele expresionisticky laděné antikapitalistické romantické revolty, představující ideové podhoubí, z něhož KPÖ vyrůstala.⁵⁶⁶ Sonnenschein byl v úzkém styku s básníkem S. K. Neumannem, byli si blízcí politicky, společně také redigovali kulturní revue *Červen*, na jejíž stránkách vycházely – v duchu internacionalismu KSČ – Sonnenscheinovy originální německy psané básně.⁵⁶⁷ Trajektorie jeho tvůrčího a intelektuálního pohybu vedla mezi Moravou, Vídní a Prahou,

⁵⁶² LA PNP, Praha, Tamtéž, Dopis Bruna Freie E. E. Kischovi Wien, 29. 8. 1947.

⁵⁶³ Tamtéž, Dopis Bruna Freie E. E. Kischovi, 18. 12. 1947.

⁵⁶⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra I – Prezidium č. fondu 225, Karton 891, oddíl Komunistická strana Rakouska, složka Zprávy o komunistickém hnutí v Rakousku r. 1928-31. „Česká sekce komunistické strany ve Vídni – zpráva. 24. června 1931.“

⁵⁶⁵ PUTNA, C. Martin. *Obrazy z kulturních dějin střední Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2018. str. 47.

⁵⁶⁶ VÁCLAVEK, E. Ludvík. Německy psaná literatura na Moravě 1860-1945. *Duha*, ročník 13, číslo 4/1999, str. 5.

⁵⁶⁷ KAUTMAN, František. K hodnocení úlohy Neumannova Června, *Česká literatura: časopis pro literární vědu*. Roč. 15., č. 1/1967. str. 398-399.

byla však násilně přerušena nejdříve nacistickou perzekucí a následně též poválečným vězněním pro údajnou kolaboraci na Mírově, kde roku 1953 zemřel.⁵⁶⁸

Afiliace každého ze tří zde uvedených komunistických intelektuálů přímo ke KPÖ je jiná, vyznačuje se proměnami. Zatímco Sonnenschein je obtížně uchopitelným typem revolucionáře, který je s rakouskými komunisty ve spojení spíše jen v počátcích, u Kische je vazba na rakouský komunismus daleko pestřejší, nicméně trvalá. O Grünwaldovi je možné hovořit jako o někom, kdo nejviditelněji reprezentoval meziválečný komunistický internacionalismus a také po druhé světové válce se dále pohyboval na hraniční linii obou „národních“ komunismů. Společně ovšem vypovídají o svébytné konektivitě rakouského komunismu na české prostředí a spoluvytvářejí fenomén německého komunismu v ČSR, který po únoru 1934 tvoří kulturní a ideově-politický kontext, s nímž může exilové vedení KPÖ v Československu snadno splynout, komunikovat s ním a tvořit v jeho rámci svůj další program.

Vybrané milníky vztahů KSC a KPÖ v meziválečném období

Specifickým rysem vztahu KPÖ a KSC je fakt, že jejich souběžný dějinný vývoj je od začátku propojen na půdorysu existence již zmíněné české sekce při KPÖ. Díky vystěhovalecké vídeňské komunitě komunisticky zaměřených krajanů se KSC může na rakouské komunisty obracet jako na stranický subjekt, který je „bratrský“ i ve zcela konkrétním smyslu – nejen v poloze sdíleného revolučního narativu, ale tím, že je svou částí výlučně český. Navíc hraje česká sekce na počátku dějin KSC důležitou roli. V době přípravy KSC na první řádný sjezd v únoru 1923 československá policie zabavovala informační materiály, týkajících se vzniku Sovětského svazu a práce sovětů, a byla to právě Československá sekce Komunistické strany Rakouska, která zajistila jejich opětovné vytištění a následnou dopravu do ČSR.⁵⁶⁹ Česká sekce KPÖ byla podle zpráv československého ministerstva vnitra nejsilnější asi během let 1920 až 1925, poté její činnost měla prudce upadat a být téměř paralyzována.⁵⁷⁰ Symptomatickou se ve vývoji

⁵⁶⁸ HOLÝ, Jiří. Cizí i blízí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století. Praha: Akropolis, 2016. str. 472.

⁵⁶⁹ AMORT, Čestmír. Vznik Sovětského svazu a revoluční proces v Československu počátkem roku 1923. Slovanské historické studie, roč. 15/1985, str. 149–150.

⁵⁷⁰ Národní archiv Praha, Ministerstvo vnitra I – Prezidium, Karton 891, „Česká sekce komunistické strany ve Vídni – zpráva. 24. června 1931-„

české sekce KPÖ jeví skutečnost, že během druhé poloviny 20. let, v souvislosti se stabilizací kapitalismu a celkové politické situace ve střední Evropě, přestupuje většina jejich členů do sociální demokracie.⁵⁷¹ Přesto spolupráce KSČ s českou sekcí KPÖ nikdy zcela nezaniká. Ve vídeňském komunistickém časopise *Rote Fahne* působil například počátkem 30. let jako redaktor Rudolf Slánský, bratr známějšího Rudolfa Slánského.⁵⁷²

Historický obraz vztahů obou komunistických stran je v období před 2. světovou válkou poznamenán tendencemi, které lze považovat za společné. Především se jak KSČ, tak KPÖ musely stále vyrovnávat s ideovým dědictvím austromarxismu, který do jejich dějin promlouvá opakovaně, byť s nestejnou silou a v odlišném kontextu. Zatímco KPÖ svádí se sociální demokracií soubor o voliče přímo v centru austromarxistické teorie, v „rudé Vídni“, KSČ se zejména na přelomu 20. a 30. let musí vyrovnat s otázkou tzv. šmeralismu, u něhož lze usuzovat na některé strukturálně podobné rysy s Bauerovým integrálním socialismem.

Politolog Jacques Rupnik se domnívá, že Bohumír Šmeral byl „do značné míry produktem austromarxismu,“ dokonce natolik, že jeho obrat k leninismu působil spíše nevěrohodně a váhavě.⁵⁷³ Šmeralova původní austromarxistická pozice se nejspíše stala jedním z pilířů jeho pozdější pluralistické koncepce socialistické společnosti.⁵⁷⁴ Svými odpůrci byl Bohumír Šmeral často viděn jako zastávce středové pozice, která se pohledem bolševizujících tendencí jevila jako oportunní.⁵⁷⁵ Jako „specifická československá cesta oportunismu“ byl tzv. „šmeralismus“ tvrdě kritizován na 5. sjezdu KSČ.⁵⁷⁶ Přestože jej počátkem 30. let definitivně nahradil bolševický kurz, považuje např. Vítězslav Sommer Bohumíra Šmerala za „šedou eminenci“ tzv. Švermova vedení KSČ, které na podzim roku 1934 uznalo krach teorie sociálfašismu a na 10. plénu ÚV KSČ nastínilo program tzv. socialistického souručenství, jakési předběžné koncepce budoucí lidové fronty.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Tamtéž, str. 2.

⁵⁷² Tamtéž, str. 1.

⁵⁷³ RUPNIK, Jacques. Střední Evropa jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti. Praha: Novela bohemia, 2018. str. 208.

⁵⁷⁴ ŠPLÍCHAL, Václav. Šmeralovy představy o socialismu 2. Jihlava: Regia, 2012. str. 20–23.

⁵⁷⁵ ŠÍMA, Josef. K činnosti Bohumíra Šmerala v mezinárodním komunistickém a dělnickém hnutí. *Československý časopis historický*, č. 5. (1979), str. 666.

⁵⁷⁶ HAVLÍČEK, František. Historické poučení z práce komunistických stran nad svými programy. *Slovenský přehled*, Roč. 75, č. 3/1989, str. 220.

⁵⁷⁷ SOMMER, Vítězslav. Kampaň proti pravicovému oportunismu před VII. sjezdem KSČ. Případ Stanislava Budína. In: RÁKOSNÍK, Jakub, KOCIAN, Jiří. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek 5. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2005. str. 81–83.

Nakolik se „šmeralismus“ skutečně kryl s představou Otty Bauera o integrálním socialismu je téma, které by mělo být řešeno v rámci odpovídající a tematicky zaměřené samostatné studie. Na tomto místě je nutné se omezit na konstatování, že jakkoli mohou být historické paralely mezi Šmeralovými stanovisky a Bauerovou koncepcí socialismu křehké, nelze popřít, že Šmeralova akcentace specifického domácího kontextu, odlišného od sovětských podmínek, stejně jako jeho důraz na postupné zajištění masovosti strany,⁵⁷⁸ sdílí s orientací austromarxistického integrálního socialismu některé styčné body, s nimiž se obě komunistické strany musely prostřednictvím bolševizace konfrontovat. Neméně podnětné je Sommerovo vystižení Šmeralovy intelektuální pozice v rámci KSČ, nepřímo odhalující, že v průběhu roku 1934 procházely obě komunistické strany jistým krizovým vývojem, spojeným s odhalením slabin dosud platné teze o sociálfašismu.

Samotná KPÖ se těšila spíše sporadickému zájmu československých komunistů. Meziválečné *Rudé právo* přinášelo zprávy o dění a vývoji v partnerské rakouské straně pouze nepravidelně a informace byly spíše kusé. Soustavnější analýza vzniku a postavení KPÖ na rakouské politické scéně se v *Rudém právu* objevila v listopadu 1922. František Richter v článku *Zrada rakouské sociální demokracie* vyložil zejména příčiny nepříliš silného postavení rakouských komunistů. Těm podle Richtera nezbývalo „*nežli vést boj samostatně, i proti buržoazii, i proti sociálnědemokratické zradě.*“⁵⁷⁹ I v dalších letech *Rudé právo* příležitostně reflektovalo obtížné postavení rakouských komunistů vůči jejich sociálnědemokratickým oponentům a titulovalo austromarxistický integrální socialismus Otty Bauera jako „*austrosociálfašismus.*“⁵⁸⁰ Zřejmě pro malou politickou sílu rakouských komunistů spolupracovala KSČ s rakouskou stranou zejména na půdě EKI a korigovala společné politické kroky ve spolupráci především s německými komunisty.⁵⁸¹ Společné přímé akce byly spíše výjimečné. Patřilo mezi ně například společné protestní vystoupení proti vyhoštění československých sezonních zemědělských dělníků z Rakouska jako prostředku zmírnění hospodářské krize v roce 1933.⁵⁸²

⁵⁷⁸ REIMAN, Pavel. Ve dvacátých letech: vzpomínky. Praha: nakladatelství politické literatury, 1966. str. 468–472.

⁵⁷⁹ RICHTER, František. Zrada rakouské sociální demokracie. *Rudé právo*, 30. listopadu 1922, str. 3.

⁵⁸⁰ *Rudé právo*, 11. listopadu 1930, str. 1.

⁵⁸¹ PEŠA, Václav. Dějiny socialistického Československa: studie a materiály. Svazek 5. Československý lid v boji proti imperialismu a fašismu v Evropě v letech 1933-1945. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982. str. 200

⁵⁸² *Rudé právo*, 7. února 1933, str. 3.

Druhá polovina 30. let měla z pohledu vývoje vztahů obou stran zcela jinou dynamiku. Situace rakouského komunismu z let 1933–1934 postavila představitele KPÖ před alternativu politického exilu a Československo se v tomto smyslu přirozeně nabízelo jako nejbližší zázemí. KSČ se v polovině 30. let stala pro rakouské komunisty vzorem boje proti reakci a fašismu. „*Ze země kostelů a žalářů, voláme k vám: Vpřed, ve Vašem neohroženém boji proti fašismu!*“⁵⁸³ gratulovala KPÖ československým komunistům při příležitosti výsledku květnových voleb roku 1935.

Neopominutelnou úlohu při zprostředkování styků obou stran hráli ovšem němečtí komunisté v řadách KSČ. Již ve chvíli, kdy rakouští komunisté vstoupili na jaře 1933 do ilegality, obrátil se na ně z pověření ÚV KSČ Pavel Reiman, který působil jako mediátor vazeb mezi oběma stranami.⁵⁸⁴ Díky Reimanově iniciativě exilové vedení KPO velmi rychle splynulo s prostředím pražské komunisticky orientované, německé intelektuální scény, do kontaktu s předáky rakouských komunistů se živě zapojil i Egon Erwin Kisch nebo spisovatel F. C. Weiskopf.⁵⁸⁵

Tzv. „pražské roky“ rakouských komunistů, jak období pražského exilu KPÖ nazval reportér Erwin Zucker-Schilling⁵⁸⁶, byly zcela zásadní pro formulování postojů, určujících politiku KPÖ nejen v době bezprostředního ohrožení nacismem, ale i v době poválečné. Na konci září 1934 se v Praze konal 12. sjezd strany, usilující komplexně zhodnotit příčiny únorové porážky a vyvozující předpoklady dalšího postoje strany.⁵⁸⁷ V Praze se formovala politika jednotné fronty, docházelo zde k setkáním a dohodám se socialisty, zde byla také diskutována podoba budoucího nezávislého Rakouska. Na utajené konferenci KPÖ byla v létě 1937 nedaleko Prahy blíže probírána otázka samostatného rakouského národa.⁵⁸⁸ Ve spolupráci s československými komunisty tvořila exilová KPÖ v Praze prostředí, které jí umožnilo znovu konsolidovat síly, vytvořit podmínky pro spolupráci se socialisty a teoreticky zhodnotit programová východiska dalšího rozvoje v poválečných letech. Živá diskusní setkání na místech, jako byla kavárna

⁵⁸³ My, rakouští komunisté, čerpáme z vašich úspěchů. *Rudé právo*, 26. 5. 1935, str. 1.

⁵⁸⁴ DÖW Wien, Sammlung Bruno Frei. „Die Manuskripte für das Buch Der Papiersabel. Goldenes Prag (1933-1935).“ str. 2.

⁵⁸⁵ Tamtéž, str. 8.

⁵⁸⁶ ZUCKER-SCHILLING, Erwin. Mit Johann Koplenig in Prag. In: Aus der Vergangenheit der KPÖ. Aufzeichnungen und Erinnerungen zur Geschichte der Partei. Wien: Globus Verlag, 1961. str. 127

⁵⁸⁷ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987, str. 225.

⁵⁸⁸ Tamtéž, str. 129.

Urban⁵⁸⁹, umožnila například zpřesnit představu o rakouském národu, jak ji formuloval Alfred Klahr. Díky existenci pražské německé kultury se mohla exilová Komunistická strana Rakouska etablovat v podmínkách tehdejší ČSR v jakožto téměř domácím a přirozeném prostředí a dále rozvinout teoretické základy diskurzu národního komunismu, vypracovaného následně i v zahraničním exilu.

Představy československého a rakouského exilu o poválečném uspořádání

Dopad válečných událostí a expanzivní politiky německého nacismu zejména na státoprávní postavení Rakouska a ČSR silně ovlivnil úvahy jak komunistických, tak také nekomunistických exilových kruhů o budoucím vzájemném vztahu obou zemí. Rakousko se mělo napříště vymanit z německého vlivu, a to nemohlo znamenat nic jiného, než nové vytvoření pevných vazeb s Československem. Rakouská londýnská exilová skupina Free Austrian Movement (FAM), se tak během války stala organizační platformou, na níž mohli exiloví zástupci obou zemí vzájemně komunikovat nebo korigovat své představy o poválečném uspořádání ČSR a Rakouska a jejich vztazích. Z hlediska exilové vlády ČSR přitom hrálo podstatnou roli, že převážně komunistická skupina FAM jasně prosazovala představu nezávislého Rakouska, což v názorově a politicky pestrých kruzích rakouského exilu nebylo samozřejmostí.⁵⁹⁰ Hnutí FAM rychle navázalo kontakt s Hubertem Ripkou nebo Vladimírem Klecandou, s nimiž sdílelo představu nezávislého a demokratického Rakouska, které bude v klíčových politických otázkách postupovat jednotně s ČSR.⁵⁹¹

Na vzpomínkové akci, pořádaném exilovým FAM u příležitosti šestého výročí rakouského anšlusu dne 12. března 1944, vystoupil právě, historik Vladimír Klecanda, člen Státní rady Československé, a zdůraznil nutnost spolupráce Rakušanů a Čechů, dvou národů, „spojených společným osudem.“⁵⁹² Klecanda mimo jiné vyzdvihl společný boj českých a rakouských protestantů proti katolickému útlaku, připomínal vzájemné svazky

⁵⁸⁹ ZUCKER-SCHILLING, Erwin. Mit Johann Kopleinig in Prag, str. 126.

⁵⁹⁰ Národní Archiv Praha, Fond 1419, Archiv Huberta Ripky, Karton 149B, Rakouská emigrace. Složka kabinet MZV, Rakouská emigrace 1941. Politické rozložení rakouské emigrace, str. 4.

⁵⁹¹ Národní Archiv Praha, Fond 828, Ministerstvo vnitra Londýn, ka 184. Rakouskou-Emigrace. Zprávy o činnosti 1942-1944. Zpráva z 10. 2. 1943. str. 2.

⁵⁹² Národní Archiv Praha, Fond 828, Ministerstvo vnitra Londýn, ka 184. Rakousko-Emigrace. Zprávy o činnosti 1942-1944. Složka Free Austrian Movement. „Kundgebung zum 6. Jahrestag der Besetzung Österreich, str. 2.

české a rakouské šlechty a zdůraznil, že cílem obou národů je vzájemná činná spolupráce ve střední Evropě.⁵⁹³

Poněkud pragmatičtěji vyjádřil svoji představu budoucích vztahů Hubert Ripka. Zaručil se, že Československo je napříště ochotno spolupracovat s jakoukoli politickou stranou, která zaručí demokratické a pokrokové směřování Rakouska a zlikviduje veškeré přetrvávající velkoněmecké tendence. Konkrétně to znamenalo, že Rakušané se sami zasadí o udržení svojí nezávislosti a přizpůsobí svůj vnitřní režim tak, aby odpovídal zásadám *skutečné demokracie v záležitostech politických, sociálních i hospodářských*.⁵⁹⁴ Ripkův postoj ocenil komunista Franz West, podle kterého toto stanovisko nejenom dodávalo sílu všem, kteří bojovali za opravdu nezávislé Rakousko, ale zřetelně také oponovalo těm skupinám rakouského exilu, které stále trvaly na možnosti rakouského anšlusu. Zejména tím měl na mysli jistou sociálnědemokratickou skupinu okolo Oskara Pollaka.⁵⁹⁵

Franz West jako vedoucí činitel FAM opakovaně zdůrazňoval, že právě v ČSR získali rakouští komunisté své první útočiště po únoru 1934. Na oslavě 24. výročí vzniku samostatné ČSR, konané 24. října 1942 pod záštitou Austrian Centre v Londýně proto zdůraznil, že Rakušané i Češi představují malé národy, které společně sdílejí zkušenost útlaku. Mělo by tedy také být společným přáním obou národů spolupracovat na „nové střední Evropě“ – každý ve své nezávislé a demokratické domovině.⁵⁹⁶

Ve svých vzpomínkách na londýnský válečný exil upozorňuje Pavel Reiman na výraznou proměnu v pohledu mezinárodního komunistického hnutí na roli, jakou by měla budoucí ČSR hrát v socialistické revoluci. Ve dvacátých letech to byla zejména německá KPD, která se těšila pozici vzorové komunistické strany *Musterpartei*,⁵⁹⁷ zatímco během války rostl počet komunistů německého původu, upínajících své revoluční naděje vůči ČSR. S Československem se mezi německy hovořícími exilovými komunisty počítalo jako se zemí, která po válce bude nositelem a avantgardou socialistické revoluce ve

⁵⁹³ Tamtéž.

⁵⁹⁴ RIPKA, Hubert. Československo v nové Evropě. London: Lincolns-Prager Publishers, 1945. str. 132.

⁵⁹⁵ AÖGZ Wien, Nachlass Ernst Fischer, NL-38, DO 126, Mapped 1, „Der Stellungnahme der Tschechoslowakei zur Österreichischen Frage.“ Str. 1-2.

⁵⁹⁶ Národní Archiv, Praha, Ministerstvo vnitra Londýn, ka 184. Rakosko-Emigrace. Zprávy o činnosti. Složka Austrian Centre. „24 Jahre Tschechoslowakische Republik“, str. 2-3.

⁵⁹⁷ DÖW Wien, Sig. 50/20, Da 2. „Erinnerungen Paul Reimann aus der englischen Emigration 1938–45.“ str. 12.

střední Evropě.⁵⁹⁸ Výše nastíněná spolupráce představitelů rakouského komunistického exilu s československou exilovou reprezentací, odpovídala tomuto trendu a orientovala program rakouských komunistů ve smyslu úzké spolupráce s Československem. Mimo londýnský FAM však obdobné teze prezentoval i rakouský komunistický exil v Moskvě, zejména prostřednictvím komentářů Ernsta Fischera.

Fischerova argumentace místy spíše připomíná apoteózu slovanství jako protiklad vůči německé kulturní dominanci v rakouském prostoru. Podtrhoval osudovou dějinnou spojitost Čechů a Rakušanů, zejména s poukazem na to, že od rakouské kultury údajně nelze odmyslet slovanský element.⁵⁹⁹ Provázanost českých a rakouských dějin vykládal Fischer za použití silně účelového výkladu historických událostí. O osudu Rakouska měl například rozhodnout výsledek vojenského střetu mezi „pokrokovým“ českým králem Přemyslem Otakarem II. a „reakčním“ Rudolfem Habsburským.⁶⁰⁰ Společně s Čechy mělo být odvráceno turecké nebezpečí roku 1683 a podobně i během prusko-rakouských válek na počátku vlády Marie Terezie to měli být opět Češi i obecně Slované, kdo zůstali říši nejménější.⁶⁰¹ Představa o tom, že Rakousko plní ve střední Evropě civilizační misi ve jménu německé kultury, byla podle Ernsta Fischera od základu falešná a mytologická. Mělo s ní být skoncováno stejně jako s neméně rozšířeným habsburským mýtem.⁶⁰²

Celá struktura Rakouska měla podle Ernsta Fischera tíhnout k silným vzájemným svazkům s Československem, balkánskými státy a Sovětským svazem. V nové Evropě nemělo Rakousko zůstat osamocené – spojení se slovanskými státy mu mělo zajistit stejnou hospodářskou výkonnost a životní úroveň, jakou měla například Francie.⁶⁰³ Mělo se tak zcela obejít bez velkoněmecké ideologie, která pod záminkou ochrany Rakouska před bolševickým a marxistickým nebezpečím z Východu ve skutečnosti zcela podřývala jeho bytostné životní zájmy.⁶⁰⁴ Skutečným záměrem velkoněmectví bylo podle Fischera odříznout Rakousko od jeho severního českého souseda a všech ostatních slovanských sousedů. Skutečný rakouský patriotismus, základ nového poválečného uspořádání země, musí proto stavět na dobrých přátelských stycích zvláště s blízkým Československem.⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ Tamtéž, str. 13.

⁵⁹⁹ AÖGZ Wien, Nachlass Ernst Fischer, NL-38, Do 126, Mappe 2, Österreichische Kommentar, 12. Mai 1944“, str. 1.

⁶⁰⁰ Tamtéž.

⁶⁰¹ Tamtéž.

⁶⁰² Tamtéž, str. 3.

⁶⁰³ Tamtéž, Österreichischen Kommentar, 6. Mai 1944. str. 2.

⁶⁰⁴ Tamtéž.

⁶⁰⁵ Tamtéž, Österreichischen Kommentar, 14. April 1944, str. 2–3.

Je proto třeba také nahlédnout, jakého druhu byla východiska vzájemných mezistátních styků mezi ČSR a Rakouskem po druhé světové válce.

Československo-rakouské poválečné vztahy, jejich proměny a KPÖ

Československá politika vůči Rakousku vycházela po roce 1945 z očekávání, že „rakouský lid přešla touha sdílet osud Německa“ a že v tomto lidu „ožily tradice rakouské minulosti.“⁶⁰⁶ „*Na dně germánského moře, uvědomili si naši sousedé důkladně, že mohou být svébytným národem a jako k takovým vztahuje se k nim nyní naše poctivá snaha po spolupráci,*“⁶⁰⁷ vyjádřil postoj československé vlády ministr Jan Masaryk. Zdůraznil také, že pouze demokratické Rakousko může být důležitou spojnicí a prostředníkem solidarity mezi střední, jižní a jihovýchodní Evropou.⁶⁰⁸ Podobně jako Ernst Fischer, očekával také Jan Masaryk, že prostor někdejší habsburské monarchie, historicky a kulturně poutající zdejší národy, projde hlubokou demokratickou rekonstrukcí a stane se východiskem zcela nové středoevropské spolupráce.

Československá politika zvláště citlivě proto reagovala zejména na otázku možné restaurace Habsburků, stále ještě rezonující v určitých kruzích rakouského exilu.⁶⁰⁹ ČSR vystupovala vůči Rakousku jako dominantní partner a kladla si podmínky pro další rozvoj oboustranně přínosných vztahů. Rakousko se mělo vydat cestou „rozchodu s politickým myšlením v imperiálních kategoriích“⁶¹⁰ a tento rozchod byl z hlediska idejí a programu nejdůležitější obsažen v politice rakouských komunistů. Československo stále trvalo na co nejdůležitější denacifikaci Rakouska, které zároveň považovalo za nejdůležitějšího partnera ve střední Evropě.⁶¹¹ Také tento požadavek byl plně v souladu s politikou KPÖ.

Sociální demokrat a umírněný austromarxista Karl Renner vyjádřil ve svém dopisu Josifu V. Stalinovi z dubna 1945, že „budoucnost patří zemi socialismu.“ A alespoň v prvních poválečných měsících se zdálo, že Rakousko se za jeho vlády bude

⁶⁰⁶ BOHÁČ, Antonín. Národní stát a světový mír: o zásady světového míru. Praha: Melantrich, 1946. s. 82.

⁶⁰⁷ MASARYK, Jan. Ani opona, ani most. Praha: Vladimír Žikeš, 1947. str. 52

⁶⁰⁸ Tamtéž, str. 53.

⁶⁰⁹ BENEŠ, Edvard, Demokracie dnes a zítra. Praha: Čin, 1948. str. 203.

⁶¹⁰ STOURZH, Gerald. Co vlastně znamená Rakousko? *Střední Evropa: revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, Roč. 1992-1993, č. 28/1993, str. 23.

⁶¹¹ DEJMEK, Jindřich. Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 181.

podobně jako Československo, orientovat na Sovětský svaz. Zejména proto, že západní mocnosti zpočátku pohlížely na provizorní Rennerovu vládu s krajní nedůvěrou.⁶¹² Některé změny ve vnitřním uspořádání Rakouska napovídaly, že ČSR a druhá Rakouská republika se vydají společnou cestou. Zákony o zestátnění z roku 1946 a 1947 postavily velké banky a klíčový průmysl pod státní dohled, podobně jako v Československu.⁶¹³

Úspěch rakouských lidovců v prvních poválečných volbách ovšem naznačil, že trend socializace bude mít své limity a jeho podobu nebude určovat komunisty tak silně prosazovaný *Volksblock*, nýbrž politika konsenzualismu a kompromisu se sociálními demokraty. Skutečným předělem československo-rakouských vztahů bylo však rakouské přijetí Marshallova plánu. Finanční pomoc měla výsledky a i díky ní ztrácela KPÖ podporu obyvatel.⁶¹⁴ Společně s Belgií, Itálií a dalšími menšími evropskými zeměmi patřilo také Rakousko ke státům, kde radikální levice velmi rychle ztrácela vliv a musela operovat jen ve velmi málo změněném konzervativním rámci.⁶¹⁵ Tento vývoj byl zcela opozitní vůči evoluci politických vztahů v sousedním Československu, kde naopak KSČ svůj vliv stupňovala a upevňovala klíčové mocenské pozice.

Únor 1948 nezbytně dopadl na vzájemné československo-rakouské vztahy, které se stále zřejmější všestrannou orientací Rakouska na západní politické struktury upadaly na podobně kritickou úroveň, na jaké se nacházely roku 1919.⁶¹⁶ Vláda ministerského předsedy Leopolda Figla nahlížela na československý únorový převrat jako na přímé ohrožení.⁶¹⁷ Rakousko sloužilo většině českých emigrantů jako první útočiště a tranzitní země do západního Německa. Na konci roku 1948 se ve zdejších uprchlických táborech nacházelo více než tisíc Čechů,⁶¹⁸ což bezprostředně ovlivňovalo domácí veřejné mínění. Rakouští komunisté, jejichž politický vliv i potenciál se po přijetí Marshallova plánu dostal na bod mrazu, únorový převrat samozřejmě vítali. Zatímco celý uplynulý rok 1947 byl z jejich pohledu poznamenán stále těsnějším sblížením americké a rakouské politiky, únorové události v Československu ukázaly, že „síly pokroku“ ve střední Evropě

⁶¹² KŘEN, Jan. Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005. str. 576.

⁶¹³ ROSENBERGER, Sieglinde. Politické strany – dynamika, proměna, eroze. In: HEISS, Gernot, Česko a Rakousko po konci studené války: různými cestami do nové Evropy. Ústí nad Labem: Albis International, 2008. str. 364.

⁶¹⁴ HORÁK, Pavel. Bohumil Laušman: politický životopis. Praha: Mladá fronta, 2012. str. 310.

⁶¹⁵ KERSHAW, Ian. Do pekel a zpět: Evropa 1914-1949. Praha: Argo, 2017. str. 459.

⁶¹⁶ DEJMEK, Jindřich, Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století, str. 183.

⁶¹⁷ HALLAMA, Peter. Únor 1948 a vídeňští Češi. Příklad „péče o krajany v zahraničí“ v prvním roce komunistického režimu. *Soudobé dějiny*, Roč. 14, č. 4 (2007), str. 684.

⁶¹⁸ KAPLAN, Karel. Poúnorový exil 1948-49. Liberec: Dialog, 2007. str. 18-19.

stále dominují. Předseda KPÖ Johann Koplenig pouze litoval, že mezi rakouskými sociálními demokraty se nenašel „žádný Fierlinger“ a namísto toho se SPÖ v reakci na pražské události ještě výrazněji upnula na těsnou koaliční spolupráci s lidovci.⁶¹⁹

Únorové události měly přímý vliv na organizaci české prokomunisticky zaměřené menšiny ve Vídni. Nová československá vláda usilovala o konsolidaci různých exilových krajanových spolků a hodlala je podřídit centralizované kontrole, tak aby jejich politické, kulturní i jiné aktivity zcela odpovídaly poúnorové ideové orientaci. Podle modelového vzoru národní fronty měla být vytvořena nadstranická a jednotná organizace vídeňských Čechů, která by ovšem plně podporovala československý režim. Roku 1949 bylo za tímto účelem vytvořeno Sdružení Čechů a Slováků a hned v následujícím roce byla definitivně zrušena československá sekce při KPÖ, jejíž členové a sympatizanti byli nadále aktivní ve Sdružení.⁶²⁰

Nová organizace, blízká Komunistické straně Rakouska, si kladla za cíl postupně sjednotit všechny Čechy a Slováky žijící v Rakousku, rozšířit za tímto účelem své aktivity do všech rakouských spolkových zemí a kulturní a osvětovou činností působit ve smyslu rozvoje oboustranných dobrých vztahů.⁶²¹ Již v září 1949 byl proto zorganizován zájezd asi 260 vídeňských krajanů do Čech a s funkcionáři Sdružení bylo podrobně rozebíráno, jak této cesty propagandisticky využít v rakouských médiích.⁶²² Na konci března 1950 pak Sdružení čítalo na 2800 členů.⁶²³ Z korespondence krajanů, organizovaných ve Sdružení, přitom vyplývá, že se řada z nich pravidelně účastnila stranických schůzí KPÖ, byla obeznámena s politikou strany a aktivně se v ní angažovala.⁶²⁴ Jejich zaznamenané zkušenosti vypovídají v útržcích o postojích Rakušanů vůči Československu během první poloviny 50. let a přeneseně i o jejich vztahu ke komunismu jako takovému. „*I ten průvodčí toho vozu do mě rejpal, že sem komunistka. Že jak se tam máte špatně a každého, kdo přijede z ciziny, že už nepustíte, ten že musí jít do dolů pracovat,*“⁶²⁵ líčila Leopolda

⁶¹⁹ ZPA der KPÖ, Wien, fond Johann Koplenig I 1945 – Dezember 1950. Výstřižkový archiv. Koplenig über die Bedeutung der Prager Ereignisse für Österreich. Volkstimme, 2. März 1948.

⁶²⁰ HALLAMA, Peter, Únor 1948 a vídeňští Češi, str. 705.

⁶²¹ Národní Archiv, Praha. Fond Československý ústav zahraniční II (ČÚZ II), č. fondu 355, Karton 47, Oddíl Rakousko 1947–1954. Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku. „Zaslání stanov Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, 17. X. 1949, str.2.

⁶²² Tamtéž, „Zájezd krajanů z Rakouska“, str. 2.

⁶²³ Tamtéž, „Zpráva o organizační činnosti za měsíc březen, Vídeň, 4. dubna 1950.“ str. 1.

⁶²⁴ Tamtéž, Karton 48, Oddíl Rakousko 1955–1957, Korespondence. Dopis Františky Rajnohové Československému ústavu zahraničnímu, Vídeň, 25. 2. 1955.

⁶²⁵ Tamtéž, Dopis Leopoldy Prominzerové ČZÚ, nedatováno.

Prominzerová svou cestu vídeňskou tramvají, při které došlo k vypjaté debatě o tehdejší situaci v ČSR. Dodala však, že vídeňští komunisté „*stojí pevně při vás, nenechají na vás dopustit.*“⁶²⁶

Sdružení představovalo spojnicí mezi KSČ a KPÖ, svoji činnost koordinovalo se zástupci obou stran. Bylo kolektivním prostředím, v jehož rámci mohly obě strany přímo či nepřímo komunikovat podobu ideově-propagandistického rámce, ve kterém mělo být pojednáváno o Československu a jeho úsilí o výstavbu státně socialistické společnosti. Původně nevelká krajanská organizační skupina získávala s lety na významu, neboť svým členům nabízela řadu benefitů v podobě zajištění individuálních cest k československým příbuzným, organizace rekreačních pobytů v ČSR apod.⁶²⁷ Vzhledem k poměrně silnému menšinovému zastoupení a aktivitám prokomunistických českých krajanů v KPÖ, měly obě strany k sobě navzájem relativně blízko a navzdory odlišnému vývoji obou států, se jim nabízela možnost i nadále komunikovat žádanou podobu socialistických revolučních přeměn ve střední Evropě.

Přesto se vztahy KSČ a KPÖ vyvíjely od počátku 50. let značně ambivalentním způsobem, protože i jejich podobu negativně ovlivnila série stalinských kampaní, nesena ústřední tezí o zostřování třídního boje. Příkladem stalinských deformací ve vzájemných vztazích obou stran je politická aféra firem Intrac a Eupex, přímo spojená se Slánského procesem. Přestože oficiálně byly vztahy obou stran nadále solidární v duchu dobového internacionalismu a jednotného stalinského narativu, na úrovni osobních styků aféra silně (byť nikoli nutně bezprostředně) poznamenala způsob, jakým mnoho komunistických intelektuálů z řad KPÖ vnímala realitu lidově demokratických režimů.

Aféra Intrac a její důsledky

Firma Intrac byla počátkem 50. let klíčovým článkem ekonomické struktury, která rakouským komunistům umožňovala finanční krytí jejich aktivit. Byla to v pravém slova smyslu komunistická firma, jejíž význam ilustruje mimo jiné skutečnost, že v rozmezí let 1951–1953 si dokázala zajistit výhradní právo prodeje československého a polského uhlí

⁶²⁶ Tamtéž.

⁶²⁷ BROŽÁK, Miroslav. Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku. In: BASLER, Helena a kol. Die Wiener Tschechen 1945-2005: zur Geschichte einer Volksgruppe. Wien: Tschechisches Kulturhistorisches Institut, 2006. str. 356.

pro rakouský trh.⁶²⁸ Do Československa dovážel Intrac španělský pyrit,⁶²⁹ zástupci firmy jednali i o dodávkách pancéřových dopravníků pro ostravské doly.⁶³⁰ Intrac byl korporací, ekonomicky významně zajišťující každodenní chod aparátu KPÖ. Ještě důležitější byla ale jeho role v posilování vazeb rakouských komunistů na ekonomiku socialistických států ve střední Evropě. Intrac si zajistil pozici monopolního hráče v otázce styku státních podniků socialistických zemí a rakouského trhu a hospodářský aparát KPÖ již roku 1947 vyhodnotil Československo jako zemi svého prioritního ekonomického zájmu.⁶³¹ Firma se prezentovala jako podnik, jehož existence je nezbytná pro finanční samostatnost KPÖ. Činila si proto nárok na preferenční postavení ve vztahu k čsl. zahraničnímu obchodu.⁶³²

Aktivity Intracu v Československu fakticky paralyzovaly okolnosti, bezprostředně spojené se Slánského justičním procesem. V centru pozornosti tehdejších bezpečnostních orgánů se nacházela trojice rakouských komunistů, kteří fakticky řídili veškeré obchodní operace Intracu – Jenó Dessler, Stefan Kaufmann a David Kohn. Všichni měli mít osobní vazby na obviněné ze Slánského procesu Bedřicha Gemindera, Rudolfa Margolia nebo Eugena Löbla.⁶³³ Z pohledu StB byli vedoucí činitelé Intracu „*typickými příslušníky buržoazie*“, *kosmopolity a oportunisty s nejasnou minulostí*.⁶³⁴ Svých pozic ve vedení firmy měli využívat pro hospodářskou a politickou špionáž na území Československa. Konkrétně Davida Kohna pak Státní bezpečnost podezírala, že předal americké straně citlivé údaje o československém průmyslu a údajně tímto zhatil dodávky důležitého zboží ze západního Německa.⁶³⁵ Zvláště byl zdůrazňován židovský původ všech tří aktérů nebo skutečnost, že během války působili v londýnském exilu.⁶³⁶

Pro Komunistickou stranu Rakouska, jejíž intelektuální elity byly většinou právě židovského původu, nebylo zcela snadné se vyrovnat s antisionistickou kampaní, která se přímo pojila se Slánského procesem. Strana, toho času silně závislá na sovětské okupační

⁶²⁸ Národní archiv, Praha. Fond Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna. Č. fondu 315, Karon 1498, Sig. 11.10.18. „Diference mezi hospodářským aparátem ÚV Komunistické strany Rakouska a různými čs. podniky zahraničního obchodu.“ Příloha IV, str. 3.

⁶²⁹ Tamtéž, Příloha I, str. 1.

⁶³⁰ Tamtéž, Příloha IV, str. 10.

⁶³¹ Národní archiv, Praha. Fond Eupex, Praha. Č. fondu 1260 Krabice č. 43, složka Styky s KSR a Intrac. „Bericht über die bisherige Zusammenarbeit mit der CSR und Vorschläge für eine bessere Zusammenarbeit. 1. März 1950. str. 2.

⁶³² Tamtéž, Krabice 63, „Doklady k originálu zprávy o firmě Eupex

⁶³³ Tamtéž, Krabice 43, „Koncepty zpráv pro šetření případu Eupex, str. 8.

⁶³⁴ Tamtéž.

⁶³⁵ Tamtéž, str. 9.

⁶³⁶ Tamtéž, Krabice 63, „Doklady k originálu zprávy o firmě Eupex.“

správě a přirozeně loajální vůči Sovětskému svazu a Stalinovu vedení, reagovala tím, že kategoricky popřela jakákoli nařčení politiky SSSR z antisemitských tendencí a označila tato obvinění za konstrukt sionistických agentů.⁶³⁷ Jiná oficiální reakce nebyla přirozeně ani možná. Proces se Slánským ovšem způsobil uvnitř KPÖ těžký otřes. Nešlo ale jen o fatální ochromení ekonomických zájmů rakouských komunistů v ČSR. Část obviněných nebo jejich blízkých příbuzných byla navíc v úzkém osobním styku s předními činiteli KPÖ. Například Artur London byl blízkým přítelem Franze Marka, tehdy šéfredaktora stranického teoretického časopisu *Weg und Ziel*, zatímco druhý nejmocnější muž strany, Friedl Fűrberg byl bývalým manželem ženy Bedřicha Gemindera. Marek s odstupem času vzpomínal, že zatčení a obvinění Artura Londona na něj zprvu působilo jako projev toho nejprimitivnějšího antisemitismu zcela ve stylu práce gestapa – nebylo možné jej pochopit ani ospravedlnit.⁶³⁸

Pod povrchem oficiálních ideologických konstrukcí a formálně loajálních tezí tedy docházelo uvnitř KPÖ pod vlivem dění v Československu ke kritickému přerodu a štěpení sil, které se mělo s plnou silou projevit v poststalinském úsilí o reformu, o demokratický nový kurz. Když došlo po roce 1955 k obnovení a zesílení vzájemných styků KSČ a KPÖ, otázka procesů a jejich vyjasnění stále visela ve vzduchu. Oficiální materiál KSČ v tomto smyslu konstatoval, že ve vzájemných stycích československých a rakouských komunistů došlo v souvislosti se Slánského procesem k „nejasnostem“,⁶³⁹ nejednalo se ale jen o malé nedorozumění. Pro řadu rakouských komunistických intelektuálů, kteří později artikulují vizi reformního komunismu, je antisemitský podtón justičních procesů problémem, který vzhledem k jejich vlastnímu židovskému původu jen tak neodezní a během 60. let se stane zdrojem vnitrostranického konfliktu například v otázce postoji k Izraeli.⁶⁴⁰

Západní orientace Rakouska, zřejmá po úspěšném přijetí Marshallova plánu, byla nepochybně prvotní ranou, kterou utrpěla představa rakouských komunistů o poválečné spolupráci zemí někdejší habsburské monarchie. Avšak polarizované kampaně pozdního stalinismu proti sionismu či titoismu znamenaly pro tyto plány tragický zásah nemalého rozsahu. V první polovině 50. let zcela paralyzovalo představu rozvinuté středoevropské

⁶³⁷ SPIRA, Leopold. *Kommunismus Adieu. Eine ideologische Biographie*. Wien: Europaverlag, 1992. s. 64

⁶³⁸ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. *Franz Marek – Ein Europäischer Marxist. Die Biografie*. Wien: Mandelbaum, 2019. str. 133–134.

⁶³⁹ Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ. Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Č. fondu 1261. Karton 169. „Informativní materiál k jednání delegace KSČ s delegací KS Rakouska (1957).“ str. 10.

⁶⁴⁰ SPIRA, Leopold. *Kommunismus Adieu: Eine ideologische Biographie*, Wien: Europaverlag, 104-105.

spolupráce, jak si ji během válečných let představoval Ernst Fischer. Poststalinské úsilí KPÖ o nalezení nového narativu, který by byl v souladu s marxistickou humanistickou tradicí, se proto ke kulturnímu nebo ideovému dědictví střední Evropy znovu vracelo. Revidovalo její kulturní a ideovou autenticitu, zejména její romantickou a pokrokovou literární tradici, jako pramen socialistické reformy a socialistického demokratického humanismu. Tato tendence je zvláště patrná u E. Fischera, který počátkem 60. let nově promýšlí genezi antikapitalistického romantismu, jeho smysl pro soudobý marxistický humanismus a mimo jiné se přitom společně s československými intelektuály podílí na rehabilitaci díla Franze Kafky. K proslulé Liblické konferenci však bylo v polovině 50. let stále daleko. Než Fischer zařadí Kafkovo dílo mezi potenciální zdroje reformního komunistického humanismu, projde jeho KPÖ od roku 1955 krizovým vývojem, v jehož rámci si teprve osvojí ideové podmínky pro poststalinský humanismus a komunistický reformismus.

Oddíl 2. Komunistická strana Rakouska a perspektivy poststalinismu

Poststalinismus, který je ústředním tématem tohoto oddílu práce, lze vymezit jako soubor diskurzivních praktik, které společně stanovují teoretický základ komunistického reformismu a utvářejí komplexní ideově-politický horizont evropského komunistického hnutí po 20. sjezdu KSSS v roce 1956. Lze jej vnímat jako všestranný epistemologický posun, který mění způsob, jakým komunistické strany uvažují o způsobech své politické organizace, ideové reprezentace a o svém revolučním narativu. Poststalinismus orientuje evropské komunistické hnutí na autonomní perspektivu, na jejímž základě je za pomoci vnitřní plurality možné znovu a nově promýšlet modelování socialismu, odhalovat nové zdroje revoluční legitimacy a artikulovat nové vize komunistické alternativy.⁶⁴¹

V následujících dvou kapitolách se orientuji na procesy, témata a milníky, které nejvíce definovaly poststalinský charakter vývoje rakouských komunistů. Vycházím primárně z výše chronologicky určené dekády let 1955–1965 a v jejím rámci sleduji nejdůležitější změny politiky KPÖ. Úvodem první kapitoly přibližuji dobový kontext rakouského politického vývoje. Důraz kladu na posilující orientaci země na Západ, instrumentalizaci diskurzu, známého jako habsburský mýtus v rakouské politice a také pluralizaci rakouské intelektuální scény v 60. letech 20. století. Zaměření práce přitom dovoluje přiblížit tyto momenty pouze v nezbytné zkratce, která je podstatná pro pochopení kontextu, v němž rakouský reformní komunismus vznikal. Na základě takto vytčeného kontextu následně přistupuji k vlastnímu tématu kapitoly, kterým je geneze a ideová profilace rakouského reformního komunismu, spojená s přiblížením jeho nejpodstatnějších rysů.

Druhá kapitola potom v návaznosti přibližuje některé milníky vztahu KSČ a KPÖ během druhé poloviny 50. a první pol. 60. let. Jejím úvodem obecně charakterizují vývoj československo-rakouských vztahů v poststalinském období a definují obecnou rovinu vztahu dvou stran vůči sobě navzájem.

Mým cílem zde přitom není přesná chronologická rekonstrukce vztahu dvou stranických subjektů. Podstatná je zde interpretace rakouského reformního komunismu,

⁶⁴¹ MERVART, Jan, RŮŽIČKA, Jiří. „Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity. Praha: NLN, 2020, str. 17–21.

podaná v první kapitole. V okamžiku, kdy je tento fenomén definován, navazuje druhá kapitola přiblížením milníků nebo trendů československého vývoje, které se z hlediska rakouského reformního komunismu mohly jevit jako zásadní nebo na kterých se rakouští reformní komunisté přímo podíleli. Středem zájmu jsou zde například známá Liblická konference o Franzi Kafkovi, na které vystoupil Ernst Fischer, otázka recepce myšlení Ernsta Fischera v poststalinském Československu, diskuse o dějinách dělnického hnutí ve střední Evropě, reflexe marxisticko-křesťanského dialogu apod. Cílem tohoto oddílu práce je tedy nejprve definovat základní prvky rakouského reformního komunismu a poté vyložit povahu a tendenci jeho konexí s československým reformním komunismem. Díky tomu je možné charakterizovat společná východiska vztahu českých a rakouských komunistů ke komunistické reformě.

Kapitola 4. Tendence poststalinského vývoje rakouských komunistů v kontextu společenské situace Rakouska v letech 1955–1965

Charakter rakouské pozice a identity v Evropě po roce 1955

Když v říjnu 1955 stvrdil rakouský parlament závazek trvalé neutrality, vstoupilo Rakousko na půdu obnovené státní nezávislosti, zbavené oficiálně závazku platit válečné reparace a těšící se statutu „první oběti“ nacistického Německa.⁶⁴² Z formálního hlediska bylo stále možné, aby se země orientovala na Sovětský svaz, neboť především sovětským ústupkům a ochotě ke kompromisu vděčilo Rakousko za uzavření Státní smlouvy.⁶⁴³

Již záhy se ale během maďarské krize roku 1956 ukázalo, jaká je skutečná pozice Rakouska v podunajské oblasti. Příliv maďarských uprchlíků znamenal pro zemi vážný problém sám o sobě, především však odhalil, že proklamovaná neutralita státu nebude moci být tak striktní, jak bylo Státní smlouvou zamýšleno. Rakousko, obklopené ze tří stran komunistickými státy, bylo často první destinací československých, jugoslávských nebo maďarských emigrantů. Politická reprezentace druhé republiky brzy poznala, že na neklidné hranici mezi dvěma mocenskými bloky může být Rakousko příkladem stabilní, bezpečné, prosperující země, která nabízí politickým uprchlíkům zázemí a představuje pro ně často vůbec první příklad vyspělé kapitalistické ekonomiky.⁶⁴⁴

Maďarské události byly tudíž jedním z katalyzátorů politiky známé jako aktivní neutralita, jejíž hlavní tváří byl sociálnědemokratický ministr zahraničí Bruno Kreisky.⁶⁴⁵ Kompromis mezi formální a vojenskou neutralitou a výraznou angažovaností v různých mezinárodních otázkách ekonomické nebo kulturní povahy definoval Kreiského způsob politiky. Specifickým rysem aktivní neutrality byla skutečnost, že v postupných krocích orientovala Rakousko stále více na západ, neboť usilovala o zapojení země do prestižních

⁶⁴² VESELÝ, Zdeněk. Dějiny mezinárodních vztahů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 386.

⁶⁴³ VLČEK, Eduard. Právní dějiny, svazek 3. Státy střední a východní Evropy. Brno: Masarykova univerzita, 1998. str. 172.

⁶⁴⁴ GRANVILLE, Johanna. Between Scylla and Charybdis: Austria's First Test Case of Neutrality during the Hungarian Crisis, 1956-1957. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol 26, Issue 4 (2010), str. 494-517.

⁶⁴⁵ SCHMIDL, A. Erwin. Lukewarm neutrality in a Cold War? The Case of Austria. *Journal of Cold War Studies*, Vol 18, Issue 4 (2016), str. 36-50.

mezinárodních organizací, jimž znatelně dominoval politický a tržní liberalismus. Již roku 1958 se Vídeň stala sídlem Mezinárodní agentury pro jadernou energii (International Atomic Energy Agency, IAEA).⁶⁴⁶ Roku 1960 se Rakousko stalo společně se Švédskem či Finskem členem EFTA, Evropské dohody o volném obchodu.⁶⁴⁷ Šlo patrně o nejdůležitější moment poválečných dějin rakouské zahraniční politiky. Přístup k EFTA byl milníkem, který rozhodl o orientaci země na západní a kapitalistické státy. Příznačně právě v tomto roce se Československá republika stala schválením nové ústavy oficiálně socialistickým státem a završilo tak určitou etapu svého dosavadního vývoje.

Z pohledu západu se Rakousko stávalo spolehlivým partnerem, v jehož vnitřním politickém životě hráli dominující úlohu dvě velké, početně silné a navíc spolupracující strany, jejichž model společného vládnutí bránil politickým extrémům.⁶⁴⁸ Těmto stranám se navíc podařilo zajistit bezpříkladnou úroveň společenské rovnováhy. Jejím symbolem byla od roku 1957 dohoda mezi odbory a Spolkovou obchodní komorou o ustavení společné komise, která v příštích desetiletích fakticky řídila státní ekonomiku – určovala výši cenových tarifů a mezd, byla orgánem, řídícím zaměstnaneckou politiku a stala se páteří poválečného korporatismu a sociálního partnerství.⁶⁴⁹ Byla to kontroverzní politika už tím, že v mnohém navazovala na tradiční rakouský korporatismus Dolfusovy éry. Rakousku ovšem zajistila dlouhá desetiletí sociálního smíru s minimálním výskytem občanských nepokojů, stávek a protestů. Rok 1957 tudíž můžeme chápat jako symbolický rok, kterým v Rakousku do jisté míry vrcholila éra korporativismu. Ve stejném období probíhala v Československu naopak snaha o dokončení *sovětizace* sociálního státu, kdy po fiasku měnové reformy roku 1953 se Komunistická strana pod Novotného vedením orientovala na zajištění sociálních a spotřebních jistot.⁶⁵⁰

Aktivní neutralita a politika sociálního partnerství se staly dvěma pilíři na jejichž základě se mohl v novém smyslu revidovat mýtus o rakouské úloze v Evropě. Rakousko se mělo stát zemí uměřené, ale trvalé prozápadní orientace, demokratickou republikou se stabilním a předvídatelným sociálním a politickým vývojem. Tomuto vývoji napomáhalo

⁶⁴⁶ Tamtéž.

⁶⁴⁷ GEBHARD, Carmen. Is Small Still Beautiful? The Case of Austria. *Swiss Political Science Review*, Vol. 19, Issue 3 (2013), str. 279–297.

⁶⁴⁸ GULICK, A. Charles. Austria's Socialist in the Trend toward a Two-Party System: An Interpretation of Postwar Election. *The Western Political Quarterly*, Vol 11, No. 3 (1958), str. 539–562.

⁶⁴⁹ PELINKA, Anton. Austrian social partnership: Stability versus Innovation. *West European Politics*. Vol. 10, Issue 1 (1987), str. 63–75.

⁶⁵⁰ RÁKOSNÍK, Jakub. Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992. Praha: Auditorium, 2012. str. 153-154.

evidentně stále silnější národní citění, které se identifikovalo s Rakouskem a představou rakušanství jako se specifickým souborem kulturního hodnot. A spolu s jeho rozvojem se také vyvíjela společenská diskuse o tom, jakou pozici by mělo Rakousko na mezinárodní scéně zastávat a v čem spočívá jeho výjimečná národní identita.

Podle sociologického šetření, provedeného v létě roku 1965, se 86 procent všech respondentů domnívalo, že Rakousko je zemí, ve které je možné se setkat s „opravdovou, tradiční kulturou“ (*echte Kultur*). Zároveň se 81 procent dotazovaných domnívalo, že je Rakousko vhodnou zemí pro komfortní a dobrý život (*gemütlich Leben*) a 76 procent se klonilo k názoru, že „rakouský šarm“ je celosvětově známým fenoménem.⁶⁵¹ Celá třetina vyjadřovala přesvědčení, že úkolem Rakouska je být mostem mezi západem a východem, ale souběžně 45 procent respondentů uvedlo, že za nejbližší národ považují Němce.⁶⁵²

Výsledky průzkumu napovídají, že zatímco Rakousko se čím dále tím více stávalo součástí mezinárodních institucionálních struktur a posilovalo svoji prozápadní orientaci, jeho přechod k liberální otevřené společnosti volného trhu probíhal do značné míry za souběžného „krytí“ novodobým rakouským mýtem. Ono *gemütlich Leben* a *echte Kultur* signalizovalo *poetickou transfiguraci* mytizovaných hodnot občanských ctností, mezi něž patřila slušnost, ohleduplnost, korektnost, určitá míra pedantství, spojená s čirou „radostí ze života.“ Tyto hodnoty v dějinné paměti a kolektivní identitě Rakušanů symbolizovaly „rakušanství“, zakládaly topos novodobé národní identity.⁶⁵³ Topos, který byl ovšem ve zcela evidentním rozporu s programem a ideologií rakouských komunistů – nesměřoval totiž k pokrokovému a socialistickému, demokratickému Rakousku, nýbrž petrifikoval a oslavoval některé vrstvy kolektivní historické paměti jako univerzálně platné, což KPÖ nemohla s ohledem na vlastní pojetí národních tradic akceptovat.

Symbolem revidovaného habsburského či rakouského mýtu byla filmová trilogie režiséra Ernsta Marischky o císařovně Sissy. Snímky, natočené v rozmezí let 1955-57, se dočkaly masové obliby diváků, ačkoli je kritika odsoudila jako snobský kýč (*Edelkitsch*). Portrét rakouské císařovny jako pohledné a galantní mladé dívky vyhovoval nostalgické, sentimentální náladě rakouských diváků a stal se příznačným dokladem idealizace dějin.

⁶⁵¹ Kreisky Archiv, Wien, Fond Parteien und politische Bewegungen, Sig. III. 7 (b), Bericht 16, Karton 1. Meinungsfragen. - Sozialwissenschaftliche Studiengesellschaft, „Bericht über das Ergebniss einer Meinungsumfrage über das Nationalbewusstsein Österreicher. Str. 6.

⁶⁵² Tamtéž, str. 4–5.

⁶⁵³ MAGRIS, Claudio. Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře. Praha: Barrister & Principal, 2001. str. 16.

Položil ostatně základy fetišizaci habsburského kulturního dědictví, trvajících dodnes.⁶⁵⁴ Rakouské vlády po roce 1955 investovaly nemalé prostředky, aby z habsburského mýtu vytvořily nástroj kulturní zahraniční politiky, sloužící ke zvýšení mezinárodní prestiže Rakouska. V letech 1954 a 1956 bylo v intencích této kulturní politiky otevřeno rakouské kulturní centrum v Paříži a Londýně, následované otevřením podobného střediska v New Yorku roku 1963.⁶⁵⁵

Novodobý habsburský mýtus byl především mocenským nástrojem, který měl zdůraznit sílu tradiční kultury státu, nacházejícího se na dosti senzitivním geopolitickém rozhraní. Tzv. *Donauraum Politik* ministerského předsedy Josefa Klause z něj v polovině 60. let učinila princip své střeoevropské zahraniční politiky. Na setkání evropských křesťanskodemokratických politiků v rakouském Feldkirchu v létě roku 1965 vyjádřil Klaus přesvědčení, že aktivní neutralita ve smyslu propagace rakouských dějin a kultury, především v sousedních socialistických zemích, by mohla přispět k oslabení napětí mezi střeoevropskými státy a překonat bariéry určené železnou oponou. Za pomoci svých historických tradic se mohlo Rakousko stát novým faktorem míru v Evropě, v čemž podle Klause spočíval jeho politický úkol.⁶⁵⁶ Pro KPÖ byl obrat křesťanskodemokratických lidovců k tradicionalismu sotva přijatelný – viděla v něm v podstatě jen invokaci starých, „žlutočerných“ tradic zaniklého mocnářství a pokus o rehabilitaci Dolfusových starých imperiálních ambicí.⁶⁵⁷ V rozmezí politiky konsenzualismu a proporcionalismu ovšem tento obrat relativně dobře fungoval jako integrující prvek rakouské společnosti.

Od 60. let procházel konsenzuální rámec patrným dezintegračním procesem. Na pořadu dne byla řada témat, rozdělujících rakouskou společnost, například otázka návratu Otty Habsburského, který se roku 1961 prohlásil za loajálního občana republiky, a o pět let později se (za silného nesouhlasu KPÖ) vrátil do země.⁶⁵⁸ Docházelo k diferenciaci názorových stanovisek uvnitř obou největších stran. Klagenfurtský sjezd ÖVP se stal

⁶⁵⁴ SCHLIPPHACKE, Heidi. Melancholy Empress: queering Empire in Ernst Marischka's Sissi films. *Screen*, Vol. 51, Issue 3 (2010), str. 232–255.

⁶⁵⁵ BURKA, Alexander. Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreich in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polen und der Tschechoslowakei/Tschechiens. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012. str. 73.

⁶⁵⁶ Karl Von Vogelsang Institut Archiv, Wien (KVVI Archiv Wien), fond Josef Klaus, Box 2.342 1-A. Bodenseetagung Christlicher Politiker in Feldkirch am 12. Juni 1965. Referat des Bundeskanzlers Josef Klaus „Österreichs Aufgabe in Europa“, str. 9.

⁶⁵⁷ VGA Archiv, Wien. Fond Sache Archiv, oddíl KPÖ, Lade 10, Mapped 41, složka B-KPÖ – Kommunikatives, Stellungnahmen, Innenpolitischen Aspekte. „Wir brauchen Otto Habsburg nicht in Österreich!“, str.

⁶⁵⁸ GALANDAUER, Jan. Osud trůnu habsburského. Praha: Panorama, 1986, str. 396.

takřka symbolem generační obměny politických elit, neboť postavil do čela strany centristické a technokratické křídlo okolo Josefa Klause. Nová ÖVP se již v takové míře nedefinovala jako strana konzervativního venkova. Stávala se subjektem umírněného pravého středu, orientovaného na manažerské řízení a usilujícího o ekonomické a právní reformy ve jménu dalekosáhlé modernizace země.⁶⁵⁹

Stále zřetelnější se stávala intelektuální kritika, dávající hlasitě najevo svůj nesouhlas s konzervativním institucionálním řádem rakouské společnosti. Například katolický publicista Friedrich Heer otevřeně kritizoval soudobou rakouskou společnost jako vnitřně nesvobodnou a autoritativní, což pokládal za dlouhodobý důsledek násilného potlačení lidových selských bouří v 16. století.⁶⁶⁰ V mnoha svých esejích a glosách žádal Heer „masovou výchovu Rakušanů k evropanství.“⁶⁶¹ Nikoli ale v konzervativním duchu. Evropě rozuměl jako pluralitní a mnohoznačné struktuře, s jejíž jednotlivými částmi je třeba vést dialog.⁶⁶² Podobně byl i socialista a marxistický humanista Günther Nanning průkopníkem křesťansko-marxistického dialogu, přičemž se přímo odkazoval na tradici Bauerova integrálního socialismu jako předobrazu nového, humanistického řádu, který musí křesťané, socialisté a komunisté vytvořit společně.⁶⁶³

Rakouský reformní komunismus lze chápat jako odpověď na tyto dezintegrační procesy. Z perspektivy poststalinismu je v něm vyjádřena představa o možném budoucím směřování Rakouska ve smyslu marxistického utopismu. Rakouští reformisté nicméně musí reagovat na skutečnost postupné pluralizace rakouské společnosti. Jejich revoluční, kritická perspektiva není jediným diskurzem, který aspiruje na radikální změnu rakouské společnosti. Působení intelektuálů jako Heer nebo Nanning znamená, že KPÖ formuje svoji kritickou pozici v konkurenčním prostředí, který zvolna vede stranické intelektuály až k opětovnému promýšlení pozice strany ve společnosti a pokrokovém hnutí.

Tzv. „táborový mýtus“, tmel poválečné generace politických elit SPÖ a ÖVP, postupně slábne. Nahrazuje jej kritická perspektiva, stavějící na pluralitě idejí a postojů.

⁶⁵⁹ Bundesparteitag 1963 in Klagenfurt: Dokumente zur Geschichte der ÖVP. Wien: Österreichischer Verlag, 1964. str. 31.

⁶⁶⁰ GÖTTEL, Hans. Evropa naše. Ve vzdělání. Amen. Fantastický apel Friedricha Heera k výchově pro Evropu. In: KOLADIS, Emmanuel a kol. Evropské obzory vzdělávání v portrétech významných osobností. Brno: Paldo, 2006. str. 11.

⁶⁶¹ Tamtéž, str. 14.

⁶⁶² LOEWENSTEIN, Bedřich. Civilizace a fašismus. Studie z let 1969-1971. Praha: ÚSD AV ČR, 2003. str. 25.

⁶⁶³ NENNING, Günther. Öffnung oder Untergang. Thesen über den Weg zur Sozialismus. Wien: Europa Verlag, 1966. str. 101-104.

Archetypální osobností této kritiky je právě Nenning. Nepopíral sice, že jeho „duchovním domovem“ byla sociální demokracie, stále otevřeněji se však prezentoval jako někdo kdo se pohybuje uvnitř proudu utopického myšlení mezi marxismem a katolicismem.⁶⁶⁴ Nenning předjímal vznik nové levice, prorokoval vzpouru mladé generace proti starým strukturám⁶⁶⁵ a dostával se do sporů se spolustraníky v SPÖ. Pro politickou perspektivu rakouských komunistů jsou jeho aktivity příznačné především v jednom smyslu – zatímco v první polovině 50. let mohli rakouští komunisté ještě spoléhat na protestní hlasy těch, kdo nesouhlasili s proporčním systémem, pak během 60. let začalo být jasné, že KPÖ nemá monopol na antisystémový protest anebo společenskou kritiku a bude muset vzít nové trendy vývoje rakouské společnosti v potaz.

Rakousko bylo zemí v těsné blízkosti východního bloku. Rakouský komunistický reformismus jako fenomén je určený už touto skutečností, neboť musí reagovat souběžně na změny uvnitř rakouské společnosti a bezprostředně reflektuje i proměny ideových narativů na druhé straně železné opony, v zemích lidových demokracií. Při pokusu jej charakterizovat je nezbytné zaměřit se nejprve na období let 1955–1961. Z pohledu dějin KPÖ jde o velmi traumatickou periodu, nejvíce krizové roky od února 1934. A podobně jako se tehdy stali rakouští komunisté předvojem politiky lidové fronty, i nyní pod vlivem vnějších okolností vykrytalizoval uvnitř rakouského komunistického hnutí reformní program, kategoricky měnící způsob uvažování o smyslu komunistického utopismu.

„Rakouská cesta k socialismu.“ Ke genezi poststalinského reformismu KPÖ mezi lety 1955 a 1961

Roky 1955–1956 byly pravděpodobně nejobtížnější érou v dějinách rakouských komunistů od druhé světové války. Odchod sovětských okupačních vojsk postavil stranu do nesnadné situace. Koncern průmyslových podniků USIA, spadající pod sovětskou správu, byl pro rakouské komunisty důležitou ekonomickou oporou a umožňoval jinak nevýznamné straně nabýt jistého finančního vlivu. Ratifikace Státní smlouvy redukovala mocensko-politický dosah rakouských komunistů a znamenala bezprostřední odliv části členstva.⁶⁶⁶ Nedlouho po vyhlášení neutrality Rakouska následoval 20. sjezd KSSS, jehož ohlas byl ve straně, donedávna tak silně vázané na sovětskou podporu, rozporuplný. Část

⁶⁶⁴ Nenning und die SPÖ. *Wochenpresse*, Jahrgang 21, Nr. 6, 9. Februar 1966, str. 6.

⁶⁶⁵ NENNING, Günther. *Offnung oder Untergang*, str. 17.

⁶⁶⁶ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. *Franz Marek – Ein europäisches Biografie*. Wien: Mandelbaum, 2019. str. 145.

stranické buňky v jednom z nejvýznamnějších průmyslových závodů Rakouska, ocelárnách VÖEST, například silně protestovala proti kritice Stalina.⁶⁶⁷ Vnitrostranická krize dále eskalovala pod vlivem maďarských a polských revolučních událostí. KPÖ se ocitla pod silným vnějším tlakem. Vývoj situace v Maďarsku vedl ke vzednutí silné vlny domácího antikomunismu, k protikomunistickým demonstracím, snaze narušit stranické schůze i lokálními útokům na stranické sekretariáty.⁶⁶⁸ Tehdejší rakouský ministr vnitra Oskar Helmer, dlouhodobý oponent komunistů, udělil rakouským policejním orgánům úkol shromažďovat podklady, které by mohly být použity k rozpuštění KPÖ.⁶⁶⁹

Ve velmi krátkém časovém rozmezí musela KPÖ čelit řadě závažných výzev, ale podle mínění řady straníků se zdálo, že strana přešlapuje na místě. Převažujícím pocitem byla podle historika Waltera Baiera deziluze. Po deseti letech čekání, marných nadějí a boje za udržení alespoň některých pozic se náhle zdálo, že strana nemá pro nově nastalou situaci plán a na dění v Maďarsku nebo Polsku reaguje jen velmi nerozhodně.⁶⁷⁰

Krize strany eskalovala na plénu ÚV KPÖ ve dnech 4.–6. ledna 1957. Dosavadní politický kurz se ocitl pod palbou kritiků. Willy Scholz, někdejší sekretář londýnského Austrian Center, novinář a přední tvář komunistické organizace v Grazu, kupříkladu požadoval, aby se strana naprosto distancovala od linie, diktované Moskvou a osvojila si nový, zcela rakouský ráz.⁶⁷¹ Otevřeně prohlásil, že se komunisté nedovedli distancovat od některých přehmatů sovětské okupační moci proti Rakušanům. Stranický tisk dokonce tyto přehmaty zamlčoval nebo zlehčoval, proto je KPÖ považována za „ruskou“ stranu. Aby se to změnilo, požadoval Scholz, aby komunističtí novináři „psali rakousky, nikoli rusky.“⁶⁷² Zvláště hlasitými kritiky byli na plénu někdejší „únoroví komunisté“, mezi nimi bratři Fischerové, Ernst, Walter a Otto. Ernst Fischer podobně jako Willy Scholz kritizoval způsob práce funkcionářů. Nebyl prý dostatečně „rakouský.“⁶⁷³

⁶⁶⁷ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ, č. fondu 1261, oddíl Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Karton 170, složka Informace MV, Zprávy čs. kontrarozvědky z Rakouska. „Situace v komunistické straně Rakouska, 15. května 1957.“ (Zpráva Rudolfo Barákovi), str. 1.

⁶⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁶⁹ Tamtéž, str. 5.

⁶⁷⁰ BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert. Kommunismus in Österreich, KPÖ 1918 bis 2008. Wien: Steinbauer, 2009, str. 117.

⁶⁷¹ Tamtéž, str. 118.

⁶⁷² Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Ka 170, „Situace v komunistické straně Rakouska, 15. května 1957.“ str. 11.

⁶⁷³ Tamtéž, str. 10.

Diskuse na plénu byla odrazem názorového schismatu, patrného přinejmenším od podzimu 1956. Ernst Fischer byl neformálním lídrem skupiny, označované v interních materiálech československého ministerstva vnitra jako „nacionální.“ Na konci roku 1956 se dostala do konfliktu s opozitní skupinou, v jejímž čele stáli Johann Koplénig, Friedl Fürnberg a šéfredaktor *Volkstimme* Erwin Zucker-Schilling.⁶⁷⁴ Fischer odmítal označovat maďarské události jen jako „kontrarevoluční puč.“ Jejich tragická eskalace byla podle něj výsledkem vlastních vnitřních rozporů socialistické společnosti a důsledkem faktu, že maďarští komunisté nedokázali tyto rozpory včas rozpoznat a reagovat na ně.⁶⁷⁵ Právě Zucker-Schillingovo působení ve vedení oficiálního stranického média patřilo k hlavním ohniskům sporu. Walter Fischer měl za to, že *Volkstimme* zcela selhalo při analýze maďarských událostí, které tragicky gradovaly díky chybám maďarských komunistů, což měl Zucker-Schilling zcela bagatelizovat.⁶⁷⁶

Fatální roztržce ve straně bylo nakonec zabráněno kompromisem. Šéfredaktorem *Volkstimme* byl namísto Zucker-Schillinga jmenován Erwin Scharf, kandidát, přijatelný pro obě strany. Plénum se usneslo na pokračující celostranické diskusi, která se měla stát východiskem dalšího programového směřování KPÖ. Ústřední výbor také nepožadoval sebekritiku Ernsta Fischera.⁶⁷⁷ Přes postupnou konsolidaci strana přišla během krizového vývoje po maďarských událostech asi o jednu třetinu členů (asi 10 tisíc), z KPÖ vystoupili také někteří čelní funkcionáři, mimo jiné i zmíněný Willy Scholz.⁶⁷⁸ Nejhuře se stranická krize projevila právě v Scholzově působišti Grazu, kde podle Koplénigova mínění větší část vedení místní stranické organizace KPÖ podlehla revizionistickým tendencím a apelovala na vytvoření vlastní, domácí programové linie, zcela nezávislé na sovětské politice.⁶⁷⁹ Integrita rakouských komunistů tak byla nejspíše zachována díky ochotě

⁶⁷⁴ Tamtéž, str. 3.

⁶⁷⁵ FISCHER, Ernst. Wie konnte es geschehen? In: BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert. Anhangen. Dokument 5, str. 246-248.

⁶⁷⁶ Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Ka 170, „Situační v komunistické straně Rakouska, 15. května 1957.“ str. 10.

⁶⁷⁷ Tamtéž, str. 13.

⁶⁷⁸ SPIRA, Leopold. Kommunismus Adieu, str. 75.

⁶⁷⁹ Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ, č. fondu 1261, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Karton 169, oddíl Vztahy KSČ-KS Rakouska. Jednání mezi delegacemi ÚV KSČ a ÚV Rakouska ve dnech 10.-17. 5. 1957. „Zpráva o jednání s delegací KS Rakouska. Neověřený záznam projevu s. Kopléniga při jednání delegací KSČ a KSR dne 11. 5. 1957.“ str. 3.

Ernsta Fischera ustoupit, zřící se možné kandidatury na předsednictví a dohodnout se na jednotném postupu.⁶⁸⁰

Situaci ve straně měl řešit její 17. sjezd, svolaný na konec března 1957. V době jeho konání vrcholily v SSSR přípravy na 6. ročník Mezinárodního festivalu mládeže, který byl jedním z vrcholů tzv. éry „Tání.“⁶⁸¹ Přesto sjezd probíhal ve značně napjaté atmosféře nejen kvůli nedávno přestálým střetům a frakčním bojům, ale také kvůli kritice, kterou KPÖ zahrnovaly ostatní komunistické strany a jejich lídři. Například W. Gomuška se pozastavoval nad tím, jak je možné, že vedení rakouské strany nevidí podobnosti mezi situací Rakouska a Polska. Obě země byly podle jeho názoru silně katolické, a to bylo třeba brát v potaz jako skutečnost, s níž je nutné se vyrovnat. Vedení KPÖ však podle Gomušky postrádalo schopnost politické analýzy. Generální tajemník polské PSDS proto doporučoval, aby právě Erwin Scharf, bývalý sociální demokrat, reprezentující v KPÖ pomyslný střed, sehrál v Rakousku podobnou roli, jakou on sám zastával v Polsku. Takto mělo být podle Gomušky myslitelné, aby KPÖ získala na svou stranu více dělníků, a tím posílila svoji domácí legitimitu.⁶⁸²

Delegáti nicméně potvrdili pozici Johanna Kopleniga jako generálního tajemníka strany. Současně si ale své postavení v ÚV uchoval navzdory kritice také Ernst Fischer.⁶⁸³ Koplenigův referát, ve kterém zdůraznil negativní dopad maďarské kontrarevoluce na vnitřní bezpečnost Rakouska (Viedeň jako „rejdiště fašistických agentů“)⁶⁸⁴, naznačoval, že v otázce komplexního zhodnocení maďarské revoluce strana akceptovala oficiální sovětské stanovisko, zůstala na pozici oficiálního socialistického internacionalismu a odmítla tak krajní požadavky na rozchod s Moskvou, představované Scholzem. KPÖ přijala (v duchu 20. sjezdu KSSS), požadavek na osvojení kolektivního vedení. Závěrem sjezdu nicméně uložil ÚV KPÖ stranickým orgánům vypracovat nový programový dokument strany, který by stanovil předpoklady svébytně rakouské cesty k socialismu a

⁶⁸⁰ Tamtéž, Karton 170, „Situace v komunistické straně Rakouska. 15. května 1957“ (zpráva Rudolfo Barákovi), str. 13.

⁶⁸¹ KOZLOV, Denis. Introduction to KOZLOV, Denis, GILBURD, Eleonory. The Thaw. Society and Culture during the 1950s and 1960s. Toronto: University of Toronto Press, 2013. str. 13.

⁶⁸² Národní archiv, Praha, fond č. 1261, ÚV KSČ, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Karton 170, složka Rakousko – zprávy čsl. rozvědky z Rakouska, „Zpráva M-001558-57, 20. března 1957“, str. 9.

⁶⁸³ Tamtéž, Karton 169, Vztahy KSČ-KS Rakouska, „Informativní materiál k jednání delegace KSČ s delegací KS Rakouska“, str. 5–6.

⁶⁸⁴ ZPA der KPÖ Archiv Wien, Der 17. Parteitag der KPÖ in den Wiener Sophiensalen. 28. bis 31. März 1957. Gekurztes Protokoll. Str. 99.

odrážel veškeré rakouské národní zvláštnosti.⁶⁸⁵ Tím vycházel vstříc nárokům kritiků, kteří zejména ústy Ernsta Fischera kritizovali na lednovém plénu nedostatečnou orientaci strany na domácí kontext a vlastní rakouské problémy.

Přes kompromisní řešení vzešel z krize klíčový poznatek: socialistické společnosti lidově demokratických zemí nejsou zaručeně stabilní a nejsou společnostmi bez rozporů. Chyby maďarských komunistů dokazují existenci protikladů přímo uvnitř socialistických společností. Zvláště „nacionální“ křídlo stranických intelektuálů okolo Ernsta Fischera zdůrazňovalo, že nahromaděným *odpadovým zplodinám* autoritářství a byrokratismu lze čelit pouze tehdy, budou-li respektovány objektivně dané společenské předpoklady.⁶⁸⁶ To ovšem znamenalo brát v potaz celek národních zvláštností každé země při stanovení programové vize budování socialismu. Vyznění krize i vlastního sjezdu potvrdilo, nakolik zásadním byl pro kolektivní identitu rakouských komunistů zásadní diskurz národního komunismu, na němž se během celého příštího desetiletí zakládal pokus stranických intelektuálů o reformu.

Program *Der Weg Österreich zum Sozialismus*, jehož základní teze byly vytyčeny na celostranické konferenci KPÖ v únoru 1958, reagoval jak na obecné tendence, určené 20. sjezdem KSSS, tak bezprostředně i na diskusní podněty o vztahu stranické politiky a rakouského národního kontextu, zaznívajících na lednovém plénu a březnovém sjezdu KPÖ roku 1957. Především byl tento program páteří a východiskem rakouského reformního komunismu, normativním textem, o nějž reformní straničtí intelektuálové opírali během první poloviny 60. let svoji představu o socialistickém demokratismu a pluralismu.

Jak stanovil program už svým titulem, o socialismu bylo nutné napříště uvažovat jako o společenském uspořádání, k němuž vede nikoli jedna, ale množství různých cest. Jejich podoba musí respektovat místní historické zvláštnosti. Přímou v Rakousku je pak možné vybudovat socialismus pouze ve chvíli, kdy si jeho uskutečnění bude přát většina obyvatel. Toho je možné dosáhnout demokratickou parlamentní cestou, získáním většiny, apelem na spolupráci všech pracujících.⁶⁸⁷ Otázka třídního boje jako násilného prostředku získání moci, již neměla být dále směrodatná. Slovy Friedla Fürnberga šlo především o to, získat v nejbližší době pro socialistický program střední vrstvy. Jen díky spojenectví

⁶⁸⁵ Tamtéž, str. 335.

⁶⁸⁶ BENEDEK, M. Karl. Rozpory v socialismu. *Filosofický časopis*, Roč. 5, č. 4-6 (srpen, září 1957). str. 789–794.

⁶⁸⁷ SPIRA, Leopold. Ein gescheiterter Versuch. Der Austro-Eurokommunismus. Wien: Jung und Volk, 1979. str. 36.

se střední třídou lze pomýšlet na získání většiny v parlamentu. A jakmile bude tato většina získána v legálních volbách, lze parlamentu plně využít jako právoplatného orgánu pro přeměnu všech společenských vztahů v socialistickém smyslu.⁶⁸⁸

Přestože program reagoval na aktuální situaci a potřeby strany, nelze opominout, do jaké míry se podobal starší perspektivě integrálního socialismu Otty Bauera. Znovu se zde objevuje důraz na prvotní získání co nejmasovější podpory, využití demokratických prostředků parlamentní soutěže, klíčové je pojetí socialismu jako vize, pro jejíž dosažení je nutné integrovat všechny dotčené společenské skupiny, tedy i střední třídu, nikoli jen samotný proletariát. Zatímco českoslovenští komunisté se v této době vydávali jen velmi opatrnou „cestou konzervativních oprav“⁶⁸⁹ a kupříkladu XI. sjezd KSČ v duchu Novotného „socialistického triumfalismu“ ohlašoval v pozdně stalinistických tendencích konečnou „likvidaci kulactva jako třídy“,⁶⁹⁰ vznikaly v KPÖ první (byť zprvu opatrné) předpoklady pro osvojení pluralismu a demokratismu.

Parlamentní volby v květnu 1959 byly však po nedávné maďarské krizi pro stranu opětovným těžkým zásahem. Komunisté nezískali ani jedno křeslo a ve volbách tak zcela propadli. Výsledek interpretovali jako neblahý dopad většinového volebního systému a tudíž nespravedlivého přepočtu hlasů.⁶⁹¹ Do éry šedesátých let vstupovala strana poprvé od roku 1945 jako mimoparlamentní, což trvale změnilo styl její politické práce, způsob, jakým straničtí intelektuálové promýšleli budoucí programové perspektivy. Ještě více se otevíral prostor potenciálním kritikům, kteří pokládali změny, provedené po 17. sjezdu za nedostatečné.

Boj za získání širší podpory se stal současně ještě naléhavějším a obtížnějším. Přelom 50. a 60. let je v rakouských dějinách obdobím vyhraněného antikomunismu. Obě koaliční strany přesvědčovaly Rakušany, že volební hlas pro komunisty je současně hlasem pro „hlad, bídu a násilí.“⁶⁹² V ČSSR navíc probíhala v letech 1961–1963 hospodářská krize, která vedení tamějších komunistů stavěla před problém dalekosáhlých

⁶⁸⁸ FÜRNBURG, Friedl. Der Weg Österreich zum Sozialismus. *Weg und Ziel*, Jahrgang 16/ März 1958. Sondernummer. Str. 296–297.

⁶⁸⁹ RATAJ, Jan. KSČ a Československo I. (1945-1960). Praha: VŠE, 2003. str. 176

⁶⁹⁰ MOOS, Karel. 11. sjezd KSČ: dovršení výstavby socialismu v naší vlasti. Praha: ÚV ČSM, 1958. str. 11.

⁶⁹¹ Die Kommunistische Partei Österreich. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987, str. 415.

⁶⁹² AÖGZ, Wien. Fond Wahlen (Wa-6). Nationalratswahlen 1962. DO 24, složka SPÖ. Wir dürfen niemals vergessen. Das ist Kommunismus.“

strukturálních přeměn hospodářství a řízení.⁶⁹³ Zatímco československé stranické vedení řešilo fatální kolaps plánování a řízení, Rakousko od jara 1963 zahájilo intenzivní jednání se zástupci EHS, jejichž výsledkem měl být konečný vstup do této tehdy nejvýznamnější západoevropské mezinárodní organizace.⁶⁹⁴

Mezi lety 1957 a 1961 se strana v řadě aspektů dovedla vyrovnat s dědictvím stalinismu. Za cenu značných ztrát čelila tendencím, které její vedení vyhodnotilo jako revizionistické. Nalezla jistou rovnováhu mezi Moskvou organizovaným komunistickým internacionalismem a pronárodní rétorikou. Vyhlášení neutrálního Rakouska a maďarská krize se společně nejprve jevily jako traumatické události a stranu samozřejmě trvale poznamenaly, v důsledku ale vedly KPÖ k renesanci socialistického patriotismu a pluralismu. Šlo v jistém smyslu o variaci návratu na pozice politiky lidové fronty, kterou strana formulovala po únoru 1934. Podobně jako tehdy, i nyní komunistická strana doufala najít napříč společností spojení ve snaze dosáhnout socialistické budoucnosti země. Program „Rakouské cesty k socialismu“ z počátku roku 1958 svým příklonem vůči demokratickým tradicím a parlamentarismu naznačoval, že případná spojenectví jsou nejen možná, ale přímo nevyhnutelná

Osmnáctý sjezd strany v dubnu 1961 se navzdory volebnímu neúspěchu z května 1959 stále nesl v optimistickém tónu. Pod vlivem triumfů Sovětského svazu v dobývání kosmu na určitou dobu převládl názor, že SSSR a státy východního bloku představují vědeckou mocnost, které patří budoucnost. Evropa měla spět do bodu, kdy socialismus po materiální stránce předstihne kapitalistické země.⁶⁹⁵ I díky tomuto optimismu se KPÖ obracela na rakouské sociální demokraty jako na *třídní bratry* a spojení.⁶⁹⁶ Když ale ani volby roku 1962 nepřinesly průlom v podobě opětovného návratu komunistů do Státní rady, Rakousko se stále těsněji přimykalo ekonomicky k západu a rozpory socialistických společností narůstaly, bylo zřejmé, že KPÖ čelí vleklé systematické krizi.

Řešení, jehož hrubé obrysy naznačil program rakouské cesty k socialismu z roku 1958, spočívalo v úsilí o komplexní reformu komunistické perspektivy. Mimo parlament

⁶⁹³ KAPLAN, Karel. Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. str. 32.

⁶⁹⁴ GONĚC, Vladimír. Od „malé Evropy“ k „velké Evropě.“ Díl 1. Dějiny rozšiřování Evropských společenství/ Evropské unie 1950–2002. Brno: Masarykova univerzita, 2003. str. 148.

⁶⁹⁵ ZPA der KPÖ Wien, 18. Parteitag der KPÖ in Wiener Konzerthaus. 1. bis 3. April 1961. Gekurztes Protokoll. Wien: ZK KPÖ, 1961. str.

⁶⁹⁶ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ 1945–1989. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962. č. fondu 1261. Ka 304, aj. bod 387/1/inf. „Průběh a výsledky sjezdu KS Rakouska“ (J. Hendrych), str. 3.

a na okraji politického spektra stáli rakouští komunisté před výzvou, jaký typ politické praxe zvolit, aby bylo možné socialistické „třídní bratry“ skutečně oslovit, apelovat na masy a uvažovat o široce založených spojenečtvích, které by rakouskou komunistickou stranu vyvedly ze společenské a politické izolace. Pomyslné světlo na konci tunelu mohla znamenat poststalinská renesance Gramsciho konceptu hegemonie. Antonio Gramsci byl spolu s Palmirem Togliattim zakladatelem Komunistické strany Itálie a v intelektuálních dějinách italského komunismu se těšil výjimečné pozici. Jeho teorie moci a politické strategie se na přelomu 50. a 60. let velmi rychle stala diskurzem italské národní cesty ke komunismu.⁶⁹⁷ Pro KPÖ, stranu, která mimo institucionální parlamentní rámec politiky musela opětovně promýšlet strategii možných spojenečtví, se Gramsciho myšlenkový odkaz, reprezentovaný italskými komunisty, jevil jako jedno z možných řešení.

Italské inspirace rakouského komunismu. Cesta k 19. sjezdu strany

Jestliže 20. sjezd KSSS zavdal komunistickým stranám popud k hledání ideových zdrojů jejich národní legitimacy, pak italští komunisté představovali určitou maximu této tendence. Proslulé Jaltské memorandum Pamira Togliattiho z léta toku 1964, považované za politický testament lídra Komunistické strany Itálie, se zároveň stalo programickým textem socialistického pluralismu a komunistického polycentrismu.⁶⁹⁸ Neméně podstatná byla i Togliattiho výzva ke vzájemné toleranci a dialogu,⁶⁹⁹ který se měl do budoucna stát nástrojem nejen pro řešení sporů mezi komunistickými stranami, ale také východiskem porozumění mezi komunisty a jinými společenskými skupinami.

Přední stranický intelektuál Franz Marek podotkl ve svých *Vom Umdenken im Kommunismus*, že v první polovině 60. let „zazářilo slovo dialog jako kometa na italském nebi.“⁷⁰⁰ Jako někdo, kdo stál v čele stranického teoretického časopisu *Weg und Ziel*, byl Marek vedle Ernsta Fischera dominující postavou ideologického vývoje KPÖ. Byl si plně vědom, nakolik je pojem dialogu spjatý s Gramsciho konceptem hegemonie a byl také ze všech rakouských komunistických intelektuálů Gramsciho politickou filozofií zdaleka nejvíce ovlivněn.

⁶⁹⁷ WHITE, Stephen. Gramsci and the Italian Communist Party. *Government and Opposition*, Vol. 7, Issue 2 (1972), str. 186–228.

⁶⁹⁸ BARTH URBAN, Joan, Moscow and the Italian Communist Party. From Togliatti to Berlinguer. Ithaca: Cornell University Press, 1986, str. 249.

⁶⁹⁹ Tamtéž, str. 254.

⁷⁰⁰ DÖW Wien. Nachlass Franz Marek. Sig. 20266/1/8. Vorbemerkung „Vom umdenken im Kommunismus. Vom XX. Partaitag zur Togliatti.“ Str. 31.

Markovo nadšení pro předního italského komunistického teoretika nebylo plodem náhle vzedmutých sympatií. Kritické promýšlení historického vývoje marxismu jej vedlo postupně k názoru, že ústředním problémem marxistického myšlení v německojazyčném prostoru je přílišná konexe marxistické filozofie na přírodní vědy, a z toho vyvěrající představa, že přírodní evoluční zákony se promítají do společenského procesu. Díky tomu se ustálilo přesvědčení, že vývoj k socialismu je předmětem nevyhnutelných evolučních zákonů. Historicky se téměř vytratilo pojetí marxismu jako filozofie praxe.⁷⁰¹ Gramscio filozofie si Marek cenil právě pro její obrat praxi, která unikala různým zevšeobecňujícím nebo autoritářským šablonám.⁷⁰² Podle Franze Marka mělo přitom jít o ideální pojetí, směřující k marxistickému pluralismu, který v sobě sjednocuje veškeré humanistické a pokrokové proudy. Takový pluralismus je pak schopen odpovídat na specifické potřeby komunistických hnutí v každé jednotlivé zemi podle aktuálních problémů, jimž tyto strany čelí.⁷⁰³

V rovině humanistické filozofie praxe je marxistická pozice schopna reagovat na skutečnost, vyzdviženou právě Gramscim, že totiž politická moc není jen věcí přímého výkonu autority skrze např. parlament, ale zakládá se na širokém spektru hegemonie. Moc je tedy úzce provázána s dominantním (hegemonickým) míněním, působením školských, kulturních nebo ekonomických aparátů. Jak Marek zdůraznil, vyplývá z toho, že jakákoli myslitelná socialistická revoluce není uskutečnitelná bez masové revoluce myšlení,⁷⁰⁴ bez různých forem občanského (především i mimoparlamentního) nátlaku. Odtud důraz na dialog, jak jej formulují italští komunisté. Prioritou měly být vzájemné rozhovory mezi komunisty, socialisty a katolíky.⁷⁰⁵ V zemích s katolickou majoritou, v Itálii, Německu nebo právě v Rakousku, nemohla být totiž otázka socialistické revoluce vůbec vznesena bez porozumění marxistů a křesťanů.⁷⁰⁶ Příkladem spolupráce může být Francie, kde katoličtí odboráři postupují ve svých protestních vystoupeních společně s komunisty.⁷⁰⁷

„Italský“ vliv se zdaleka neomezoval jen na Franze Marka. Promítal se zřetelně i do orientace časopisu *Tagebuch*, který byl tribunou rakouské komunistické inteligence. Tehdejší šéfredaktor *Tagebuchu* Bruno Frei se na konci léta roku 1961 dovolával v otázce

⁷⁰¹ Tamtéž, str. 121.

⁷⁰² Tamtéž, str. 123.

⁷⁰³ Tamtéž, str. 125.

⁷⁰⁴ Tamtéž, str. 72.

⁷⁰⁵ Tamtéž, str. 31.

⁷⁰⁶ Tamtéž, str. 85.

⁷⁰⁷ Tamtéž, str. 86.

intelektuálního zaměření časopisu referátu italského komunisty Maria Alicatiho, předneseném na 9. sjezdu Komunistické strany Itálie (leden/únor 1960). Podle Freie měl být *Tagebuch* kulturně-společenským žurnálem, pro nějž bude typický důraz na toleranci, dialog a porozumění v boji proti antikomunismu.⁷⁰⁸ Jakožto kulturněpolitický orgán KPÖ měl *Tagebuch* soustředit intelektuální elitu strany a přispět jejím prostřednictvím k tomu, aby ideje marxismu a socialismu oslovily střední třídu a nerozhodnutými, intelektuálně zaměřenými voliče.⁷⁰⁹ V diskusi s ekonomickým expertem strany Theodorem Pragerem na konci září 1964 dával Bruno Frei italské komunisty přímo za vzor – uchovávali si svoji autentickou marxistickou pozici, netáhli k reformismu, přesto dokázali velmi účinně oslovovat různé společenské vrstvy a hledají styčné body se socialisty.⁷¹⁰

Příklad italských komunistů rezonoval mezi rakouskou stranickou inteligencí tak silně, že krátce před 19. sjezdem KPÖ je již možné hovořit o existenci určité neformální skupiny, která v ústředním výboru strany prosazovala adaptaci na italský model. V jejím čele stál přirozeně Franz Marek, těšil se však podpoře významných členů politbyra, jako byl Franz West (toho času tajemník městského vedení KPÖ ve Vídni) anebo Otto Horn (člen předsednictva komunistických odborů).⁷¹¹ Část stranických intelektuálů se přitom netajila názorem, že za krizí rakouského komunismu a úpadkem vlivu KPÖ stojí přílišná náklonnost strany vůči sovětským komunistům.⁷¹² Podle Leopolda Grünwalda, který sám byl jedním z největších zastánců orientace na metody italských komunistů, se KPÖ příliš řídila vzorem KSSS, zejména ve vnitrostranických metodách práce. Naproti tomu italská strana se důsledně poučila z chyb stalinského období, revidovala svoji strategii a mohla by být pro rakouské komunisty vzorem.⁷¹³

Stanoviska některých rakouských stranických intelektuálů, naznačující odklon od partnerství s Moskvou, však znamenala, že recepce italských vzorů a ideových podnětů zde překračovala pouhou rovinu filozofického zájmu a kritiky a mohla se stát zdrojem důsledné ideové a zahraničněpolitické reorientace rakouských komunistů. Byla důvodem,

⁷⁰⁸ DÖW Wien. Sammlung Bruno Frei. Č. fondu 20126/3. oddíl Schifftverkehr mit der KPÖ 1960-1967. Schriftverkehr mit der Funktionäre, Schriftstellern, Redaktionsmitgliedern (Tagebuch und Volksstimme). „Einige Gedanken zu unseren Intellektuellenarbeit. 25. 8. 61.“ str. 1.

⁷⁰⁹ Tamtéž, str. 3.

⁷¹⁰ Tamtéž, „Gen. Teddy Prager, 28. September 1964“, str. 1.

⁷¹¹ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ. č. fondu 1261. Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Oddíl Rakousko, Karton 166, Komunistická strana Rakouska. Zpráva o průběhu XIX. Sjezdu KS Rakouska. „Situace v KS Rakouska před XIX. Sjezdem a vztahy mezi KSČ a KSR.“ Str. 4-6.

⁷¹² Tamtéž, str. 4.

⁷¹³ Tamtéž, „Diskuse před XIX. Sjezdem KS Rakouska“, str. 1.

proč atmosféra před 19. sjezdem rezonovala napětím a nejistotou. Již před sjezdem bylo známo, že tehdy čtyřiasedmdesátiletý Johann Koplenig nebude znovu kandidovat do čela strany. Jeho nástupcem se měl stát nepříliš známý a teprve čtyřicetiletý absolvent moskevské stranické školy, dělník a funkcionář ze Štýrska, Franz Muhri.⁷¹⁴ Na pořadu dne tak byla otázka, nakolik se kritickým intelektuálům z okruhu časopisu *Tagebuch* podaří za těchto okolností posílit na sjezdu svoji pozici a prosadit požadované reformy ve smyslu italského příkladu.

Vrcholné období rakouského reformního komunismu. 19. sjezd a jeho důsledky

O Komunistické straně Rakouska můžeme na počátku roku 1965 hovořit jako o straně, zasažené strukturální, víceúrovňovou krizí. Krize idejí se pojila s krizí personální. KPÖ měla v této době asi 36 tisíc členů, z toho více než třetina byli lidé starší 60. let. Jen asi 7 procent členů strany tvořili lidé mladší třiceti let.⁷¹⁵ Právě nejstarší členové se přitom nejhlasitěji stavěli na odpor proti návrhu na užší spolupráci se socialisty, kterou v duchu italského trendu prosazovali intelektuálové z okruhu časopisu *Tagebuch*.⁷¹⁶ Bez ohledu na propastné rozdíly mezi stanovisky intelektuální elity strany a její členské základny však museli delegáti sjezdu najít ideologický a programový konsenzus. Strana se sotva mohla stát socialistickou avantgardou Rakouska, alternativou vůči sociální demokracii, aniž by zásadně změnila způsob své ideologické práce.⁷¹⁷

KPÖ čelila největší výzvě od dob nuceného přechodu od přelomového období let 1933–1934 a tuto skutečnost jasně odrážela i podoba předsjezdové diskuse. V ní mimo jiné zaznělo, že strana „*neměla nikdy dostatek odvahy provádět vlastní politiku*“ anebo se příliš angažovala ve věci sovětských zájmů na úkor skutečných potřeb Rakouska.⁷¹⁸ Spoléhala ve vlastních snahách o nastolení socialismu jednostranně na pomoc zvenčí a nebyla schopna nabídnout funkční politickou alternativu vůči koaliční vládě. Úhelný

⁷¹⁴ Národní archiv, Praha, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Ka 166 „Situace v KS Rakouska před XIX. Sjezdem a vztahy mezi KSČ a KSR“, str. 6.

⁷¹⁵ VGA Archiv, Wien. Sachearchiv, KPÖ. Lade 10, Mappe 42, složka XIX. Parteitag der Kommunistischen Partei Österreich. „Kampf und Aktionen seit dem 18. Parteitag“, str. 20.

⁷¹⁶ Národní archiv, Praha, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Ka 166, „Situace v KS Rakouska před XIX. Sjezdem a vztahy KSČ a KSR“, str. 6.

⁷¹⁷ VGA Archiv, Wien. Sachearchiv, KPÖ. Mappe 42, XIX. Parteitag KPÖ. „Diskussionsgrundlage über fragen der Partei.“ Str. 1.

⁷¹⁸ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ. č. fondu 1261. Předsednictvo ÚV KSČ 1962-1966. inv. č. 111/13, sv. 108. Situace v KS Rakouska před XIX. sjezdem, str. 1.

kámen kritiky spočíval v přesvědčení řady straníků že za posledních sedm let se straně nepodařilo plně dostat programu z roku 1958, realizovat jej a použít jej jako nástroje k „překonání falešných a dogmatických tezí, prosazovaných vedením.“⁷¹⁹

Diskuse před 19. sjezdem byla fakticky novou, naléhavější variací polemických střetů, které otrásaly rakouskou komunistickou stranou v letech 1956–1957. S nemenší naléhavostí zde opět vystupovala otázka národních zájmů, tematika specificky rakouské cesty k socialismu. Otázka polycentrismu však nabyla Togliattiho jaltským memorandem zcela nový rozměr a s ním získala na naléhavosti rovněž otázka demokratických principů, demokratického vnitřního prostředí strany.

Povědomí o přelomové úloze sjezdu ještě posilovalo dění na rakouské politické scéně. Na jaře 1965 žilo domácí veřejné mínění tzv. Borodajkewyczovou aférou. Taras Borodajkewycz byl někdejším rakouským nacistou. V letech 1943–45 působil v Praze, kde na Německé Karlově univerzitě přednášel o soudobých dějinách vztahů Německa a jihovýchodní Evropy.⁷²⁰ Po válce působil jako pedagog na vídeňské Vysoké škole pro mezinárodní obchod, mezi studenty ovšem šířil antisemitské názory.⁷²¹ To vedlo ke stále silnějšímu tlaku na jeho odvolání. Při demonstraci za Borodajkewyczovo suspendování došlo 31. března 1965 k potyčce demonstrantů se skupinou neonacistických studentů, při níž byl zavražděn komunista Ernst Kirchweger.⁷²² Jeho smrt vyvolala obrovskou odezvu. Kirchweger byl považován za první poválečnou oběť rakouského neonacismu a jeho smrt byla zřetelným příkladem, jak problematické a nejasné bylo rakouské vyrovnání s vlastními dějinami. Franz Marek prohlásil událost za zkušební kámen dalšího rakouského vývoje. Tryzny za Ernsta Kirchwegera na vídeňském náměstí Heldenplatz se 8. dubna společně účastnili zástupci socialistů, komunistů a katolíků a jeho pohřeb patřil k nejmasovější spontánní akci od konce druhé světové války.⁷²³

Kirchwegerova tragická smrt na jistou dobu sjednotila rakouské antifašisty napříč politickým a ideovým spektrem a promítla se i do kampaně prezidentských voleb, v nichž proti sobě kandidovali socialista Franz Jonas a bývalý lidovecký kancléř Alfons Gorbach.

⁷¹⁹ Tamtéž.

⁷²⁰ MÍŠKOVÁ, Alena. Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha: Karolinum, 2002. str. 199.

⁷²¹ BAUMAN, Vladimír, HLADKÝ, Miroslav. První zemřel kancléř. Praha: Vydavatelství časopisů MNO, 1968. str. 187.

⁷²² GRABER, Michael. Die Affäre Borodajkewycz. In: GRABER, Michael. Der Tote ist auch selber Schuld. Zum 50. Jahrestag der Ermordung von Ernst Kirchweger. Wien: Globus Verlag, 2015. str. 13-14.

⁷²³ Tamtéž.

Polarizovaná kampaň nakonec přinesla těsné vítězství Jonasovi, který zvítězil i za pomoci hlasů komunistů. Díky tomu zesílilo v řadách KPÖ přesvědčení, že „akční jednota“ mezi komunisty, socialisty a katolíky je možná, že, slovy Leopolda Grünwalda, lze pomýšlet na „*demokratickou koncentraci všech rakouských vlastenců, která je odhodlána překonat minulost ve všech oblastech politiky, hospodářství a kultury.*“⁷²⁴

Svoji představu o fungování demokratických principů uvnitř samotné KPÖ sdělil Grünwald už v předsjezdové diskusi. Šlo podle něj o to nastolit „*takovou atmosféru, v níž by byly zkoumány všechny názory komunistů bez předsudků a kriticky a v níž tyto názory mají reálnou šanci se prosadit.*“⁷²⁵ To předpokládalo „plnou informační svobodu“, stejně jako „systematickou konfrontaci názorů členů strany a funkcionářů.“ Uvnitř strany neměla být myslitelná jakákoli *tajná diplomacie.*⁷²⁶

Grünwaldovo optimistické očekávání do značné míry potvrdil vlastní sjezd, který od 27. do 30. května 1965 rozhodl v ovzduší Kirchwegerovy smrti a Jonasova triumfu o dalším směřování KPÖ. Završila se jím 41 let trvajícím, neobvykle dlouhým érou Johanna Koplemiga, který nicméně zůstal členem ústředního výboru a byl jmenován za čestného předsedu strany.⁷²⁷ Podle očekávání se předsedou strany stal Franz Muhri, který byl ve své nové funkci vůbec nejmladším předsedou politické strany v Rakousku.⁷²⁸ Znamením, že rakouští komunisté berou snahu o omlazení strany vážně, byla též, skutečnost, že žádná komunistická strana na světě neměla v okamžiku Muhriho zvolení mladšího lídra.⁷²⁹

Sjezd jinak oproti očekávání nepřinesl výraznější personální obměny, svou pozici druhého muže strany si například uchoval i kritizovaný Friedl Fürnberg. Nicméně právě jeho referát přinesl možná nejpodstatnější posun oproti programu z roku 1958. Fürnberg zdůraznil, že strana sice vede boj za socialistický vývoj Rakouska a chce být svorníkem progresivních společenských sil, nenárokuje si ovšem monopol na jediný správný výklad toho, jak by měla budoucí socialistická společnost vypadat.⁷³⁰ Od socialistů se komunisté sice liší v důrazu na jednoznačně marxistický program, přesto by měli vyvinout veškeré

⁷²⁴ GRÜNWARD, Leopold. Rakousko po presidentských volbách. *Mezinárodní politika*, roč.9., čís. 7., 5. června 1965. str. 309-310.

⁷²⁵ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ. č. fondu 1261. Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Oddíl Rakousko, Karton 166, „Diskuze před XIX. Sjezdem KS Rakouska“, str. 1.

⁷²⁶ Tamtéž.

⁷²⁷ ĎOUDĚRA, Karel. 19. sjezd KS Rakouska skončil. *Rudé právo*, 31. května 1963, str. 3.

⁷²⁸ Tamtéž.

⁷²⁹ ZPA der KPÖ Wien. Der 19. Pertaitag der Kommunistischen Partei Österreichs. 27. bis 30. Mai 1965. Gekurztes Protokoll. Wien: ZK, KPÖ, 1965. str. 333-334.

⁷³⁰ Tamtéž, Rede Friedl Fürnberg, str. 148.

úsilí (*alle Anstrengungen*), aby sociálně demokratické partnery i levicové katolíky získali pro společný postup a boj.⁷³¹ Fürnberga doplnil Ernst Fischer, který ve vlastním projevu akcentoval, že KPÖ v žádném smyslu nesmí usilovat o diktaturu strany. Ve skutečném socialistickém uspořádání půjde o realizaci nejvlastnějších demokratických principů ve všech oblastech veřejného života a především o svobodu volby mezi různými koncepty vývoje. Fischer rovněž odmítal kolektivizaci zemědělství a za jedno z důležitých kritérií budoucí socialistické společnosti označil i důraz na svobodnou iniciativu podniků, které neměly podléhat byrokratickému řízení, ale ve všech důležitých otázkách se měly řídit rozhodnutím svobodně volených závodních rad.⁷³²

Fischer dále podtrhl důležitost dialogu marxistů a křesťanů. Společně čelili podle Fischera ateisté i věřící, komunisté i katolíci stejným výzvám vědeckotechnické revoluce. Stejně byli ovlivněni dopady moderní civilizace. Jejich společné úsilí o lepší budoucnost by tedy mělo vyústit v duchovní ofenzivu (*geistige Offensive*) proti veškerým formám antiintelektualismu a tmářství.⁷³³

Jednou z nejdůležitějších rezolucí sjezdu (a zároveň velkým triumfem reformistů) bylo rozhodnutí o zřízení Pracovní skupiny pro problémy katolicismu (*Arbeitskreis für Probleme des Katholizismus*) při ústředním výboru KPÖ. Jejím úkolem bylo analyzovat možnosti dialogu mezi katolíky a komunisty a hledat cesty k jeho realizaci. Členem této pracovní skupiny byl jmenován také Leopold Grünwald, pod jehož spoluautorstvím byl ještě téhož roku publikován sborník *Kommunist und Katholik*. Grünwald v publikaci mimo jiné konstatoval, že není možné vést boj proti monopolům a velkému kapitálu, za vznik skutečně socialistického Rakouska, pokud strana aktivně neosloví masu věřících a bude přehlížet jejich názory a potřeby.⁷³⁴ Inspiraci pro dialog měli opět poskytovat italsí komunisté.⁷³⁵ V době, která může být přechodem od kapitalismu k socialismu, v éře velkých změn, nemohli dle Grünwalda komunisté ve své snaze o přeměnu společnosti ignorovat žádnou třídu ani žádnou konfesi.⁷³⁶

⁷³¹ Tamtéž, str. 149.

⁷³² Tamtéž, Rede Ernst Fischer, str. 156–157.

⁷³³ Tamtéž, str. 157.

⁷³⁴ GRÜNWARD, Leopold, ROSNER, Jakob. *Kommunist und Katholik*. In: *Kommunist und Katholik*. Herausgegeben von Arbeitskreis für Probleme des Katholizismus bei ZK KPÖ. Wien: ZK KPÖ, 1965. str. 13.

⁷³⁵ Tamtéž, str. 15.

⁷³⁶ Tamtéž, str. 5.

Jak vyplývalo ze sjezdového referátu Franze Muhriho, po dobu bezprostředně následujících měsíců a let měla strana věnovat větší pozornost změnám uvnitř rakouského katolického tábora a vycházet vstříc trendům levicového katolicismu.⁷³⁷ Nebylo náhodou, když se Franz Marek závěrem své *Philosophie der Weltrevolution* (1966) dovolával jak papežské encykliky *Mater et Magistra*, tak vývojové filozofie personalisty Teilharda de Chardin.⁷³⁸ „Rentgenový snímek doby“ odhaloval podle Marka socialismus jako reálnou možnost, která se ovšem nemohla uskutečnit bez dialogu a spolupráce „idejí, plánů nebo přesvědčení všech tříd a typů.“⁷³⁹

Na sjezdu zazněly také opačné názory. Alois Mayer, starší člen strany, který patřil ke konzervativnímu a stalinistickému křídlu KPÖ, zpochybňoval výše zmíněné tendence mimo jiné poukazem na skutečnost, že připomínají spíše starší socialistický program Otty Bauera, než komunistickou perspektivu.⁷⁴⁰

Tato kritika nebyla zcela neoprávněná, charakterizujeme-li celkový ráz změn, jež devatenáctý sjezd znamenal z hlediska dlouhodobé politické strategie KPÖ. Posjezdovou linii rakouských komunistů popsal Franz Marek (obdobně jako Grünwald) jako „politiku demokratické koncentrace“ (*die Politik der demokratischen Sammlung*). Jejím základním východiskem bylo přesvědčení, že pokrokové síly mají pluralitní charakter a procházejí dynamickou proměnou (typicky Marek poukazyval např. na protestní studentské hnutí). Komunisté tudíž nemohou v rámci těchto sil hrát vedoucí úlohu v autokratickém smyslu, nicméně by se měli pokusit tyto síly inspirovat, koordinovat a stabilizovat.⁷⁴¹ Také KPÖ by měla být „vlajkonošem demokratizace.“⁷⁴² Tuto úlohu ale nemůže objektivně naplnit nějakým náhlým revolučním výstupem, nýbrž po etapách. První a nejzásadnější etapou, prioritou rakouských komunistů, mělo být omezení moci zahraničních monopolů na rakouskou ekonomiku. Bezprostředně poté měla následovat etapa druhá, aktivní boj za „demokraticko-revoluční“ obsah rakouského hospodářství, za vytvoření nezávislých

⁷³⁷ ZPA der KPÖ Wien. Der 19. Pertaitag der Kommunistischen Partei Österreichs. 27. bis 30. Mai 1965. Gekurztes Protokoll. Franz Muhri, „Die politische Lage und die Aufgaben der Partei, str. 79.

⁷³⁸ MAREK, Frant. *Philosophie der Weltrevolution*. Beitrag zu einer Anthologie der Revolutionstheorien. Wien: Europa Verlag, 1966. str. 133.

⁷³⁹ Tamtéž.

⁷⁴⁰ Der 19. Pertaitag der Kommunistischen Partei Österreichs. 27. bis 30. Mai 1965. Gekurztes Protokoll., Rede Alois Mayer, str. 138.

⁷⁴¹ DÖW Wien, Nachlass Franz Marek. Sig. Vorbemerkung „Vom Umdenken im Kommunismus“, str. 86-87.

⁷⁴² Tamtéž, str. 72.

dělnických závodních rad. Jakmile se podaří naplnit i tento cíl, bude možné uvažovat o dalších revolučních perspektivách, neboť pro ně bude existovat společenský základ.⁷⁴³

Spoluúčast dělníků a zaměstnanců při řízení závodů a podniků (*Mitbestimmung*), byla tématem programu komunistů již dříve, avšak po 19. sjezdu se jí dostává absolutní priority. Demokratizace ekonomiky představovala v očích rakouských komunistů hlavní alternativu a argument vůči provázání Rakouska s EHS. *Mitbestimmung* však mohlo být myslitelné jen tehdy, spojí-li komunisté a socialisté síly. V první řadě šlo znovu o dialog. Argumentace měla být tou zbraní, která přesvědčí socialisty, že spolupráce s komunisty má smysl a může vést k zásadní levicové a demokratické proměně Rakouska.⁷⁴⁴

Pokud bychom měli s ohledem na nejzásadnější momenty a výsledky 19. sjezdu KPÖ souhrnně charakterizovat fenomén rakouského reformního komunismu, není možné opominout tyto jeho signifikantní znaky: výrazně pozměnil představu, že komunistická strana musí být jedinou vedoucí ideovou silou revolučního procesu. Orientoval rakouské komunisty na dialogickou perspektivu a redukoval princip demokratického centralismu. Přijal zásadu etapové politiky, založené na kooperaci levicových sil a v neposlední řadě usiloval o posílení autonomie KPÖ v mezinárodním komunistickém hnutí, což dokládá sílící inspirace metodami italských komunistů. Reformní komunisté z okruhu *Tagebuchu* pojímali autonomii jako axiom – kdykoli se jí KPÖ ve svých dějinách zpronevěřila, vedlo to k zásadním ideovým a politickým omylům.⁷⁴⁵

Jakkoli se z pohledu reformních komunistů typu Marka, Fischera nebo Grünwalda jevila tato nová ideová pozice jako jediné racionální východisko z krize, trvající prakticky už celou dekádu, reakce na vyznění 19. sjezdu byly značně rozporuplné. Nová orientace byla částí komunistů kritizována zleva a posléze vedla k vytvoření Marxisticko-leninské strany Rakouska (MLPÖ). Založil ji a vedl Franz Strobl, po válce působící v agitačním a školicím oddělení ústředního výboru KPÖ. Strobl byl dlouhodobě kritický ke způsobu, jakým Chruščovovo sovětské vedení adresovalo problémy stalinismu a již v říjnu 1963 se obrátil na ústřední výbor KPÖ otevřeným dopisem, kritizujícím vývoj mezinárodního komunismu po roce 1956.⁷⁴⁶ Už od 20. sjezdu KSSS se rakouští komunisté podle Strobla

⁷⁴³ Tamtéž, str. 64–65.

⁷⁴⁴ Tamtéž, str. 83–84.

⁷⁴⁵ SPIRA, Leopold. *Kommunismus adieu*. Wien: Europa Verlag, 1992. str. 95.

⁷⁴⁶ AÖGZ Archiv, Wien. Fond Or – Organisationen. Sig. Or – MLPÖ 1, DO 88, Mappe 12, „Der Offene Brief des Genossen Franz Strobl vom Oktober 1963 an die Parteimitglieder. Material zum 19. Parteitag der KPÖ im Mai 1965.“ str. 2.

měnili na „organizaci sociálnědemokratického typu.“⁷⁴⁷ Po 19. sjezdu se pak definitivně stali „druhou sociálnědemokratickou stranou.“⁷⁴⁸ MLPÖ se naproti tomu hlásila k linii komunistických stran Číny a Albánie a její členové se prohlásili za dědice principů, ke kterým se KPÖ hlásila v listopadu 1918.⁷⁴⁹ Politickým významem byla MLPÖ zcela zanedbatelnou organizací, během voleb roku 1966 kandidovala pouze ve Vídni a získala jen 486 hlasů.⁷⁵⁰ Nicméně její způsob kritiky KPÖ, varování, že komunisté fakticky prosazují program sociálních demokratů a změnili se v „buržoazní proletářskou stranu“ ve stylu SPÖ,⁷⁵¹ vhodně doplňuje celkovou představu o tom, v jakém smyslu se ubíral ideově-politický vývoj KPÖ po roce 1965.

Krajně skepticky se k vizi „demokratické koncentrace“ stavěla východoněmecká SED. Za problematickou považovalo Ulbrichtovo vedení zvláště skutečnost, že rakouští komunisté údajně zcela opomíjeli otázku uchopení a udržení moci a vzdávali se vedoucí úlohy strany. Následkem toho nemohla být jejich představa socialistické demokracie kvalitativně novou úrovní společenským vztahů, ale pouze dalším stupněm v lineárním rozvoji již existující buržoazně parlamentní demokracie.⁷⁵² Východoněmečtí komunisté považovali představu KPÖ, že by se na budování socialistické společnosti rovnocenným způsobem a za pomoci dialogu podílelo více parlamentních stran, za kardinálně chybnou. Pramenem těchto představ prý mělo být enormní zdůrazňování (*enorme Überbetonung*) zvláštností Rakouska jako země, která musí dojít k socialismu vlastní cestou.⁷⁵³

Za hlavního autora koncepce rakouské „zvláštní“ cesty považovala SED Franze Marka a „jeho přátele.“ Jejich představa socialistické revoluce jako v první řadě revoluce intelektuální, se prý zvláště blížila teoriím Otty Bauera a levých austromarxistů, a to tak výrazně, že se argumentací ani příliš nelišila (*deren Argumente gar nicht so grundsätzlich anders waren*).⁷⁵⁴ Snaha rakouských komunistů překonat svou politickou a společenskou izolaci přehnaným důrazem na národní kontext prý vedla až k očividným antisovětským

⁷⁴⁷ Tamtéž, „Warum MLÖ? Auruf der Gründungskonferenz der MLÖ vom 1. Mai 1966.“ str. 3.

⁷⁴⁸ Tamtéž, str. 13.

⁷⁴⁹ Tamtéž, str. 2–5.

⁷⁵⁰ VGA Archiv, Wien. Ladde 18, Mappe 2, NR Wahlen 3.3. 1966, Überblicke, Ergebnisse. „Die Nationalratwahlen vom 6. März 1966“, str. 8.

⁷⁵¹ Tamtéž, „Am 6. März im ganz Österreich: MLÖ! Rote Fahne, Tribune der Österreichischen-Marxisten Leninisten, Nr. 52, 1. März 1966, str. 18-19.

⁷⁵² Bundesarchiv Berlin, SAPMO. Nachlass Walter Ulbricht. Sig. NY 4182, oddíl 6.3 Zusammenarbeit mit Bruderparteien kapitalistischer Länder Europas, Beziehungen SED und KP Österreich. „Analyse zur Lage in Österreich und zur Politik der KP Österreich. III. Rolle und Kampf der KPÖ“, str. 8.

⁷⁵³ Tamtéž, str. 9.

⁷⁵⁴ Tamtéž, str. 10.

tendencím.⁷⁵⁵ V KPÖ se prý zformovalo tzv. „pravicové“ křídlo, jehož krajním pólem je redakční okruh *Tagebuchu* a jeho duchovními vůdci (*geistigen Führer*) jsou E. Fischer na poli literatury a umělecké a kritiky a Franz Marek v rovině politické teorie. Naneštěstí tato skupina ovládá všechny tiskové orgány strany, a tak jediným východiskem ze situace byla podle SED obnova a posílení autority politického „středu“ okolo Franze Muhriho.⁷⁵⁶

Českoslovenští komunisté nebyli v hodnocení nové linie KPÖ takto příkří, i když vedení KSČ dávalo najevo určité obavy z vlivu socialistů a sociálnědemokratických teorií na stranickou inteligenci rakouských komunistů.⁷⁵⁷ V komentáři ke sjezdu *Rudé právo* nijak nekomentovalo pozici či názory Franze Marka nebo Ernsta Fischera. Pozornost byla naopak ve větší míře věnována projevům Franze Muhriho, zvláště pasážím, v nichž blíže hovořil o potřebě „jednoty všech demokratických sil.“ Zdůrazněno přitom bylo Muhriho stanovisko, že úsilí o takovou jednotu nemá nic společného s reformismem, ale naopak reaguje na nové společenské jevy, např. levicový katolicismus.⁷⁵⁸ Na rozdíl od německé tvrdé kritiky autonomistických tendencí, *Rudé právo* vyjádřilo určité srozumění s tím, že rakouská strana vypracovala program vlastní národní cesty k socialismu, a chce proto být autonomní, stranou, která „*nevyklučuje, nýbrž připouští diskusi o různých názorech.*“⁷⁵⁹

Zatímco ve východním Německu se snaha rakouských komunistů o autonomii a osvojení socialistického pluralismu nesečkávala s příliš velkým pochopením, socialistické Československo bylo od počátku 60. let svědkem některých trendů nebo událostí, které je již možné chápat jako předzvěst demokratizace, vrcholící roku 1968. Kolem poloviny 60. let je v Československu možné hovořit o reformním procesu, který je reakcí na společensko-ekonomickou krizi společnosti a který se opírá o legální institucionální, stranické i odborné zázemí. Trend společenského vývoje v ČSSR má při komparaci se značně rigidním východním Německem mnohem „liberálnější“, potřebným reformám nakloněnou povahu. Stanoviskům reformistů uvnitř KPÖ proto vychází mnohem více vstříc a pokládá tak základy možnému společnému porozumění povaze komunistického reformismu. Je proto nyní na místě zodpovědět, o jaký předmětný, institucionální a politický základ se mohly opřít vztahy československých a rakouských

⁷⁵⁵ Tamtéž.

⁷⁵⁶ Tamtéž, str. 14.

⁷⁵⁷ Národní archiv, Praha. Fond ÚV KSČ. č. fondu 1261. Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Oddíl Rakousko, Karton 166, „Diskuze v KS Rakouska před XIX. Sjezdem“, str. 4

⁷⁵⁸ Za neutralitu, mír, demokracii a socialismus. *Rudé právo*, 28. 5. 1965, str. 3.

⁷⁵⁹ Tamtéž.

komunistů v poststalinském období, jaký je jejich mezinárodněpolitický rámec, z jakého ideového základu vycházely a s jakým typem očekávání byly dále rozvíjeny s ohledem na tehdejší podobu styků obou zemí.

Kapitola 5. KSČ a KPÖ v poststalinském období (1955–1965)

Kvalitativní proměny poststalinského období se zvláště silně promítly do oblasti mezinárodních vztahů. Pro novou fázi internacionálních vazeb a kontaktů se vžil termín „mírová koexistence.“ Za její symbolický počátek považuje historička Eleonory Gilburd Chruščovovu cestu do Ženevy roku 1955. Ještě před emblematickým 20. sjezdem KSSS byly právě zde položeny základy reciprocity, znamenající počátek nové orientace státně socialistických zemí vůči Západu⁷⁶⁰ Ženevská schůzka otevírala politicko-ideový horizont, založený na uvolňování vztahů mezi socialistickými a kapitalistickými státy, což se promítlo do podoby vzájemných československo-rakouských styků. Konala se navíc jen necelý jeden měsíc po ratifikaci rakouské Státní smlouvy a obě události lze vnímat jako do jisté míry souběžné symptomatické milníky, ohlašující novou zahraničněpolitickou orientaci států východního bloku vůči Západu, a tedy i novou fázi vztahu socialistické ČSSR vůči Rakousku.

Při hledání nového rámce československo-rakouských vztahů dozajista nešlo o pouhou diplomatickou úpravu sporných, nevyjasněných otázek, o technokraticky laděný kompromis. Dialog takto kulturně a historicky blízkých sousedů, sdílejících často stejnou generační historickou zkušenost, nemohl pominout ani revizi nebo novou kontextualizaci společných základů historicky i prostorově podmíněné paměti a identity. Také vztah komunistických stran Rakouska a Československa, vyvíjející se jako niterná část sblížování a rozhovoru obou zemí, nemohl postrádat tuto komplexní dimenzi. Rozhodně byl vztahem, jdoucím za ryze utilitární horizont praktické denní politiky a postulujícím problémy a témata, skrze jejichž reflexi mohly KSČ a KPÖ rozeznat svoji dějinnou zkušenost jako bytostně společnou, přesahující běžný rámeček internacionálních vazeb komunistických stran. Zde nebyl pojítkem a jmenovatelem jen společný ideologický narativ či aktuální zájem na té či oné politické otázce. Stále zřetelnějším se zvláště v první polovině 60. let stával motiv středoevropanství, jemuž přála dobově aktuální kultura dialogu a snaha o nalezení porozumění v bipolárně rozdělené Evropě.

⁷⁶⁰ GILBURD, Eleonory. *To See Paris and Die. The Soviet Lives of Western Culture*. Cambridge: Harvard University Press, 2018. str. 28.

Projevy střeoevropské sounáležitosti dvou kdysi historicky spojených zemí zaznívaly například v unikátním živě vysílaném pořadu *Stadtgespräche* (Rozhovor mezi městy), v němž se v září roku 1964 z iniciativy Helmuta Zilka, ředitele rakouské ORF sešli zástupci československé a rakouské inteligence, politické a mediální scény a měli možnost zde otevřeně diskutovat o některých zvláště tíživých momentech vzájemných vztahů, ale také o tom, co je spojovalo a na čem mohli stavět další spolupráce.⁷⁶¹ Také prestižní mezinárodní symposium *Europa-Gespräch*, od roku 1958 pravidelně pořádané ve Vídni, cílilo roku 1965 svým tematickým zaměřením na představu střední Evropy jako možného mostu mezi východem a západem, prostoru, který může udat tón koexistenci a kooperaci. Ani tato událost se neobešla bez české účasti, zastoupené literárním kritikem Jiřím Hájkem a historikem, germanistou Eduardem Goldstückerem. Vídeňský starosta a pozdější rakouský prezident Franz Jonas přitom zval Goldstückera na fórum jako někoho, „jehož vědomosti a zkušenost v dialogu budou jistě přínosem.“⁷⁶²

Proces československo-rakouského „dorozumívání“, od něhož nelze odmyslet partnerství rakouských a československých komunistů, probíhal s různou intenzitou od poloviny 50. let. Bezprostředně se na něm podílela nejenom samotná KSČ jako přímý garant mocenského a právního rámce a politický kolektivní aktér, ale také další instituce vědeckého a intelektuálního zaměření. Se stranou byly sice úzce provázané, byly jí přímo řízené, přesto se dokázaly profilovat jako do jisté míry autonomní. Mohly se tak stát centry reformně-komunistického ideového diskurzu. Na mysli mám např. Ústav dějin KSČ, který pod vedením svého ředitele Pavla Reimana participoval na analýze dějin rakousko-uherského dělnického hnutí⁷⁶³ a také dějin válečného odboje, Československou akademii věd (ČSAV), která (opět za Reimanovy přímé účasti) organizovala v polovině šedesátých let liblické konference o Franzi Kafkovi a pražské německé literatuře, anebo Československou televizi, jejíž ředitel Jiří Pelikán vycházel vstříc Helmutu Zilkovi během příprav *Rozhvoru mezi městy*.

V procesu československo-rakouského sblížení nebyli rakouští komunisté jedinými a ani nejdůležitějšími aktéry. Na nové úrovni přátelské spolupráce s lidově demokratickým Československem měli politický zájem též rakouští sociální demokraté,

⁷⁶¹ VALEŠ, Lukáš. Česko-rakouské souvislosti Pražského jara. Zavlekov: AGAkcent, 2008. str. 3.

⁷⁶² Národní archiv, Praha. Fond Eduard Goldstücker, Karton 11, složka Korespondence 1965, Dopis Franze Jonase Eduardu Goldstückerovi, Wien, am 27. November 1964.

⁷⁶³ Viz SOMMER, Vítěslav, Angažované dějepiscectví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970), Praha: NLN, 2011.

kteří podobně jako komunisté byli k Československu osobně vázáni zkušeností nucené emigrace mezi lety 1934 a 1938. Týkalo se to např. vedoucího zahraničního oddělení *Arbeiter-Zeitungu* Friedricha Scheua, který jako host televizního *Stadtgespräche* žádal „širší výměnu kulturních statků.“⁷⁶⁴ S koncepcí rozvoje vztahů s Československem vystoupili i rakouští lidovci, jejichž *Auslands-Kulturpolitik* byla v duchu habsburského mýtu zaměřena na porozumění národů v podunajské oblasti, na dialog a výměnu myšlenek nebo kulturních statků.⁷⁶⁵ Obě velké rakouské vládní strany nepochybně disponovaly širším spektrem kompetencí a nástrojů, jak učinit svoji vizi spolupráce ČSSR a Rakouska reálnou. Pod vlivem událostí typu *Stadtgespräche* by se mohlo zdát, že rakouští komunisté v dialogu s československou stranou hráli snad jen marginální, druhořadou roli, zatímco otěže střeoevropského dialogu přebírali jiní. Této představě může nahrávat i relativně nízká intenzita oficiálních styků KPÖ a KSČ. I když si obě strany stály z historického hlediska patrně nejbliž, výčet ani charakter oficiálních setkání stranických delegací nijak nesvědčí o tom, že by pro KSČ byli rakouští komunisté prioritními politickými partnery.

Českoslovenští a rakouští komunističtí intelektuálové nicméně od počátku utvářeli diskurz reformního komunismu jakožto společné teoretické schéma a narativ. Do něj se promítala symbióza generační vzájemnosti, osobních vazeb i společného historického prožitku a nakonec i povaha dříve popsané marxistické epistémé jako sdíleného rozhraní idejí a preferencí.

Z perspektivy politických dějin se role KPÖ jeví pouze jako málo signifikantní. Prizmatem intelektuálních dějin ale není možné přehlédnout, že cesty rakouského a československého reformního komunismu jsou niterně vztažené. Rakouská komunistická inteligence, doma opomíjená a stojící často na okraji veřejné diskuse, nacházela díky československým, reformně laděným kruhům prostor pro vyjádření svých vlastních stanovisek, tezí a programu. K reformnímu dění v Československu nepřistupuje rakouská komunistická inteligence jen jako vnější aktér, ale sama se na utváření tohoto dění aktivně podílí. Nejvíce patrné je to na příkladu kafkovské konference v Liblicích. Jako událost československých dějin se tato konference stala symbolem jakéhosi „tání“ nebo

⁷⁶⁴ Archiv České televize, Praha, Fond audiovizuálních pořadů. Název pořadu: Praha-Víden, Pracovní název: Rozhovor mezi městy Praha a Víden. Signatura CTPA151022_005.mxf, stopáž 16:20-16:40.

⁷⁶⁵ Archiv MZV, Fond Teritoriální odbory-obyčejné, TO-O, 1965–1968, oddíl Rakousko. Karton 2, složka vědecké a kulturní styky. „Přednáška ministra školství dr. Piffly-Percevice – koncepce kulturních styků“, str. 1.

„předjaří.“ Z transnacionálního pohledu jde ale o milník, který částečně ukazuje reformní komunismus ve střední Evropě jako společný projekt československé i rakouské komunistické inteligence, souběžně utvářený myšlenkový horizont, nesoucí výraznou „rakouskou stopu“ a typický četnými průniky, které v něm zanechal např. Ernst Fischer.

Tato kapitola si tedy stanoví dvojí cíl. Nejprve poukazuje na obecný rozměr nebo charakter styků KSČ a KPÖ s ohledem na vývoj československo-rakouských vztahů po roce 1955 a tím tyto vztahy vykládá s ohledem na dobový kontext politiky détente. Poté přechází k analýze vybraných milníků intelektuálních dějin, napomáhajících k utvoření kontinuálních vazeb mezi československou a rakouskou komunistickou inteligencí, jako byly např. liblické konference o pražské německé literatuře v letech 1963 a 1965. Jejím záměrem je takto rekonstruovat obraz sounáležitosti mezi KSČ a KPÖ, zejména pak mezi stranickou inteligencí obou stran, a to v období od roku 1955 (zahájení éry reciprocit ve vztazích mezi východem a západem a vyhlášení neutrality Rakouska) do poloviny 60. let. Právě první polovina šesté dekády 20. století je považována za jakési nástupní období československého komunistického reformismu a kapitola mapuje rakouský podíl na jeho genezi a vývoji.

KSČ a KPÖ v kontextu československo-rakouských vztahů po roce 1955

Československo uznalo znění rakouské Státní smlouvy 10. srpna 1955 a následně se prvního prosince téhož roku vyslovilo i pro politiku neutralizace Rakouska.⁷⁶⁶ Státní smlouva vyřešila z československého pohledu „rakouskou otázku“ a stala se příslibem porozumění a plodné spolupráce mezi oběma zeměmi.⁷⁶⁷ Dopis předsedy československé vlády Viliama Širokého kancléři Raabovi z června 1958 vyjadřoval naději na možný návrat ke „starým tradicím“ vzájemných vazeb. *„Jsem přesvědčen, pane spolkový kancléři, že by mělo být naší trvalou snahou nelitovat žádného úsilí, které by mohlo být*

⁷⁶⁶ KUKLÍK, Jan. Uspořádání sousedských vztahů. Nástin historie československo (česko)-rakouských smluv. In: KARNER, Stefan, STEHLÍK, Michal. Česko-Rakousko. Rozdělení-odloučení-spojení. Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, 2009. str. 69

⁷⁶⁷ Usnesení československé vlády o přístupu ČSR ke Státní smlouvě o obnovení nezávislého a demokratického Rakouska. In: Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960. Praha: SNPL, 1960. str. 539.

ostatním státům příkladem mírového a přátelského soužití dvou sousedních států rozdílného společenského zřízení,“ ⁷⁶⁸ navrhoval Široký.

Mezi 24. listopadem a 4. prosincem 1958 pak v Rakousku pobývala delegace ÚV KSČ (jejím členem byl mimo jiné i Alexander Dubček), která velmi pozitivně kvitovala skutečnost, že zatímco nedávne studijní delegaci z NDR byl fakticky odepřen přístup do mnoha závodů, českoslovenští zástupci se setkali s o mnoho vstřícnějším uvítáním, což si delegáti vykládali jako potvrzení, že „*otázka obchodu s Československem je skutečně živá*“ a rakouská vláda má na dobrých vztazích mimořádný zájem. ⁷⁶⁹

Společnou řeč ale střeoevropští sousedé hledali jen obtížně. Citlivým bodem československou-rakouských vztahů byla zejména otázka majetkoprávních vyrovnání, spor, v němž rakouská oficiální místa otevřeně hájila i právní nárok těch, kdo se z pohledu Československa podíleli na nacistických zločinech, angažovali se v sudetoněmeckém hnutí a byli považováni za „revanšisty.“⁷⁷⁰ Kategoricky odlišný postoj obou vlád vedl ke „*ztrátě perspektivy plodnosti jednání na řadu let*“⁷⁷¹ a rozvoj vzájemných vztahů výrazně zabrzdil. Vidina na lepší situaci se ještě vzdalovala vlivem takových událostí, jakou bylo např. pořádání tzv. sudetoněmeckých dnů ve Vídni 16.–20. května 1959, jejichž konání považovala československá strana za „otevřenou demonstraci proti Československu.“⁷⁷² Dobrému tónu vztahů z dlouhodobé perspektivy neprospívaly ani příležitostná setkání rakouského *Kameradschaftsbundu*, někdejších vojáků wehrmachtu – centrem podobných akcí bylo například město Hallein v blízkosti Salzburgu. Manifestační setkání bývalých veteránů svědčila o nejasné sebeidentifikaci a rozporuplnosti poválečného rakušanství. Jen posilovala představu československých komunistů, že se v sousedním Rakousku schyluje k novému anšlusu tentokrát za údajné režie západoněmeckých kartelů a USA.⁷⁷³

⁷⁶⁸ Dopis předsedy vlády V. Širokého rakouskému spolkovému kancléři J. Raabovi. In. Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960, str. 543–544.

⁷⁶⁹ Národní archiv, Praha. Fond Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Karton 169, Vztahy KSČ – KS Rakouska. „Zpráva o návštěvě studijní delegace ÚV KSČ v Rakouské spolkové republice“, str. 3.

⁷⁷⁰ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (Archiv MZV), Praha. Fond Teritoriální odbory-Obyčejné 1965–1968 (TO-O 1965–1968). Odbor Rakousko. Karton 4, složka 036/41, Politické věci. „Oficiální článek k Rakousku. My a Rakousko. 14. 5. 1968. str. 4.

⁷⁷¹ Tamtéž.

⁷⁷² SLÁDEK, Čestmír, Vyřeší poslední volby v Rakousku koaliční „krizi?“ *Mezinárodní politika*, roč. 3., čís. 6/červen 1959. str. 349.

⁷⁷³ Archiv MZV, Praha. Fond Porady kolegia 1953–1989. Kniha 7. Rakouská otázka. Zpráva o vývoji vztahů mezi ČSR a Rakouskem, 21. června 1954.“ str. 15.

Navzdory tomu ale Novotného vedení vnímalo zejména období let 1957–1958 jako epizodu, kdy se otevírala perspektiva rozšíření československo-rakouských styků.⁷⁷⁴ Právě tehdy došlo k navázání pravidelných a stabilních vazeb mezi KPÖ a KSČ. Oficiální jednání obou stranických delegací se uskutečnilo v Praze 11. května 1957, za přímé účasti nejvyšších stranických představitelů, Johanna Kopleniga a Antonína Novotného. Členy československé delegace byli dále Jaromír Dolanský, Václav Kopecký, Jiří Hendrych či Bruno Köhler.⁷⁷⁵ Jednání trvalo až do 16. května. Jeho výsledkem bylo společné prohlášení, ve kterém zástupci KPÖ a KSČ deklarovali, že „*rakouská a československá dělnická třída jsou těsně spjaty velkými tradicemi společného boje za svobodu,*“ což se opakovaně prokázalo jak během lednové generální stávky roku 1918, tak záhy po únoru 1934, kdy rakouská levice našla azyl v Československu.⁷⁷⁶ Snaha po zesílení vazeb mezi oběma stranami měla odpovídat těmto „společným a dlouholetým bojovým tradicím.“⁷⁷⁷

Protokol z jednání načrtl další detaily budoucí spolupráce. Do ČSR měl být vyslán stálý korespondent deníku *Volkstimme*, obě strany se zavázaly k výměně všech zásadních nebo potřebných tiskových a propagačních materiálů, zvláštní pozornost byla věnována organizaci hromadných rakouských zájezdů do ČSR, které měly přispět k vytváření příznivého obrazu ČSR především mezi rakouskými dělníky.⁷⁷⁸ Symbolickým završením nové vstupní fáze poststalinských vztahů se o rok později stala cesta Václava Kopeckého do Vídně. V listopadu 1958 se zde zúčastnil oslav 40. výročí založení KPÖ.⁷⁷⁹ Kopeckého cesta měla zvláštní význam, neboť mělo jít o první případ, kdy člen politického byra KSČ a československé vlády vystoupil na veřejné občanské manifestaci bratrské komunistické strany, působící v evropské kapitalistické zemi.⁷⁸⁰

Přestože ve společném komuniké z května 1957 se strany v optimistickém ladění zavazovaly, že učiní maximum k dosažení bližšího vzájemného poznání,⁷⁸¹ v praktickém

⁷⁷⁴ Národní archiv, Praha, fond 1261, ÚV KSČ, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, svazek 230, sig. Aj./bod312/6, Čs.-rakouské vztahy. Příloha III. Zpráva o současné situaci a návrzích na další postup ve vztazích čs.-rakouských, str. 1.

⁷⁷⁵ Jednání mezi delegacemi ÚV KSČ a ÚV KS Rakouska zahájena. *Rudé právo*, 12. května 1957, str. 1.

⁷⁷⁶ Společné prohlášení delegace KSČ a delegace KS Rakouska, *Rudé právo*, 21. května 1957, str. 3.

⁷⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁷⁸ Národní archiv, Praha. Fond 1261, ÚV KSČ, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Karton 169, „Protokol o jednání mezi delegacemi Komunistické strany Československa a Komunistické strany Rakouska“, str. 2–5.

⁷⁷⁹ Soudruh V. Kopecký na oslavy 40 let KS Rakouska, *Rudé právo*, 3. listopadu 1958, str. 1.

⁷⁸⁰ Národní archiv, Praha, fond Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Karton 169, Vztahy KSČ-KS Rakouska, usnesení PB ÚV KSČ, „17. schůze pol. byra ÚV KSČ k bodu 11 – Styky s komunistickou stranou Rakouska“, str. 1.

⁷⁸¹ Společné prohlášení delegace KSČ a delegace KS Rakouska, *Rudé právo*, 21. května 1957, str. 3.

ohledu se ukazovalo, že očekávání, s nimiž delegace stran vstupovaly do oboustranného jednání, nemohou být za daných podmínek zcela naplněna. Rakouští komunisté například otevřeně vyjadřovali své znepokojení nad tím, jak drakonickým způsobem jsou střeženy československé státní hranice, že jsou na nich stále instalovány drátěné ploty a k bránění vůči nelegálním přechodům z československé strany je používána i ostrá střelba. Právě tyto skutečnosti byly většinou rakouské veřejnosti ostře odsuzovány a vnímány velmi negativně. Delegace KPÖ proto neskrývala naději, že brzy dojde k uvolnění restrikcí při cestování, tak aby veškerý pohyb mezi oběma zeměmi byl co nejsnazší. Stanovisko rakouských komunistů však KSČ viděla jako „nesprávné“ a za tehdejší politické situace nebyla ochotna a schopna požadavku na liberálnější přeshraniční styk vyhovět.⁷⁸² Neshody se vyskytly také v otázce majetkového vyrovnání Československa s někdejšími sudetskými Němci. Rakouští komunisté žádali KSČ, aby se věnovala této sporné otázce na plénu Národního shromáždění a navrhovali, aby za účelem odškodnění malých vlastníků byla předem stanovena souhrnná částka, jejíž přerozdělení by KPÖ mohla částečně ovlivnit.⁷⁸³

Příklad „sporu o hranice“ odkazuje na celkový charakter poststalinských vztahů mezi KSČ a KPÖ. Tyto vztahy byly nutně nerovnoměrné, určené mocenskou pozicí KSČ, její organizační a ekonomickou silou. Nežřídka se tak v historickém kontextu vztahů mezi československými a rakouskými komunisty objevuje KSČ v roli mentora, rádce, či přímo paternalistické autority, která metody práce rakouských komunistů hodnotí či kritizuje. Imperativem československé zahraniční politiky vůči Rakousku byla snaha přispět k jeho trvalé neutralitě a co možná nejvíce omezit vliv západního Německa na vnitřní rakouskou politiku.⁷⁸⁴ Takový byl přirozeně i zájem rakouských komunistů, z pohledu KSČ však její rakouská sesterská strana postrádala některé zásadní předpoklady k tomu, aby se stala skutečně vedoucí silou rakouské levice, a tím přispěla k naplnění tohoto cíle.

Podle usnesení politického byra ÚV KSČ z 1. března 1960 se rakouští komunisté museli na domácí politické scéně potýkat se silným antikomunismem, klerikalismem a pozůstatky nacismu. Ještě závažnější však byly vnitřní příčiny jejich slabosti. KSČ nesla

⁷⁸² Národní archiv, Praha, fond Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, Karton 169, „Informativní materiál k jednání delegace KSČ s delegací KS Rakouska“, str. 10.

⁷⁸³ Tamtéž, „Návštěva delegace ÚV KSČ v Rakousku. Zpráva delegace ÚV KSČ o pobytu v Rakousku“, str.6.

⁷⁸⁴ Tamtéž, Vztahy KSČ-KS Rakouska, „K současné situaci v Rakousku a otázce čs-rakouských vztah“, str. 4.

jen se značnou nelibostí, že podstatnou část ÚV Komunistické strany Rakouska tvoří intelektuálové, kteří měli postrádat osobní vztah vůči dělnické třídě a nadto byli z pohledu KSČ zatíženi *sociáldemokratiismem*, tíhli k oportunistu a scházeli jim dostatečný kontakt se širokou členskou základnou.⁷⁸⁵ Zásadním nedostatkem měla být také absence jakékoli taktiky pro získání venkovských voličů.⁷⁸⁶ Díky práci československé rozvědky měla KSČ také poměrně přesné povědomí o finančních i organizačních problémech KPÖ po roce 1956.⁷⁸⁷ Stranou pozornosti československých komunistů nemohl kromě výlučně politických nedostatků rakouské strany zůstat ani fakt, do jaké míry byla KPÖ proniknuta rakouskými i západními agenty tajných služeb. Novotného stranické vedení tak bylo díky zprávám československé kontrarozvědky a ministerstva vnitra informováno o agentech, kteří měli působit přímo v ústředním výboru KPÖ. Rakouské policii STAPO se například dařilo získávat informace přímo z kádrového oddělení rakouských komunistů, což aktivní politiku strany ještě více podvazovalo, snižovalo její akceschopnost i důvěryhodnost.⁷⁸⁸

Jestliže mělo partnerství s rakouskými komunisty pro KSČ nějaký signifikantní, bezprostředně utilitární politický význam, bylo to ve způsobu, jakým rakouští straničtí intelektuálové referovali pro potřeby českého tisku a veřejnosti o aktuálních problémech rakouské politické scény, čímž napomáhali utvářet zahraničněpolitický diskurz vztahů ČSSR vůči Rakousku a z pozice partnerské strany dodávali československému postoji nutnou legitimitu. Nezastupitelnou úlohu zde zejména počátkem 60. let sehrál Leopold Grünwald. Jeho článek *Infiltrace Bonnu do Rakouska*, otištěný v časopise *Mezinárodní politika* v lednu 1960, komentoval „systematickou infiltraci německého imperialismu“ do rakouských vnitřních záležitostí a tento vývoj přirovnával k událostem let 1933–1938.⁷⁸⁹ NSR podle Grünwalda spřádala nad Rakouskem „hnědou pavučinu“ nového fašismu za pomoci organizací *Kameradschaftsbundu* a krajně pravicových, výrazně proněmecky orientovaných Svobodných (FPÖ).⁷⁹⁰ Grünwald tak počátkem 60. let napomáhal mezi českou veřejností vytvářet obraz Rakouska, jehož neutralita i demokratická orientace je ohrožována novodobým pangermanismem a neonacismem.⁷⁹¹

⁷⁸⁵ Tamtéž, Vztahy KSČ – KS Rakouska, „Usnesení PB ÚV KSČ z 1. 3. 1960“, str. 2–3.

⁷⁸⁶ Tamtéž, str. 3.

⁷⁸⁷ Tamtéž, Karton 170, Zprávy MV. Zprávy čl. rozvědky z Rakouska. „Zpráva M-001884-57 z 5. dubna 1957“, str. 1.

⁷⁸⁸ Tamtéž, „Zpráva M-002401/57 z 11. května 1957, str. 7.

⁷⁸⁹ GRÜNWALD, Leopold. *Infiltrace Bonnu do Rakouska*, *Mezinárodní politika*, roč. 5, čís. 1/1960, str. 28

⁷⁹⁰ Tamtéž, str. 29.

⁷⁹¹ Tamtéž.

Grünwaldův další článek na stránkách Mezinárodní politiky, *Tříbení politických sil v Rakousku* (březen 1960) byl sondou do aktuální mocenské konstelace, dominující rakouské politice, a pro českého čtenáře se jednalo o dosti podrobné, zasvěcené (i když přirozeně tendenční) uvedení do obecného charakteru i trendů tehdejší rakouské politiky. Grünwald se neopomněl zmínit o potýkání nejrůznějších stranických frakcí, věnoval se fenoménu kontroverzní strany Svobodných a závěrem představil čtenářům *Mezinárodní politiky* rakouské komunisty jako stranu, která se vzpamatovává z „poklesků“ a chyb let 1956–1959 a nyní nabírá sílu ke svému vůbec nejdůležitějšímu úkolu – vytvoření jednotné dělnické fronty, která měla bránit „rozdrolování neutrality“, prosazovanému pravicovým, konzervativním křídlem lidovců.⁷⁹²

Znatelně větší potenciál měla oboustranná spolupráce pro rakouské komunisty. KSČ byla médiem, tlumočícím v oficiální diplomatické komunikaci s Rakouskem vlastní politické zájmy KPÖ. Zřetelně se to projevilo ve způsobu, jakým obě komunistické strany komunikovaly o charakteru a účelu návštěvy delegace ÚV KSČ v Rakousku v druhé polovině března roku 1964. Součástí cesty bylo i setkání zástupců ústředních výborů KSČ a KPÖ, během něhož se delegáti shodli, že „*existují široké možnosti obchodních, vědeckotechnických, kulturních a jiných styků*“ mezi Rakouskem a Československem, a je v zájmu komunistických stran těchto možností využít ke „*sblížení lidu obou zemí*.“⁷⁹³ Českoslovenští komunisté u příležitosti návštěvy zdůraznili své dlouhodobé stanovisko, že „politika neutrality Rakouska prospívá zájmům rakouského lidu“, přičemž je to právě rakouská komunistická strana, kdo tuto neutralitu hájí nejvíce.⁷⁹⁴ Navzdory tomu nebylo setkání zástupců KSČ a KPÖ tím nejdůležitějším okamžikem cesty. Daleko větší váhu mělo setkání československé delegace, vedené Drahomírem Kolderem, s tehdejším předsedou rakouských socialistů, dr. Brunem Pittermannem. Z hlediska dlouhodobé strategie, vedené tendencí akční jednoty a demokratické koncentrace levicových sil, byla schůzka zvláště důležitá i pro samotné rakouské komunisty.

Sociální demokrat Pittermann byl v jistém smyslu představitelem tradičního levicového přístupu, jeho hlavní doménou byla obhajoba pozic zestátněného průmyslu proti různým privatizačním nárokům. Netajil se díky tomu ani skepsí v otázce připojení Rakouska k EHS. V tomto společenství spatřoval velký „kapitalistický superkartel“,

⁷⁹² GRÜNWARD, Leopold. Tříbení politických sil v Rakousku. *Mezinárodní politika*, ročník 4, čís. 3/ březen 1960. str. 171-174.

⁷⁹³ Společné prohlášení KSČ a KS Rakouska. *Rudé právo*, 24. března 1964, str. 1.

⁷⁹⁴ Tamtéž.

ohrožující rakouskou svrchovanost i pozici státního průmyslu.⁷⁹⁵ Namísto stále zřetelnější orientace Rakouska na západoněmecký ekonomický trh viděl Pittermann reálnou alternativu ve spolupráci s československým průmyslem, což dle jeho názoru odpovídalo historické tradici obou středoevropských zemí. Především ve východních částech Rakouska mělo podle něj přežívat vědomí kulturních vazeb s někdejšími národy monarchie a těchto vazeb by bylo možné v obchodních stycích využít.⁷⁹⁶

Pittermannův postoj československé delegaci konvenoval, shodoval se s tendencí politiky uvolňování, orientované na rozvoj vzájemných styků především v ekonomické oblasti. Avšak z hlediska styků s rakouskými komunisty bylo klíčové, že obsahová náplň schůzky byla konzultována s vedením KPÖ a že argumentace československé delegace byla do značné míry plodem kolektivní spolupráce obou stran.⁷⁹⁷ Představitelé KPÖ si byli vědomi faktu, že v bilaterálních jednáních s vysoce postavenými představiteli rakouské politiky může KSČ jako vládnoucí strana vystupovat jako silný faktor vnějšího nátlaku a angažovat se i ve vlastním zájmu na podporu zamýšlené politiky koncentrace pokrokových, levicových sil v Rakousku. Nebylo tedy náhodou, když českoslovenští vyjednávači zavedli během schůzky s Pittermannem řeč na téma aktuální spolupráce socialistů a komunistů v Itálii nebo Francii a zjišťovali, do jaké míry jsou rakouští sociální demokraté ochotni navázat podobné kontakty i na domácí půdě.⁷⁹⁸

Při následném setkání zástupců ústředních výborů obou stran dne 20. března 1964, potvrdil přímo Johann Koplenig, že KPÖ má bytostný politický zájem právě na takových jednáních, jaká byla vedena s Pittermannem. Českoslovenští komunisté měli dle názoru vedení KPÖ využít těchto schůzek k tomu, aby podpořili vnitřní diferenciaci rakouských socialistů, vyvíjeli na sociální demokraty potřebný nátlak, a takto napomohli identifikovat uvnitř sociální demokracie skupiny, které budou mít zájem na další konkrétní spolupráci přímo s komunisty.⁷⁹⁹ Československá delegace zase operovala s možností, že socialisté výhledově upevní své mocenské pozice. V takovém případě by debata o další spolupráci československého a rakouského průmyslu mohla vzhledem k Pittermannovu vstřícnému

⁷⁹⁵ Národní archiv, Praha, fond 1261, ÚV KSČ. Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti. Karton 169. Vztahy ČSR-Rakousko, „Návštěva delegace ÚV KSČ v Rakousku – Usnesení PÚV KSČ. Zpráva o průběhu jednání. Jednání s dr. Bruno Pittermannem.“ Str. 20.

⁷⁹⁶ Tamtéž, str. 21.

⁷⁹⁷ Tamtéž, str. 24.

⁷⁹⁸ Tamtéž, str. 22.

⁷⁹⁹ Tamtéž, Návštěva delegace ÚV KSČ v Rakousku. Závěrečné jednání delegace ÚV KSČ a politického byra ÚV KS Rakouska, 20. 3. 1964.“ str. 5-7.

postoji pomoci i rakouským komunistům, kteří by mohli zaujmout „ofenzivnější pozici“ ve vnitropolitických otázkách.⁸⁰⁰ Nové Muhriho vedení zachovávalo po 19. sjezdu KPÖ kontinuitu strategické tendence, založené na partnerství dvou stran ve snaze o přímý vliv na rakouskou levicovou scénu. Během návštěvy Československa v květnu 1966 upozornil Franz Muhri Antonína Novotného na skutečnost, že sociální a politický vývoj v ČSSR má velmi výrazný dopad na situaci v Rakousku. Podotkl, že KPÖ je stále slabou stranou, která usiluje o status národní a demokratické síly, stále se však nevzpamatovala z otřesu, utrpěného roku 1956. Pozitivní vývoj vztahů s rakouskými socialisty a odbory proto mohl ve výsledku hrát zásadní roli ve způsobu, jakým rakouská veřejnost na KPÖ pohlížela.⁸⁰¹

Z uvedeného vyplývá, že v zájmu rakouských komunistů byla taková celková podoba československých poměrů, která by se pozitivním způsobem promítla do celkové kvality československo-rakouských vztahů a otevřela novou perspektivu jejich zdárného vývoje. Šlo však o to, do jaké míry jsou stávající mocenské poměry v ČSSR tuto reformu vůbec schopny umožnit. Prozaicky řečeno, dokud se na hranicích střílelo, nemohla KPÖ doufat ve volný pohyb osob, ve volné sdílení informací a zkušeností, a tím ani v příznačné navázání na hainfeldskou tradici. Odkaz Hainfeldu zkrátka nebylo možné obnovit, pokud mezi Československem a Rakouskem vedla železná opona. Za stejné situace nemohli pak ani českoslovenští komunisté očekávat navázání stabilních ekonomických i jiných vazeb, které by z jejich pohledu zachovaly klíčovou rakouskou neutralitu, odvrátily Rakousko od orientace na EHS a posílily obchodní bilanci ČSR v Rakousku.

Memorandum z května 1957 zavazovalo ke spolupráci, která by navázala na „ducha hainfeldské jednoty“, stanovila styčná témata a navázala na tradici někdejších vazeb mezi rakouským a českým dělnickým hnutím. Přímo vybízelo k revizi dějinných momentů, na nichž bylo možné stavět při společném československo-rakouském projektu socialistické obrody a demokratické emancipace. Tento úkol však nemohl být řešen jen na úrovni stranických sekretariátů a ve sféře denní reálné politiky, ale vybízel k ustavení institucionální a mezioborové spolupráce, která byla doménou stranických intelektuálů. Paralelně s oficiálními stranickými kontakty se tak rozvíjely také vazby, jejichž ideový základ se nezřídka zakládal na generační a osobní vzájemnosti a spontánně navazoval na mnohem starší personální vazby z předválečných let. Byla to právě stranická inteligence,

⁸⁰⁰ Tamtéž, „Jednání s dr. Bruno Pittermannem“, str. 27.

⁸⁰¹ Tamtéž, Karton 169, „Návštěva delegace ÚV KS Rakouska v ČSSR. Program pobytu, Informační zprávy o Rakousku a KSR.

jejíž kompetencí bylo vytyčit témata, na jejichž základě bylo možné uvažovat o reformní tendenci střeoevropského komunismu jako o společné cestě a projektu.

Obrat k dějinám. Vliv Ústavu dějin KSČ s Pavla Reimana na styky s rakouskými komunistickými intelektuály. Reflexe pokrokových tradic německé a rakouské literatury jako předmět zájmu stranických historiků.

Na rozvolnění stalinského dogmatismu a jeho pojetí dějin reagovala poststalinská historiografie osvojením metodického a tematického zacílení, usilujícím uchopit celkový vývoj dělnického hnutí v širší kontextuální perspektivě. Nezřídka pak i za funkčního užití transnacionálního pohledu, díky němuž bylo možné překonávat do té doby silně ukotvený narativ, odvozující historickou úlohu komunistických stran od obrozenského pojetí dějin, orientovaných na vyhraněně národní prostředí. Neznamenalo to nutně, že by se způsob poststalinského psaní dějin radikálně lišil v ideologickém smyslu své narace či zahajoval zcela novou koncepci. Spíše organicky rozvíjel některé momenty a problémy tak, že je nyní bylo možné vnímat jako problémy celoevropského a univerzálního dosahu, jako součást větší, provázené struktury. Pokusy o identifikaci dějinných tradic dělnického hnutí se již tím nutně stávaly autentičtějšími a plastičtějšími.

Zmíněná tendence se přirozeně promítla také do zájmu českých historiků o dějiny proletariátu na území někdejšího Rakouska-Uherska. Jedním z nosných témat se stala například otázka počátků dělnického hnutí v někdejších podunajském soustátí. Klasickou prací je zde monografie Zdeňka Šolleho *Internacionála a Rakousko*, v jejímž úvodu autor mimoděk charakterizoval obecnou tendenci poststalinské komunistické historiografie. Cílem práce totiž nebylo nic menšího než pokus o „*novou, době odpovídající formulaci otázek*“ a s tím spojená snaha o „*všestrannější a přesnější stanovení místa a významu českého dělnického hnutí v celkovém rámci mezinárodního socialistického hnutí.*“⁸⁰²

Bylo proto jen přirozené, jestliže byl takový úkol řešen i díky spolupráci a dialogu československých a rakouských komunistů-historiků. Zájem o politické i sociální dějiny novověkého období habsburské monarchie se záhy stal důležitým kanálem, spojujícím českou a rakouskou komunistickou inteligenci. Sounáležitost stranických historiků obou zemí přitom získávala jasný profil už před jednáním stranických delegací v květnu 1957. Počínem zvláštního vědeckého významu se roku 1954 stalo české vydání *Stručných dějin*

⁸⁰² ŠOLLE, Zdeněk. *Internacionála a Rakousko: I. Internacionála a počátky socialistického hnutí v zemích bývalé habsburské monarchie*. Praha. Academia, 1966, str. 5.

Rakouska přední publicistky, historičky a členky KPÖ Evy Priesterové. Jak zdůrazňovala redakční předmluva k titulu, mělo jít v českém prostředí o první kompilační práci svého druhu od dob starých gymnaziálních učebnic, vydaných ještě před rokem 1914. *Stručné dějiny Rakouska* tak měly mít potenciál „vyplnit vážnou mezeru“, která od té doby na poli syntetického odborného bádání o rakouských dějinách vznikla.⁸⁰³ Vydání z roku 1954 znamenalo první, zároveň také jedinou příležitost, jak se mohla československá odborná ale i laická veřejnost s nejvýznamnějším dílem Evy Priesterové seznámit. Díky svému významu tak po dobu následujících desetiletí zůstaly *Stručné dějiny Rakouska* prací, s níž se muselo vyrovnat hned několik generací českých historiků a historiček.

Bezprostřední ohlas monografie nejspíše výrazně přispěl k pozvání Priesterové na Ústav dějin KSČ, kde 23. září 1955 vystoupila na konzultační poradě na téma „Vývoj kapitalismu v Rakousku-Uhersku.“ Porada – kolokvium rakouských a československých historiků byla plánována v průběhu jara a léta 1955, v atmosféře přijetí rakouské Státní smlouvy. Jak vyplývá z korespondence mezi členem ústředního výboru KPÖ Franzem Westem a tehdejšími řediteli ústavu Jindřichem Veselým, účelem návštěvy celkem tříčlenné rakouské stranické delegace bylo navázání stabilních vztahů mezi Historickou komisí Komunistické strany Rakouska a Ústavem dějin KSČ, který se tehdy stával přední badatelskou institucí, zaměřenou na stranickou historiografii.⁸⁰⁴ Na organizaci rakouské návštěvy se výrazně historik Pavel Reiman, který s řadou rakouských komunistických intelektuálů udržoval dlouholeté styky a o návštěvě Priesterové v Praze jednal na začátku září 1955 přímo s tehdejšími vedoucími oddělení agitpropu KPÖ Franzem Markem.⁸⁰⁵

V přednášce, nazvané *Výsledky výzkumných prací rakouských komunistů o vzniku rakouského národa*, se Priesterová blíže věnovala tématu, které rakouská komunistická inteligence považovala za svoje téma nejzásadnější a nosné. Již proto nebylo zaměření její přednášky ryze historiografické, ale mělo i svůj politický význam. To také Priesterová zdůraznila hned v úvodu přednášky. V Rakousku totiž prý „*existovala a existuje zvláštní situace, že totiž otázky dějin Rakouska nejsou snad jen akademickými otázkami, ale problémy, které se neustále objevují ve všeobecné diskusi a mají velmi reálný vliv na*

⁸⁰³ Předmluva redakce českého vydání k PRIESTER, Eva. *Stručné dějiny Rakouska*. Praha: SNPL, 1954. s. 9.

⁸⁰⁴ Národní archiv, Praha, fond Ústav dějin KSČ, č. fondu 1065, oddíl Zahraniční styky, a. j. 313, „Zentralkomitee der Kommunistischen Partei Österreich“, dopis Franze Westa Jindřichu Veselému, Wien, am 26. August 1955.

⁸⁰⁵ Tamtéž, „Záznam telefonického rozhovoru s agitpropem ÚV KS Rakouska (s. Reiman), 2. 9. 1955.“

*politická rozhodnutí.*⁸⁰⁶ Spolupráce s historiky všech lidově demokratických zemí tedy neměla podle Priesterové jen odborný význam, ale byla také „*velikou a cennou pomocí, a to pomocí v našem denním politickém boji za zajištění nezávislosti naší země.*“⁸⁰⁷

Před českým odborným publikem zde byli rakouští komunisté představeni jako politická síla, která má nejzásadnější podíl na teoretickém výkladu pojmu autentického rakouského národa. Priesterová připomněla, že to byl především historik Alfred Klahr, *kteřý udělal svými pracemi teoretické základy vývoje a existence rakouského národa srozumitelnými.*⁸⁰⁸ V kritické době let 1934–1938 to byli podle Evy Priesterové rakouští komunisté, kteří dokázali vyvrátit „*protinárodní velkoněmeckou ideologii*“ a aktivně se postavit za „*znovuprobuzení národního vědomí*“⁸⁰⁹ V referátu, který byl ze své větší části věnován tématu národnostní otázky, neopomněla Priesterová vyzdvihnout také problém pro rakouské komunisty stále nanejvýš aktuální. V dobové protisovětské propagandě totiž identifikovala „*pěknou porci oportunistických argumentů včerejška*“, zakořeněný pocit nadřazenosti slovanským národům, mající kořeny v dobách rakouského mocnářství.⁸¹⁰ Spolupráce s historiky lidově demokratických zemí měla podle mínění Priesterové velmi pomoci rakouským komunistickým historikům při hlubším objasnění tohoto problému, neboť by v první řadě „*pomohla lépe pochopit mechanismus vývoje a politiku sociální demokracie v Rakousku Uhersku*“⁸¹¹ a tím objasnit kořeny „strachu z Východu.“

V následném diskusním příspěvku podtrhl historik Zdeněk Šolle význam návštěvy Evy Priesterové na půdě ústavu. „*Poprvé máme příležitost hovořit se svými rakouskými kolegy. S historiky maďarskými a polskými se setkáváme už poněkolikáté, s rakouskými však poprvé,*“⁸¹² uznal nejprve Šolle zásadní předěl, jaký tato návštěva znamenala. Dodal také, že boj rakouských komunistů za neutralitu a nezávislost jejich národa cítí jako část společného úsilí o dosažení socialismu a akcentoval nutnost pokračujícího marxistického dialogu. „*Nehledáme společné stanovisko diplomatickým způsobem, nýbrž nám jako marxistům, vědcům, jde o to, abychom našli pravdu,*“⁸¹³ zakončil tehdejší přední historik

⁸⁰⁶ PRIESTER, Eva. Výsledky výzkumných prací rakouských komunistů o vzniku rakouského národa a jeho vlivu na vývoj kapitalismu v Rakousku-Uhersku: stenografický zápis přednášky 23. září 1955 v Praze. Praha: Ústav dějin KSČ, 1955. str. 1.

⁸⁰⁷ Tamtéž.

⁸⁰⁸ Tamtéž str. 10.

⁸⁰⁹ Tamtéž, str. 9–10.

⁸¹⁰ Tamtéž, str. 14.

⁸¹¹ Tamtéž.

⁸¹² Tamtéž, Dr. Zdeněk Šolle – diskuse, 23.9. 1955, str. 1.

⁸¹³ Tamtéž, str. 3.

dějin české dělnického hnutí. Skutečně nezůstalo u jednoho nahodilého referátu a krátké konzultační porady. Zasluhou Pavla Reimana, který byl přední intelektuální personou ústavu a od roku 1962 působil jako jeho ředitel, se Ústav dějin KSČ stal nejenom centrem relativně nezávislého empirického dějinného výzkumu, ale také institucí, která navázala poměrně silné styky s rakouskou komunistickou inteligencí a vycházela jí vstříc v jejich badatelských a profesních potřebách.

Historika a germanistu Pavla Reimana pojila s rakouskými komunisty řada vazeb, které s nimi navázal v meziválečném období a během vlastního válečného londýnského exilu. Ve společných dějinách českého a rakouského komunismu vystupuje proto v roli mediátora, který spojoval myšlenkové univerzum dvou blízkých světů rakouské a české stranické inteligence. Sám byl aktivní nejen na poli vlastní stranické historiografie (jako autor známých *Dějin Komunistické strany Československa*⁸¹⁴), ale také v oblasti kulturní politiky a germanistiky.⁸¹⁵ To jej významně předurčilo k jeho pozici v dějinách českého reformního komunismu. V kontextu stranických dějin a dějin socialismu pomohl Pavel Reiman tematizovat otázku pokrokového odkazu německé a rakouské literatury a stal se jedním ze strůjců rehabilitace Franze Kafky. Svým zájmem o historické otázky rakouské literatury a jejich organické spojení s problémy dějin dělnického a komunistického hnutí ve střední Evropě pomáhal Reiman vytvářet plastičtější, více heterogenní a také více věrohodný obraz těchto dějin, při jejichž analýze se záhy ukázalo, že marxistická literární věda má nejen co říci k předpokladům a genezi socialistického hnutí ve střední Evropě, ale také k velmi aktuálním otázkám, k problémům existence a odcizení.

S ohledem na svou osobní politickou a životní dráhu měl Pavel Reiman ze všech československých intelektuálů k rakouským komunistům asi nejbližší. V každém případě byl dobře informován o celkové situaci KPÖ. Blízcí přátelé, jako byl Leopold Grünwald nebo zmíněná Eva Priesterová jej v osobně laděných dopisech informovali o politické či sociální ostrakizaci rakouských komunistů, o nespravedlivém volebním systému, který měl nahrávat dvěma velkým vládním stranám, o „těžkém a hořkém“ boji, který museli rakouští komunisté vést proti pokusům o své „vymazání.“⁸¹⁶

⁸¹⁴ REIMAN, Pavel. *Dějiny komunistické strany Československa*. Praha: K. Borecký, 1931.

⁸¹⁵ KOVAŘÍK, David. Stranický historik ve víru stranických dějin. Pavel Reiman a jeho kariéra v KSČ. In: PAŽOUT, Jaroslav (ed.), *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, s. 90–92.

⁸¹⁶ Národní archiv, Praha, fond Reiman, Pavel, č. fondu 614, Karton 1, Korespondence jednotlivých osob a institucí – G. Dopis Leopolda Grünwalda Pavlu Reimanovi z 26. května 1956, str. 4.

Zároveň se Reiman těšil u rakouských komunistů pro svoji publicistickou práci nemalému uznání. Eva Priesterová přirovnávala kvalitu Reimanových textů, novinových úvah, esejí a komentářů, ke stylu žurnalistů italského časopisu *L'Unità* či francouzského *L'Humanité*.⁸¹⁷ Leopold Grünwald zase vysoce cenil Reimanovu literárněvědnou práci *Hauptströmungen der deutschen Literatur 1750–1848*.⁸¹⁸ Ve svém dopise z května 1956 ji zhodnotil jako „rozhodující příspěvek k marxistické literární vědě“, jímž Reiman překonal mantinely ortodoxní ždanovovské a stalinské estetiky a poukázal na zajímavé rozpory a pokrokové momenty, zvláště v dílech romantiků jako byl E. T. A. Hoffmann.⁸¹⁹

Nelze pominout ani přímý podíl Pavla Reimana na spolupráci ústavu s Herbertem Steinerem, vedle Priesterové pravděpodobně nejvýznamnějším rakouským stranickým historikem. V září 1956 se Steiner na doporučení Historické komise při KPÖ obrátil na Reimana ve věci zprostředkování badatelského pobytu, který by mu umožnil co nejširší přístup ke klíčovým českým pramenům.⁸²⁰ Tento vlastní pobyt pak Steiner realizoval mezi 30. zářím a 5. říjnem roku 1957. Zajistil si zde nejen potřebné materiály pro vlastní práci, týkající se tématu působení dělnických radikálů mezi lety 1871 a 1888, ale zúčastnil se také několika kolokvií a besed se zaměstnanci ústavu. Na jejich základě bylo rozhodnuto, že historikové KSČ a KPÖ budou při analýze dějin celorakouského dělnického hnutí postupovat společně a zajistí vzájemnou výměnu potřebných archivních materiálů mezi českými a rakouskými archivy.⁸²¹ Od 1. listopadu roku 1959 pak Steiner po dobu šesti měsíců působil jako externista ústavu, pro který v rakouských archivech vyhledával podle pokynů potřebný pramenný materiál a také zajišťoval nákup literatury.⁸²²

⁸¹⁷ Tamtéž, Korespondence jednotlivých osob a institucí – P, Dopis Evy Priesterové Pavlu Reimanovi ze 7. března 1956, str. 6.

⁸¹⁸ REIMAN, Pavel. *Hauptströmungen der deutschen Literatur*. Berlin: Dietz, 1956. Česky vyšlo jako *Hlavní proudy německé literatury 1750-1848*. Praha: SNPL, 1958.

⁸¹⁹ Národní archiv, Praha. Fond Pavel Reiman, č. fondu 614, Karton 1, Korespondence jednotlivých osob a institucí – G. Dopis Leopold Grünwalda Pavlu Reimanovi, 26. května 1956, str. 2.

⁸²⁰ Národní archiv, Praha, fond Ústav dějin KSČ, č. fondu 1065, a. j. 315, „Steiner Herbert 1956-1968“, Dopis Herberta Steinera Pavlu Reimanovi, 27. 9. 1956.

⁸²¹ Tamtéž, Informace o studijní cestě s. H. Steinera s návrhy na další spolupráci s KS Rakouska v oblasti dějin strany, 8. října 1957.

⁸²² Tamtéž, „Zpráva ze zájezdu soudruha Františka Póra ve dnech 20.-24. října t. r. do Vídně k projednávání úkolů a odměn s. Herberta Steinera, externího pracovníka Ústavu dějin KSČ, 13.11. 1959“

Reimanovy vazby s Grünwaldem, Steinerem a dalšími dokládají, nakolik trvalou se jevila být generační zkušenost internacionální, česko-německé KSC, jejíž předválečný národnostní profil odrážel přirozenou, dlouhodobě utvářenou sociální morfologii střední Evropy, její pluralitní charakter a prožitou historickou skutečnost „tavícího kotle národů“ někdejší rakouské monarchie. Sdílená česko-rakouská vrstva historické paměti, vyjádřená existencí např. pražské německy psané literatury, se v poststalinském období dočkala své nové reflexe a nové kontextualizace. Tento trend výrazně předznamenal na konci 50. let právě Reiman. Z úvodu k jeho zmíněným *Hlavním proudům německé literatury* vyplývá, že se otázkou historické analýzy vztahů německých a slovanských literatur soustředěně zabýval přinejmenším od počátku roku 1954, kdy dokončil rukopis německé verze titulu *Hlavních proudů*.⁸²³ Výsledkem tohoto úsilí byla další Reimanova monografie, *Literární podobizny: z dějin českých a německých literárních vztahů*.⁸²⁴ Jednalo se o koláž drobných popularizačních medailonů ze života výrazných literárních osobností, mezi nimiž přitom nechyběl Karl Kraus ani Egon Erwin Kisch, oba dosti klíčoví z hlediska dějin KPÖ.

Ve stati o Krausovi přitom Reiman podtrhl význam literárního expresionismu a antikapitalistického individualistického romantismu pro dějinný vývoj dělnického hnutí ve střední Evropě. Jakkoli o něm hovořil (výslovně v souvislosti s tvorbou a životem Franze Werfela) jako o „expresionistickém zmatku“ nebo „lžirevolučním frazérství“, nepopíral, že byl pro řadu dobových intelektuálů také jakýmsi „přechodným stupněm na cestě k ideologickému ujasnění.“⁸²⁵ U Kische si Reiman všiml, do jaké míry se v jeho typickém stylu reportáže originálně snoubil expresionistický naturalismus a marxismus. Naznačil osudovou spojitost české a německé literatury, když neváhal označit Kische za přímého pokračovatele Jana Nerudy, který svým naturalismem při popisu sociální reality Nerudu překonával a vnášel tak do české literatury zcela osobitý tón.⁸²⁶

Výrazové tendence naturalismu, expresionismu a antikapitalistického romantismu silně definovaly uměleckou tvářnost pražské německé literatury. Patrné to bylo v tvorbě nejen E. E. Kische, ale také Franze Werfela či Franze Kafky či zmíněného představitele meziválečné české sekce KPÖ Hugo Sonnenscheina. Bylo proto jen přirozené, jestliže

⁸²³ REIMAN, Pavel. *Hlavní proudy německé literatury 1750–1848: příspěvky k jejím dějinám a kritice*. Praha: SNPL, 1958. str. 9.

⁸²⁴ TÝŽ, *Literární podobizny: z dějin českých a německých literárních vztahů*. Praha: SNPL, 1961.

⁸²⁵ Tamtéž, str. 120.

⁸²⁶ Tamtéž, str. 155-156.

československá poststalinská germanistika, mezi jejíž výrazné představitele patřili kromě Pavla Reimana také Eduard Goldstücker, Alexej Kusák či Dušan Hamšík, odhalovala na základě historicko-literární analýzy fenoménu pražských německých spisovatelů, do jaké míry antikapitalistický expresionistický romantismus předcházel marxistické revoluční praxi, a zda pro ni mohl být ideovým podhoubím a východiskem. Již roku 1958 si Eduard Goldstücker v předmluvě k Werfelovu *Sjezdu abiturientů* všimal, s jakou radikalitou se Werfelova generace odmítala ujmout odpovědnosti za „svět svých otců“ a jak pojímala otcovraždu jako akt osvobození.⁸²⁷ Goldstücker se přitom tázal „po podstatě Werfelova životního kréda“ a identifikoval jeho vypjatý antikapitalistický romantismus jako nutnou obranu před dobovou logikou antihumanismu a imperialismu.⁸²⁸ Literárněvědný výzkum expresionisticky laděné literární romantiky německých spisovatelů byl však také, aniž by to bylo nutně záměrem, výzkumem ideové atmosféry, která v letech 1916–1918 stála za postupnou profilací a vznikem rakouského komunismu.

Kafkovská konference v Liblicích a její význam ve vztazích české a rakouské reformní komunistické inteligence

Čím důkladněji se Reimanovi, Goldstückerovi a dalším dařilo poukázat na určité výrazové prostředky děl pražské, německy psané expresionistické literatury a odhalit tak její revoltující, antikapitalistický výraz, tím více se museli ptát, nakolik je oprávněné, aby dobová socialistická literární kritika nadále vylučovala tato díla jako tendenční, případně ideologicky závadná. Zvláště naléhavě tato otázka zaznívala nad Kafkovým dílem, bylo totiž evidentní, že právě Franz Kafka tematizoval problém lidského odcizení v moderní kapitalistické společnosti se zřejmou naléhavostí. V *Literárních podobiznách* srovnával kupříkladu Pavel Reiman Kafkovo pojetí odcizení, zobrazené v povídkové črtě *Trní*, se způsobem, jakým fetišizaci lidské práce a existence rozpracoval Karel Marx v *Kapitálu*. Dospěl přitom k závěru, že Kafkův existencialismus nebyl subjektivní, ale naopak plně reagoval na objektivní poměry rozporů v kapitalistické společnosti.⁸²⁹ Ve stejném duchu se také Goldstücker zamýšlel nad Kafkou jako nad autorem, který jako jeden z prvních

⁸²⁷ GOLDSTÜCKER, Eduard. Nad dílem Franze Werfela. Předmluva k WERFEL, Franz. *Sjezd abiturientů: historie viny z mládí*. Praha: SNPL, 1958. str. 13.

⁸²⁸ Tamtéž, str. 10.

⁸²⁹ REIMAN, Pavel. *Literární podobizny: z dějin českých a německých literárních vztahů*. Praha: SNPL, 1961.

literátů rozpoznal krizi liberální společnosti a brutální nástup mechanizované, odlidštěné éry, přičemž se tuto novou skutečnost pokusil „umělecky objektivizovat.“⁸³⁰

Argumentace tohoto druhu naznačovala, že oficiální vnímání Kafky jako tvůrce, jehož tvorba nepřesahuje meze „buržoazní dekadence“, není nadále udržitelná. V průběhu roku 1962 tak v prostředí pražských germanistů, historiků a literárních kritiků dozrávala představa uspořádat v nadcházejícím roce 1963 u příležitosti 80. výročí Kafkova narození konferenci, věnovanou jeho tvorbě a významu. Alexej Kusák k tomu podotýká, že „*slovo konference bylo vypuštěno do prostoru*“ v září 1962.⁸³¹ Ač šlo během jejího konání v první řadě o vztah marxistické kritiky k nejednoznačné a inspirativní Kafkově tvorbě, o reflexi humanistických trendů i v díle nemarxistického autora, předčil její význam čistě kulturní rovinu a konference se stala „*příležitostí k otevřené kritice byrokratismu a odcizení*.“⁸³² V souvislosti s konferencí hovořil její přímý účastník, spisovatel a francouzský stranický intelektuál Roger Garaudy o „pražském jaru a jeho vlaštovkách“, aby podtrhl význam, jaký setkání v Liblicích mělo pro kritický marxistický dialog.⁸³³ Liblická debata o Kafkovi se stala z pohledu těch, kdo na ní participovali, prostředkem vyrovnání s různými „nebezpečnými černobílými simplifikacemi“, které se v důsledku kultu osobnosti stále ještě objevovaly ve veřejném prostoru, médiích a politice socialistického Československa. Z širšího úhlu pohledu také konference znamenala nový příslib – pod vágním, nedefinovaným pojmem dekadence již napříště nemělo docházet k zatracování celých myšlenkových u kulturních proudů, stylů či epoch.⁸³⁴

Především však na konferenci vystoupil Ernst Fischer jako nejvýraznější rakouský komunistický intelektuál. Jak výstižně líčí historik Walter Baier, kafkovská konference byla křižovatkou, na níž se v květnu 1963 poprvé veřejně protnulý cesty československé reformní komunistické inteligence s rakouským komunistickým reformismem.⁸³⁵ Fischer ale nebyl v kruzích československých intelektuálů neznámou osobou a jeho jméno bylo

⁸³⁰ GOLDSTÜCKER, Eduard. Kafkův „Topič.“ *Tvorba: list pro kritiku a umění*, roč. 27, č. 16, 19. dubna 1962, str. 368.

⁸³¹ KUSÁK, Alexej. Tanec kolem Kafky. Liblická konference 1963: vzpomínky a dokumenty po 40 letech. Praha: Akropolis, 2003. str. 12.

⁸³² KALINOVÁ, Lenka. Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1968. Praha: Academia, 2007. str. 240.

⁸³³ AKSAMIT, Karel. Pro a proti. Na okraj kritické ročenky 1963. *Čtenář: měsíčník pro práci s knihou*. Roč. 17, č. 6/1965, str. 225.

⁸³⁴ GOLDSTÜCKER, Eduard. Na téma Franz Kafka: články a studie. Praha: Československý spisovatel, 1964. str. 62.

⁸³⁵ BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert. Kommunismus in Österreich, str. 142.

mezi domácími literárními teoretiky a germanisty skloňováno již před vlastní kafkovskou konferencí. Krátce před konferencí publikoval Fischer roku 1962 v nakladatelství KPÖ Globus Verlag soubor šesti kratších esejí *Von Grillparzer zu Kafka*.⁸³⁶ Práce, věnovaná problému rakouského literárního romantismu, jeho politickému významu a filozofickým přesahům přitom nejenom pomáhala uvést Fischera do mezinárodního povědomí jako „kafkovského badatele“, ale silně se svojí strukturou i tematickým zaměřením podobala Reimanovým *Hlavním proudům německé literatury*. Fischer i Reiman se proto mohou jevit jako dva sobě blízcí literární vědci-intelektuálové, upírající souběžně svou pozornost jak k odkazu, tak i k aktuálním ideovým výzvám romantického literárního dědictví.

Českému prostředí byla nicméně Fischerova esejistická a literárněvědná tvorba zpřístupněna zejména díky Alexeji Kusákovi a Jiřímu Hájkovi. Kusák přeložil většinu Fischerových děl, mezi nimi i to patrně nejznámější, *O nezbytnosti umění*, marxistickou analýzu role umění ve společnosti.⁸³⁷ V doslovu k překladu Fischerovy práce *Odcizení, dekadence, realismus*, charakterizoval Kusák jejího autora nejen jako básníka, dramatika, estetika a historika, ale také jako „člověka s obrovskou životní, uměleckou a politickou zkušeností“, který vnesl „nové rysy“ do diskuse o metodologii marxistické estetiky.⁸³⁸

Kusák vnímal Fischera jako někoho, kdo se systematicky a sebekriticky vyhnul „modlicímu mlýnku naučených formulí“, aby namísto toho představil „živé marxistické zkoumání, neokounějící zvenčí před problémem.“⁸³⁹ Marxistická estetika v jeho podání měla být vědou, „vědomou si své důstojnosti“, ovlivňující každodenní lidskou skutečnost, obrácenou k člověku a řešící „nejsložitější a nejžehavější problémy.“⁸⁴⁰ Ernsta Fischera si Kusák cenil jako někoho, kdo ve svém díle tvořil průsečík mezi zájmy sociologickými, politickými a literárně historickými, čímž soudobému marxismu zjednával mezinárodní respekt a stal se „marxistickým Aristotelem“, jak jej tituloval dobový britský tisk.⁸⁴¹

Podobně i Jiří Hájek, šéfredaktor teoretické a kritické revue *Plamen*, glorifikoval ve své předmluvě k Fischerově *Skutečnosti a mystifikaci* (1961) předního teoretika KPÖ nejen jako „vynikajícího představitele Komunistické strany Rakouska“ ale také jako

⁸³⁶ FISCHER, Ernst, *Von Grillparzer zu Kafka. Sechs Essays*. Wien: Globus Verlag, 1962.

⁸³⁷ FISCHER, Ernst. *O nezbytnosti umění*. Překlad Alexej Kusák. Praha: Orbis, 1962.

⁸³⁸ KUSÁK, Alexej. *Ernst Fischer – marxistický estetik*. Doslov k FISCHER, Ernst. *Odcizení, dekadence, realismus*. Praha: Československý spisovatel, 1963. str. 93.

⁸³⁹ Tamtéž, str. 95-96.

⁸⁴⁰ Tamtéž, str. 96.

⁸⁴¹ KUSÁK, Alexej. *Ernst Fischer. Biografická poznámka k FISCHER, Ernst. Problémy mladé generace: bezmocnost nebo odpovědnost?* Praha: Mladá fronta, 1965. str. 227.

„osobnost velkého formátu a vzácné osobitosti“, ve které se spojuje umělec, kritik a politik.⁸⁴² Již dva roky před vlastním konáním liblické konference vyjádřil Hájek naději, že Fischerovy eseje by mohly pomoci při boji proti „*recidivám dogmatismu*“, a také proti „*konzervativistické starousedlické pohodlnosti*.“⁸⁴³

Ve světle Hájkova komentáře vystupoval Ernst Fischer v Liblicích z pozice silné mezinárodní autority a svým referátem v mnohém pohledu potvrdil Hájkova očekávání. Hned v úvodu svého příspěvku totiž definoval soudobý stav socialistických společností jako dosud zatížený lidským odcizením, typický vnitřním napětím mezi byrokratismem či dogmatismem na jedné straně, a socialistickou demokracií na straně druhé. Kafkova díla jako *Proces* nebo *Zámek* mohla pomoci toto napětí pochopit.⁸⁴⁴ „*Socialistický čtenář nalezne v nich některé rysy své vlastní problematiky*,“⁸⁴⁵ nabádal Fischer. Vyjádřil proto přání, aby Kafkovo dílo bylo konečně posuzováno nikoli optikou „pustého utilitarismu“, ale z hlediska problémů, které Kafka adresuje – neboť odlidštění světa mělo být v jeho díle zobrazeno „výstražněji“, než u leckterého jiného spisovatele.⁸⁴⁶

Význam kafkovské konference byl navíc ještě zdůrazněn uspořádáním kolokvia *Mírová koexistence a boj idejí*, organizovaného Jiřím Hájem na půdě Univerzity Karlovy ještě téhož roku, v listopadu 1963. Hlavním řečníkem byl Jean Paul Sartre, jako účastník ale vystoupil opětovně i Ernst Fischer.⁸⁴⁷ Akce se tak jevila být jakýmsi pokračováním debaty, zahájené před půl rokem v Liblicích. Kafkovská konference i Hájkovo kolokvium silně přispěly k prezentaci aktuálních Fischerových myšlenek.

Myšlení Ernsta Fischera se vyznačovalo určitým druhem kontinuity. Pramenilo ze zkušenosti rakouského února roku 1934, bylo výrazně spjaté s politikou lidové fronty a narativem národního komunismu a orientovalo se v tomto duchu na identifikaci styčných ploch a aliančních vazeb jak mezi silami rakouské levice, tak ve svém širším kontextu i mezi kulturním a politickým povědomím národů někdejší habsburské monarchie (jak je to patrné na jeho úvahách o smyslu roku 1848 a na představě o demokratické spolupráci

⁸⁴² HÁJEK, Jiří. Ernst Fischer. Předmluva k FISCHER, Ernst. *Skutečnost a mystifikace. K několika problémům moderní literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1961. str. 7

⁸⁴³ Tamtéž, str. 12.

⁸⁴⁴ FISCHER, Ernst. Kafkovská konference. In: Franz Kafka: liblická konference 1963. Praha: Československá akademie věd, 1963, str. 151.

⁸⁴⁵ Tamtéž.

⁸⁴⁶ Tamtéž, str. 159.

⁸⁴⁷ MERVART, Jan. *Naděje a iluze: čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno: Host, 2010. str. 90.

národů ve střední a jihovýchodní Evropě). Již roku 1953, v období pozdního stalinismu, během vysoce konfrontační fáze studené války, vyjádřil Fischer v jednom z pravidelných komentářů naději, že Evropa železných opon (*Eiserne Vorhänge*), bude brzy nahrazena Evropou „hladkých přechodů“ (*Fliessender Übergängen*). Věřil, že toto uspořádání bude typické vzájemnou materiální i duchovní výměnou a stane se vyjádřením nového druhu demokratické a pokrokové „evropské syntézy.“⁸⁴⁸ Naděje v tuto syntézu se u Fischera zakládala jednak na traumatu z neuskutečněné jednoty rakouské levice a ze souvisejícího dopadu studené války na rakouskou politickou scénu, jednak byla logickým vyústěním vývoje Fischerova myšlení od poloviny 30. let. Od roku 1959, kdy se rakouští komunisté ocitli mimo rakouský parlament, se někdejší poslanec a politik Fischer stal marxistickým intelektuálem z profese – a mohl se tak plně zaměřit na teoretické aspekty či předpoklady zamýšlené syntézy, na historická, literární a kulturní témata, související s otázkou lidské emancipace.

Jestliže tedy ve Fischerových *Problémech mladé generace* (poprvé vydaných roku 1963 vídeňským Europa Verlag) čteme o „Evropě jako celku“, který se „nemůže vzdát ani Anglie, ani Sovětského svazu“, o celku, který je „členitou rozličností, vanutím ducha, vkusu a nezávislosti“,⁸⁴⁹ je zřejmé, že zde nejde zcela o výraz poststalinského optimismu, vystupujícího svými obrysy v důsledku ideologického „tání.“ Jde o konsekventní, vnitřně soudržný a dlouhodobý Fischerův postoj, který pramenil z kontextu soudobého dějinného vývoje Rakouska a jeho místa v Evropě. Nešlo tedy o postoj náhlý, zlomový či revoluční, jako spíše o ideový profil, určený generačním prožitkem let 1934–1935, dále se vyvíjející, komunikující s tématy, která mu mohla být vlastní a sloužit jeho rozvoji.

Československý zájem o Kafku, o přínos jeho díla socialistické společnosti, byl přesně takovým tématem, korespondujícím s Fischerovou pozicí. Kritická reflexe Kafky, reprezentovaná Hájkem, Reimanem, Kusákem či Goldstückerem, byla zároveň reflexí dobového ideologického narativu československé socialistické společnosti, přiznáním jeho defektů, jeho neschopnosti dostat plně vlastním humanistickým aspiracím a vyjádřit aktuální lidské potřeby. Byla reakcí na krizi socialistické společnosti. Fischer do tohoto dialogu o Kafkovi vstoupil příznačně v době, kdy rakouští komunisté čelili období jisté deziluze po neúspěšných volbách roku 1962 a ve straně dozrávaly podmínky pro přijetí

⁸⁴⁸ AÖGZ Archiv, Wien. Nachlass Ernst Fischer, NL-38, DO 127, Mapped 9. Ansprache zum 13. April 1953. Die europäische Synthese“, str. 8.

⁸⁴⁹ FISCHER, Ernst. *Problémy mladé generace: bezmocnost nebo odpovědnost?* Praha: Mladá fronta, 1965, str. 221.

nové reformní orientace, završené výsledky 19. sjezdu v květnu 1965. Symposium o díle Franze Kafky se tak v Liblicích konalo v období, které bylo pro obě komunistické strany mimořádně citlivé až kritické. Stranická inteligence KSČ i KPÖ se v totožná čas musela vyrovnat s problémem, jak dále formulovat socialistickou vizi a jakou formu by měl mít socialistický emancipační projekt, za který tato inteligence ručila.

Fischerova dvojí cesta do Československa roku 1963 měla bezprostřední politický ohlas a v mnohém ohlašovala reformní trend, který KPÖ právě za Fischerova přispění nově nastupovala. Kriticky se k tomuto trendu stavěli zvláště východoněmečtí komunisté. Konzervativně laděná SED zakládala své námitky vůči Fischerovi zvláště na vybraných tezích, které pronesl v listopadu 1963 na Hájkem organizovaném pražském kolokviu o koexistenci. Ulbrichtovo vedení se pozastavovalo nad pro ně naprosto nepřijatelným Fischerovým názorem, že byrokratické výkonné orgány Sovětského svazu údajně zcela ztratily schopnost vyjadřovat demokratickou vůli většiny lidu a překonávat tak odcizení uvnitř socialistické společnosti.⁸⁵⁰ Fischerův „antisověťismus“ vnímala východoněmecká kritika jako důsledek snahy rakouského intelektuála po překonání „stranickosti“ filozofie, díky čemuž se prý měla Fischerova filozofická perspektiva stále více otevírat rozličným buržoazním, nemarxistickým tendencím.⁸⁵¹

Ať už pro pozitivní ohlas v řadách reformně laděné komunistické inteligence nebo naopak pro striktně odmítavý postoj, jaký vzbudila v řadách marxistické ortodoxie, bez jakýchkoli pochybností byla kafkovská konference často považována za „obrat.“ Podle zahraničních ohlasů znamenala první svobodnou diskusi nad dílem nekomunistického autora ve východním bloku.⁸⁵² Pro československou a rakouskou reformní komunistickou inteligenci byla svorníkem a patrně nejvýznamnějším počinem od schůzky delegací obou komunistických v květnu 1957. S ohledem na postoj východoněmecké SED je zřejmé, že konference byla signifikantním zásahem do intelektuální a mocenské konstelace, v jejímž rámci se mezi konzervativní marxisticko-leninskou a progresivně orientovanou reformní komunistickou pozicí vyjednávala nová podoba socialistického ideového narativu. Přesto bychom měli kafkovskou konferenci vnímat v organickém sepětí s následnými událostmi

⁸⁵⁰ Bundesarchiv Berlin, SAPMO. Fond NY 4182, Nachlass Walter Ulbricht. Oddíl Zusammenarbeit mit Bruderparteien kapitalistischer Länder Europas. Beziehungen SED und KP Österreichs. „Zu den Auffassungen Ernst Fischers“, str. 15.

⁸⁵¹ Tamtéž, str. 4-5.

⁸⁵² KUSÁK, Alexej. Tance kolem Kafky, str. 133.

podobného charakteru nebo tematického zaměření, které neméně promlouvaly do podoby československo-rakouského détente a bezprostředně se dotýkaly také vztahů KSČ a KPÖ.

Konference Weltfreunde 1965 jako svědectví o paměti exilu a odboje

Na konferenci o Kafkovi z května 1963 organicky navazovalo další sympozium, konference *Weltfreunde*, konaná taktéž na zámku v Liblicích v listopadu 1965. Zdánlivě neměla tato konference tak silný politický přesah, rovněž zde nevystupovali komunističtí intelektuálové evropského formátu, jako byl Sartre, Fischer nebo Garaudy. Patrně proto stojí „druhá liblická konference“ o pražské německé literatuře poněkud ve stínu té první. Potvrdila však, že odborný zájem o historické vazby mezi německou (nebo rakouskou) a českou kulturou je styčným tématem reformně laděné inteligence, která v humanistickém odkazu německy píšících spisovatelů, v jejich stycích s českým literárním světem, viděla předobraz současného úsilí o mírovou spolupráci a reciprocitu ve střední Evropě.

Ve svém úvodním referátu toto stanovisko potvrdil opět Pavel Reiman, který navíc zdůraznil, že opětovné liblické setkání historiků, literárních vědců, germanistů a kritiků rozvíjí témata, stanovená na kafkovské konferenci.⁸⁵³ Reiman také uvedl, že vztahy mezi „německými národy“ (*deutschen Volkes*) a jejich slovanskými sousedy „jsou i v dnešní době klíčovou otázkou dějinného vývoje, neboť na nich ve značné míře závisí rozhodnutí mezi válkou a mírem.“⁸⁵⁴ Přímo ke konkrétní historické problematice se následně ve svém příspěvku obracel Eduard Goldstücker. Fenomén „německo-rakouské literatury“ vyložil jako důsledek dialektického vztahu „rokokově melancholické, hravé Vídně“ a neklidné, národnostními půtkami zmítané Prahy.⁸⁵⁵ Dvě nejvýraznější městská průmyslová centra Předlitavska byla společně svědkem krize habsburského soustátí.⁸⁵⁶ Historická a generační zkušenost pozvolného rozpadu podunajské monarchie zakládala podle Goldstückerova názoru paradigma, na jehož bázi docházelo k obratu celé literární generace k „třídnímu uvědomění“, jmenovitě u F. C. Weiskopfa či Egona Erwina Kische.⁸⁵⁷ Goldstücker zde opětovně analyzoval intelektuální klima, které výrazně

⁸⁵³ REIMANN, Paul. Die Prager deutsche Literatur im Kampf um einen neuen Humanismus. In: *Weltfreunde: Konferenz über die Prager deutsche Literatur 1965*. Prag: Academia, 1967, str. 7.

⁸⁵⁴ Tamtéž, str. 19.

⁸⁵⁵ GOLDSTÜCKER, Eduard. Die Prager deutsche Literatur als historisches Phänomen. In: Tamtéž, s. 29-30.

⁸⁵⁶ Tamtéž, str. 31.

⁸⁵⁷ Tamtéž.

formovalo genezi rakouského komunismu. Jev antikapitalistického romantismu však zároveň chápal jako projev společné, česko-rakouské historické zkušenosti. Podle tohoto výkladu by obraz moderní rakouské literatury nebyl myslitelný bez subtilní, intelektuální komunikace se specificky pražským (a tedy i českým) prostředím.

Z hlediska vztahu české a rakouské komunistické inteligence však bylo důležité, že také na této konferenci vystoupil rakouský komunistický intelektuál, přední osobnost redakčního okruhu časopisu *Tagebuch*, historik a publicista Bruno Frei. O tématu pražské německé literatury zde mohl hovořit jako aktér a dobový svědek a zaměřil se na problém německé antifašistické literární emigrace v Praze během let 1933–1936. Výklad věnoval vzniku a působení časopisu *Gegenangriff*, sdružujícími německou antifašistickou literární inteligenci. Připomněl také důležitou roli Pavla Reimana, jeho kontakty s emigrací, stejně jako jeho osobní zapojení na řadě jejich publikačních aktivit.⁸⁵⁸ To poukazovalo rovněž na aktuální význam konference *Weltfreunde*. Nešlo zde jen o historickou reflexi, o pouhý odborný výklad minulých fenoménů. S odstupem třiceti let se zde opětovně připomínala tradice někdejších meziválečných vazeb, v kolegiální atmosféře se zde setkávali Reiman, Frei či německý spisovatel Wieland Herzfelde, který v návaznosti na Freie též vzpomínal na vlastní pražský exil v letech 1933–1938.⁸⁵⁹ Na povrch zde znovu vystupoval fenomén internacionality a mezinárodní solidarity, vlastní meziválečnému komunistickému hnutí.

„Rozhovor mezi městy.“ Živý televizní přenos *Stadtgespräche* a jeho význam pro hledání česko-rakouské historické identity.

Nebyla to ale pouze tematicky zacílená, odborná konferenční setkávání historiků, germanistů a literárních vědců, co ovlivnilo dimenzi československo-rakouského dialogu, reflexi historické i současné vzájemnosti a tím i úvahy o povaze styků komunistických stran Rakouska a ČSSR. V mezičase mezi oběma liblickými konferencemi byla pozornost československé i rakouské veřejnosti stočena k mediálnímu počínu, který se zřetelem na jeho politický význam lze považovat za patrně vůbec nejvýznamnější událost československo-rakouského détente v první polovině 60. let. Řeč je o formátu tzv. televizního Rozhovoru mezi městy Prahou a Vídní (*Stadtgespräche*). Z iniciativy ředitelů československé a rakouské televize Helmuta Zilka a Jiřího Pelikána mohli televizní diváci obou zemí sledovat živě debatu intelektuálů, odborníků i politiků obou zemí, jejichž

⁸⁵⁸ FREI, Bruno. Die deutsche antifasistische, literarische Emigration in Prag 1933–1936. In: Tamtéž.

⁸⁵⁹ HERZFELDE, Wieland. Erfahrungen im Exil zu Prag 1933–1938. In: Tamtéž, str. 373.

simultánně překládaný rozhovor měl přispět k vyjasnění nejasných, problematických a dlouhodobě nevyřešených stanovisek mezi oběma zeměmi.

První živý televizní přenos Rozhovoru mezi městy byl realizován v prostoru foyer Národního muzea v Praze dne 24. září 1964 za společného vedení a moderace Bedřicha Rohana a Helmuta Zilka. Úvodního slova československé strany se ujal novinář a politik, šéfredaktor *Kulturní tvorby* Miroslav Galuška. Rakousko a ČSSR se podle jeho mínění neměly jako dvě historicky a kulturně velmi blízké země spokojit s pouhými korektními vztahy.⁸⁶⁰ Načrtl představu přátelské spolupráce dvou zemí s odlišným společenským systémem, přesto spojených svojí minulostí. „*Jme sousedy na této evropské křižovatce,*“ připomínal.⁸⁶¹ „*Máme obrovské možnosti společné řeči,*“ doplnil Galušku poslanec Národního shromáždění František Kriegel.⁸⁶² Vzájemný dialog podle jeho názoru zahajoval důležitou etapu na cestě ke konečnému prolomení „otázky pasů a viz“ a byl tak příslibem mnohem širších mnohostranných styků.⁸⁶³ Podobně optimistická byla v otázce budoucích možností také rakouská delegace. René Marcic, konzervativní teoretik práva, filozof a novotomistický křesťanský demokrat, též přední intelektuál rakouské ÖVP, zastával v duchu novodobého habsburského mýtu názor, že „*Češi a Rakušané tvoří unii národů na Dunaji.*“⁸⁶⁴ Podobně i přítomný Günther Nanning, který jako socialista stál na opačné straně politického spektra a ve vysílání vystupoval jako prezident rakouských novinářských odborů, vyjádřil naději, že rozhovory tohoto druhu přispějí ke sjednocení rozdělené historické paměti a kulturní identity.⁸⁶⁵

Zástupci rakouských komunistů ve vysílání nevystoupili. Egon Kodicek, předseda komunistických odborů, to vysvětloval tím, že ačkoli byl přítomen a hlásil se opakovaně ke slovu, neudělil mu Zilk slovo.⁸⁶⁶ I z jiných důvodů měla KPÖ důvod ke skepsi, neboť dialog hostů rozhodně nebyl vždy harmonický, došlo i na palčivé otázky a tvrdou kritiku. René Marcic například podotknul, že hlavním motivem jeho účasti ve vysílání je snaha poučit československé zástupce o „správnosti“ právního státu.⁸⁶⁷ Přesto rakouští

⁸⁶⁰ Archiv České televize, Praha. Archiv pořadů, Praha-Vídeň. Rozhovor mezi městy Praha a Vídeň, 24.9. 1964. Signatura CTPA151022_005.mfx. Stopáž 14:35.

⁸⁶¹ Tamtéž, stopáž 14:00 – 14:15.

⁸⁶² Tamtéž, stopáž 25:52.

⁸⁶³ Tamtéž, stopáž 23:40.

⁸⁶⁴ Tamtéž, stopáž 36:54.

⁸⁶⁵ Tamtéž, stopáž 22:40-22:43.

⁸⁶⁶ MOC, Miroslav. Rozhovor před kamerami. *Rudé právo*, 1. října 1964, str. 2.

⁸⁶⁷ Archiv České televize, Praha. Praha-Vídeň, Rozhovor mezi městy Praha a Vídeň, stopáž 39:12.

komunisté hodnotili pořad jako úspěšný a přimlouvali se za jeho pokračování.⁸⁶⁸ Jakkoli totiž stanoviska a teze rakouských hostů nezastírala inspiraci novodobým habsburským mýtem (zvláště patrné je to na Marcicově tezi o „unii národů“), v dané chvíli tato pozice korespondovala se zájmem KSČ o rozvoj vzájemných vztahů. *Stadtgespräche* tak i přes rozdílnou politickou nebo ideologickou orientaci debatérů vyjadřovalo určitou synergii. Zazněla zde slova o „společném hledání pravdy“ v dějinách,⁸⁶⁹ návrhy na realizaci společného vědeckého výzkumu, na uskutečnění výměnných badatelských pobytů.⁸⁷⁰ Díky působení nového televizního média a iniciativě Helmuta Zilka se poselství o československo-rakouském partnerství mohlo dostat k mnohem širšímu publiku, než jak tomu bylo v případě obou liblických konferencí. Na dobré sousedské spolupráci se KPÖ mohla podílet, těžit z ní, a ovlivnit směr, jakým se mohla ubírat.

Celkový výraz vztahu rakouských a československých komunistických reformistů okolo poloviny 60. let

Období let 1962–1965 poukazuje prostřednictvím uvedených událostí nebo trendů na asymetrický charakter vazeb československých a rakouských komunistů. KPÖ nebyla masovou stranou a v denní politické praxi narážela na řadu limitů, jakým byla hegemonie rakouských socialistů nebo parametry volebního systému. Vůči partnerské KSČ nemohla vystupovat jako strana, který by v nejbližší době mohla určit směr rakouské politiky nebo dokonce atakovat vládní pozice. Disponovala však značným intelektuálním kapitálem, který mohla zhodnotit v interakci s československou reformní inteligencí. Příslib rozvoje vzájemných styků z května 1957 se tak do značné míry realizoval právě v intelektuální rovině, a to zejména po roce 1963, kdy viditelně dochází k prolnutí ideových horizontů československého a rakouského reformního komunismu.

Okolo poloviny 60. let je tak možné konstatovat poměrně úzké vazby vybraných československých intelektuálů na redakční okruh časopisu *Tagebuch*. Jeho šéfredaktor Bruno Frei neskrýval svůj zájem, aby „kafkovská renesance“ byla co nejdůslednější, také se domníval, že Eduard Goldstücker by mohl po boku Ernsta Fischera a R. Garaudyho působit jako její mezinárodní arbitr. Osobně se proto ze své pozice angažoval pro podporu této myšlenky a na jeho popud došlo k osobnímu Goldstückerovu setkání s německým

⁸⁶⁸ MOC, Miroslav. Rozhovor před kamerami, str. 2

⁸⁶⁹ Archiv České televize, Rozhovor mezi městy, stopáž 41:20.

⁸⁷⁰ Tamtéž, stopáž 37:26.

literárním vědcem a publicistou Friedrichem Weigendem-Abendrothem.⁸⁷¹ Pravidelně se Frei obracel také na Pavla Reimana, jemuž zasílal aktuální čísla *Tagebuchu*, případně jej sám žádal o zaslání autorského příspěvku. Tak tomu bylo i v únoru 1965, kdy Frei žádal Reimana „o pár cenných či kritických řádků“ pro dubnové číslo, vydané u příležitosti dvacetiletého jubilea vzniku republiky.⁸⁷² Jak Frei vysvětloval, smyslem tohoto čísla bylo shromáždit příspěvky nejvýznamnějších představitelů soudobé evropské levice a pomoci tak KPÖ uvolnit se ze svírajícího „kruhu diskriminace“ (*Ring der Diskrimination*).⁸⁷³

Samostatnou kapitolu představovala pokračující československá recepce myšlení Ernsta Fischera, který z řad autorského týmu *Tagebuchu* představoval asi nejvýraznější osobnost. V *Rozhovoru*, souboru interview vedených A. J. Liehmem, vystupuje Fischer znovu především jako filozof, obhájce „poetizace skutečnosti“ a nové realistické syntézy, osvobozené od pokřiveného naturalismu.⁸⁷⁴ Zpochybnil pojem revizionismu a otázku boje proti němu. „*Tím se hází od jednoho k druhému jako míčem*“⁸⁷⁵, vysvětloval kriticky, a dodával: „*Podstatě marxismu nejvíce odporuje právě každá ztrnulost a zkamenělost. Svět je v pohybu, a proto je v pohybu i marxismus.*“⁸⁷⁶ Čtenář Liehmovy *Rozhovoru* se rovněž od předního rakouského komunistického teoretika dozvídal, že jde především o očištění marxismu od jeho „*dogmatických znetvoření*“ a obnovení jeho ducha.⁸⁷⁷ Pro A. J. Liehma byl Ernst Fischer jedním z „*největších vzdělanců a myslitelů našeho času, marxista nejenom přesvědčením, ale celou strukturou svého myšlení.*“⁸⁷⁸ K nejvýznačnějším osobnostem soudobého marxismu Fischera opětovně řadil ve své *Lidské situaci* Jiří Hájek, v 60. letech snad největší český stoupenec Fischerovy kritické marxistické analýzy.

Z načrtnutého obrazu vztahů reformní inteligence KSČ i KPÖ lze odvodit obecný rys nebo profil, na základě kterých můžeme těmto vztahům rozumět v jejich historickém kontextu. Od poloviny 50. let získávají tyto vazby znatelnou dynamiku, a to v patrném ohlasu vyhlášení rakouské neutrality. Nejvíce nosným tématem byla otázka společných

⁸⁷¹ Národní archiv, Praha, fond Eduard Goldstücker, Ka 11, složka „Korespondence 1964“, Dopis Bruna Freie Eduardu Goldstückerovi, Wien, 9. September 1964.

⁸⁷² Národní archiv, Praha. Fond Pavel Reiman, č. fondu 614, Karton 1, Korespondence jednotlivých osob a institucí – T, „Tagebuch Redaktion.“ Dopis Bruna Freie Pavlu Reimanovi, Wien, 8. Februar 1965.

⁸⁷³ Tamtéž.

⁸⁷⁴ LIEHM, A. J. *Rozhovor*. Praha: Československý spisovatel, 1965, str. 166–167.

⁸⁷⁵ Tamtéž, str. 169.

⁸⁷⁶ Tamtéž.

⁸⁷⁷ Tamtéž.

⁸⁷⁸ Tamtéž, str. 151.

dějin, sdílené historicity. Tu bylo možné nově reflektovat, navazovat na ni, renovovat na různých úrovních tradiční internacionální aspekt komunistického hnutí, charakteristický živou intelektuální výměnou názorů a plodnou marxistickou kritikou. Jedním z prvních míst, na němž dochází k navázání plodných vztahů mezi rakouskou a československou stranickou inteligencí, je proto Ústav dějin KSČ. S tím, jak se představa o historické genezi socialismu ve střední Evropě stává plastičtější, upínají českoslovenští i rakouští intelektuálové pozornost k fenoménu německé expresionistické, antikapitalisticky laděné romantiky, k otázkám dějin pražské německé literatury, k odkazu děl Kische, Kafky nebo Karla Krause a jejich místu v historické mozaice dějin socialismu a komunismu

Nemohlo ale jít o pouhý zájem historický a odborný. Už proto ne, že období let 1962–1965 je v dějinách KPÖ kritickým obdobím, vyznačeném deziluzí z nenaplnění „rakouské cesty k socialismu“, z politického a volebního neúspěchu. Jde o dobu, ve které rakouská komunistická inteligence hledá nový narativ, nový způsob, jak uchopit téma socialistické emancipace a učinit je atraktivním pro rakouskou veřejnost i pro své možné partnery na rakouské levici. Zatímco na jedné straně nacházejí rakouští komunisté inspiraci u Togliattiho, Gramsciho a svých italských kolegů, dialog s československými partnery není o nic méně podstatný, neboť je debatou o ideové krizi soudobého marxismu. Ve společné dialogické perspektivě rakouské a československé komunistické inteligence se ustavuje komunistický reformismus jako sdílený transnacionální myšlenkový projekt, jehož aspirace jdou za úzce politické a partikulární zájmy a dotýkají se univerzální otázky lidské emancipace v rámci socialistického demokratického humanismu. Intelektuálové obou stran tvoří v tomto myšlenkovém projektu „soustředné kruhy. Jejich společné porozumění marxistické demokratické alternativě a socialistickému pluralismu nabývá koncem 60. let na významu – a sice na pozadí výrazných, vůči sobě ale protichůdných sociálních a politických změn, jimiž Rakousko a Československo procházejí.

Kapitola 6. Rakouští komunisté a československý program reformy socialismu ve druhé polovině 60. let.

Pojednání o vztahu rakouských komunistů k československému modelu reformy komunismu na sklonku šedesátých let 20. století se přirozeně bude zaobírat souborem ideových a programových perspektiv, politických vztahů, trendů a kolizí, který známe pod zažitým metaforickým označením „socialismus s lidskou tváří.“ Šlo o proces, jímž československý reformní komunismus dočasně nabyl podoby dominantního politického diskurzu, a to nejen jako vize národního a demokratického socialismu, ale také jako univerzální emancipační, socialistický program mezinárodního dosahu. Jím se také završovala konvergence, jistý způsob ideové a teoretické vzájemnosti, sdílení představ, kolegiality a soudružství anebo modus oboustranného porozumění, který vztahům československých a rakouských reformních komunistů dominoval nejméně od první třetiny 60. let. Reformní komunismus roku 1968 představuje autentickou figurací pozdní socialistické modernity, jež je ve svém důsledku mimo jiné vrcholným vyjádřením synergie československého a rakouského komunismu.

Abychom porozuměli vlastnímu smyslu „vztahování se“ rakouských komunistů vůči československému pokusu o demokratickou reformu státního socialismu a určili tak charakter odrazů i průniků, které československý demokratický socialismus pozdních 60. let zanechal v kolektivní a stranické identitě Komunistické strany Rakouska, je nejprve zapotřebí v této kapitole alespoň zčásti definovat sociální a politickou tvářnost rakouské společnosti v daném období. Rakousko se tehdy plně adaptovalo na transnacionální a transpolitický fenomén, který patrně nejlépe vystihl americký historik Theodor Roszak pojmem *technicistní paternalismus*.⁸⁷⁹ Můžeme jej také zahrnout pod obecný termín „technokracie.“ Ta byla produktem a podobou vysokého stadia organizované modernity, politickou a výrobní praxí všech vysoce industrializovaných společností. Jako princip společenské správy se uplatnila jak v kapitalistických zemích, tak v režimech státního socialismu.⁸⁸⁰ Nelze ji jako princip sociální organizace většinově přisoudit pouze jednomu z velmocenských bloků. Technokratické aspirace nebyly cizí ani významné části

⁸⁷⁹ ROZSAK, Theodor. Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici. Praha: Malvern, 2016. str. 60.

⁸⁸⁰ Tamtéž. Viz také SOMMER, Vítězslav. Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989. Praha: NLN, 2019.

československých komunistických reformátorů a nebylo by korektní pokládat pražské jaro za výlučně demokratizační a emancipační proces, který se nějak vymyká nastupujícím globálním trendům a který je prostý nároků a aspirací manažerských elit.

Přes viditelné podobnosti a paralely, které dokládají paradigmatický vliv diskurzu technokratického vládnutí v rozdílných společenských kontextech, je ale po mém soudu nezbytné poukázat na podstatnou diferenci. Zatímco poststalinské státně-socialistické společnosti lidových demokracií spojovaly technokratický modernizační étos s přísliby socialistického utopismu (alespoň v oficiální teoretické a ideologické rovině), v zemích prozápadně a tržně orientovaných, jakou bylo i Rakousko, byla vrcholná fáze zmíněného technicistního paternalismu na konci 60. let komplexnější a spojená s dosti dynamickou transformací, která trvale změnila socio-ekonomickou tvářnost občanského společenství. Jak upozornil kanadský politický teoretik a ekonom Nick Srnicek, mluvíme zde o období, ve kterém na jedné straně graduje poválečný trend keynesiánské ekonomické politiky, založené na sociální stabilitě a silné autoritě státu, souběžně se však již ohlašuje trend opačný, totiž neoliberální diskurz, typický nástupem globálního kapitálu, růstem vlivu mezinárodních kartelů a korporací a ohrožující standardy dosavadní sociální politiky.⁸⁸¹

Keynesiánský ideál „státu blahobytu“ tak ve svém technokratickém étosu položil základy politické kultury která se mu stala osudnou. Pod tíhou expertních zásahů, diktátu úspěšnosti, dynamičnosti a efektivity, zvolna erodoval svět plné zaměstnanosti a státem zajištěné solidarity. Hodnoty tradiční levice, spojené s kolektivním bojem za emancipaci, byly „vyšachovány.“ Sociálnědemokratické strany, mezi nimi i rakouská SPÖ, reagovaly na tento stav adaptací rétoriky a politické praxe, akcentující protržní, v zásadě liberální pragmatismus, v němž nebylo místo pro utopickou a radikální politickou imaginaci.⁸⁸²

. Diskurz technicistního paternalismu si v rakouském kontextu kolem poloviny šedesátých let osvojili nejprve pravíci lidovci. Do čela křesťanskodemokratické ÖVP se již na klagenfurtském sjezdu strany roku 1963 dostalo technokraticky orientované křídlo tzv. „Kybernetiků“, sdružených kolem osoby pozdějšího kancléře Josefa Klause.⁸⁸³ Po volbách roku 1966, kdy se Josefu Klausovi podařilo poprvé v poválečných rakouských

⁸⁸¹ SRNICEK, Nick, WILLIAMS, Alex. Vynalézání budoucnosti: postkapitalismus a svět bez práce. Praha: Masarykova demokratická akademie, 2020. str. 27.

⁸⁸² Tamtéž, str. 28.

⁸⁸³ HOLUB, Ondřej. Hledání univerza v bipolárním světě. Geneze, význam a limity technokratické politiky rakouského kancléře Josefa Klause v šedesátých letech 20. století. *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, roč. 12., č. 2/2020, str. 70-97.

dějích sestavit jednobarevnou vládu, se jeho manažerský, technokratický styl vlády, inspirovaný též křesťanským novotomismem i americkým liberálním pragmatismem, stal východiskem politiky „věcnosti“ (*Sachlichkeit*), aspirující na zdánlivě neideologická, „objektivně správná“ řešení soudobých problémů rakouské společnosti.⁸⁸⁴ Sociální demokraté reagovali na tento vývoj se zpožděním, od února 1967 se však i oni pod vedením Bruna Kreiskyho orientovali na spolupráci se širokým aparátem odborníků, akcentovali roli expertizy v politické praxi a formulovali teze tzv. Austro-keynesianismu, který v nadcházejících 70. letech měl definovat celou jednu éru, jejímž symbolem byl právě Kreisky jako ikona liberálně a tržně orientované sociální demokracie.⁸⁸⁵

Pro strategický a programový horizont rakouských komunistů znamená tato nová situace problém – SPÖ, nejpočetnější a nejlépe organizovaná síla na rakouské levici, mění pod vlivem lidoveckého pravicového a technokratického nástupu svoji orientaci. Posouvá se z hlediska programu, hodnot i rétoriky na liberální střed, což je od počátku Kreiského záměrem a klíčovým elementem jeho představy modernizace strany.⁸⁸⁶ Liberalizace ale znamená, že pojmy jako kolektivní emancipace, rovnostářství a utopismus se z ideového aparátu sociálních demokratů vytrácí, zatímco těžiště zájmu se obrací k termínům jako je kompetence, efektivita, výkonnost a racionalizace. Strategie demokratické koncentrace pokrokových sil, osvojená komunisty na 19. sjezdu, dostává tímto vážné trhliny. Děje se tak v okamžiku, kdy křesťanskodemokratická vláda Josefa Klause činí kroky, které KPÖ chápe jako ohrožení rakouské neutrality a demokracie. Technokratický imperativ ohrozil např. pozici zestátněného průmyslu, který vláda zamýšlela částečně privatizovat, politický konsenzus o trvalé rakouské neutralitě byl zase zpochybněn snahou Klausovy administrativy o připojení Rakouska k zemím EHS.⁸⁸⁷

Asi nejdůležitější podmínkou analýzy vztahu KPÖ vůči československému vývoji po lednu 1968 je uvědomění si skutečnosti, že potenciál rakouské levice vlastními silami vzájemně komunikovat a společně aktivně prosazovat autentický levicový program, tedy

⁸⁸⁴ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Unter Beobachtung: Österreich seit 1918*. Wien: Böhlau Verlag, 2017, str. 343. Viz také HOLUB, Ondřej. „Nežít s bombou, ale s rozumem.“ Právní filosofie Reného Marcice a marxistický humanismus Ernsta Fischera jako konfrontace dvou perspektiv občanské společnosti na pozadí éry rakouského kancléře Josefa Klause (1964–1970). str. 13–36.

⁸⁸⁵ LACINA, Ferdinand. *Austro-Keynesianismus*. In: WEBER, Fritz, VENUS, Theodor. *Austro-Keynesianismus in Theorie und Praxis*. Wien: Jugend und Volk, 1993. str. 15.

⁸⁸⁶ LUTHER, Kurt Richard. *The Social Democratic Party of Austria*. In: LADRECH, Robert, MARLIÉRE, Philippe. *Social Democratic Parties in the European Union. History, Organization, Policies*. London: Palgrave Macmillan, 1999. str. 20.

⁸⁸⁷ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Unter Beobachtung*, str. 346.

takový, který by cílil k ideálu společnosti demokratického socialismu, v poslední čtvrtině šedesátých let radikálně klesá. Styčná témata mezi socialisty a komunisty mizí, vytrácí se perspektiva dialogu, „italský“ scénář, podle něhož by rakouští komunisté po vzoru PCI mohli v širokém spektru levicových nebo pokrokových sil kontinuálně usilovat o změnu mocenské hegemonie, se stával nepravděpodobným. Myšlenka levicové a demokratické integrace, již rakouští reformní komunisté navazovali ve sféře marxistické epistémé dílčím způsobem na ideje a tradici meziválečného austromarxismu, ustupoval centristické logice, zaměřené na axiom tržního hospodářství a manažerský styl modernizace státu.

A ve chvíli, kdy tento trend nabírá na dynamice, dochází u československých sousedů během první poloviny roku 1968 ke strukturálním reformám, které utopický a demokratický horizont socialistické emancipace činí znovu předmětem debat, aktualizují jej a představují nárys demokratického uspořádání, které je v souladu s ideou integrálního socialismu. Obrodné dění v Československu se zdálo potvrzovat teze o demokratickém socialismu, přijaté vedením KPÖ na 19. sjezdu. Zrušení cenzury, diskuse o politickém pluralismu, návrhy na zřízení závodních rad, to vše představovalo nezanedbatelnou posilu pro reformistické křídlo rakouských komunistů, zatímco ti členové vedení i širší členské základny strany, kteří zastávali spíše středové a konzervativní pozice, a pouze skepticky nebo se značnou neochotou přijímali posjezdovou politiku, nyní viděli, že reformistický program socialistického pluralismu nezůstal jen na papíře Markových či Fischerových esejí a tezí, ale je v sousední ČSSR konkrétně diskutován a realizován.⁸⁸⁸

Záměrem této kapitoly je přiblížit vztah KPÖ vůči československé socialistické reformě konce 60. let s ohledem na výše předestřenu politickou situaci, jejíž detaily vyložím v první části kapitoly podrobněji. Zejména se zaměřím na ty aspekty, které podle mého názoru hrály v přístupu rakouských komunistů vůči reformám pražského jara vůbec největší roli. V dalších částech kapitoly se již zaměřím na konkrétní způsob osvojení a reflexe československého dění rakouskou stranou. Za tím účelem tak definuji celkový obraz vztahů mezi KSČ a KPÖ v kontextu roku 1968. Pokusím se také přiblížit charakter selektivního diskurzivního rámce, s nímž bylo o událostech pražského jara pojednáváno ve stranickém tisku rakouských komunistů. V závěru se zaměřím na reakci rakouských komunistů na srpnovou invazi roku 1968 do ČSSR, na důsledky, které z tohoto faktu

⁸⁸⁸ SULLY, A. Melanie. *Political Parties and Elections in Austria*. London: C. Hurst & Company, 1981. s. 135

KPÖ vyvodila a na konkrétní dopady, které to mělo na další osud a profilaci rakouského komunistického reformismu.

Pozice, strategie a orientace Komunistické strany Rakouska v kontextu proměn rakouské politiky a společnosti ve druhé polovině 60. let

Rakouská společnost se v průběhu 60. let velmi viditelně mění. Děje se tak zvláště díky stabilnímu ekonomickému růstu od poloviny let padesátých. Přibližně od roku 1955 zažívalo Rakousko ekonomický boom, který i zahraniční političtí komentátoři považovali za mimořádný a srovnatelný s tzv. německým hospodářským zázrakem.⁸⁸⁹ Rehabilitace rakouské ekonomiky, nemyslitelná bez Marshallova plánu, se v letech šedesátých začala konkrétněji promítat do podoby sociální skladby Rakouska a měnila preference i zájmy obyvatel. Především se v rakouské společnosti profiluje nová sociální třída, již můžeme označit jako „nový střední stav.“ Jsou to zaměstnanci ve službách a manažeři, disponující na rozdíl od klasické „malé buržoazie“ meziválečného a těsně poválečného období již značnou mírou ekonomického a sociálního kapitálu. Ten věnují volnému času a vlastním konzumním potřebám. Nic nevyjadřuje jejich společenský statut natolik, jako vlastnictví osobního automobilu, rádia či televize. Zatímco jejich početní řady se rozrůstají, počet Rakušanů, zaměstnaných zemědělskou prací, naopak v šedesátých letech znatelně klesá. A to do té míry, že lze dokonce mluvit o erozi zemědělského stavu.⁸⁹⁰

Rakousko pozvolna vstupovalo do postindustriálního věku, kde primární úlohu hrál sektor služeb. S ohledem na slábnoucí pozici tradicionalistického venkova narůstalo zvláště mezi mladšími členy a politiky lidové strany přesvědčení, že by se ÖVP, vnímaná jako bašta selského stavu, měla také orientovat na širší vrstvy obyvatel a stát se masovou „catch all party.“ Mocenské jádro strany, jehož tváří byl kancléř Alfons Gorbach se nadále orientovalo na podporu zemědělských svazů a bylo stále vcelku vlivné. Přibližně od léta roku 1962 se však proti němu začala čím dál tím více prosazovat reformní frakce, jejímž lídrem byl bývalý salzburský hejtman, právník Josef Klaus. Byl jakýmsi „osvíceným konzervativcem“ a jeho vize pragmaticky orientované politiky se těšila

⁸⁸⁹ E. P. Austria's Economic Prosperity. *The World Today*, Vol. 13, No. 2 (February 1957), str. 73–86.

⁸⁹⁰ HÖBELT, Lothar. Die Zweite Republik Österreich und ihre Besonderheiten. Wien: Bohlau, 2020. str. 194.

značné podpoře „liberálně průmyslových“ (*liberal-industriellen*), finančních, ale i akademických kruhů.⁸⁹¹

Klausův osvícený a paternalistický konzervatismus představoval unikátní ideovou kompozici, syntézu západního, tržně zaměřeného liberalismu s tradicionalistickými rysy rakouského korporativismu. Představoval určitou etapu dějin rakouského křesťanského demokratického a ÖVP, která na jednu stranu usilovala o status moderní pravicové strany západního liberálního střihu, současně však tento status budovala na nijak nereflektované historické zkušenosti meziválečného austrofašismu, v jehož ideovém klimatu vyrůstala značná část předních lidoveckých politiků. I Klausův princip „věcnosti“ (*Sachlichkeit*), se utvářel na základě jeho profesních zkušeností z mládí. Roku 1934 nalezl Josef Klaus, čerstvě promován absolvent práv, své pracovní uplatnění ve statisticko-ekonomickém oddělení tzv. pracovní komory (*Arbeiterkammer*). Zde si pravděpodobně tehdejší mladý stoupenec Dolfusova korporativistického uspořádání osvojil představu politického rozhodování, založeného na konsenzu aktérů, exaktních datech a statistice.⁸⁹²

Po válce byl pravděpodobně Klausův názorový a politický profil silně ovlivněn americkou hospodářskou expanzí a jejím vlivem v Rakousku. V letech 1949–1961 stál Klaus jako mladý politik lidové strany v čele salzburského regionu, který byl epicentrem amerického působení v zemi.⁸⁹³ Neskrýval svůj obdiv k politickému stylu prezidenta J. F. Kennedyho, kterého považoval za symbol moderně smýšlejícího pragmatika, a přál si po jeho vzoru rakouskou politickou scénu a administrativu „amerikanizovat.“⁸⁹⁴ Věřil, že cestu k takovému typu modernizace by mohla nabízet kybernetika, přísně exaktní věda o přenosu dat a informací, počátkem 60. let dosahující globální popularity. Také Klaus byl nadšeným čtenářem „otce kybernetiky“ Norberta Wienera a mezi jeho blízké přátele či konzultanty patřil i profesor Heinz Zemanek, průkopník kybernetiky v Rakousku a také ředitel vídeňské pobočky americké technologické firmy IBM.⁸⁹⁵ Odtud také příslovečný titul „Kybernetikové“, kterým byli reformisté titulováni. Mezi lety 1963 a 1964 se jejich frakce v rámci ÖVP prosadila. Na klagensfurtském sjezdu strany v září 1963 byl Klaus

⁸⁹¹ Tamtéž, str. 212–214.

⁸⁹² PELINKA, Peter. Österreichs Kanzler. Von Leopold Figl bis Wolfgang Schlüssel. Wien: Ueberreuter Carlwien, 2000. str. 87.

⁸⁹³ WAGNLEITNER, Reinhold. Coca-Colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria after Second World War. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994. str. 87.

⁸⁹⁴ PELINKA, Peter. Österreichs Kanzler, str. 91.

⁸⁹⁵ KRIECHBAUMER, Robert. Die Ära Josef Klaus: Österreich in der kurzen sechziger Jahren. Band 2. Aus der Sicht von Zeitgenossen und in Karikaturen von Ironismus. Wien: Böhlau, 1999. str. 250.

zvolen jejím novým předsedou většinou 251 hlasů proti 144.⁸⁹⁶ Od jara 1964 pak nahradil odstoupivšího Alfonse Gorbacha ve funkci rakouského kancléře, zatím stále v koaliční vládě se sociálními demokraty.⁸⁹⁷

Tímto momentem začíná v soudobých rakouských dějinách Klausova éra. Do jara roku 1966 byla typická spíše jen jakousi přípravnou fází první Klausovy vlády, naproti tomu v letech 1966–1970, kdy ÖVP vládla samostatně, měli lidovečtí reformisté plnou šanci prosadit svoji vizi správy ekonomiky a státu. Ti, kdo v dané éře vystupovali v roli ústředních aktérů, jako např. Klausův tajemník Alois Mock, považovali tuto dobu za přelomovou, za „průlom do moderny“, díky kterému se mělo Rakousko stát skutečně plnohodnotným členem rodiny vyspělých západních demokracií.⁸⁹⁸ Zcela jiný pohled na situaci měli oponenti vlády na levici, a to zvláště rakouští komunisté. Záhy po Klausově nástupu do čela ÖVP a vlády začalo být zřejmé, že se rakouská ekonomika nevyhne pod lidoveckým vedením zásadním změnám, jdoucím naprosto proti idejím komunistického programu Projev předsedy lidoveckého odborového sdružení ÖAAB⁸⁹⁹ předního politika ÖVP a právníka Alfreda Malety, pronesený již v listopadu 1962 ve Svazu akademiků (Österreichischen Akademikerbund), nenechával kritiky a oponenty z řad rakouské levice na pochybách, že ekonomický program lidové strany s dominantní pozicí zestátněného průmyslu nadále nepočítá a plánuje jeho rozsáhlou restrukturalizaci.⁹⁰⁰

Kampaň před březnovými volbami roku 1966 bylo proto silně polarizující, a pro komunisty znamenala příležitost osvědčit v praxi iniciativu demokratické koncentrace sil, stvrzenou na 19. sjezdu. Navázání užších styků se sociálními demokraty měla napomoci otevřená a přímá volební podpora sociální demokracie. Už v říjnu 1965 se komunisté při příležitosti zemských a obecních voleb v Tyrolsku u vědomí toho, že sami nemají šanci na získání vlastního mandátu, zřekli samostatné kandidatury a vedení strany doporučilo všem řadovým členům hlasovat pro kandidáty SPÖ. Tato taktika pak byla adaptována na celostátní úrovni před volbami parlamentními. Samostatnou kandidátku postavila KPÖ

⁸⁹⁶ HÖBELT, Lothar. Die Zweite Republik Österreich, str. 215.

⁸⁹⁷ Tamtéž, str. 216

⁸⁹⁸ MOCK, Alois. Der Durchbruch in die Moderne. Von der industriellen zur nachindustriellen Gesellschaft. Graz: Styria Verlag, 1981, str. 12.

⁸⁹⁹ ÖAAB – *Österreichischer Arbeitnehmerinnen- und Arbeiternehmerbund*, Rakouský svaz zaměstnanců. Založený v dubnu 1945 ve Vídni jako vlastní odborová platforma lidové strany.

⁹⁰⁰ ZIMMERMANN, Rupert. Verstaatlichung in Österreich: Ihre Aufgaben und Ziele. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1964. str. 146.

pod vedením Franze Muhriho pouze ve vídeňském volebním okrsku číslo 4.⁹⁰¹ Krok, který by dříve byl považován za nemyslitelné porušení principů marxisticko-leninské strany a za rezignaci na vlastní stranickou politiku, byl nyní ospravedlněn jako nutný kompromis, nevyhnutelný, pokud mělo být zabráněno mocenskému nástupu pravice.

Komplexnější vhled do zákulisí vnitrostranické diskuse o tomto taktickém postupu poskytuje korespondence mezi Franzem Muhrim a Ernstem Fischerem z podzimu 1965. Fischer ujišťoval Muhriho, že si je plně vědom, jak těžké je pro komunisty hlasovat pro sociální demokracii. Dodal však, že nepochybuje, že všichni členové ústředního výboru strany jsou si vědomi, co by vláda Klausovy pravice pro Rakousko znamenala. Byla by „hrou s nedozírnými důsledky“, vedoucí jen k posílení monopolního kapitálu a pravicové reakce. Destabilizovala by zestátněný průmysl a přinesla obrovské ekonomické a sociální zatížení pro většinu Rakušanů. Povinností komunistů bylo tomuto vývoji zabránit.⁹⁰²

Jestliže měl tento taktický postup pomoci získat socialistickou většinu a současně přispět k navázání stabilnějších kontaktů mezi SPÖ a KPÖ, pak selhal v obou směrech. Sociální demokracie se v této době potýkala s vážnou vnitrostranickou krizí, její velkou konkurencí ve volbách nebyla jen křesťanskodemokratická ÖVP, ale také nově založená Demokratická pokroková strana (Demokratische Fortschrittliche Partei, DFP), v jejímž čele stál sociálnědemokratický „disident“, někdejší ministr vnitra a populární odborový předák Franz Olah.⁹⁰³ Když předvolební kampaň odhalila, že by Olahova populistická rétorika mohla způsobit SPÖ citelnou ztrátu, kalkulovalo Pittermannovo vedení s tím, že by ji hlasy komunistů mohly kompenzovat, a proto SPÖ komunistickou podporu veřejně neodmítala.⁹⁰⁴

Toho okamžitě využili lidovci, kteří vsadili na ostrou antikomunistickou kampaň, již zamýšleli mobilizovat nerozhodnuté voliče. Lidovcům nakloněná média přesvědčivě operovala s tezí, že je-li pro komunisty sociálnědemokratický program přijatelný, pak těmto dvěma stranám nic nebrání ve vytvoření nové lidové fronty (*Volksfront*), jejímž

⁹⁰¹ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek – Ein Europäischer Marxist. Die Biografie. Wien: Mandelbaum, 2019, str. 212.

⁹⁰² Österreichische Literaturarchiv (ÖLA) Nationalbibliothek Wien, Nachlass (NL) Ernst Fischer, č. fondu 37/96, složka 37/BZ 49/1-8. An Muhri Franz. Betroffene Korespondenz. KPÖ. Brief von 2. 11. 1965.

⁹⁰³ PULZER, Peter. The Legitimizing Role of Political Parties: The Second Austrian Republic. *Government and Opposition*, Vol. 4, Issue 3, str. 324–344.

⁹⁰⁴ RAUCHENSTEINER, Manfred, Unter Beobachtung, str. 345.

cílem by bylo vytvoření „rudého Rakouska.“⁹⁰⁵ Předvolební rétorika Klausovy ÖVP tudíž nešetřila zobrazováním komunistických zemí jako zbídačených a vyhladovělých, byla velmi emočně vyhraněná a obratně cílila zvláště na ženy-matky. Objevovaly se výroky typu, „komu se v Rakousku nelíbí, může si koupit jízdenku na Východ.“⁹⁰⁶ Klaus během kampaně vystupoval jako lídr strany, která jediná měla ochránit Rakousko od domněle hrozící marxistické „Lidové fronty“ socialistů a komunistů a postarat se o modernizaci země tak, aby byla schopna držet krok se západními ekonomikami.⁹⁰⁷ To pravděpodobně zajistilo lidovcům vítězství ve volbách. „Strašák Lidové fronty“ (*Volksfrontgespenst*) byl jako nástroj pravicového předvolebního boje přirovnáván Franzem Markem k nechvalně známému stylu Goebbelsovy propagandy.⁹⁰⁸ Přesto fungoval. Ve volebním boji roku 1966 se ukázalo, že myšlenka spolupracujících jednotné levice, idea modifikovaného integrálního socialismu jako hráze proti pravicové reakci, může být pozitivní a podmanivou vizí, ale její praktická realizace narážela mimo jiné na stereotypy antisemitismu, antikomunismu nebo antislavismu, které v rakouské společnosti nadále přežívaly.⁹⁰⁹

Druhá polovina roku 1966 se tak pro KPÖ nesla ve znamení deziluze. Všeobecný pocit porážky doléhal zvláště těžce na reformisty okolo Franze Marka. Pravicové křídlo sociální demokracie vinilo z porážky SPÖ komunisty, zatímco konzervativně laděná část samotné komunistické strany považovala volební debakl za důkaz, že reformisty tak silně prosazovaná „italská“ strategie v rakouských podmínkách nefunguje.⁹¹⁰ Vítězství ÖVP, a tím i Klausova křídla pravicových reformistů, zahájilo novou etapu rakouských dějin a byli to v první řadě právě reformisté vedení Franzem Markem a E. Fischerem, kdo nyní museli osvědčit, že jejich politická vize neztratila na své validitě. Komunistická strana se ocitla ve vnitřní krizi, která v následujících třech letech gradovala, a do jejíhož průběhu měl reformismus pražského jara signifikantním způsobem zasáhnout.

Klausova vláda mezitím neotálela s přípravou řady zákonů a reforem, jejichž výčet byl až neuvěřitelný Od října roku 1966 do dubna 1969 připravil Klausův kabinet na 600

⁹⁰⁵ ANGERER, Hans. Über die Volksfront zum roten Österreich? *Österreichische Monatshefte*, Heft nr. 2, Jahrgang 22, Februar 1966, str. 43.

⁹⁰⁶ AÖGZ, Wien, Fond WA-7, DO 24, Mappe 2, Nationalratswahl 1966, složka ÖVP, „Was erwartet sich die Frau von der Zukunft?“ *Die Österreichische Frau*, Sondernummer, Februar 1966, str. 3.

⁹⁰⁷ Tamtéž, „Es geht um Österreich.“ *Brennpunkt, Wahlsondernummer*, 1. Jänner 1966, str.3.

⁹⁰⁸ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek – Ein Europäischer Marxist, str. 213.

⁹⁰⁹ PELINKA, Anton. Austrian Exceptionalism. *Austria History Yearbook*, Vol. 33 (January 2002), str. 1–14.

⁹¹⁰ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek – Ein Europäischer Marxist, str. 213.

legislativních reformních návrhů, zcela enormní množství, které rakouský parlament ani nebyl schopen procesně zpracovat.⁹¹¹ Nikoli náhodou zobrazoval tehdejší satirický časopis *Ironismus* Klause jako novodobou inkarnaci osvíceného, avšak absolutistického monarchy.⁹¹² Více než jen o horečné aktivitě vládního kabinetu vypovídá toto zahlcení návrhy o jeho filozofické orientaci. Klausův přítel a poradce, politický a právní teoretik René Marcic považoval totiž právo za výraz objektivního, nadčasového a metafyzického Řádu, který bylo nutno obnovit, zachovat a převést do politické praxe tak, aby běžný občan mohl být na tomto Řádu účasten (*Ordnungsgenossen*).⁹¹³ Řád byl manifestací obecného dobra, které je možné objektivně poznat a mravní silou zákonů jej nastolit.⁹¹⁴ V tomto pojetí je politika a priori výkonem práva, je vedena představou, že optimální řešení je možné nadekretovat. Je tedy záležitostí norem, direktivy a striktně nastavených pravidel.⁹¹⁵

Uvedené Marcicovy právně-filozofické teze představují další indicii, napovídající, že navzdory oficiálním proklamacím nebyl vládní styl „politiky věcnosti“ tak apolitický, objektivní a nestranný, jak byl oficiálně prezentován. Jeho ideová struktura odhalovala formativní vliv tradičního katolického integralismu, jenž byl východiskem i pro rakouský austrofašismus. Kromě toho v něm bylo možné interpretovat i prvky, odkazující k dějinné zkušenosti josefinistického paternalismu 18. století. Dokonce i kdybychom odhlédli od tohoto zatížení domácí historickou tradicí, již samotná představa, že smysl politického úsilí spočívá k návratu k absolutizovanému Řádu, je v podstatě negativním vyjádřením povahy lidské svobody. Odporuje tak už v principu pojetí lidské emancipace, jak ji chápal poststalinský komunistický humanismus. Klausova *Sachlichkeit* se pro historické zatížení protofašistickým korporativismem nemohla z pohledu rakouských komunistů jevit jinak než jako výlučně reakcionářská. Jako diskurz „konzervativního osvícenství“ ale zároveň operovala efektivními a zdánlivě neideologickými nástroji „věcné“ expertizy, jíž dovedl před rakouskou veřejností dovedně demonstrovat za použití tisku i nových médií.

Jedním z takových nástrojů byl i komitét *Aktion 20*, mezioborový tým expertů, spjatých s lidovou stranou. „Akci 20“ bychom dnešní terminologií mohli označit jako

⁹¹¹ KRIECHBAUMER, Robert. Die Ära Josef Klaus, Band 1. Dokumente. Str. 65.

⁹¹² TÝŽ, Die Ära Josef Klaus, Band 2., str. 255.

⁹¹³ MARCIC, René. Die Zukunft der Koalition. Wien: Europa Verlag, 1966. str. 14.

⁹¹⁴ TÝŽ, Mensch, Recht, Kosmos: Drei Gedankwege ins Dasein. Wien: Europa Verlag, 1965, str. 44.

⁹¹⁵ WAGNER, Johann. Die Aktion 20. Eine wissenschaftliche Politikberatungaktion der Österreichischen Volkspartei. Interpretation – Integration-Rezeption. Dissertation. Wien: Universität Wien, 1986. str. 132.

„think-tank“, v dobovém kontextu šlo o esenci technokratického přístupu. Celkem šest resortních týmů *Aktion 20* bylo rakouské veřejnosti představeno v říjnu 1966 jakožto hlavní opora vládní strategie modernizace ekonomiky, státní správy, justice, médií a také dalších klíčových oblastí.⁹¹⁶ Mottem komitétu, jakož i práce vlády jako celku, se stala ústřední trojice principů. Vedle toho nejdůležitějšího – principu *Sachlichkeit* – to byly principy *Systematik* a *Dynamik*. Objektivita, systematicčnost, rychlost. Trojice symbolických hesel, vyjadřujících ducha prosperujícího a moderního Rakouska.⁹¹⁷

Nejzásadnější ambicí vlády bylo dosáhnout dohody o připojení Rakouska k EHS. Už ve svém projevu před Evropskou radou v lednu 1965 načrtl Josef Klaus svoji vizi budoucího „evropského člověka“ (*Homo Europaeus*) jako ideál evropské integrace a také jako v zásadě konzervativní, katolický a novotomistický obraz univerzálního evropanství, založeného na trvale platných hodnotách latinského a křesťanského Západu.⁹¹⁸ Klausovo evropanství bylo evropanstvím západní civilizace v pojetí křesťanskodemokratické politické rétoriky. Jako takové se opět rozcházel s perspektivou emancipace člověka, jak ji chápal komunistický reformní humanismus. V jeho pojetí nebyl křesťanský Západ jedinečnou civilizační dominantou. Představoval spíše určitou dialektickou protiváhu vůči Východu, s nímž měl podle Ernsta Fischera vést dialog, a dospět tak k *syntéze*, znamenající demokratickou a morální renesanci pro celé evropské společenství.⁹¹⁹

Spor rakouských komunistů s vládou však nebyl sporem čistě filozofickým, kolizí abstraktních idejí. Sen Josefa Klause o Rakousku, které si osvojí „kontinentální dimenzi uvažování“⁹²⁰ měl sice svůj zřejmý filozofický a teoretický rozměr, navzdory ideovému ukotvení v řadě sofistikovaných myšlenkových konceptů se však „kontinentální dimenzí“ myslela především aktivní souhra rakouské ekonomiky s investory a obchodními partnery ze zemí EHS nebo USA. Rakouská průmyslová výroba se měla zefektivnit a zlevnit, aby byla možná její větší koordinace se západoevropskou produkcí.⁹²¹ Státní sektor se měl

⁹¹⁶ PFEIFER, Gabriele. Stephan Koren. *Wirtschaft im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik 1967 bis 1970*. Salzburg: IT Verlag, 1993. str. 51.

⁹¹⁷ Archiv Karl von Vogelsang Institut, Wien (KvVI Wien),

⁹¹⁸ KvVI Wien, fond Josef Klaus, karton 2.342, 1–A „Rede Klaus von Europarat Strasburg. 25.1.65“, s. 4.

⁹¹⁹ ÖLA, Wien, Nachlass Ernst Fischer, NL 37/96, složka 37/ W 48, „Ernst Bloch. Ein grosser Rhapsode der Philosophie“, str. 4.

⁹²⁰ KvVI Wien, fond Josef Klaus, karton 2.342, 1–A „Rede Klaus von Europarat Strasburg. 25.1. 1965“, str. 12-13.

⁹²¹ Österreichische Staatsarchiv, Wien (ÖStA, Wien), Archiv der Republik (AdR), fond BKA. Ministratsprotokolle 2. Republik. Klaus II. Karton 269, Protokoll 80, „Das Wirtschaftspolitischekonzept der BUndesregierung“, str. 12.

přizpůsobit tržním mechanismům. Průmysl měl být v případě potřeby koncentrován do podoby rozsáhlých kartelů, které měly vystupovat jako dynamické podnikatelské subjekty korporátního stylu.⁹²² Jednotlivé podniky si proto měly osvojit manažerský styl řízení a využívat zahraničních úvěrů.⁹²³ Státní firmy, příliš zatížené „nevýhodnou kapitálovou strukturou“ a neschopné dosáhnout rentability, měly být sanovány a privatizovány.⁹²⁴ Záměrem vlády bylo dále vytvoření flexibilního pracovního trhu.⁹²⁵ V souladu s principem *Sachlichkeit* se řízení ekonomiky mělo depolitizovat a racionalizovat.⁹²⁶ Představa dělníka nebo zaměstnance, který je celoživotně sociálně svázan s konkrétním průmyslovým závodem, kde se angažuje jak sociálně, tak politicky, měla být minulostí.

Vládní tzv. Korenův plán (*Koren Plan*), jehož garantem byl Klausův ekonomický poradce a od roku 1968 ministr financí Stephan Koren, prosazoval „větší mobilitu“ pracovních sil jako prostředek ke zvýšení výkonosti domácí ekonomiky.⁹²⁷ Počítal s tím, že modernizace rakouského hospodářství bude možná jen na základě rozsáhlých bankovních půjček za spoluúčasti zahraničních kartelů a investorů.⁹²⁸

Nic nemohlo být vzdálenějšího politice rakouských komunistů. Ti považovali státní průmyslový sektor za historicky i politicky jedinečný systém s „nekapitalistickou a demokratickou strukturou.“⁹²⁹ Varovali před tím, co označovali jako „podnikový diktát“ (*Betriebsabsolutismus*), před nijak neomezenou výkonnou pravomocí elitních manažerů nebo předních akcionářů.⁹³⁰ Cílem KPÖ byla naopak demokratizace podniků (prosazení principu *Mitbestimmung*) a s tím související ustavení dělnických a zaměstnaneckých závodních rad. *Mitbestimmung* mělo být podle představ reformistů důležitým etapovým

⁹²² Tamtéž, str. 8–11.

⁹²³ Tamtéž, karton 267, Protokoll 73, „Mündlicher Bericht an der Ministerrat über der Stand der Verhandlungen im Ministerkomitee für wirtschaftliche Angelegenheiten“, str. 2–3.

⁹²⁴ Tamtéž, str. 2.

⁹²⁵ Tamtéž, karton 269, Protokoll 80, Das Wirtschaftspolitischekonzept der Bundesregierung“, str. 2–3.

⁹²⁶ KVVI Archiv, Wien. Fond Josef Klaus, karton 2.585, složka Staatssekretar Pisa, „Die Politische Stil für 2. Halbzeit“, str. 3.

⁹²⁷ TURNHEIM, Georg, CLEMENT, Werner. Österreichs Verstaatliche. Die Rolle des Staates bei der Entwicklung der österreichischen Industrie von 1918 bis 2008. str. 184.

⁹²⁸ Der Koren Plan. Das Wirtschaftspolitische Konzept des Bundesregierung. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1968. str. 46.

⁹²⁹ STEIN, Walter. Die kapitalistische Wirtschaft heute. Wien: Globus Verlag, 1965. str. 13.

⁹³⁰ Archiv der Österreichischen Gessellschaft für Zeitgeschichte (AÖGZ) Wien, Nachlass Egon Kodicek, NL 35, Mappe, DO 109, Mappe 15. „Fraktion der Gewerschaftlichen Einheit in der Gewerkschaft der Metall und Bergarbeiter. Beilage III. An das Sekretariat der Gewerkschaft der Metall und Bergarbeiter, Wien, am 24. Mai 1963“, str. 3.

cílem, milníkem v tranzici k socialistickému a demokratickému ustanovení.⁹³¹ Jakékoli privatizaci, ať přímé či nepřímé, mělo být proto zabráněno, stejně jako vlivu zahraničního (a zvláště potom západoněmeckého) kapitálu na organizaci rakouského průmyslu.⁹³² Obrana a demokratizace státního průmyslu měla být podle KPÖ chápána jako výlučný státní zájem.⁹³³

Aby bylo možné pomýšlet na možné prosazení těchto cílů, potřebovali komunisté, aby v SPÖ došlo na přelomu let 1966 a 1967 k levicovému obratu, k mobilizaci členské základny za účelem obrany principů socialistické a hospodářské demokracie. Znamenalo by to restituci některých principů meziválečného levého austromarxismu, anebo dokonce myšlený „návrat“ k hainfeldské tradici masové strany, která neztrácí ze zřetele původní ideál revoluční kolektivní emancipace. Otázka, zda vůbec, případně za jakých podmínek by takový obrat byl možný, a jak by k němu mohla KPÖ sama aktivně přispět, se stala jedním ze zásadních témat na mezinárodní konferenci západoevropských komunistických stran, konané v květnu 1966 ve Vídni.

Pro rakouské komunisty byla konference mimořádnou událostí. Vystupovali v roli hostitelské strany, příprava akce tohoto druhu byla prestižní záležitostí. V nesnadné době po nedávných březnových volbách se zde KPÖ současně nabízela možnost přednést nebo blíže osvětlit povahu problémů, s nimiž se musela potýkat. Jestliže v dopise pozvaným stranám žádal ústřední výbor rakouských komunistů, aby se zúčastnění delegáti neomezili ve svých referátech na prosté výčty a hrubé popisy vlastních problémů, ale aby skutečně hovořili o svých konkrétních zkušenostech a postojích,⁹³⁴ mnohé to napovídalo o vlastním charakteru konference, která za podmínek dosavadního politického vývoje měla být spíše důkladnou strategickou poradou, než formálním setkáním delegátů a lídrů.

Zástupcem KPÖ na konferenci byl Franz Marek. Právě on byl jedním z předních architektů současného ideového a politického směřování strany, a bylo především jeho odpovědností, aby zahraničním hostům blíže objasnil situaci, v níž se rakouští komunisté

⁹³¹ Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987, str. 445.

⁹³² AÖGZ Wien, Nachlass Egon Kodicek, NL 35, Mappe, DO 109, Mappe 15. „Fraktion der Gewerschaftlichen Einheit in der Gewerkschaft der Metall und Bergarbeiter. Beilage III. An das Sekretariat der Gewerkschaft der Metall und Bergarbeiter, Wien, am 24. Mai 1963“, str. 3

⁹³³ Tamtéž, str. 4.

⁹³⁴ Labour History Archive and Study Centre, People's History Museum, Manchester. Fond Correspondence between CPGB and Austrian Communist Party 1965–1988. Slg. CP/CENT/INT/12/02. „From the Communist Party of Austria – Central Comittee to the Executuve Comittee of the C.P.G.B., December 22nd 1965.“

momentálně nacházeli. Logicky se soustředil zejména na obhajobu dosud rezonující a kontroverzní otázky komunistické volební podpory pro sociální demokracii. Ve vlastním projevu trval na tom, že tento taktický postup byl za daných okolností jediný reálný, a že jakkoli se může zdát, že selhal, mohl se přesto stát předělem na cestě k nové úrovni vztahů mezi oběma levicovými stranami.⁹³⁵ Nyní prý mělo být podle Marka rozhodující dobře si všímat všech názorových rozdílů uvnitř socialistické strany a využívat ve dialogu a argumentaci se sociálními demokraty stále silné odezvy ideových tradic austromarxismu, jejichž vliv na řadové sociální demokraty měl být východiskem k diskusi.⁹³⁶

Po prohraných volbách však sociální demokraté namísto „návratu ke kořenům“ zvolili cestu opačnou – a pod vedením nového předsedy Bruna Kreiskyho formulovali vlastní verzi politiky *Sachlichkeit*, respektující status quo technokraticky, liberálně a tržně zaměřené kapitalistické společenské formace jako reálně daný a nezvratný. Socialistická varianta politiky věcnosti později vešla ve známost jako Austro-keynesianismus a za její „zlatou éru“ jsou považována 70. léta 20. století.⁹³⁷

Kreiského předchůdce Pittermann v jistém smyslu reprezentoval tradiční přístup rakouské sociální demokracie, zahleděné do vlastních historických a filozofických tradic. Silná myšlenková tradice austromarxismu měla na svědomí, že řadoví socialisté měli po dlouhou dobu jen velmi nejasné povědomí o podobě a trendech zahraniční demokratické levice.⁹³⁸ Kreisky v tomto smyslu představoval skutečně „čerstvý vítr.“ Značný vliv na něj měly myšlenky skandinávského reformního socialismu, s nimiž se seznámil během své válečné švédské emigrace, i pragmatický politický styl německého sociálního demokrata Willyho Brandta.⁹³⁹ Moderní sociální demokracie měla být podle Kreiskyho všelidovou stranou v tom nejlepší slova smyslu, otevřenou, flexibilní, nikoli už „bojovnou stranou proletariátu“, kterou kdysi byla a kterou v ní viděli její odpůrci.⁹⁴⁰ Ve svém sjezdovém projevu na přelomu ledna a února 1967 náležitě zdůraznil, že mentalita

⁹³⁵ MAREK, Franz. Redebeitrag auf der Konferenz westeuropäischer kommunistischer Parteien in Wien. Mai 1966. In: GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek. Beruf und Berufung Kommunist. Lebenserinnerungen und Schlüsseltexte. Wien: Mandelbaum, 2014. str. 320.

⁹³⁶ Tamtéž, str. 319.

⁹³⁷ SABEL, Charles. Industrial Reorganization and Social Democracy in Austria. *Industrial Relations*, Vol. 23, No. 3 (1984), str. 344-361.

⁹³⁸ RIEGER, Philippe, Die Rezeption keynesianischer Ideen in Österreich. Erinnerungen eines Zeitungen. In: WEBER, Fritz, VENUS, Theodor. Austro-keynesianismus in Theorie und Praxis. Wien: Jugend und Volk, 1993, str. 31

⁹³⁹ PITTLER, P. Andreas, Bruno Kreisky. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1996. str. 90.

⁹⁴⁰ Tamtéž.

lidí se změnila. Rakouského voliče už prý nezajímá problém vykořisťování ani třídní boj, ale jeho vlastní sociální status, jeho životní úroveň. Proto by se strana měla zaobírat hlavně hospodářskou expertizou, nikoli tolik vyčerpávajícími ideologickými spory.⁹⁴¹

Kreisky byl toho názoru, že sociální demokracie nemůže lidovcům konkurovat bez kvalitního ekonomického programu, založeného na expertních řešeních a jasných datech. Už v dubnu 1967 se proto ve vídeňském Palais Auersperg sešlo na 200 ekonomů, kteří zde – na první ekonomické konferenci tohoto druhu pod záštitou SPÖ – měli formulovat základy budoucí vize prosperujícího Rakouska.⁹⁴² V červnu téhož roku se konala druhá podobná konference za ještě hojnější účasti, která měla precizovat a rozvinout závěry předchozího setkání.⁹⁴³ Celkem se Kreiskymu podařilo mezi lety 1967 a 1968 shromáždit na 1400 expertů, kteří měli definovat programový postup sociální demokracie ve všech oblastech veřejného života. Šlo o dosud největší expertní tým, shromážděný za účelem politického poradenství, v rakouských dějinách.⁹⁴⁴ Program, který z jeho práce vzešel, měl být programem důvěry ve „zdatnost, inteligenci a energii Rakušanů.“⁹⁴⁵

Jakmile se ale s hrubými obrysy nového programu SPÖ začala blíže seznamovat rakouská veřejnost, mnohým pozorovatelům neuniklo množství podobností, které tento výchozí dokument Austro-keynesianismu pojily s Korenovým plánem. Podle některých názorů program překonával zažitý levicový požadavek sociálně spravedlivé společnosti. Namísto toho měl být milníkem nové fáze dějin levice, prologem k socialismu nového typu, „produkčnímu socialismu“ (*Produktionssozialismus*), zaměřenému na ekonomické zájmy, hospodářský růst a profit.⁹⁴⁶ Hospodářský analytik a novinář Horst Knapp přitom publikoval 8. března 1968 (v době, kdy československé „jaro“ vstupovalo do jakési své dynamické, hmatatelné fáze) v časopise *Finanznachrichten* článek s titulem *Konvergenz zur Vernunft* („Sblížení z rozumu“), v němž konstatoval, že v ÖVP i SPÖ získali navrch profesionální ekonomové nad kariérními politiky. To podle něj mělo být počátkem zcela

⁹⁴¹ Archiv VGA, Wien. Sacharchiv. Politische Parteien in Österreich. SPÖ. Parteitag der SPÖ. 30., 31. Jänner und 1. Februar 1967. Bericht und Protokoll. Wien: SPÖ, 1967. str. 223.

⁹⁴² UHER, Julian. Entstehung und Politische Durchsetzung der Wirtschaftsprogramms 1968. in: WEBER, Fritz, VENUS, Theodor. Austro-keynesianismus, str. 59.

⁹⁴³ Tamtéž.

⁹⁴⁴ PITTLER, P. Andreas, Bruno Kreisky, str. 93.

⁹⁴⁵ Tamtéž, str. 92

⁹⁴⁶ Archiv VGA, Wien. Sacharchiv. Politische Parteien in Österreich. SPÖ. Lade 11, Mapped 67, Složka AK-Soziales, Politik. Der Koren-Plan in der Dokumentation. Zusammengestellt vom Dokumentationszentrum der Arbeiterkammer Wien“, str. 15.

nové fáze rakouské politiky – střet o ideje, hodnoty a stranické zájmy měl být vystřídán plodným konsenzem ohledně toho, kam musí Rakousko ekonomicky směřovat.⁹⁴⁷

Za tohoto rozpoložení rakouské politické scény se Komunistická strana Rakouska soustředila v prvé řadě na rozvoj svých internacionálních vazeb, na aktivní posílení svých styků s dalšími, především západoevropskými komunistickými stranami, neboť ty často čelily velmi podobnému typu problémů. Konference z května 1966 poukázala na možný potenciál sdílení strategických postupů a aktuálních stanovisek, které mohly jednotlivé komunistické strany sdílet mezi sebou. Na počátku ledna 1968 se tak rakouští komunisté obraceli kupříkladu na ústřední výbor Komunistické strany Velké Británie se žádostí, zda by Britové byli ochotni poskytnout jakékoli relevantní postřehy či zkušenosti, týkající se uplatnění „poznatků a pomůcek moderní vědy při denní stranické činnosti.“⁹⁴⁸ Zajímala je „organizace a metody řízení strany v období vědecko-technické revoluce“ a upozornili na fakt, že s ohledem na „zvláštní rakouské podmínky“ mají tyto poznatky velká význam.⁹⁴⁹

Opominuty však nezůstaly ani styky s československými komunisty. Novotného vedení se o povolební situaci v Rakousku přirozeně velmi zajímalo, neboť tak výrazná proměna tamějšího politického uspořádání se musela dotknout i perspektivy vzájemných vztahů ČSSR a Rakouska. Krátce po konání vídeňské mezinárodní konference proto do Československa přijela delegace ústředního výboru KPÖ pod vedením Muhriho, aby zde projednala svou současnou situaci a možná východiska. V rozhovoru Muhri vysvětloval příčiny volebního neúspěchu dlouhotrvající hospodářskou konjunkturou, která podle jeho názoru byla „živnou půdou maloburžoazních tendencí.“⁹⁵⁰ Současný vývoj v Rakousku vyložil jako „porážku dělnické třídy,“ předpokládal ale, že chystaná vládní opatření jistě narazí na odpor a pro komunistickou stranu je tak nyní podstatné „rozvíjet společné akce všech levicových sil na všech úsecích.“⁹⁵¹ Připustil ovšem, že „strana musí brát v úvahu skutečnosti, že masy nevidí v ní zatím demokratickou a národní stranu,“⁹⁵² jakou nejméně

⁹⁴⁷ Tamtéž, str. 17.

⁹⁴⁸ Labour History Archive and Study Centre, People's History Museum, Manchester. Fond Correspondence between CPGB and Austrian Communist Party 1965–1988. Sig. CP/CENT/INT/12/02. „ZK der KPÖ an Communist Party of Great Britain Executive Committee, 8. Jänner 1968.“

⁹⁴⁹ Tamtéž.

⁹⁵⁰ Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ 1945-1989, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, karton 169, „Návštěva delegace ÚV KS Rakouska v ČSSR. Zpráva o jednání s delegací KS Rakouska 17. května 1966“, str.2.

⁹⁵¹ Tamtéž, str. 3-4.

⁹⁵² Tamtéž, str. 6.

od roku 1945 zamýšlela být. Od Antonína Novotného se mu dostalo ujištění, že ČSSR bude i nadále formou ekonomické spolupráce podporovat rakouský zestátněný průmysl, neboť v něm KSČ vidí „*socialistický prvek*.“⁹⁵³ Slíbil také, že ještě na podzim 1966 vyšle ÚV KSČ do Vídně lektora, který seznámí rakouské komunisty s výsledky 13. sjezdu.⁹⁵⁴

Skrze mezinárodní dialog a kooperaci zamýšleli rakouští straničtí intelektuálové dospět k typizaci vybraných problémů jednotlivých národních komunistických stran jako problémů obecných a celoevropských. Bylo to nezbytné, pokud mělo internacionální komunistické hnutí koordinovat svůj jednotný postup proti politickým elitám nového typu, reprezentovaným politiky Klausova nebo Kreiského typu. Nastoupivší politická a ideová hegemonie liberálního centrismu, typická důrazem na efektní technokratickou expertizu, však rakouské komunisty stavěla před otázku, jaký typ politické alternativy jsou schopni nabídnout a jaká podoba politické imaginace je pro ně nyní možná. Na pořad dne se tak dostával také interní dialog o podobě a vývoji socialistické demokracie, stejně jako téma vlastní demokracie vnitrostranické.⁹⁵⁵

V polovině října 1967 bylo z popudu Franze Marka a některých dalších reformistů zahájena uvnitř KPÖ diskuse pod titulem *Demokratie und Sozialismus*. Jednalo se o svého druhu vnitrostranické sociologické šetření, založené na soustavném a intenzivním sběru písemně zaslaných členských podnětů, které byly průběžně zveřejňovány ve stranickém tisku. Diskuse samotná trvala do 25. března 1968, přičemž poslední došlé příspěvky byly ve stranickém deníku *Volkstimme* otištěny v květnu téhož roku.⁹⁵⁶ Větší část diskuse se tudíž časově kryla s reformním polednovým děním v Československu a byla tímto děním bezprostředně ovlivněna. Lze konstatovat, že dialog o vzájemném vztahu komunismu a demokracie, o povaze socialistického pluralismu a o vnitrostranické svobodě projevu, probíhal v KSČ i KPÖ během první poloviny roku 1968 souběžně, a zvolená argumentace mohla v mnohém nabývat společných rysů.

Rakouští komunisté byli ostatně dobře informováni o problémech a otázkách, jimž muselo vedení KSČ čelit po 13. sjezdu. Studijní delegace ÚV KSČ, která 17. května 1967

⁹⁵³ Tamtéž, str. 7.

⁹⁵⁴ Tamtéž, oddíl „Styky mezi KSČ a KS Rakouska“, str. 1.

⁹⁵⁵ Die Kommunistische Partei Österreich. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987. str. 453.

⁹⁵⁶ Archiv MZV, Praha. Fond Teritoriální odbory – obyčejné 1965–1968 (TO-O 1965–1968), sekce Rakousko. Karton 4, složka 036/41, Politické věci. „Diskuse v KSR na téma Demokracie a socialismus“, Víden, 14. 6. 1968.

odjela do Rakouska, měla mimo jiné pro účely KPÖ „*zhodnotit poslání a direktivy XIII. sjezdu KSČ*“, vysvětlit boj proti konzervatismu (a současně i proti revizionismu) a dále vysvětlit „problematiku prohlubování socialistické demokracie.“⁹⁵⁷ Rozebírány měly být také konkrétní otázky jako „rozšiřování prostoru pro růst iniciativy pracujících, účast mas na spolurozhodování o veřejných otázkách“⁹⁵⁸ a další. Teoretická východiska pro dialog tudíž mohla vycházet z reflexe soudobého stavu demokratizace v ČSSR, což opět svědčí pro konvergentní povahu československého a rakouského reformního komunismu.

Stranické inteligenci se v diskusi naskytlá příležitost vyložit širší členské základně smysl a potenciální přínos kroků, které díky jejímu vlivu a na její přímé doporučení strana za poslední dva roky podnikla. Mohla také vlastní představu socialistické demokracie učinit více čitelnou, aby nebyla natolik „interní“ a zatížena intelektualismy. Přední stranický ekonom Theodor Prager například v příspěvku, otištěném 1. ledna 1968, žádal ve svém nástinu socialistické demokracie „více důvěry v lid a méně poručnickování, více sebekritiky a méně rétoriky, více informací a diskuse a méně ideologie a agitace.“⁹⁵⁹ Leopold Grünwald přesvědčoval ve svém příspěvku z 11. ledna své spolustraníky, že „utváření budoucího světa“ se nemůže obejít bez společné účasti komunistů a socialistů i křesťanů a 20. sjezd strany, chystaný na rok 1969, měl podle jeho mínění potvrdit, že socialistické Rakousko bude zemí náboženské svobody, kde křesťanský i marxistický humanismus mohou volně koexistovat a společně růst.⁹⁶⁰

Diskuse však byla od počátku zamýšlena jako celostátní, a tak v ní zazněly názory komunistů ze všech zemských oblastí. V plné šíři se díky tomu záhy ukázala pestrá škála postojů, které se v dílčích aspektech často odporovaly. Teprve za podmínek otevřeného dialogu se stalo zřejmým, že 19. sjezd sice znamenal milník v demokratické a reformní orientaci strany, smysl demokratizace si však řadoví členové v různých oblastech země vykládali rozdílně. Georg Nowak z korutanského města Sankt Veil an der Gran vyjádřil souhlas s posjezdovým vývojem strany. Koncept socialistické společnosti, která umožní volnou politickou soutěž několika stran, pokládal za „veskrze reálný.“ Síla komunistické strany měla podle něj vycházet ze „svobodné, intenzivní a bratrské diskuse.“ Sovětská

⁹⁵⁷ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, (Archiv ÚSD) Praha, sbírka Komise vlády ČSSR pro analýzu událostí let 1967–1970, fond D VII, dok. č. 115, „Dopis gen. taj. A. Novotnému – obsah studijního pobytu stranické delegace v Rakousku, 11. 5. 1967“, str. 1-2.

⁹⁵⁸ Tamtéž.

⁹⁵⁹ PRAGER, Theodor. *Demokratie und Sozialismus, Volkstimme*, 1. Jänner 1968, str. 10.

⁹⁶⁰ Tamtéž.

revoluční tradice, „ruská cesta“, je prý sice slavná, neměla by být ale slepě kopírována.⁹⁶¹ Walter Neufner ze Sankt Pölten se zase ve svém příspěvku dotýkal nedávného soudního procesu se sovětskými spisovateli A. Siňavským a J. Danielem. Zastával ovšem názor, že „navzdory odsouzení těchto spisovatelů, s nímž nemusíme souhlasit, je v socialistických zemích více demokracie, a to v otázkách bydlení, postavení žen i pracujících.“⁹⁶² Patřil tak ke členům strany, kteří navzdory dílčí kritice považovali sovětský model správy za vzor demokratického uspořádání, neboť garantoval ekonomická a sociální práva.

V jarních měsících roku 1968 se vnitrostranický dialog o demokratické orientaci socialismu již ocital pod velmi patrným a přímým vlivem československého reformního dění, které po březnovém zrušení předběžné tiskové cenzury vstupovalo do své vrcholné fáze. To pomáhalo rakouským reformistům, jejichž představy o demokratickém modelu socialismu byly mnohem ambicióznější a mnohem méně vázané na konkrétní sovětský příklad. „Dočasně je pro nás možná jen politika malých kroků,“ připustil v březnu 1968 komunistický odborář Walter Marek, když popisoval krizovou situaci strany. Dodal však, že právě proto je nutné rozvíjet koncepty řízení hospodářství, kultury a veřejného života, které budou skutečnou alternativou proti současné politice socialistů a lidovců. Takové iniciativy je však schopna jen strana, ve které panuje úplná duchovní svoboda. „Bouřlivý proces“, odehrávající se v Československu, byl podle W. Marka důkazem, že socialismus „disponuje vnitřní silou, která je schopna obnovit i nacházet nové formy demokracie.“⁹⁶³

Polemika *Demokratie und Sozialismus* představuje velmi hmatatelný a také velmi významný příklad toho, jakým způsobem pražské jaro ovlivnilo politické dění uvnitř KPÖ a jak spoluformovalo diskurz demokratického socialismu, s nímž operovali rakouští straniční intelektuálové i část řadových členů strany. Navzdory tomu je příkladem pouze dílčím. Abychom blíže porozuměli celkovému vlivu, ale limitujícím faktorům působení tehdejšího obrodného procesu na aktivity i představitost rakouských komunistů, je třeba rekonstruovat podobu tehdejšího vztahu KSČ i KPÖ a věnovat pozornost obsahu i typu informačních kanálů, povaze mediálního zprostředkování, na jehož základě si členové strany utvářeli svoji představu o reformním dění v sousedním Československu. Takový obraz byl totiž nutně selektivní a jeho celkový ráz silně závisel na volbě a preferencích těch, kdo tyto zmíněné informační kanály utvářeli. Zásadní vliv na jeho podobu tak měla

⁹⁶¹ NOWAK, Georg. *Demokratie und Sozialismus*, *Volkstimme*, 18. Jänner 1968, str. 9.

⁹⁶² NEUFNER, Walter. *Demokratie und Sozialismus*, *Volkstimme*, 11. Jänner 1968, str. 10.

⁹⁶³ MAREK, Walter. *Demokratie und Sozialismus*. *Volkstimme*, 20. März 1968, str. 10.

jak práce redakčního okruhu časopisu *Tagebuch*, tak i reportáže a postřehy zahraničního československého korespondenta *Volkstimme* Leopolda Grünwalda. Bližší analýza jejich mediálních výstupů ve vztahu k pražskému jaru nám umožní typizovat vztah rakouských komunistů vůči reformnímu dění v jeho unikátní povaze.

Oficiální mezistranické styky KSČ a KPÖ v polednovém období

Se zřetelem na intenzivní historickou a kulturní blízkost a vzájemnost Rakušanů, Čechů a Slováků obrodný proces pražského jara přirozeně určil otázku plné rehabilitace dobrých sousedských vztahů obou zemí jako otázku klíčovou. V imaginaci jednotlivých aktérů či sociálních skupin československé společnosti však představa takového nového sblížení nabývala rozdílných obrysů.

Přelomové setkání ministrů zahraničí obou zemí, Kurta Waldheima a Jiřího Hájka dne 21. června 1968 v Bratislavě bylo ikonickým symbolem sblížení Československa a Rakouska. Naznačilo, že obě strany totožně vnímají pragmatické dorozumění na poli ekonomické a vědeckotechnické spolupráce jako klíčové.⁹⁶⁴ „*Seriózní, ale i přátelské spolunažívání*“ sousedních států, založené na „*přiznání si opravdových skutečností*“,“⁹⁶⁵ znamenalo pro vládnoucí KSČ mimo jiné vyhlídku na „podstatnou liberalizaci“ obchodu. Díky ní mohla být potenciálně vyřešena i otázka z nejpalcivějších, otázka dlouhodobě neřešených majetkoprávních nároků rakouské strany, po dvě desetiletí fakticky bránící uzavření i chodu normálních diplomatických styků.⁹⁶⁶ Rakouská vládní místa vnímala věc dobrých vztahů s ČSSR jako otázku prestiže vlastní verze tzv. *Ostpolitik*, která zvyšovala váhu rakouské diplomacie v Evropě a ve světě.⁹⁶⁷

Nejširší rakouská i československá veřejnost však nejspíš viděla v možném „rozplynutí“ železné opony mezi ČSSR a Rakouskem zkrátka naději na prosté obnovení „běžných sousedských vztahů, navazujících mnohdy na pozitivní tradice vzájemného

⁹⁶⁴ Národní archiv, Praha, fond Hájek, Jiří, JUDr. Č. fondu 1911, karton 8, inv. č. 277, „Rozhovory a články o Jiřím Hájkově v domácím tisku, „Pochopení na rakouské straně, *Rudé právo*, 26. června 1968.

⁹⁶⁵ Archiv MZV, Praha, fond TO-O 1965–1968, karton 4, složka 036/41, Politické věci, „Oficiální článek k Rakousku, My a Rakousko“, str. 7.

⁹⁶⁶ Tamtéž, karton 2, složka 036/3552, Hospodářské styky, „Čs. – rakouské hospodářské vztahy – pozvání ministra Mitterera do ČSSR, Záznam, 7. 6. 68“, str. 1.

⁹⁶⁷ RATHKOLB, Oliver, Austria's „Ostpolitik“ in the 1950s and the 1960s: Honest Broker or Double Agent? *Austria History Yearbook*, Vol. XXVI (1995), str. 129-45.

spolužití.⁹⁶⁸ Návštěva rakouských sousedů znamenala pro řadu Čechoslováků často první příležitost seznámit se s každodenní realitou tržní a konzumní společnosti, se „Západem“, což nepochybně v jednotlivých případech mohlo ovlivnit charakter nadějí a očekávání, která Čechoslováci vůči reformnímu procesu vznášeli.⁹⁶⁹ Potenciálně tak vznikala paradoxní situace – zatímco Češi a Slováci viděli v plných výlohách rakouských obchodů nadějný příslib lepší ekonomické budoucnosti, rakouští komunisté věřili, že jim československý model reforem pomůže charakter rakouské společnosti proměnit. Že jim bude inspirací ve snaze o zvrácení centristické hegemonie, nastalé konvergence SPÖ a ÖVP, v první polovině roku 1968 již velmi patrné. A že poskytne možný náhled „nových forem demokracie“, jak o nich hovořil v březnu 1968 Walter Marek na stránkách *Volksstimme*.

Po celou dobu trvání pražského jara proto vedení KPÖ velmi usilovalo o vzájemné setkání oficiálních stranických delegací KSČ a KPÖ na nejvyšší úrovni. Pro Dubčekovo vedení však evidentně takové setkání nebylo primárním cílem. Teprve 4. června 1968, již ve velmi pozdní etapě polednového procesu, navštívila Prahu čtyřčlenná delegace rakouských komunistů, vedená členem politického byra KPÖ Alfredem Ruschitzkou a setkala se zde s tajemníkem ÚV KSČ Jozefem Lenártem. Předmětem jednání nebyl pouze obsah nedávného květnového pléna ÚV KSČ, s jehož stanovisky Lenárt členy rakouské delegace seznámil, ale právě také pro KPÖ tolik žádoucí Dubčekova schůzka s Franzem Muhrim. Členové delegace uvedli, že Komunistická strana Rakouska „*je v současné době neustále konfrontována s vývojem v ČSSR a zdůraznili skutečnost, že vývoj v KSČ i ČSSR bude mít i nadále značný vliv na vývoj i činnost KS Rakouska a její postavení v zemi. V této souvislosti delegace požádala, aby byl v brzké době upřesněn termín setkání s Dubčkem s předsedou KS Rakouska s. Muhrim.*⁹⁷⁰ Navzdory této urgenci k setkání obou předstů komunistických stran během roku 1968 nedošlo a uvedené jednání s delegací KPÖ bylo po celou dobu trvání pražského jara fakticky jediným takto oficiálním setkáním delegátů KSČ a KPÖ. Neuskutečnila se ani dlouhodobě plánovaná a organizovaná cesta zástupců rakouských komunistických odborů do ČSSR, při níž se měli delegáti seznámit s aktuální debatou o zřizování závodních rad. Do Československa měli rakouští odboráři

⁹⁶⁸ VALEŠ, Lukáš. Česko-rakouské souvislosti Pražského jara. Zavlekov: AgAkcent, 2008. str. 10-11.

⁹⁶⁹ Tamtéž, str. 11.

⁹⁷⁰ Národní Archiv, Praha, Fond KSČ-Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Alexander Dubček. Svazek 24, Aj. 258, „Záznam o rozhovorech s delegací ÚV KS Rakouska, 6.6. 1968.“

původně odjet během května nebo dubna roku 1968, nakonec však na přímou žádost československé strany svoji cestu odložili.⁹⁷¹

Linie oficiálních mezistranických styků byla po celé období pražského jara velmi slabá. Setkání, které by se významem, zastoupením delegátů anebo rozsahem probíraných témat alespoň blížilo setkání stranických delegací z května 1957, se vůbec neuskutečnilo, navzdory opakovaným žádostem rakouských komunistů. Z pohledu tehdejšího postavení KPÖ to pro stranu znamenalo zřejmý deficit. Obě komunistické strany fakticky neměly příležitost vyjasnit si vzájemná stanoviska standardním způsobem bilaterálních jednání. Politbyro rakouských komunistů, přinejmenším ta jeho část, která neudržovala stabilní intelektuální styly s československými reformisty, bylo v interpretaci československého reformního procesu víceméně odkázáno na oficiální výklad programových tezí, zejména potom na literu Akčního programu KSČ. Ten se v ústředním výboru KPÖ dočkal velmi pozitivního ohlasu. Franz Muhri ve svém úvodu k jeho německému překladu, pořízeném pro potřeby KPÖ, považoval jeho stěžejní body za totožné se závěry 19. sjezdu a s celou posjezdovou politikou strany.⁹⁷² Lze se však oprávněně ptát, zda nešlo o pouhou dedukci, vycházející z osobních sympatií a výběrového čtení, spíše než ze živého mezistranického dialogu a konfrontace perspektiv, který by tento dialog nejspíše přinesl.

Nízká intenzita oficiálních styků však pravděpodobně byla jen výsledkem logiky, kterou se vztahy KSČ a KPÖ řídily v minulých letech. Jestliže v první polovině 60. let KSČ na doporučení anebo s vědomím rakouských komunistů upínala svoji pozornost na aktivity mnohem silnější sociální demokracie, s níž jednala i v přímém politickém zájmu rakouské strany, pak v nastoleném trendu pokračovala i v polednovém období. KSČ si byla vědoma, že nový Kreiského program sociální demokracie si „nedává socialistické cíle a vítá účast zahraničního kapitálu“,⁹⁷³ v dané chvíli však nenahlížela tento fakt jako zásadní přelom, který by měl vést k intenzivní koordinaci postupu s KPÖ. Dubčekovo vedení zachovávalo ve své politice vůči rakouské sociální demokracii kontinuum s érou Antonína Novotného a i nadále se zaměřovalo především na osobnost Bruna Pittermanna, kterého považovalo za lídra sociálnědemokratické levicové opozice.⁹⁷⁴ Mělo to však i

⁹⁷¹ AÖGZ, Wien, Nachlass Egon Kodicek, NL 35, DO 110, Mapped 26, „Protokoll der Sitzung des Büros der Zentralen Fraktion der GE am 20. Mai 1968.“, str. 1.

⁹⁷² MUGRAUER, Manfred. Der „Prager Frühling“ und die Parteikrise der KPÖ. In: KARNER, Stefan a kol. Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968. Köln: Böhlau, 2008, str. 1043.

⁹⁷³ Archiv MZV, Praha, fond TO-O 1965–1968, sekce Rakousko, Karton 2, složka 036/3552. Hospodářské styky, „Rakousko-ekonomický program SPÖ“, str. 2.

⁹⁷⁴ Tamtéž, str. 3.

svůj ryze věcný důvod – Pittermann, jehož kariéra uvnitř domovské SPÖ vyhasínala ve stínu Bruna Kreiskyho, byl stále předsedou Socialistické internacionály a KSČ v něm viděla možného prostředníka k dialogu se západoevropskými sociálními demokraty.⁹⁷⁵

V dynamické situaci československého reformního jara roku 1968 sledovala KSČ ve své linii zahraniční politiky vlastní priority, jichž se snažila dosáhnout, aby zajistila obrodnému procesu nutnou mezinárodní legitimitu. Zatímco Franz Muhri se navzdory sympatiím pro Akční program a reformy marně dovolával osobního jednání s Dubčekem, mnohem konzervativnější a skeptičtější generální tajemník Komunistické strany Francie Walter Rochet měl pozici snazší – 19. července 1968 usedl za jednací stůl s představiteli KSČ i československé vlády, a své kritické poznámky k poslednímu vývoji v ČSSR mohl Alexandru Dubčekovi sdělit přímo.⁹⁷⁶ Konsenzus s politicky daleko významnější stranou byl v dané chvíli přednější, než blízké partnerství KPÖ, jejíž tehdejší ideologická pozice vycházela obrodným perspektivám pražského jara vstříc daleko více.

Ostatní varianty a platformy styku rakouských a československých komunistů

Jestliže premisa blízkého partnerství a konvergence KSČ a KPÖ zůstala po lednu 1968 v rovině gremiální, vysoké stranické politiky nenaplněna, došla určitého naplnění prostřednictvím alternativních vztahových sítí a platform. Pokud byly tyto platformy institucionálně ukotvené, pak často suplovaly nízkou intenzitu mezistranických styků tím, že je nahrazovaly vazbami na lokální úrovni (zájezdy a studijní cesty delegací), případně lektorskou a konferenční či jinou podobnou činností, spadající do pravomoci příslušných sekretariátů. Často ale byly rovněž neformální povahy. Vznikaly organicky na základě společného prožitku, generační nebo ideové spřízněnosti, řídily se vlastní kontinuitou a vymykaly se strohému světu politických oficialit. Mohly mít i rozhodující vliv na způsob, jakým pro sebe události a tendence československé polednové reformy vnímali řadoví komunisté, běžní straníci, jejichž angažmá, názory a zkušenosti byly podstatnou součástí kolektivní identity strany.

⁹⁷⁵ Národní Archiv, Praha, fond ÚV KSČ 1945–1989, Praha – Alexander Dubček, Svazek 24, Aj 258, Zprávy ze zahraničí. Postoj Socialistické internacionály k vnitřnímu vývoji v ČSSR.“, str. 2.

⁹⁷⁶ Archiv ÚSD, Praha, sbírka Komise vlády ČSSR pro analýzu událostí let 1967–1970, fond Z/N/69, dok. IfGA ZPA A2/20/1017, „Protokoll über das Treffen zwischen Waldeck Rochet und Alexander Dubcek am 19. Juli 1968 in Prag.“

Osu jedné z takových vztahových sítí tvořila již zmíněná komunita vídeňských Čechů – komunistů, jejichž vazba na konkrétní osoby v původní domovině vycházela poměrně často ze společně prožívané zkušenosti válečného odboje a věznění, a byla už proto vazbou specifickou a svého druhu intimní. Korespondenční styk, který vídeňští komunističtí krajané udržovali s domovem, se mohl právě během roku 1968 stát důležitým informačním tokem, médiem, skrze nějž si vídeňští Češi (a zprostředkovaně i rakouská komunistická strana, jejímiž byly členy) osvojovali klíčové informace nejen o smyslu a podobě reformního dění, ale zejména také o následcích, které přinesl vpád vojsk Varšavské smlouvy po 21. srpnu 1968.

M. Vávrová z Brna a vídeňská Češka Antonia Bruha, členka KPÖ, měly v mnoha aspektech totožný osud. Obě se podílely na komunistickém protinacistickém odboji a obě byly vězněny v koncentračním táboře Ravensbrück. Dopisy, které Vávrová Antonii Bruhové (a jejím prostřednictvím i širší vídeňské krajanské obci) adresovala, dokládají, že způsob, jakým řadoví rakouští komunisté chápali pražské jaro, se mohl zakládat i na důvěrných, bezprostředních a laických podáních přátel, na dosti neformálních, „lidových“ úvahách o podstatě dotčených politických problémů. Čtení takové běžné korespondence předestírá rovinu vnímání a pochopení pražského jara, která není tak sofistikovaná, o to je však autentičtější.

„A zase se svět zarazil o ten náš Říp. Náš prostor, to, že jsem tady na tomto místě a ještě jsme chtěli začít dělat modernější, humánní socialismus, odpovídající této vyspělé epoše, odmítli jsme staré zkostnatělé deformace, demagogii, dali jsme svobodu slova, aby každý mohl beze strachu říkat, co si myslí – to bylo holt nebezpečné,“⁹⁷⁷ líčila M. Vávrová ve svém dopise z 30. září 1968 svůj pohled na podstatu reformu, jež byly teprve nedávno potlačeny spojenou mezinárodní silou vojsk Varšavské smlouvy. Přitom podle Vávrové „zdaleka nešlo jen o malý Československo“, které se v srpnu 1968 mělo stát tragickou obětí velmocenské politiky. Polednové reformy podle ní nastolily nové možnosti „žít jako lidi, rozumět si, pracovat, tvořit.“ „Kdybys věděla“, ujišťovala Bruhovou, „co jen u nás se za těch pár měsíců od ledna uvolnilo tvořivých sil, jak lidi začali být šťastní, jak věřili straně...Kdybys viděla i ty vlasáče! Jaké vroucí vlastenectví se u nich projevílo!“⁹⁷⁸ psala Vávrová v narážce na integrující étos reformismu, s nímž spojovala své naděje a ambice

⁹⁷⁷ DÖW, Vídeň, Sammlung Frauen – KZ Ravensbrück, Sig. 50104/48, „Einige private Briefe die sich auf den Einmarsch Beziehen“, Von M. Kralova an Tony Bruha, 30.9. 1968.

⁹⁷⁸ Tamtéž.

také nonkonformní a na stranickém dění málo zainteresovaná část společnosti. Dopis však také ilustruje, nakolik i nejširší, lidová percepce komunistického reformismu jej vnímala jako fenomén, ukotvený v české reformní tradici a dějinách a přeneseně jakožto problém v zásadě střeoevropský, transnacionální představující výzvu politice velmocí.

Je-li řeč o způsobech, kterými se širší stranická obec rakouských komunistů blíže seznamovala s povahou reformního dění, je zapotřebí zmínit formu vybraných seminářů, specializovaných přednášek a konferencí, které KSČ příležitostně realizovala pro potřeby zahraničních komunistických stran. Jedno z takových specializovaných školení na téma „Vývoj demokratizačního procesu v ČSSR“ se uskutečnilo ve dnech 18. a 19. května 1968 ve slovenském lázeňském a rekreačním středisku Sklenné Teplice. Povahu reformu zde celkem 60 rakouským straníkům a jejich rodinným příslušníkům vysvětlovali Pavel Tonhauser, člen ÚV KSS a předseda Svazu spotřebních družstev, a Ján Štencl, toho času poslanec Slovenské národní rady a předseda Komise lidové kontroly.⁹⁷⁹ Setkání bylo navíc zamýšleno jako reciproční – nešlo zde jen o to, aby se vybraní funkcionáři KPÖ z vídeňského Floridsdorfu dozvěděli konkrétní podrobnosti o demokratizačním procesu. I zúčastněná československá delegace si na místě vyslechla přednášku o současných problémech, jimž museli čelit rakouští komunisté.⁹⁸⁰ Záznam konferenčního setkání se nedochoval, lze nicméně předpokládat, že Tonhauser se Štenclm jednali ve shodně s usnesením ÚV KSS a snažili se tak „*Citlivě, odvážně a jednoznačně ukazovat postavení komunistické strany v naší společnosti, její přirozenou prioritu proti ostatním politickým stranám nebo jiným společenským skupinám,*“⁹⁸¹ v situaci, kdy vlivem kritiky ze strany SSSR a jiných států Varšavské smlouvy narůstaly pochyby o vedoucí úloze KSČ ve společnosti.

Za zmínku stojí rovněž konferenční události, které nebyly přímo organizovány po stranické linii, přesto byly pro KPÖ cenným zdrojem poznatků o reformách, a to i v dosti specializovaných oblastech. Na předním místě je v tomto směru vhodné uvést poměrně unikátní sympozium československých a rakouských právníků, konané 24.-26. května 1968 v Brně. Akci společně pořádaly Jednota československých právníků a Rakouská komise právníků, dvoudenní konferenční diskuse se na každé straně zúčastnilo 39.

⁹⁷⁹ Slovenský národný archív, Bratislava. Fond ÚV KSS – Sekretariát, Karton 293, složka Zasadnutie sekretariátu Apríl – máj r. 1968, Materiál pre 4. schôdzu ÚV KSS 25. 4. 1968. „Návrh na obsadenie besedy s funkcionármi KS Rakúska 18. mája 1968 v Sklenných Tepliciach.“

⁹⁸⁰ Tamtéž.

⁹⁸¹ Tamtéž, „Návrh postupu ÚV KSS po marcovom a aprílovom pléna UV KSS a ÚV KSČ“, str. 6-7.

osob.⁹⁸² Mezi rakouskými účastníky figuroval např. bývalý sociálnědemokratický ministr spravedlnosti Christian Broda, který v dialogu s českými delegáty vyjádřil názor, že „přeměny právního myšlení i praxe“, k nimž v Československu vlivem reformy práva dochází, považuje za „*posílení socialistického hnutí v celé Evropě*.“⁹⁸³ Podle zprávy ze symposia se akce navíc zúčastnila i „*malá skupina komunistických právníků*“, kterým se takto dostalo příležitosti nejen poznat detaily aktuálních proměn československé právní praxe, ale také možnosti zavést dialog zejména se sociálnědemokratickými odborníky a kolegy.⁹⁸⁴

Již setkání delegací KSČ a KPÖ z května 1957 položilo organizační základy pro rozvoj politicky motivovaného československo-rakouského turismu. Také po lednu 1968 představovaly hromadné zájezdy rakouských komunistů do ČSSR (anebo naopak cesty československých delegací do Vídně) důležitý komunikační kanál, prostřednictvím něhož se dala československá reforma takřka hmatatelně „zažít.“ Z řady takových cest je třeba zmínit zvláště jedinou – návštěvu 120 komunistů z Grazu v Bratislavě na samém počátku března 1968. Účelem návštěvy, dohodnuté na konci ledna, bylo „*seznámení občanů města Graz s konkrétním řešením problémů každodenního života lidí v přibližně stejně velkém městě socialistického státu*.“⁹⁸⁵ KPÖ se připravovala na obecní volby, konané na konci března, a cesta do Bratislavy tak tudíž nebyla pouhou rekreací, ale aktivní přípravou na volební boj. V něm komunisté uspěli, v Grazu získali mandát a vedoucí mezinárodního oddělení KPÖ s. Fritz vyslovil československé straně poděkování. Přimlouval se přitom za to, „*aby se mezi vedoucími funkcionáři KS Rakouska a KSČ navazovaly také osobní kontakty*“, a to i při neoficiálních návštěvách představitelů KSČ v Rakousku.⁹⁸⁶ Opět se tím vracel k ústřednímu problému – dosud nerealizovaným užším stykům na oné nejvyšší stranické úrovni, jež měly koordinovat sdílený politický diskurz socialistické demokracie.

Navzdory variabilitě „vztahových sítí“ zůstávala tou nejvýznamnější z nich vazba mezi rakouskou a československou inteligencí. Intelektuálové totiž disponovali nejvíce rozmanitým teoretickým aparátem, který jim umožnil komunikovat o charakteru reformy pražského jara na mnohem analytičtější úrovni. Jejich vztahy se zakládaly na dlouhodobé

⁹⁸² Archiv MZV, Praha, Fond TO-O 1965–1968, sekce Rakousko, karton 1, složka 036/32, Konference, „Zpráva o symposiu pořádaném JČP a ÖJK v Brně ve dnech 24. –26. května 1968“, str. 1.

⁹⁸³ Tamtéž, str. 2.

⁹⁸⁴ Tamtéž.

⁹⁸⁵ Slovenský národný archív, fond ÚV KSS – Sekretariát, karton 293, K informaci, „Informácia o návšteve 120 občanov mesta Graz v Bratislave“, str. 1.

⁹⁸⁶ Tamtéž.

kontinuitě a konvergenci, které pro období 60. let můžeme datovat nejpozději ke známé kafkovské konferenci v Liblicích a v polednovém období se tedy mohly dále rozvíjet na bázi intelektuální recipacity, dialogu o pojmech a hodnotách, jejichž význam byl všem účastníkům tohoto dialogu znám, společně mu jistým způsobem rozuměli a identifikovali se s ním. V obou zemích stáli komunističtí intelektuálové v čele těch nejvýznamnějších teoretických a kulturních periodik a utvářeli tak oficiální ideový diskurz pražského jara. Jako sociální skupina, manifestující se intelektuální autoritou a mocí, určovali, o čem se bude hovořit, na jaká témata bude kladen důraz. Díky svým osobním vazbám s vybranými osobnostmi československého intelektuálního života mohli intelektuálové jako Fischer nebo Grünwald působit jako mediátoři, kteří široké stranické základně předkládali určitý selektovaný obraz tehdejší československé reformní politiky.

Obraz československé reformy ve stranickém tisku v kontextu konfliktů uvnitř KPÖ

Struktura tohoto selektovaného obrazu – diskurzu, se stane čitelnější ve chvíli, kdy pochopíme jaké situaci museli reformisté uvnitř strany během roku 1968 čelit. Pochyby nebo kritické hlasy zaznívaly na adresu Markovy a Fischerovy skupiny už od jara 1966.

Předmětem sporu přitom nebyla pouze otázka bezprostřední politické taktiky. Od léta 1967 stoupalo ve straně napětí ohledně také ohledně interpretace tzv. Šestidenní války na Blízkém východě, kdy eskaloval konflikt mezi Izraelem a arabskými státy. Naprostá většina komunistických stran v souladu s dlouhodobým pojetím své zahraniční politiky odsoudila tuto válku v zásadě jako izraelskou agresi. V Komunistické straně Rakouska byl však problém složitější. Zvláště Franz Marek měl velmi silnou vazbu na židovskou kulturu a prostředí, židovský levicový mesianismus patřil mezi intelektuální proudy, které jej v mládí výrazně ovlivnily a „jeho“ skupina stranických intelektuálů, většinou rovněž židovského původu, byla v hodnocení konfliktu výrazně proizraelská. Na linii vášnivého sporu o výklad událostí se tak uvnitř strany vytvořily dvě oponentní názorové skupiny. Zatímco mocenské jádro ústředního výboru, vedené Franzem Muhrim a F. Fürnbergem, trvalo oficiálním stanovisku ve shodě se sovětským pojetím, tzv. Markova skupina, sdružená okolo časopisu *Weg und Ziel* a revue *Tagebuch*

sympatizovala s Izraelem.⁹⁸⁷ Blízkovýchodní vojenská konfrontace tak napomohla uvnitř KPÖ narýsovat hraniční linie táborů, jejichž členové po následující období jen těžko hledali společnou řeč.

Na počátku roku 1968 pak vnitřní tenze přerostla v otevřený konflikt. Jeho katalyzátorem se stal kontroverzní sovětský justiční proces se spisovatelem Ginzburgem, Dobrovolským a Galanskovem, navazující na starší proces se A. Siňavským a J. Danijelem. Vyústění procesu se v Rakousku setkala se značnou kritickou odezvou. Za odsouzené spisovatele se postavil časopis *Neuen Forum*, vedený G. Neningem. Výzvu časopisu, volající po svobodě slova a tvůrčího projevu a okamžitým propuštění všech vězněných spisovatelů, otevřeně podpořil i Ernst Fischer jako člen politbyra KPÖ.⁹⁸⁸ Konzervativně část vedení strany, již předtím velmi skeptická vůči vývoji po 19. sjezdu, již toto Fischerovo vystoupení považovala za znak naprostého odklonu reformistických intelektuálů od marxisticko-leninských principů a politiky partnerství a loajality se Sovětským svazem a KSSS, a tedy za pomyslné překročení linie, kterou ještě bylo možné tolerovat.

Na příležitost k otevřenému střetnutí nemuseli konzervativci čekat dlouho. Třetího února 1968 měl v klubové místnosti nakladatelství Globus Verlag vystoupit na pozvání deníku *Tagebuch* československý spisovatel A. J. Liehm. Mělo jít o neformální setkání, během něhož by Liehm krátce osvětlil situaci v československém Svazu spisovatelů a okolnosti i politický význam jeho IV. sjezdu v červnu 1967. Přednáška se však vůbec neuskutečnila. Ačkoli k jejímu konání udělil souhlas i generální tajemník F. Muhri, dva konzervativní a silně prosovětsky orientovaní členové politbyra, Franz Hexmann a Theodor Maller zorganizovali za pomoci spřízněných zaměstnanců nakladatelství Globus blokádu klubu a redaktorům *Tagebuchu* znemožnili vstup. Hexmann to přitom zdůvodnil tím, že Liehmova přednáška na půdě stranického nakladatelství by mohla být vyložena jako vměšování do vnitřních záležitostí a sporů KSČ, a tedy jako narušení standardních internacionálních styků a stranické disciplíny.⁹⁸⁹

⁹⁸⁷ Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ 1945–1989, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, karton 169, „Podklady k rozhovorům mezi s rakouskými soudruhy Fürnbergem a Scharfem, pátek 20. října 1967“, str. 4.

⁹⁸⁸ SPIRA, Leopold. Ein gescheiterter Versuch: Der Austro-Eurokommunismus. Wien: Jugend und Volk, 1979. str. 79.

⁹⁸⁹ Tamtéž, str. 80.

Odpověď *Tagebuchu* byla bezprostřední a velmi kritická. Redakce se obrátila na ústřední výbor strany s tím, že A. J. Liehm je jedním z těch, kdo se staví za další rozvoj demokracie v ČSSR a demokratizaci KSČ a tento jeho postoj je tak v naprostém souladu se všemi principy, které samotní rakouští komunisté přijali v květnu 1965 jako určující. Nebylo tak jakéhokoli důvodu, aby nemohl veřejně vystoupit.⁹⁹⁰ Na adresu konzervativců vystupovali zvláště kriticky Theodor Prager a A. Ruschitzka, kteří v zaslaném prohlášení uvedli, že „demokracie, dialog a světový rozhled“ jsou principy, k nimž se za současné situace musí strana upínat a kterým konzervativci jako Maller a Hexmann brání. Víc než cokoli jiného podle nich KPÖ potřebovala rozvoj vnitrostranické demokracie, nebylo jej však možné dosáhnout, pokud bude docházet k podobným incidentům.⁹⁹¹ Zaslaná nota navíc označovala *Tagebuch* za klíčový tiskový orgán, který vytváří předpoklady pro další spolupráci strany s potenciálně spřízněnou socialistickou a katolickou inteligencí, útoky na jeho redakci proto měly ve výsledku podlamovat pozici strany jako celku.⁹⁹²

Ústřední výbor dal kritikům i redakci za pravdu a počínání komunistů Hexmanna, Mallera i dalších zúčastněných odsoudil v rezoluci ze 17. února 1968 jako hrubé porušení norem vnitrostranické demokracie. Vyzval zároveň všechny členy strany, aby své spory řešili svobodnou diskusí bez zbytečného nálepkování a předsudků.⁹⁹³ Tímto rozhodnutím zavdal ústřední výbor důležitý precedens. Postavil se za programové principy 19. sjezdu, podpořil reformní křídlo strany a alespoň dočasně mu uvolnil ruce při konání podobných akcí. Šestáho dubna 1968 si proto redakce *Tagebuchu* mohla „napravit reputaci“, když ve vídeňském Albert Schweitzer Haus uspořádala přednáškový večer s E. Goldstückerem, moderovaný Ernestem Fischerem. Na úspěšnou akci, která sama o sobě byla zhodnocením dlouhodobého Goldstückerova a Fischerova přátelství a byla pro rakouské komunisty první takto autentickou výpovědí o polednových událostech, dorazilo několik set lidí.⁹⁹⁴ *Tagebuch* ji mohl považovat svůj triumf. Hořká ozvěna únorového konfliktu však byla stálou připomínkou, že svoji pozici nemohou reformisté považovat za samozřejmou, a že je stále potřeba ji před širší stranickou základnou vysvětlovat a hájit jako jediné, aktuálně možné východisko. Tomu zcela vypovídá i tematická struktura glos, zpráv a reportáží,

⁹⁹⁰ AÖGZ Wien, Nachlass Theodor Prager, NL 39, DO 134, Mappe 2, „Redaktion Tagebuch and as ZK der KPÖ, 5. Februar 1968“, str. 1-2.

⁹⁹¹ Tamtéž, str. 2-3.

⁹⁹² Tamtéž, str. 2.

⁹⁹³ Tamtéž, „Beschluss des Zentralkomitees, 16., 17. Februar 1968“, str. 1.

⁹⁹⁴ KOSTMANN, Jennö. Sozialismus plus Demokratie. Professor Goldstücker über die Entwicklung in der CSSR. Volkstimme, 7. April 1968, str. 2.

prostřednictvím kterých tyto intelektuálové ve stranickém tisku – v časopisech *Tagebuch*, *Weg und Ziel* a v novinách *Volksstimme* – o československých reformách informovali, případně jaké články a studie z československého tisku přebírali k otištění. Ilustruji to i některé příklady, které se pokusím předesíť a typizovat, nejprve na příkladu reportáží Leopolda Grünwalda ve stranickém deníku *Volksstimme*.

Leopold Grünwald jako oficiální československý korespondent stranických novin KPÖ *Volksstimme* je v příběhu rakouské komunistické recepce pražského jara bezesporu ústřední osobností. Zatímco *Tagebuch* byl časopisem marxistické inteligence a *Weg und Ziel* pod vedením Franze Marka nastoloval a rozvíjel mnohdy velmi komplexní, nesnadno uchopitelná témata z oblasti politické filozofie a ekonomie, *Volksstimme* bylo obdobou československého *Rudého práva*. Oficiálním stranickým deníkem s největším dosahem a největší čtenářskou základnou. Grünwaldovy krátké reportáže z Československa si proto mohly každý týden přečíst až tisíce straníků. Byl také obvykle prvním, kdo o reformním kvasu v Československu informoval a komentoval jej. Během pražského jara byl v úzkém styku s redakčním okruhem *Literárních novin* a udržoval tak blízké styky s A. Liehmem, Goldstückerem nebo Dušanem Pokorným.⁹⁹⁵ Měl tak vcelku detailní přehled o aktuálním vývoji i jeho aktérech a Pro nejšířší stranickou obec rakouských komunistů to byl právě on, kdo rozhodujícím způsobem vytvářel mediální povědomí o dění v ČSSR.

Grünwald byl rovněž spoluautorem a editorem sborníku *ČSSR im Umbruch*, který ještě v počátečních měsících pražského jara sestavil společně se slovenským ekonomem Eugenem Löblem, Gustavem Husákem a Eduardem Goldstückerem a na začátku dubna jej vydal v prestižním nakladatelství Europa Verlag.⁹⁹⁶ Löbl, kdysi oběť stalinské justice, uvedl sborník definicí československého reformního úsilí, jež do značné míry předurčila způsob, jakým rakouští komunističtí intelektuálové pražské jaro vnímali. Popsal tehdejší dění jako intelektuální revoluci (*intellektuelle Revolution*), „první svého druhu, kterou Evropa prožívá.“⁹⁹⁷ Měla to být revoluce „bez krve, hrozeb a barikád – revoluce, která nebojuje o moc, ale o člověka.“⁹⁹⁸ Sám Grünwald srovnával význam lednového pléna KSČ s únorem 1948. Jeho historická role byla větší, než dosah maďarských či polských událostí z roku 1956. Nešlo totiž o pouhé personální obměny – v Československu měla

⁹⁹⁵ GRÜNWALD, Leopold. *Wandlung*, Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1979, str. 135.

⁹⁹⁶ GRÜNWALD, Leopold, LÖBL, Eugen a kol. *ČSSR im Umbruch: Berichte, Kommentare, Dokumentation*. Wien: Europa Verlag, 1968

⁹⁹⁷ Tamtéž, str. 7.

⁹⁹⁸ Tamtéž, str. 8.

právě vznikat zcela nová představa o principech vedoucí úlohy strany.⁹⁹⁹ Grünwaldův výklad událostí prvních jarních měsíců roku 1968 vyvozoval, že Češi a Slováci usilují ve svých reformních snahách o naplnění Togliattiho Jaltského memoranda.¹⁰⁰⁰ Na polednový vývoj tak aplikoval vlastní svébytnou optiku, vycházející z jeho dlouhodobé náklonnosti vůči doktríně integrálnímu socialismu v podání italských komunistů.

Grünwaldovo „italské“ čtení československých reformních procesů se neodkladně promítlo i do obsahu a stylu jeho reportáží. Pozornost věnoval samozřejmě hlavně tezí *Akčního programu*. Na jejich základě usoudil, že v Československu vzniká určitý model socialismu, který může být blízký i sociálnědemokratické levici, ovšem za podmínky, že ona sama se nejprve „identifikuje jako nositelka socialistické alternativy.“¹⁰⁰¹ Mezi řádky zde čteme urgentní výzvu, adresovanou rakouským sociálním demokratům, kteří se právě vydávali cestou zcela opačnou. V zamyšlení nad konceptem socialistické demokracie, jak jej podával Zdeněk Mlynář, zase Grünwald vyzdvihoval přednosti Mlynářova modelu před rakouským uspořádáním. Zatímco typické rakouské *Sozialpartnerschaft* znemožnilo podle Grünwalda volnou iniciativu odborů (a tedy i prosazení ideje *Mitbestimmung*), pak Mlynářovo rozvržení demokratické participace mělo být efektivnější, protože optimálně vyvažovalo mocenskou pozici většinových a menšinových sociálních aktérů a umožnilo nejrozličnějším občanským skupinám zaujímat kritická i opoziční stanoviska.¹⁰⁰²

Ačkoli se jako publicista a zahraniční korespondent musel Grünwald věnovat celé škále problémů a témat, přece se na jedno téma zaměřil přednostně. Totiž na téma dialogu marxistů a křesťanů, na otázku vztahu katolické církve a obce věřících k probíhajícímu reformnímu procesu. Zajímalo jej i z titulu jeho vlastní stranické funkce, jako přední člen pracovní skupiny ústředního výboru pro dialog s katolíky se totiž podílel i na pravidelné přípravě reportů o situaci a politických náladách v rakouské katolické církvi.¹⁰⁰³ Komise, jejímž členem byl například i uznávaný filozof a psychoanalytik Walter Hollitscher, se mimo jiné snažila odborně rozkrýt i sociologické a psychologické důvody přetrvávajícího vysokého stupně religiozity v socialistických zemích, a tak se jejímu zájmu těšilo i dílo

⁹⁹⁹ Tamtéž, str. 15.

¹⁰⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰⁰¹ GRÜNWARD, Leopold. Aussenpolitisches Aktionsprogramm. Leopold Grünwald berichtet aus Prag. Volksstimme, 26. März 1968, str. 3.

¹⁰⁰² TÝŽ, Pluralismus der Sozialistischen Demokratie, Volksstimme, 27 März 1968, str. 3.

¹⁰⁰³ AÖGZ Wien, Sammlung Organisationen – KPÖ 4 (OR-KPÖ 4), DO 640, Mappe 2, „Grünwald, Leopold. Die Situation im Katholizismus (Ende 1968) Herausgegeben vom Arbeitskreis für Probleme des Katholizismus bei, ZK der KPÖ.“

české socioložky náboženství Eriky Kadlecové.¹⁰⁰⁴ Materiály pracovní skupiny mimo jiné vyzdvihovaly že se Eric Kadlecové podařilo poukázat na sporné výsledky ateistické propagandy.¹⁰⁰⁵ Také Grünwald si aktivit Eriky Kadlecové, která byla v březnu 1968 jmenována vedoucí Sekretariátu pro věci církevní, vysoce cenil a pozitivní práci jejího úřadu považoval za klíčovou podmínku širšího zapojení věřících do reformního procesu.¹⁰⁰⁶

Ve druhé polovině března se také Grünwald sešel s Janem Kaštánkem, tehdejším šéfredaktorem *Lidové demokracie* a s dalšími katolickými publicisty, aby s nimi probral právě téma účasti věřících na současném dění. Předmětem debaty byla ale také otázka možné budoucí pozice lidové strany, která podle Kaštánka měla v novém společenském uspořádání reprezentovat všechny občany křesťanského vyznání a aktivně reprezentovat jejich politické zájmy v úzké spolupráci s KSČ.¹⁰⁰⁷

Působení Eriky Kadlecové, Jana Kaštánka i kardinála Františka Tomáška vedlo Leopolda Grünwalda k úvaze, že v Československu vzniká společenský a demokratický základ pro hnutí, jež svojí povahou bude současně křesťanské i socialistické a bude takto oporou sociálních a politických přeměn, kterými Československo prochází.¹⁰⁰⁸ Tuto vizi pak zprostředkoval i čtenářům *Volksstimme*, jimž se představa dialogu a spolupráce katolíků a komunistů mohla pod dojmem Klausovy *konzervativní ofenzivy*¹⁰⁰⁹ jevit snad jako velmi nepravděpodobná a vzdálená. Československý experiment však možnost této spolupráce činil znovu reálnou. Uvěřitelným se znovu stával i program „demokratické koncentrace sil“, který právě Grünwald tak setrvale prosazoval.

Zatímco Grünwald sledoval československé dění přímo v terénu a aktivně volil, kterým tématům dát na stránkách *Volksstimme* přednost, teoretický orgán *Weg und Ziel* pod vedením Franze Marka se nemohl v dané chvíli vymezit pouze na úzkou výseč velmi podnětného procesu politických přeměn u československých sousedů. Tematický záběr časopisu musel být širší, a tak například jeho lednové číslo se zabíralo aktuálním děním

¹⁰⁰⁴ Viz KADLECOVÁ, Erika. Sociologický výzkum religiozity severomoravského kraje. Praha: Academia, 1967.

¹⁰⁰⁵ URBAN, Maria, HOLLITSCHER, Walter. Marxistische Religionssoziologie. Wien: Arbeitskreis für Probleme der Katholizismus b. ZK der KPÖ, 1967. str. 10.

¹⁰⁰⁶ GRÜN WALD, Leopold. Wandlung, str. 151.

¹⁰⁰⁷ TÝŽ, Bewegung im katholischen Lager, *Volksstimme*, 24. März 1968, str. 3.

¹⁰⁰⁸ GRÜN WALD, Leopold a kol. ČSSR im Umbruch, str. 47.

¹⁰⁰⁹ DÖW, Wien Sammlung Josef Hindels, Sig. 20338/K3, „Vortragsnotizen von J. Hindels betreffend SPÖ – Vergangenheit und Zukunft“, str. 5.

ve Vietnamu, ekonomickou reformou v Jugoslávii i fenoménem studentské nové levice, kterému zde šéfredaktor Franz Marek věnoval menší studii.¹⁰¹⁰ V souvislosti s uvedením tzv. Korenova plánu a nového ekonomického plánu socialistů se redakce a přispěvatelé časopisu ještě detailněji věnovali objasňování konceptu *Mitbestimmung* jakožto jediné skutečné alternativy vůči oslabování práv dělníků a zaměstnanců.¹⁰¹¹

Tomu také odpovídala tematika článků, týkajících se pražského jara, které *Weg und Ziel* často přímo přejímal přímo z československého tisku a publikoval je v úplném, nebo jen částečně zkráceném znění v německém překladu. Patrná zde byla zvláště snaha poskytnout čtenářům – zhusta stranickým funkcionářům – autentické, nezkrácené pojetí toho, co se v Československu skutečně děje. Jedním z prvních takto přejetých článků bylo interview s Otou Šikem, které *Weg und Ziel* převzal z únorového vydání bratislavské *Pravdy* a publikoval v dubnu 1968.¹⁰¹² Šik je ostatně jedním z lidí, se kterými měl Franz Marek příležitost se osobně setkat během své červnové návštěvy Prahy. Kromě publicistů A. J. Liehma a Eduarda Goldstückera, kteří patřili k nejbližším soupeřům a partnerům rakouských reformních komunistů, tak byl strůjce ambiciózní ekonomické reformy Ota Šik další přední osobností pražského jara, se kterou Marek během své návštěvy jednal.¹⁰¹³ Zatímco například optimistický Liehm Marka ujišťuje, že díky reformám brzy nastane „exploze talentu“ a rozvoj kultury, konverzace se Šikem se nese v mnohem skeptičtějším, věcnějším tónu.¹⁰¹⁴ „Šik je členem Ústředního výboru KSČ, těší ho, že ve Franzovi potkává stejně smýšlejícího významného soudruha z bratrské strany ze Západu,“¹⁰¹⁵ napsala ke schůzce Markova manželka, tehdy reportérka sociálnědemokratického *Arbeiter-Zeitung* Barbara Coudenhove-Kalergi, která Marka do Prahy doprovázela.

Květnové číslo *Weg und Ziel* pak tematicky spojuje vyvrcholení stranické diskuse *Demokratie a Sozialismus* s aktuální situací v ČSSR. „Kdo se hlásí k duchu 19. sjezdu, cítí při pohledu na dění v Československu jediné: vděk a solidaritu,“¹⁰¹⁶ stálo v úvodníku čísla. Zda i v rozvinutých kapitalistických zemích jako je Rakousko dojde k „rozpuku socialistické vůle“ (*Der Durchbruch sozialistischen Willens*), záleželo prý na tom, zda se socialistickým státům podaří zdárně provést názornou lekci (*Anschauungsunterricht*)

¹⁰¹⁰ MAREK, Franz. Die studentische „neue Linke.“ *Weg und Ziel*, Nummer 1/1968, str. 6-11.

¹⁰¹¹ KODICEK, Eugen. Arbeitsplatz und Mitbestimmung, *Weg und Ziel*, Nummer 2/1968, str. 57-61.

¹⁰¹² ŠIK, Ota. Vor dem neuen Aktionsprogramm. *Weg und Ziel*, Nummer 4/ April 1968, str. 197-201.

¹⁰¹³ COUDENHOVE-KALERGI, Barbara. Doma je všude. Praha: Vyšehrad, 2019, str. 185

¹⁰¹⁴ Tamtéž.

¹⁰¹⁵ Tamtéž, str. 186.

¹⁰¹⁶ Demokratie und Sozialismus. *Weg und Ziel*, Nummer 5/ Mai 1968, str. 215

symbiózy socialismu a demokracie.¹⁰¹⁷ Červnové číslo časopisu pak přímo prezentovalo Akční program KSČ jako všestranný programový dokument, který je navzdory své vazbě na československý kontext dokumentem obecného významu (*allgemeiner Bedeutung*), uplatnitelným také v Rakousku.¹⁰¹⁸ *Weg und Ziel* pod Markovým vedením interpretoval československý reformní proces jako symbiotický vzhledem ke snahám o prosazení větší míry vnitrostranické demokracie uvnitř samotné KPÖ. V takovém pojetí vlastně nebyl Akční program KSČ pouze komentovaným dokumentem bratrské komunistické strany, ale spíše autentickým příspěvkem do debaty o demokracii a socialismu, kterou Marek inicioval a moderoval od října 1967. A podobně jako u Grünwaldových reportáží, ani zde nechyběla snaha vyložit československé reformy s využitím odkazů na politiku i postoj tehdejší italské komunistické strany. Prázdninové vydání *Weg und Ziel* proto publikovalo překlad přednášky, kterou po návratu z ČSSR pronesl 8. května v římském Gramsciho institutu italský komunista Luigi Longo, a kterou předtím otiskla *Rinascita*, od níž *Weg und Ziel* text převzal.¹⁰¹⁹ V souladu s dlouhodobou pozicí Markovy stranické frakce se i nyní ukazovala potřeba koordinovat a cizelovat vlastní pohled na pražské jaro s postojem, který vůči němu zaujímal i italscí komunisté.

Žurnalistický profil *Tagebuchu* se odvíjel od záměru prezentovat jej jako kvalitní periodikum nezávislé marxistické a pokrokové levicové inteligence. Svým zaměřením se značně podobal československým *Literárním listům*. Odpovídá to také úzkým vazbám mezi A. J. Liehmem a reformní rakouskou „frací Fischer-Marek“, která styl *Tagebuchu* silně ovlivňovala. Specifikum *Tagebuchu* spočívalo v tom, že již před lednem 1968 dával prostor československým intelektuálům, jejichž působení na domácí kulturní scéně se ne vždy setkávalo s pochopením špiček KSČ a jejichž vztah s byrokratickou stranickou mocí byl přinejmenším problematický. Platí to například pro Ladislava Mňačka, jehož kniha *Jak chutná moc* se v Rakousku dočkala značné publicity a ve vídeňských intelektuálních kruzích vynesla Mňačkovi přezdívku „rudý Hemingway.“¹⁰²⁰ O svém politickém románu Mňačko hovořil k nelibosti vedení KSČ i v dubnovém vydání *Tagebuchu* v roce 1967.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Tamtéž, str. 216.

¹⁰¹⁸ Demokratie und Sozialismus (Zum Aktionsprogramm der KP der Tschechoslowakei), Nummer 6/1968, str. 290.

¹⁰¹⁹ LONGO, Luigi. Bericht über die ČSSR. Weg und Ziel, Nummer 7/8/Juli/August 1968, str. 349-354.

¹⁰²⁰ Archív Ústavu Pamäti národa, Bratislava, fond Ministerstvo vnútra, Správa ŠtB Bratislava, karton B 8, inv. č. 116, „Mňačko, Ladislav – spisovateľ. Ohlas k vydaniu knihy Jako chutí moc v zahraničí.“ Str. 3.

¹⁰²¹ Národní archiv, Praha, fond ÚV-KSČ, Antonín Novotný II – zahraniční záležitosti, karton 169, „K rakouskému kulturně-politickému časopisu Tagebuch“, str. 2.

V srpnu 1967, jen krátce po československém IV. sjezdu Svazu spisovatelů uveřejnil *Tagebuch* Liehmův rozhovor s Milošem Formanem.¹⁰²²

Oproti časopisu *Weg und Ziel* nebo Grünwaldově reportážním črtám a výkladům nebyl *Tagebuch* při analýze československých reforem tak zřetelně orientován na „italský precedens“ integrálního, demokratického socialismu, ale československé dění přibližoval skrze širší optiku dobové marxistické kritiky, často se zaměřující na náročný filozofický nebo historický rozbor událostí. Už „zimní“ (leden-únor 1968) vydání *Tagebuchu* otisklo stať slovenského historika Eduarda Friše, někdejšího meziválečného dopisovatele revue DAV, s názvem *Eine Historische Chance*. Čtenářům Friš vysvětloval historický kontext pojmu československé cesty k socialismu, realizovaný mezi lety 1946 a 1948 a násilně přerušovaný érou stalinského dogmatismu. Nyní mělo Československo stát na počátku nové etapy, která na poválečná léta národního československého socialismu naváže.¹⁰²³ Jarní číslo (březe-duben 1968) pak přineslo úvahu bratislavského profesora žurnalistiky Josefa Weisera *Information und Demokratie*, předpokládající, že spojení kritické inteligence a široké občanské základny umožní v Československu nastolit společenský systém, stojící na principech otevřenosti a pravdy (*Offenheit und Wahrheit*).¹⁰²⁴

V čísle z května 1968 si tak rakouští čtenáři přečíst esej *Sozialismus und Demokratie* od východoněmeckého disidenta Roberta Havemanna, který československé „jaro“ charakterizoval jako „radikální a nekompromisní rozvoj socialistické demokracie,“ díky níž může být konečně po mnoha letech i pokusech rozbit „d'ábelský kruh Stalinismu“ (*Teufelskreis des Stalinismus*).¹⁰²⁵ Skutečnost, že *Tagebuch* dal na svých stránkách prostor také východoněmeckému intelektuálovi, který byl v otevřené rozepři s vedením SED, svědčí o tom, nakolik se redakce odklonila od oficiální prosovětské linie a dávala vzniknout otevřenému, na dialog zaměřenému médiu. Když Ernst Fischer poukazoval ve svém projevu ke 150. výročí narození Karla Marxe na podstatu marxismu, nepřímou tím také shrnul principy a zaměření *Tagebuchu* – marxismus měl být filozofií, stavící se proti všemu etablovanému a dogmatickému jako vize *totálního* člověka. V tomto smyslu mělo být povinností marxistických intelektuálů přispět „ke koncentraci sil produktivních proti

¹⁰²² Tamtéž.

¹⁰²³ FRISCH, Edo. Eine Historische Chance. *Tagebuch: Zeitschrift für Kultur und Politik*, Jänner/Februar 1968, str. 3-5.

¹⁰²⁴ WEISER, Josef. *Information und Demokratie*. *Tagebuch*, März/April 1968, str. 14.

¹⁰²⁵ HAVEMANN, Robert. *Sozialismus und Demokratie*. *Tagebuch*: Mai/Juni 1968, str. 11.

silám parazitickým“, ke „sjednocení avantgardy lidstva“ v boji proti diktátu kapitálu.¹⁰²⁶ Tento předpoklad byl esencí publicistické orientace časopisu, který se ve druhé pol. 60. let stával spíše „*krystalizačním bodem nezávislé levice*“,“¹⁰²⁷ než žurnálem, který by podléhal přísné stranické direktivě.

Přelom let 1967 a 1968 je z hlediska dějin KPÖ obdobím eskalující vnitrostranické krize. Mezi straníky i částí vedení narůstají pochybnosti o tom, zda politika „spojování všech levicových sil na všech úsecích“, vycházející z reformní orientace 19. sjezdu, má skutečně reálný základ a šanci se prosadit, když i nový ekonomický program socialistů je podle komunistů vším, jen ne socialistickým programem. Arabsko-izraelská válka navíc ještě prohloubila příkopy mezi větší částí židovských stranických intelektuálů a vedením strany, usilujícím o zachování loajality k SSSR. Incidentsy, související nejen s výkladem konfliktu, ale také s interpretací soudobého politického vývoje v Sovětském svazu, stále více poukazovaly na prohlubující se příkopy mezi stranickou intelektuální elitou, snažící se o prosazení demokratického a pluralitního modelu integrálního socialismu, a vedením strany, v jehož zájmu bylo udržet jednotu strany i její internacionální vazby na Sovětský svaz. Československý proces demokratizace roku 1968 otevírá před rakouskou reformně komunistickou inteligencí, zápasící o pozice i linii 19. sjezdu, celou plejádu témat, které tato inteligence může interpretovat ve shodě se svými zájmy a strategií, a také tak činí. Entuziastické období reformu však končí dříve, než si kdokoli z těchto intelektuálů vůbec dokázal představit.

Potlačení pražského jara a krize rakouského komunismu

„Franz tvrdí, že tak šílení, aby rozdrtili komunistickou stranu, která je konečně jednou opravdu oblíbená a ve volbách by s přehledem vyhrála, nemůžou být ani Rusové,“ komentovala letní úvahy Franze Marka z roku 1968 Barbara Coudenhove-Kalergi.¹⁰²⁸ Černým scénářům nevěřilo ani vedení strany. Nedávná jednání v Bratislavě a v Čierné nad Tisou měla být východiskem ke stabilním a hlavně přátelským vztahům.

Předsednictvo KPÖ tak v bezprostřední reakci odsoudilo vojenské obsazení Československa jako „*čin, jsoucí v rozporu s jednáním v Bratislavě a vyslovilo přání,*

¹⁰²⁶ FISCHER, Ernst. Karl Marx zum 150. Geburtstag. Rede auf der Symposium der UNESCO in Trier. Tagebuch, Mai/Juni 1968, str. 17.

¹⁰²⁷ COUDENHOVE-KALERGI, Barbara. Doma je všude. Praha: Vyšehrad, 2019, str. 184.

¹⁰²⁸ COUDNEHOVE-KALERGI, Barbara. Doma je všude, str. 187.

aby bylo učiněno vše k zahájení politického řešení bez vojenského tlaku a na základě plné suverenity ČSSR.¹⁰²⁹ Vojenská intervence podle prvotního stanoviska strany poškodila prestiž komunismu ve světě, byla provedena na základě chybného odhadu situace a bez vědomí představitelů KSČ a jediným řešením měl být úplný odchod všech okupačních vojsk ze země. Toto stanovisko bylo hned 22.8. schváleno plénem ústředního výboru a následující den vystoupil Franz Muhri v televizním interview, aby rakouské veřejnosti potvrdil, že uvedený názor zastává drtivá většina strany.

Jednotný postoj rakouských komunistů k okupaci Československa se ovšem začal brzy štěpit. Jablkem sváru bylo znění a dopad tzv. Moskevských protokolů. Franz Muhri, Friedl Fűrberg a další přední členové ústředního výboru, kteří v posledních třech letech vystupovali nejčastěji jako umírnění reformisté nebo centristé, pokládali ratifikaci těchto protokolů za počátek nového vývojového stadia v československo-sovětských vztazích, za první krok k možnosti politického řešení situace.¹⁰³⁰ „Výsledky moskevského jednání představují určité – i když ne ideální – reálné východisko k likvidaci obtížné situace,“¹⁰³¹ znělo oficiální stanovisko ústředního výboru. Strana nadále trvala na tom, že komplexní demokratizační proces byl „oprávněnou korekturou socialistického systému“ a vytýkala sovětským komunistům paternalismus, s jakým vůči KPÖ jednají.¹⁰³² Zároveň však vedení strany odmítalo návrh např. Ernsta Fischera na okamžité přerušování styků se stranami, jež vojenský vpád iniciovaly. Pokračující jednání byla prý naopak potřebná k ujasnění principů, jakými byla autonomie komunistických stran a princip nevměšování. Takových jednání však mělo být možné dosáhnout pouze na bázi moskevských protokolů.¹⁰³³

Reformisté oproti tomu od počátku neuznávali platnost Moskevských protokolů. Už 31. srpna 1968 podepsalo 20 komunistických intelektuálů, spjatých s revue *Tagebuch*, „Prohlášení k okupaci ČSSR.“ Signatáři, mezi nimi i Leopold Grünwald nebo Theodor Prager, se v úvodu petičního textu odmítli smířit s tzv. „novou československou realitou.“ „V Moskvě nebyla podepsána dohoda mezi rovnými partnery. Byl to diktát a nátlak na

¹⁰²⁹ Archiv ÚSD AV ČR, Praha, sbírka Komise vlády ČSSR pro analýzu událostí let 1967–1970, fond SII/127, dok. „Vývoj postoje KS Rakouska k situaci v ČSSR od 21.8. do 11.10. 1968“, str. 1.

¹⁰³⁰ ZPA der KPÖ, Konvolut „Protokoll der 33. Plenartagung des ZK der KPÖ, 12. und 13. September 1968. Rede Franz Muhri.“, str. 3-4.

¹⁰³¹ Archiv ÚSD AV ČR, Praha, fond SII/127, dok. „Vývoj postoje KS Rakouska k situaci v ČSSR“, str. 2.

¹⁰³² Tamtéž.

¹⁰³³ Tamtéž.

svobody zbavené politiky a lid Československa, “¹⁰³⁴ uvádělo prohlášení. Okupace měla podle podepsaných fatálním způsobem oslabit všechny rakouské levicové síly a naopak pomohla kontrarevoluci.¹⁰³⁵ Příčiny invaze spatřovali autoři petice ve specifické povaze „vládnoucího poststalinského systému“ (*herrschenden nachtstalinistischen System*), jenž se stal brzdou (*Bremsklotz*) demokratických procesů nejenom v samotném SSSR, ale taktéž v celém socialistickém světě.¹⁰³⁶ KSSS prý opustila marxistické základy, na nichž byla jako strana vystavěna a nechala se strhnout mocensko-politickými spekulacemi.¹⁰³⁷

Petice, mezi jejímiž signatáři bylo i pět členů ústředního výboru, dávala teoretický základ pro úplný odklon od spojení se sovětskými komunisty a vytvoření svébytné komunistické alternativy, jež by na sovětském vedení nijak nezávisela. Úvahy v tomto duchu ještě podpořil Ernst Fischer, která 10. září 1968 při vystoupení v rozhlase nejen odmítl Moskevské protokoly („diktát není žádnou dohodou“), ale navrhl i vytvoření nové levice alternativy, sdružující komunisty, socialisty, katolíky a další přidružené skupiny sympatizantů. „*Jsem pro novou levice. Považuji ji za možnou i za nutnou,*“¹⁰³⁸ nechal se slyšet Fischer, který v tu chvíli hovořil jako nezávislý marxistický intelektuál – navzdory tomu, že byl stále členem nejužšího vedení strany.

V posrpnových prohlášeních reformních intelektuálů eskaloval trend, jehož vliv mezi částí stranické inteligence zdatně sílil už od poloviny 60. let a vojenská okupace Československa jen urychlila jeho dynamiku a učinila jej zjevným. Mínění, že KPÖ může překonat společenskou a politickou izolaci jen tehdy, stane-li se zcela demokratickou a integrující silou, a že vedoucím příkladem by zde mohla být tradice domácího levicového austromarxismu, případně práce italských komunistů, nikoli ovšem příklad sovětský, vystoupilo po srpnu 1968 zcela na povrch. Zbavilo se imperativu korektních vztahů se sovětskými komunisty. Theodor Prager označil soudobý sovětský režim za „represivní systém, který s naším pojetím socialismu nemá nic společného.“¹⁰³⁹ Ernst Fischer šel ještě dále – mluvil o „militaristické metafyzice“ moci, společné všem byrokraticko-vojenským diktaturám. Podstatou této metafyziky měla být expanze, totalitní panství, které až zpětně

¹⁰³⁴ Tamtéž, fond A584, dok. č601/91 Poměr Rakouska k Pražskému jaru, „Zur Okkupation der CSSR. Eine Erklärung. Wien, am 31. August 1968.“ 1.

¹⁰³⁵ Tamtéž.

¹⁰³⁶ Tamtéž, str. 2.

¹⁰³⁷ Tamtéž.

¹⁰³⁸ SPIRA, Leopold. Ein gescheiterter Versuch: Der Austro-Eurokommunismus, Wien: Jugend und Volk, 1979, str. 102.

¹⁰³⁹ AÖGZ, Wien. Nachlass Theodor Prager, NL-39, DO 134, Mapped 2. Prager kampf Friedl, 10.68. „Zum Entwurf Der Kampf für Frieden, Demokratie und Sozialismus“, str. 3.

hledá ideologické zdůvodnění v pojmech jako „bratrská pomoc.“¹⁰⁴⁰ Disproporce mezi představami rakouských reformistů a politickou logikou vedení KSSS, nemohla být v této chvíli větší.

Pro Franze Muhriho a jeho centristickou vedoucí frakci znamenal tento vývoj o to větší problém, nakolik bylo potřeba stranu před plánovaným 20. sjezdem v lednu 1969 konsolidovat. Počátkem prosince 1968 se proto sešla delegace ústředního výboru KPÖ se zástupci KSSS. Rakouská delegace, vedená Muhrim a Fürnbergem, ujistila přítomné sovětské zástupce Borise Ponomarjeva, Andreje Kirilenka a další, že považuje deklaraci tzv Moskevských protokolů a výsledky listopadového pléna KSČ za legitimní a reálné předpoklady pro upevnění KSČ i československé vlády a očekává, že za těchto podmínek bude možné pokračovat v reformách polednového vývoje.¹⁰⁴¹ Sověti ujistili své rakouské partnery o tom, že jejich předpoklad je správný, nicméně byli značně kritičtí k zaměření předsjezdové diskuse uvnitř KPÖ. Poté, co prostudovali předložené teze k chystanému 20. sjezdu, konstatovali delegáti KSSS, že je v nich až příliš mnoho prostoru věnováno československým událostem i kritice nedostatečné demokracie v socialistických zemích. Dali Rakušanům najevo, že problém ČSSR považují po listopadovém plénu za uzavřený. Společné závěrečné komuniké ze setkání pak konstatovalo, že dohody, uzavřené mezi ČSSR a Sovětským svazem jsou výchozím bodem pro upevnění socialismu v ČSSR, a to na základě marxisticko-leninských principů.¹⁰⁴² Konsenzus s KSSS poskytoval Muhrimu prostor pro upevnění vlastních pozic a pro stanovení nové orientace KPÖ.

Dvacátý sjezd strany byl ještě téměř další dvě desítky let v oficiální historiografii rakouských triumfálně označován za sjezd, kde se opětovně dostala ke slovu dosud údajně opomíjená nejširší členská základna (heslo *20 Parteitag: Die Basis ergreift das Wort*).¹⁰⁴³ Bylo to do jisté míry oprávněné, neboť jedním z hlavních témat sjezdu bylo přehodnocení dosavadního chápání revoluční subjektivity a revoluční taktiky, jak ji stanovil 19. sjezd před více než třemi lety. Ačkoli přínos 19. sjezdu nebyl nyní a priori odmítán, přesto dospěli delegáti na závěr sjezdového jednání ke stanovisku, že jednomu podstatnému ohledu se strana přece jen v květnu 1965 mýlila. Až příliš optimisticky, bez

¹⁰⁴⁰ Tamtéž, NL 39, DO 135, Mapped 12, „Ernst Fischer. Der Wahnwitz der Macht.“ Str. 6-9.

¹⁰⁴¹ Tamtéž, Mapped 11, „Bericht and as Plenum des ZK der KPÖ vom 18. Dezember über die Besprechungen zwischen den delegationen KPdSU und der KPÖ, str. 1.

¹⁰⁴² Tamtéž.

¹⁰⁴³ Die Kommunistische Partei Österreich. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987, str. 466.

důkladné analýzy a poznání všech ekonomických a sociálních procesů a změn, vyhlásil prý 19. sjezd prioritu spojenectví s „novými opozičními silami“, které ale KPÖ nikdy nemohla získat na svou stranu – byly to prý totiž síly především „maloměšťácké.“¹⁰⁴⁴ Nyní, na 20. sjezdu, se měli rakouští komunisté vrátit ke svým „základům.“ Primárním spojencem i kolektivním základem strany měla být opět dělnická třída. A za vedoucí princip organizace strany byl opětovně vyhlášen demokratický centralismus.¹⁰⁴⁵ Nelze se přitom ubránit dojmu, že v konfliktním vyznění 20. sjezdu KPÖ fakticky řešila problém, který ji tížil už od přelomového roku 1934 – totiž problém vztahu členské základny, ale i části vedení ke stranické inteligenci, která v rámci strany tvořila svébytný mikrokosmos, přinejmenším od poloviny 50. let však její ambice a představy byly zdrojem pravidelných vnitrostranických konfliktů.

Dvacátý sjezd ještě neznamenal definitivní porážku a vyloučení reformistů. Ale zcela určitě byl prvním zřejmým ohlasem takové porážky. Jen s hořkou ironií vzpomínal novinář, reportér časopisů *Tagebuch* a *Weg und Ziel* Leopold Spira na účelné manipulace, které měly reformistům zabránit ve vystoupení na sjezdu – k rozpravě bylo připuštěno pouze 90 z celkového počtu 190 přihlášených delegátů.¹⁰⁴⁶ Část zastoupených straníků, patřících ke konzervativnímu křídlu strany, přímo na sjezdu sestavovala a posílala dále do oběhu seznamy členů ústředního výboru, reformistů, důsledných zastánců původní linie 19. sjezdu, kteří měli být pokud možno zbaveni svých funkcí.¹⁰⁴⁷ Také v rakouské komunistické straně se „*usazuje normalizace*,“¹⁰⁴⁸ mizí demokratická otevřenost volné, kritické diskuse, na níž reformisté v letech 1965–1968 zakládali svoji legitimitu. Franz Marek rezignuje na členství v ústředním výboru.¹⁰⁴⁹ V únoru 1969 odstoupil ze své pozice šéfredaktora časopisu *Weg und Ziel*.¹⁰⁵⁰ V květnu 1969 rozhodla rozhodčí komise KPÖ o vyloučení Ernsta Fischera ze strany.¹⁰⁵¹ Odchod dvou nejvýznamnějších reformistů symbolizuje konec jedné epochy v dějinách rakouského komunismu. Dvacátý první sjezd strany na jaře 1970 v podstatě proces „konsolidace“ už jen završil – řečeno normalizační

¹⁰⁴⁴ Tamtéž, str. 469.

¹⁰⁴⁵ Tamtéž.

¹⁰⁴⁶ SPIRA, Leopold. *Kommunismus Adieu: Eine ideologische Biographie*. Wien: Europa Verlag, 1992, str. 112.

¹⁰⁴⁷ Tamtéž, str. 113.

¹⁰⁴⁸ COUDENHOVE-KALERGI, Barbara. *Doma je všude*, str. 183

¹⁰⁴⁹ *Die Kommunistische Partei Österreichs: Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik*, str. 471.

¹⁰⁵⁰ SPIRA, Leopold. *Kommunismus Adieu*, str. 117.

¹⁰⁵¹ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. *Beruf und Berufung Kommunist: Lebenserinnerungen und Schlüsseltexte*, Wien: Mandelbaum, 2017, str. 80.

dobovou rétorikou – „*zbavil exponenty pravice vedoucích funkcí, nastoupil kurz posílení jednoty strany na zásadách marxismu leninismu*“ a přehodnotil někdejší stanoviska strany k „*tzv. čs. otázce*.“¹⁰⁵² Konzervativní obrat rakouských komunistů je v mnohém symptomatický. Tak jako se rakouský komunistický reformismus „zrodil“ a vyvíjel se společně s reformismem československým, tak spolu s ním i zaniká. Jestliže od poloviny 60. let formují reformistická křídla obou stran konvergentní platformu, která společnými silami artikuluje totožná témata, hypotézy a perspektivy, pak na počátku let sedmdesátých souběžně ustupují renovované, konzervativní marxisticko-leninské perspektivě. Dějinná podmíněnost, spojitost a symbióza rakouského a československého komunismu se znovu potvrzuje v okamžiku počáteční fáze normalizace, kdy optimistické výhledy socialistické a demokratické emancipace, vyrůstající ze společného historického základu po desetiletí a nacházející v poststalinské perspektivě tvář reálné společenské alternativy, ustupují pod tlakem Brežněvovy doktríny pragmatickému, rigidnímu modelu socialistického internacionalismu.

Rakouský reformní komunismus jako unikum rakouské politiky a dějin vznikl na základě nenaplněného příslibu socialistické a národní revoluce roku 1918, traumatického prožitku února 1934 a v kontextu nenaplněného diskurzu národního komunismu po druhé světové válce. Strukturální politická a ideová krize rakouského komunismu, nepřetržitě trvající fakticky od roku 1945, objevila v poststalinském důrazu na revoluční autonomii možné východisko z této krize a reformní komunističtí intelektuálové dovedli příležitost, jež se jim naskýtal, plně využít. Vyhlášení neutrálního Rakouska roku 1955 a prožitku maďarské revoluce 1956 dokázali využít jako katalyzátoru pro opětovnou renesanci vize národního komunismu, založeného na integrujícím a demokratickém socialismu, který by odpovídal tradici rakouského dělnického hnutí. Společně s italskými komunisty se malá, ostrakizovaná a „zjinačovaná“ Komunistická strana Rakouska stala mezi lety 1965–1968 avantgardou demokratického komunismu v Evropě. Zatímco ale italští komunisté dovedli během nadcházející dekády 70. let plně využít své početní a organizační síly a stali se tak hegemony eurokomunismu, v Rakousku, které se dosud nevypořádalo s traumaty vlastní minulosti a kde jsou komunisté systematicky vytlačováni za okraj politického i sociálního „hlavního proudu“, obdobný vývoj uvázl na mrtvém bodě. Rakouští komunisté se tak od počátku 70. let vracejí na pozice marxismu-leninismu, který je zcela v souladu s pojetím

¹⁰⁵² Archiv ÚSD AV ČR, Praha, sbírka Komise vlády ČSSR pro analýzu událostí let 1967-1970, fond D1/443, dok. PÚV KSČ – Informativní zpráva o možnosti setkání delegací ÚV KSČ a ÚV KS Rakouska“, 29. 1. 71.

bratrských stran jako je východoněmecká SED a sovětská KSSS. Avšak volební výsledek strany z března 1970, kdy KPÖ kandiduje opět samostatně, hovoří za vše – zatímco ještě roku 1962 získala strana 135 tisíc hlasů, nyní je to necelých 45 tisíc.¹⁰⁵³

Reformisté jsou sice donuceni odejít, jsou odsunuti na druhou kolej a část z nich také poměrně brzy umírá – Ernst Fischer v létě 1972, Franz Marek roku 1979.¹⁰⁵⁴ Jejich odchodem z politické a intelektuální scény i ze stranických řad se však KPÖ nestává nijak silnější, naopak. Od svého 21. sjezdu roku 1970 se po následujících téměř 20 let upíná na spojenectví s Ulbrichtovou a Honeckerovou SED a jen opatrně reaguje na proměny, jimiž světová politika v poslední třetině 20. století prochází. O atmosféře, který uvnitř strany panovala, svědčí dopis, který ústřední výbor strany zaslal na sklonku 80. let rakouskému kancléři F. Vranitzkému – dopis varoval před sjednocením Německa, neboť by prý mohlo dojít k novému anšlusu.¹⁰⁵⁵ O víc než o čemkoli jiném tak vývoj rakouských komunistů po roce 1968 svědčí o relevanci Fischerových slov, jež se stala mottem i názvem jedné z jeho posledních knih vydané , „*Die Revolution ist anders*“ – „Revoluce je jinde.“¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵³ BAIER, Walter, *Das Kurze Jahrhundert*, str. 172.

¹⁰⁵⁴ GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah, Franz Marek. *Beruf und Berufung Kommunist*, str. 102.

¹⁰⁵⁵ GRAF, Maximilian, *The Austrian Communist and Perestroika*, In: DI PALMA, Francesco, *Perestroika and the Party: National and Transnational Perspectives of European Communist Parties in the Era of Soviet Reform*, New York: Berghahn Books, 2019, str. 288.

¹⁰⁵⁶ FISCHER, Ernst, *Die Revolution ist anders: Ernst Fischer stellt sich zehn Fragen kritischer Schülen*. Hamburg: Rowohl Verlag, 1971.

Závěr

Tématem předložené disertační práce je fenomén, kterému dosavadní česká, ale i evropská historiografie dějin komunismu věnovala jen málo pozornosti – otázka vztahu Komunistické strany Rakouska, jedné z nejstarších komunistických stran na světě, vůči československému poststalinskému komunistickému reformismu a jeho vizi socialistické demokracie, jeho imaginaci socialistického pluralismu a humanismu. K analýze tohoto vztahu jsem zamýšlel přistupovat s ohledem na historicitu a diskurzivní prostředky, které byly reformnímu komunismu vlastní. Bylo mým záměrem vyhnout se rétorice liberálního triumfalismu nebo generalizacím, případně moralizujícím soudům, které při hodnocení československého komunistického reformismu příležitostně zaznívají.

Úvodem jsem definoval komunistickou stranu jako sociální, kulturní a politickou komunitu, disponující emocionální strukturou, symbolickým imaginárním prostorem. V něm tvoří svoji „představu společenství“, habitus, díky němuž je schopna zaujímat dlouhodobé strategické postoje. Tato představa společenství však není statická. Jejím proměňám lze porozumět díky určitým diskurzům, které v rámci emocionální struktury strany vznikají a které si strana osvojuje k „pochopení sebe sama.“

Výše uvedený předpoklad napomohl rovněž formulaci vlastních cílů práce, které jsem definoval ve formě tří výzkumných otázek nebo okruhů. První, výchozí okruh mého badatelského tázání byl definován otázkou, jakým způsobem pronikal dějinný fenomén československého reformního komunismu do symbolického prostoru, který si v průběhu svých dějin KPÖ utvořila a jak proměnil jeho diskurzivní povahu, představu společenství, strategickou a ideovou orientaci.

Předpokládal jsem nicméně, že samotná povaha tohoto průniku je nutně určena vztahem vzájemnosti. Že tedy rakouští komunisté nepřejímali programové nebo ideové perspektivy československého reformního komunismu jako daný monolit idejí, na které pouze pasivně reagovali, ale sami, na základě svých revolučních zkušeností i aktuálního domácího politického kontextu identifikovali v československém reformním dění řadu témat, která pokládali za klíčová. Druhou výzkumnou otázkou jsem tak vytyčil jako snahu po porozumění, jak se historický charakter československého „socialismu s lidskou tvář“

mění, nahlížíme-li proces československého reformního komunismu optikou rakouské komunistické strany a její stranické inteligence.

Ze dvou výše nadnesených otázek vyplývala třetí – jestliže pojednáváme o vztahu dvou, vzájemně si historicky velmi blízkých komunistických stran na základě fenoménu reformního komunismu, nabízí se možnost uvažovat o jejich promýšlení komunistické reformy na bázi vztahu k symbolickému prostoru střední Evropy. Bylo by tak následně možné uvažovat o československém a rakouském reformním komunismu jakožto o dvou politicko-ideových komponentách, společně tvořících jev středoevropského reformního komunismu.

Abych mohl tyto otázky zodpovědět, musel jsem nejprve určit, jaký diskurz určuje podobu symbolického prostoru rakouského komunismu nejvíce. Tedy jaký byl základ oné představy společnosti, kterou si rakouští komunisté od doby svého vzniku osvojili.

Pro kolektivní identitu rakouských komunistů ve 20. století byl podle mého soudu vůbec nejzásadnější diskurz národního komunismu. Rozličné variace národních cest ke komunismu je možné po roce 1945 (a znovu pak po roce 1956) identifikovat u všech evropských komunistických stran. Svě specifické podoby nabýval tento diskurz v Polsku, Rumunsku, Československu i jinde. Pro rakouské komunisty je nicméně tento diskurz doslova středobodem jejich politického a ideového profilu. Od pol. 30. let je kolektivní identita strany budována na narativu, že to byla právě KPÖ, která teoreticky zdůvodnila, vybojovala a obhájila tezi o samostatném rakouském národě, nezávislém na německém kulturním a jazykovém prostoru a schopném vlastní existence. Představa „rakušanství“, které vychází z pokrokových národních a kulturních tradic, je pro komunisty předmětem identifikace s rakouským národem a zdrojem jejich národní legitimacy. Tento pokrokový obraz rakušanství představuje soubor teoretických a ideologických figur, orientovaných na utopickou či revoluční perspektivu a umožňující straně reagovat na tradicionalistické nebo integralistické výklady dějin – v první řadě na katolickým integralismem založený „rakouský mýtus“ anebo konzervativní habsburský mýtus, užívaný zejména rakouskou politickou pravíci ke zdůvodnění zvláštní „rakouské mise“ ve střední Evropě.

Diskurz národního komunismu představuje komplexní uzlový bod idejí v rámci rozsáhlého marxistického myšlenkového univerza, marxistické epistémé, kde jednotlivé myšlenkové tropy, figury nebo doktríny, které se k tomuto bodu sbíhají a které jej tvoří, nemají striktně vyznačené hranice. Rakouský diskurz národního komunismu bezpochyby

vychází ze způsobu, jakým se s problémem národa vyrovnávala stalinská modernita po roce 1936. Je východiskem politiky lidové fronty, osvojené Kominternou v reakci na vzestup fašistických režimů v polovině 30. let. V tomto smyslu je příbuzný komunismu francouzskému nebo československému. Nelze jej však současně myslet bez vlivů, které odpovídají specificky rakouské dějinnosti. Do výsledné podoby diskurzu se tak například promítá i revoluční romantická imaginace rakouské expresionistické avantgardy, jak ji vidíme v dílech Georga Trakla, Egona Ervína Kische a Karla Krause. Rakouští komunisté se rovněž považují za dědice „lidové“ revoluce roku 1848, jejíž revoluční perspektivu chtějí završit.

Podobně ale není myšlenkový projekt rakouského národního komunismu v zásadě myslitelný bez určujícího vlivu rakouského levicového austromarxismu, jehož předními teoretiky jsou Otto Bauer a bratři Max a Friedrich Adlerové. Levicový austromarxismus je jakýmsi „signifikantním druhým“ rakouského komunismu, normativním faktorem, se kterým se rakouští komunisté museli stále vyrovnávat. Přibližně třináct tisíc sociálních demokratů, kteří po porážce rakouské socialistické levice v občanské válce v únoru 1934 našli své nové politické útočiště právě v komunistické straně, tvoří koherentní skupinu, generaci tzv. „únorových komunistů“, majících dominantní vliv na podobu a směřování KPÖ po roce 1945. Vyrůstají však v prostředí sociálnědemokratické „rudé Vídně.“ Jsou ovlivněni Bauerovým ideálem „lidové republiky“ (*Volksrepublik*) jako představy státu, založeného na lidové demokratické kontrole a správě. Austromarxistický ideál „nového člověka“, kladoucí silný důraz na výchovu, osvětu a reformu školství v zájmu vytvoření pokrokové společnosti, vštěpuje intelektuálům z řad pozdějších únorových komunistů představu, že právě oni jsou odpovědní za výchovu a osvětu národa. Pro diskurz rakouského národního komunismu hraje tato představa zásadní roli.

Nelze opominout ani teoretický fundament Bauerova tzv. integrálního socialismu. Ten měl být alternativní ideovou a organizační platformou levice jak vůči socialistickému reformismu, tak vůči leninskému bolševickému radikalismu. Byl představou kooperující levice, složenou z různých zájmových skupin a proudů, spjatých společným politickým zájmem. Bauerův integrální socialismus byl variantou socialistického pluralismu, jehož východiskem je dialog, kooperace aktérů a demokratická integrace partikulárních zájmů. Původně byl zamýšlen jako model socialistické organizace, který měl marginalizovat vliv komunismu a „přivést“ komunisty zpět do sociálnědemokratických řad. Ujal se však také jako představa socialistické demokracie, jež silně ovlivnila generační ideologický profil

„únorových komunistů.“ Intelektuálové této generace – publicisté Franz Marek nebo Ernst Fischer, novinář Leopold Spira a další – tvoří v 60. letech reformní křídlo KPÖ a diskurzivní praxe integrálního socialismu je základem jejich představy demokratického socialismu a pluralismu.

Diskurz národního komunismu, vznikající v hlavních obrysech přibližně mezi lety 1934–1945, umožnil rakouským komunistům po druhé světové válce reagovat na řadu krizových okolností, mezi něž patřil odchod sovětských okupačních jednotek a vojenská správa z Rakouska roku 1955 nebo maďarská revoluční krize z roku 1956. Současně však byl komplexní diskurz národního komunismu katalyzátorem vnitrostranických konfliktů či pnutí a bezprostředním podnětem ke genezi rakouského reformního komunismu jako takového. V letech 1956–1958 se uvnitř KPÖ utvořila frakce, jejímž neformálním lídrem byl Ernst Fischer, a která obviňovala vedení strany z nedostatku skutečně „rakouské“ politiky a z přílišné orientace na Sovětský svaz. Tato jakási „národní frakce rakouských komunistů“ pak měla zřejmý podíl na schválení přelomového programu „Rakouské cesty k socialismu“ z roku 1958, který byl základem poststalinského reformismu.

V první třetině šedesátých let se v prostředí stranických časopisů *Weg und Ziel* a *Tagebuch* utvořila skupina vedoucích stranických intelektuálů, silně orientovaných na vizi demokratické reformy strany. KPÖ se nacházela v pravděpodobně nejkritičtější období svých poválečných dějin. Roku 1959 ztratila své parlamentní zastoupení, které se jí ve volbách roku 1962 nepodařilo znovu získat. U části stranické inteligence proto sílil dojem, že jen několik let starý program „Rakouské cesty k socialismu“ zůstal v zásadě jen na papíře a že reorientace strany na principy demokratického pluralismu je naprosto nevyhnutelná. Politickým architektem rakouského komunistického reformismu se stal šéfredaktor časopisu *Weg und Ziel* Franz Marek. Ten měl blízko především k italským komunistům, dlouhodobě se zajímal o politickou filozofii Antonia Gramsciho a Palmira Togliattiho a soudobou strategii italské komunistické strany, orientovanou na představu spolupráce komunistů, socialistů a levicových katolíků, považoval za variaci integrálního socialismu, aplikovatelnou také v rakouských podmínkách. Politika tzv. „demokratické koncentrace sil“ se měla stát perspektivou rakouského národního komunismu. 19. sjezd strany v květnu 1965 byl pro rakouské komunistické reformisty triumfem. Tzv. Markova skupina zde prosadila nové demokratické teze směřování strany a předurčila tak politiku rakouských komunistů po několik následujících let.

Již v letech 1966–1968 však Rakousko prochází zásadními politickými změnami, které výsledky a linii 19. sjezdu uvádějí v pochybnost. Rozhodnutí ústředního výboru podpořit ve volbách roku 1966 sociální demokracii, zabránit tak nástupu pravice a zvláště podpořit rozvoj zamýšlených kontaktů mezi socialisty a komunisty, narazilo na politickou realitu Rakouska. Ostrá předvolební kampaň nepostrádala silně antikomunistické, ale též antisemitské rysy. Přinesla vítězství pravicovým lidovcům, kteří poprvé v novodobých rakouských dějinách sestavili jednobarevnou vládu s jasně deklarovaným programovým cílem – přivést Rakousko do EHS, orientovat jej na evropský Západ a hlavně zefektivnit, modernizovat rakouskou ekonomiku a státní správu. A to i díky privatizačním zásahům, za rostoucího vlivu západních akcionářů a investorů. Z komunistického pohledu byl tento program zcela „reakcionářský“ a absolutně kontradiktorní vůči jejich zájmům. Levicová sociální demokracie, potenciální spojenec komunistů, navíc prodělávala razantní obrat. Pod vedením nového předsedy Bruna Kreiskyho směřovala od roku 1967 k politickému středu a zaměřovala se spíše na otázky ekonomické konjunktury a stabilního zvyšování životní úrovně obyvatel, než na otázky marxistické socialistické emancipace. Program sociálních demokratů, připravovaný mezi lety 1967–1968, tak už z pohledu komunistů zcela postrádal socialistické rysy.

Izolovaná komunistická strana – nyní sama sebe chápající jako poslední skutečně levicovou sílu na rakouské politické scéně – stála před otázkou, jak v nově nastolených podmínkách uplatnit teze 19. sjezdu a realizovat vizi národního komunismu v zamýšlené podobě integrujícího socialistického demokratismu a humanismu. Reformní orientaci strany hájil na vídeňské mezinárodní konferenci západoevropských komunistických stran, konané v květnu 1966, ideolog Franz Marek. Tenze uvnitř komunistické strany nicméně narůstala. Výsledky 19. sjezdu od počátku tvrdě kritizovala východoněmecká SED, jejíž vedení v ambiciózním spojení demokracie a socialismu nespatořovalo premisu konečného uskutečnění národního komunismu, ale oportunistický a chybný ústup zpět k meziválečné tradici Bauerova levicového austromarxismu. Uvnitř KPÖ se mezi lety 1967–1968 vedl stále rostoucí spor o to, nakolik by strana měla následovat prosovětskou linii, když bylo po několika procesech se sovětskými spisovateli zřejmé, že KSSS se navrátila ke značně restriktivní podobě kulturní politiky, zcela se rozcházející s představou demokratického, otevřeného a pluralitního socialismu. Vnitrostranickým vztahům příliš nepomohla ani válka na Blízkém východě v létě roku 1967 – Zatímco mocenské jádro strany odsoudilo tento konflikt jako izraelskou agresi, značná část stranických intelektuálů, kteří většinou byli

židovského původu, sympatizovala s Izraelem. Jen asi tři roky po schválení přelomových tezí 19. sjezdu se strana nacházela v těžké vnitřní krizi. Snažila se ji rozřešit mimo jiné iniciováním rozsáhlé vnitrostranické diskuse pod titulem *Demokratie und Sozialismus*, zahájené v říjnu 1967 a trvající až do jara 1968. Průběh diskuse nicméně jen ukázal, jak hluboké ve skutečnosti byly příkopy mezi míněním stranických intelektuálů, a názory široké členské základny.

Lze tedy říci, že diskurz rakouského národního komunismu, který je fundamentem kolektivní identity strany od poloviny 30. let a od této doby prošel také signifikantními proměnami až k podobě komunistického reformismu, se v poslední třetině šedesátých let znovu ocitá na křižovatce a čelí otázce, zda a jakými prostředky bude restrukturalizován. Symbolický prostor rakouského komunismu je tak v daném období poznamenán vnitřní tenzí, tendencí ke konfliktu o kontinuitu a legitimitu 19. sjezdu. Toto vnitřní pnutí je také sporem o autonomii strany v rámci mezinárodního komunistického hnutí, neboť nastoluje otázku, zda by strana měla i nadále usilovat o naplnění diskurzu národního komunismu ještě silnější orientací na dobovou strategii italských komunistů, anebo zda by v reakci na danou situaci měla některé příliš optimistické ambice 19. sjezdu korigovat, stabilizovat své vlastní řady a sjednotit se na ideové linii marxismu-leninismu v souladu se sovětským ideologickým narativem.

Jde-li tedy o zodpovězení vytčené badatelské otázky, jakým způsobem vstupovala československá reforma socialismu koncem 60. let do symbolického prostoru KPÖ, lze konstatovat následující: „socialismus s lidskou tváří“, postupně se utvářející jakožto politická, kulturní a ideová perspektiva od první třetiny 60. let a vrcholící v procesu pražského jara, se rovněž legitimizuje odkazy na národní zdroje socialistické revoluční autenticity. Představuje tak sám o sobě poststalinský diskurz národního demokratického komunismu. Bezprostředně se tím obrací k samotnému „středu“ kolektivní identity rakouských komunistů. V kontextu marxistického „žánru“ nebo epistémé se program československého reformního komunismu obrací přímo k základním stavením prvkům diskurzu rakouského národního komunismu, když akcentuje témata typu společenského dialogu různých pluralitních zájmových skupin, anebo témata funkční nebo průmyslové demokracie, ve kterých rakouští komunisté navazují na austromarxistickou tradici a dále ji rozvíjejí ve vlastním konceptu *Mitbestimmung*.

Úsilí o vlastní převedení tohoto programu do praxe navíc probíhá v průmyslově rozvinuté zemi, která je mnoha způsoby spojená s Rakouskem – především historicky a

kulturně, ale do jisté míry také svojí ekonomickou a sociální skladbou. Svými vlastními aspiracemi se zdá potvrdovat závěry 19. sjezdu KPÖ jako objektivně správné. Napomáhá tím dočasně ke zmínění vnitřního politického napětí uvnitř rakouské komunistické strany. Akční program KSČ představuje dokument, na jehož teoretické správnosti a legitimitě se může shodnout jak reformistické křídlo okolo Franze Marka a Ernsta Fischera, tak i centristé ve vedení ústředního výboru strany, vedení Franzem Muhrim a Friedlem Fürnbergem. V situaci, kdy KPÖ čelí hluboké domácí i vnitřní politické krizi, nastoluje Akční program uvnitř strany potřebný konsenzus. Tato dočasná shoda však trvá pouze do okamžiku, kdy vedení KSČ podepíše v reakci na srpnovou okupaci ČSSR tzv. Moskevské protokoly.

Zatímco totiž Muhriho „centristé“ považují moskevské dohody za legální základ pro další rozhovory mezi KSČ a KSSS o sporných otázkách, straniční intelektuálové, kteří během několika předcházejících let usilovali o posílení nezávislosti a autonomie KPÖ na sovětském vedení, takové vyústění nastalé krize považují za nepřijatelné a během druhé poloviny roku 1968 formulují radikálně autonomistické stanovisko, založení v zásadě na představě úplného odklonu od partnerství se sovětským svazem a vytvoření nové levice, která by byla diskurz národního demokratického komunismu realizovat jako nezávislá na sovětské hegemonii v mezinárodním komunistickém hnutí. Krizový rozkol uvnitř strany, po dobu první poloviny roku 1968 zmírněný nadějným směřováním československého reformního procesu, se nyní opět stal zřetelným. Vrcholí ve sporu o revoluční a ideovou autonomii, trvajícím dva roky a končícím vyloučením reformistů ze všech stranických funkcí a politických i tiskových orgánů. Opětovná ideová konsolidace diskurzu národního komunismu tak mezi lety 1968–1970 proběhla skrze vyloučení „revizionistů“, návratem na pozice demokratického centralismu a marxismu-leninismu.

Způsob vyústění vnitrostranické krize nás přivádí k bezprostředně vztažené druhé badatelské otázce, týkající se selektivního výběru témat a událostí, jimiž československá reforma rakouské komunisty oslovovala a které rakouská strana vnímala jako podstatné pro řešení svých aktuálních problémů. Zde je nutné poukázat na poměrně velmi nízkou intenzitu oficiálních mezistranických styků mezi KSČ a KPÖ v době pražského jara. Tyto styky nebyly navzdory uvedené historické blízkosti obou zemí nikdy zvláště silné, avšak během tzv. Novotného éry můžeme přinejmenším konstatovat jejich stabilní, kontinuální charakter. Naproti tomu Dubčekovo polednové vedení KSČ vzdor oficiálním žádostem ze strany ústředního výboru KPÖ jednání dvou nejužších grémií stran během pražského

jara neiniciovalo. Tato skutečnost bezpochyby poznamenala způsob, jakým byl reformní proces rakouskou stranou vnímán, neboť nenastala příležitost, za níž by vedení dvou stran mohlo vzájemně komunikovat svou představu socialistické demokracie. Jsou to potom rakouští straničtí intelektuálové, kteří díky svým osobním vazbám s československými protějšky přebírají roli mediátorů a v československém polednovém reformním vývoji identifikují a zdůrazňují především ty prvky, které mají v soudobé vnitrostranické krizi uvnitř KPÖ posílit jejich pozici, kompetence a potvrdit závěry 19. sjezdu jako správné.

Výsledný obraz polednového reformního procesu tak, jak jej podávali rakouští reformní intelektuálové, byl nutně selektivní a odpovídal dobovým ideovým preferencím redakčních kruhů časopisu *Tagebuch* a *Weg und Ziel*. Znamenalo to, že celkový charakter tohoto procesu byl interpretován v souladu s dlouhodobou orientací těchto intelektuálů na dobovou politickou praxi italských komunistů a byl vyložen tak, aby vyhovoval vizi integrálního demokratického socialismu, ustálené kolem poloviny 60. let.

Je proto typické, že interpretovány byly zvláště takové procesy, jakým byl například marxisticko-křesťanský dialog v ČSSR, neboť šlo o problém, bezprostředně se dotýkající strategických perspektiv, jak je formuloval 19. sjezd. V souladu s tehdejšími preferencemi stranické inteligence byl polednový vývoj také interpretován „italskou“ optikou – jako vycházející vstříc tendencím a premisám ideje „demokratické koncentrace sil,“ osvojené italskou a posléze přejatou rakouskou stranou. Politika Dubčekova vedení byla proto v pojetí rakouských komunistických intelektuálů interpretována zejména jako naplnění tzv. Jaltského memoranda P. Togliattiho.

Konečně zbývá zodpovědět poslední badatelskou otázku – zda a jakým způsobem je možné vnímat perspektivu rakouského a československého reformního komunismu jako vztaženou k symbolickému prostoru střední Evropy. Rakouský a československý reformní komunismus zejména nemohou být vnímány jako dvě partikulární a separované varianty národního komunistického reformismu, které by se vyvíjely zcela nezávisle na sobě. Rakouský reformní komunismus je přímým aktérem vzniku reformního komunismu československého, a to nejpozději od kafkovské Liblické konference, vzhledem k recepci díla Ernsta Fischera v československé intelektuální obci však spíše už od samého počátku šedesátých let. Mezi komunistickými intelektuály obou zemí vzniká konvergentní vztah, jehož východiskem je bezpochyby přirozeně internacionální, česko-německý charakter předválečné KSC, spojené s KPÖ mnoha personálními vazbami. Poststalinský charakter vztahů pak na tyto starší základy navazuje – nikoli

náhodou je klíčovou postavou styků mezi rakouskou a československou komunistickou inteligencí germanista a historik Pavel Reiman, kterého s rakouskými komunisty pojí přátelství už od třicátých let, a který ve druhé polovině let padesátých navazuje styky s rakouskými komunistickými historiky Herbertem Steinerem, Evou Priesterovou, ale také např. s redakcí *Tagebuchu*. V období kolem poloviny 60. let je zapotřebí hovořit již o velmi stabilních vazbách, propojujících světy rakouské a československé reformní inteligence, přičemž rozhovor, vedený mezi Pavlem Reimanem, Eduardem Goldstückerem nebo A. J. Liehmem na jedné, a Ernstem Fischerem, Leopoldem Grünwaldem nebo Franzem Markem na druhé straně, je možné považovat za východisko k přehodnocení kulturních, historických a revolučních tradic, které obě země spojují a jichž může československá a rakouská komunistická inteligence využít k artikulaci svého programu socialistické emancipace a humanismu.

Srpnovou okupací vojsky Varšavské smlouvy je potom třeba chápat nikoli jakožto „pouhé“ násilné přerušení procesu československých reforem, ale jako mocenský zásah, jenž narušil historicky určenou symbiózu a konvergenci rakouského a československého komunismu a zamezil kontinuálnímu promýšlení problému střední Evropy v intencích reformního komunismu. Dialog rakouských a československých stranických intelektuálů, navázaný na konci 50. a rozvíjený v průběhu 60. let, ukázal i na příkladu zájmu o odkaz německé literární avantgardy, jak vnitřně diverzifikovaná, rozporná, ale také vzájemně historicky provázaná je střeoevropská revoluční a humanistická tradice. Zatímco topos niterně konzervativního habsburského mýtu je retrospektivní a orientuje se na představu domněle „zlatého věku“ klidu a stability, reformně-komunistický diskurz odhaloval ve vzájemném dialogu rakouských a československých partnerů prostor střední Evropy jako prostor, jehož duchovní tektonika je dynamická, neukončená a revoluční.

Domnívám se, že unikátní synergie rakouského a československého reformního komunismu společně utvářela horizont komunistického reformismu střeoevropského a disponovala intelektuálním potenciálem, vůlí, ale také politickými nástroji a kapacitou, aby dospěla ke koncepci „střeoevropanství“ ve smyslu marxistického humanismu. Taková koncepce by ve smyslu socialistické demokracie a emancipace byla schopna odkrývat a tematizovat autentické zdroje střeoevropských humanistických a revolučních tradic. Místo obratu ke „světu včerejška“ by díky dialogu rakouské a československé komunistické inteligence mohla vyvstat střední Evropa, jejíž revoluční a emancipační potenciál je stále živý. Vpád okupačních vojsk do ČSSR dne 21. června 1968 takovému

možnému dialogu zcela jistě zamezil. Byl tak vpádem nejenom proti československé reformě samé, ale také vpádem proti reformně-komunistické, rakousko-československé perspektivě střední Evropy.

Otázka historické a ideové vazby rakouského a československého komunismu se během mého výzkumu ukázala jako neobyčejně komplexní. Vlastní badatelské zaměření odhalilo pestrou množinu dalších otázek a problémů, které tato disertační práce nemohla pro své dílčí zaměření systematicky pojednat v jejich úplnosti a které tak vybízejí k další badatelské práci na tématech stále ještě českou historiografií nezpracovaných. Přínosnou by jistě byla kupříkladu obsáhlejší studie, důkladně mapující recepci filozofického díla Ernsta Fischera v Československu. Písemná a literární pozůstalost germanisty, historika, především pak ale předního Fischera překladače Alexeje Kusáka, která teprve před nedávnem přešla pod správu pražského Národního archivu a o jejímž zpřístupnění se nyní jedná, by mohla při podrobném výzkumu pomoci zrekonstruovat obraz intelektuálních vazeb Ernsta Fischera na české prostředí a stát se tak podkladem pro souhrnnou studii, která by se recepcí Fischera díla v ČSSR zabývala.

Badatelský potenciál spatřuji i v možné budoucí studii, která by blíže zmapovala vliv rakouského levicového austromarxismu v Československu a pokusila se zodpovědět otázku, zda takový případný vliv (který bychom mohli rozeznat a definovat jak v dějinách české sociální demokracie, tak i v historii českého komunistického hnutí), mohl nějakým způsobem ovlivnit československý projekt socialistické reformy 60. let, tak jak jsem se pokusil v této disertační práci nastínit poukazem na koncept marxistické epistémé. Příliš často je v otázce austromarxistických vlivů na českou politiku odkazováno výhradně na Bohumíra Šmerala, ačkoli vliv austromarxistické tradice musel být mnohem širší.

Velmi podnětným by zajisté byl pokus o rekonstrukci historického vývoje české meziválečné sekce při KPÖ, který by zmapoval, nakolik, a v jakých konkrétních vazbách byla tato sekce v úzkém kontaktu s českým prostředím i přímo s KSČ a na základě jakých kritérií a praktik utvářeli čeští vídeňští komunisté svoji identitu, jakého druhu byla např. jejich citová vazba na původní domácí české prostředí. Takový výzkum by mohl využívat také poznatků kulturní a sociální antropologie anebo dějin mentalit.

Věřím, tak, že i tato disertační práce může nabídnout jakési prvotní schéma, nárys společných dějin rakouského a československého komunismu, jejichž výzkum může dle mého názoru odhalit mnohé o dosud skryté povaze dějin střední Evropy ve 20. století.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivy

Archiv České televize, Praha

Archiv der Österreichischen Gesellschaft für Zeitgeschichte (AÖGZ), Vídeň

Archiv der Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Vídeň

Archiv Ministerstva zahraničních věcí (Archiv MZV), Praha

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (Archiv ÚSD)

Archív Ústavu Pamäti národa, Bratislava

Bundesarchiv Berlin, sbírka Archiv der Parteien und Massenorganisat. der DDR (SAPMO), Berlín

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Vídeň (DÖW Wien)

Karl Von Vogelsang Institut Archiv, Vídeň

Kreisky Archiv, Vídeň

Labour History Archive and Study Centre, Manchester

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha

Masarykův ústav a archiv AV ČR, Praha.

Národní archiv, Praha – Fondy:

Ministerstvo vnitra – Prezidium I

fond Dokumentace

fond Ministerstvo vnitra – Londýn

fond Reiman, Pavel

fond Ripka, Hubert

fond Hájek, Jiří

fond Československý ústav zahraniční II

fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna

fond Eupex

fond ÚV KSČ 1945–1989 – Antonín Novotný II – zahraničí záležitosti

fond ÚV KSČ 1945–1989 – Alexander Dubček

Österreichische Literaturarchiv (ÖLA), Vídeň

Österreichische Staatsarchiv, Wien (ÖStA, Wien), Archiv der Republik (AdR)

Slovenský národný archív, Bratislava

Zentralparteiarchiv der KPÖ, Alfred Klahr Gessellschaft, Víden (ZPA der KPÖ Wien)

Dobová periodika

100+1 zahraniční zajímavost

Duch času

Lidové noviny

Listy

Listy. Týdeník svazu čs. spisovatelů

Literární noviny

Literární noviny: týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky

Mezinárodní politika

Národní Listy

Nová mysl

Přítomnost

Reichenberger Zeitung

Rudé právo

Tvorba: list pro kritiku a umění

Večer: lidový deník.

Venkov. Orgán české strany agrární

Volksstimme

Volkswille. Organ der KPÖ

Weg und Ziel

Wochenpresse

Tištěné prameny

Akční program Komunistické strany Československa. Praha: Svoboda, 1968.

Aus der Vergangenheit der KPÖ. Aufzeichnungen und Erinnerungen zur Geschichte der Partei. Wien: Globus Verlag, 1961.

Die Kommunisten im Kampf für die unabhängigkeit Österreich. Sammelband. Wien: Stern-Verlag, 1955.

Die Kommunistische Partei Österreichs. Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien: Globus Verlag, 1987.

Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960. Praha: SNPL, 1960.

Franz Kafka: liblická konference 1963. Praha: Československá akademie věd, 1963.

IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. Protokol. Praha, 27.-29. června 1967
Praha: Československý spisovatel, 1968.

Kommunist und Katholik. Herausgegeben von Arbeitskreis für Probleme des Katholizismus bei ZK KPÖ. Wien: ZK KPÖ, 1965.

LVOVÁ, Míla. Chtěli jsme bojovat: dokumenty o boji KSČ a lidu na obranu Československa, část 2. Praha: NPL, 1963.

MOOS, Karel. 11. sjezd KSČ: dovršení výstavby socialismu v naší vlasti. Praha: ÚV ČSM, 1958.

PEŠA, Václav. Dějiny socialistického Československa: studie a materiály. Svazek 5. Československý lid v boji proti imperialismu a fašismu v Evropě v letech 1933-1945.

PIUS XI. Encyklika Pia XI. Quadragesimo anno. 3. vydání. Olomouc: Krystal, 1947.

Pražské jaro 68. Bibliografie. Praha: ÚSD, 2013.

PRIESTER, Eva. Výsledky výzkumných prací rakouských komunistů o vzniku rakouského národa a jeho vlivu na vývoj kapitalismu v Rakousku-Uhersku: stenografický zápis přednášky 23. září 1955 v Praze. Praha: Ústav dějin KSČ, 1955.

Resoluce XX. sjezdu KSSS. Ke zprávě o činnosti ústředního výboru KSSS. In: Usnesení a dokumenty SSSR 1956–1957. Praha: SNPL, 1958.

Weltfreunde: Konferenz über die Prager deutsche Literatur 1965. Prag: Academia, 1967.

Literatura

ADLER, Max. Neue Menschen. Gedanken über sozialistische Erziehung. Berlin: E. Laubsche Verlagsbuchhandlung, 1924.

ALTHUSSER, Louis. On the Reproduction of Capitalism. Ideology and Ideological State Apparatuses. London: Verso, 2014.

AMORT, Čestmír. Svět po listopadu 1917. Praha: Horizont, 1987.

ANDERSON, Benedict. Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu. Praha: Karolinum, 2008.

AUGUSTOVÁ, Zuzana. Experiment jako kritika nacismu. Poválečné rakouské experimentální drama. Praha: Akademie múzických umění, 2020.

BADIOU, Alain. Philosophy for Militants. London: Verso 2015.

BAHR, Ehrhard. Weimar on the Pacific. German Exile Culture in Los Angeles and the Crisis of Modernism. Berkeley: University of California Press, 2007.

BAIER, Walter. Das kurze Jahrhundert. Kommunismus in Österreich: KPÖ 1918 bis 2008. Wien: Edition Steinbauer, 2009.

BALÍK, Stanislav. Teorie a praxe nedemokratických režimů. Praha: Dokořán, 2012.

BARTH URBAN, Joan. *Moscow and the Italian Communist Party. From Togliatti to Berlinguer*. Ithaca: Cornell University Press, 1986.

BASLER, Helena a kol. *Die Wiener Tschechen 1945-2005: zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien: Tschechisches Kulturhistorisches Institut, 2006.

BAUER, Otto. *Bolševismus nebo sociální demokracie?* Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1920.

BAUER, Otto. *Die österreichische Revolution*. Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1923.

BAUMAN, Vladimír, HLADKÝ, Miroslav. *První zemřel kancléř*. Praha: Vydavatelství časopisů MNO, 1968.

BEARMAN, Marietta a kol. *Out of Austria. The Austrian Centre in London in World War II*. London: Tauris Academic Studies, 2008.

BEDÜRFTIG, Friedemann. *Třetí říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945*. Praha: Prostor, 2004.

BENČÍK, ANTONÍN. *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha: Mladá fronta, 2007

BENEŠ, Edvard. *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin, 1948.

BERGIEN, RÜDIEGER, GIESEKE, JENS. *Communist Parties Revisited. Sociocultural Approach to Party Rule in the Soviet Bloc 1956-1991*, New York: Berghahn Books, 2018.

BERMAN, SHERI. *The Primacy of Politics. The Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press, 2006.

BISCHOF, Günter. *Rakousko v první studené válce, 1945–1955. I slabí mají sílu*. Praha: Academia, 2017.

BLACKLEDGE, Paul, DAVIDSON, Neil. *Alasdair MacIntyre's Engagement with Marxism. Selected Writings 1953-1974*. Leiden: Brill, 2008.

- BLACKMER, L. M., DONALD. *Unity in Diversity. Italian Communism and the Communist World.* Cambridge: MIT Press, 1968.
- BLECHER, MARC, SCHMITTER C. PHILIPPE. *Politics as a Science. A Prolegomenon.* New York: Routledge, 2021.
- BLUM, E. Mark, SMALDONE, William (ed.). *Austro-Marxism: The Ideology of Unity. Volume 1. Austro-Marxist Theory and Strategy. Introduction.* Leiden: Brill, 2015.
- BOHÁČ, Antonín. *Národní stát a světový mír: o zásady světového míru.* Praha: Melantrich, 1946.
- BOK, Václav. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských.* Praha: Odeon, 1987.
- BRACKE, MAUD. *Which Socialism, Whose Détente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968.* Budapest: CEU Press, 2007.
- BRADLEY, J. F. N. *Stručné dějiny Třetí říše.* Brno: Šimon Ryšavý, 2009.
- BURKA, Alexander. *Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreich in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polen und der Tschechoslowakei/Tschechiens.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
- BURKE, Peter. *Společnost vědění. Od Gutenberga k Diderotovi.* Praha: Karolinum, 2007.
- BUDIL T., Ivo, ZÍKOVÁ, Tereza. *Totalitarismus 4. Interdisciplinární pohled.* Plzeň: Západočeská univerzita, 2008.
- CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko.* Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003.
- CLARK, Katerina. *Moskva, čtvrtý Řím: stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931–1941.* Praha: Academia, 2016.
- CLARKOVÁ, Katerina. *Sovětský román. Dějiny jako rituál.* Praha: Academia, 2015.

CONWAY, Martin. *Western Europe's Democratic Age: 1945–1968*. New Jersey: Princeton University Press, 2020.

COUDENHOVE-KALERGI, Barbara. *Doma je všude*. Praha: Vyšehrad, 2019.

CZERWINSKA-SCHUPP, Ewa. *Otto Bauer (1881-1938). Thinker and Politician*. Leiden: Brill, 2016.

ČÍŽEK, František a kol. *Filosofie, metodologie, věda*. Praha: Svoboda, 1969.

ČTVRTNÍK, MIKULÁŠ. *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století*. Praha: Argo, 2019.

DEAN, Jodi. *Comrade. An Essay on Political Belonging*. London: Verso, 2019.

DEAN, Jodi. *Crowds and Party*. London: Verso, 2016.

DEAN, JODI. *The Communist Horizon*. London: Verso, 2012.

DEBORD, Guy. *Společnost spektaklu*. Praha: INTU, 2007.

DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002.

DI PALMA, Francesco (ed.). *Perestroika and the Party. National and Transnational Perspectives on European Communist Parties in the Era of Soviet Reform*. New York: Berghahn Books, 2019.

Die Welt des Jura Soyfer. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1991.

DIMITROV, Georgi. *Výbor z projevů a článků*. Praha: Svoboda, 1982.

DUKA, Dominik. *Tradice, která je výzvou*. Praha: Portál, 2011.

DURKHEIM, ÉMILE. *Pravidla sociologické metody*. Praha: VŠP ÚV KSČ, 1969.

DURMAN, Karel, SVOBODA, Miloslav. *Slovník moderních světových dějin*. Praha: Svoboda, 1969.

DZIEDZINSKÁ, Libuše. *Inteligence a dnešek*. Praha: Melantrich, 1968.

ERENBURG, Ilja. *Občanská válka v Rakousku*. Praha: Knihovna levé fronty, 1934.

FAGGION, Andrea a kol. Kant and Social Policies. London: Palgrave Macmillan, 2016.

FAJMON, Hynek. Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. Vyd. Brno: CDK, 2008.

FIALA, Václav. Vídeň: literární toulky dunajskou metropolí. Praha: ASPI, 2004.

FIERLINGER, Zdeněk. Ve službách ČSR: paměti z druhého zahraničního odboje. Díl první. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.

FISCHER, Ernst, Von Grillparzer zu Kafka. Sechs Essays. Wien: Globus Verlag, 1962.

FISCHER, Ernst. An Opposing Man. London: Allen Lane, 1974.

FISCHER, Ernst. Das Jahr der Befreiung. Aus Reden und Aufsätzen. Wien: Stern Verlag, 1946.

FISCHER, Ernst. Die Moskauer Prozess und die Einheitfront. Prag: Průmyslová tiskárna, 1936.

FISCHER, Ernst. O nezbytnosti umění. Praha: Orbis, 1962.

FISCHER, Ernst. Odcizení, dekadence, realismus. Praha: Československý spisovatel, 1963.

FISCHER, Ernst. Problémy mladé generace: bezmocnost nebo odpovědnost? Praha: Mladá fronta, 1965.

FISCHER, Ernst. Rakousko 1848. Problémy demokratické revoluce v Rakousku. Praha: Svoboda, 1948.

FISCHER, Ernst, Die Revolution ist anders: Ernst Fischer stellt sich zehn Fragen kritischer Schülen. Hamburg: Rowohl Verlag, 1971

FISCHER, Ernst. Skutečnost a mystifikace. K několika problémům moderní literatury. Praha: Československý spisovatel, 1961.

FISCHER, Josef Ludvík. Krise demokracie. Kniha první: svoboda. Brno: Index, 1933.

- FITZPATRICK, Sheila. *On Stalin's Team. The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*. New Jersey: Princeton University Press, 2015.
- FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002.
- FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*. Praha: Svoboda, 1994.
- FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofia, 2005.
- FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann & synové, 1996.
- FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Brno: Computer Press, 2007.
- FREI, Bruno. *Štafeta. Historické miniatury*. Praha: Svoboda, 1961.
- FUČÍK, Julius. *Politické články a polemiky. 1. část z let 1925–1934*. Praha: SNPL, 1953.
- FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Herrmann a synové, 2008.
- GADAMER, Hans-Georg. *Problém dějinného vědomí*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2019.
- GALANDAUER, Jan. *Bohumír Šmeral, díl 1. 1880-1914*. Praha: Svoboda, 1981.
- GALANDAUER, Jan. *Osud trůnu habsburského*. Praha: Panorama, 1986.
- GARDAVSKÝ, Vítězslav. *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*. Praha: Československý spisovatel, 1967.
- GARDAVSKÝ, Vítězslav. *Naděje ze skepse*. Praha: Svoboda, 1969.
- GEOGHEGAN, VINCENT. *Utopianism and Marxism*. Bern: Peter Lang, 2008.
- GERLICH, Peter, MUELLER C., Wolfgang. *Zwischen koalition und konkurrenz. Österreichs Parteien nach 1945*. Wien: Braumüller, 1983.
- GHODSEE, KRISTEN. *The Left Side of History. World War II and the Unfulfilled Promise of Communism in Eastern Europe*. London: Duke University Press, 2015.

GILBERT, Felix, CLAY LARGE, David. Konec evropské éry. Dějiny Evropy 1890-1990. Praha: Mladá fronta, 2003.

GILBURD, Eleonory. To See Paris and Die. The Soviet Lives of Western Culture. Cambridge: Harvard University Press, 2018.

GLUCKSMANN, André. Hněv dítěte. Praha: Academia, 2013

GOLDSTÜCKER, Eduard. Na téma Franz Kafka: články a studie. Praha: Československý spisovatel, 1964.

GONĚC, Vladimír. Od „malé Evropy“ k „velké Evropě.“ Díl 1. Dějiny rozšiřování Evropských společenství/ Evropské unie 1950-2002. Brno: Masarykova univerzita, 2003

GORKIJ, Maxim. O literatuře. Praha: Československý spisovatel, 1951.

GRABER, Michael. Die Affäre Borodajkewycz. In: GRABER, Michael. Der Tote ist auch selber Schuld. Zum 50. Jahrestag der Ermordung von Ernst Kirchweyer. Wien: Globus Verlag, 2015.

GRAF, Maximilian, KNOLL, Sarah. Franz Marek – Ein Europäischer Marxist. Die Biografie.

GRAHAM, Helen, PRESTON, Paul. The Popular Front in Europe. London: The Macmillan Press, 1987.

GRAMSCI, Antonio. Základy politiky. Praha: Mladá fronta, 1967.

GREGOROVÍČ, Miloslav. Zrození předvoje. Praha: Albatros, 1981.

GRIFFIN, Roger. A Fascist Century. London: Palgrave Macmillan, 2008.

GRÜNWARD, Leopold. Svět bez Boha: příručka protiklerikálního boje. Praha: Maják, 1932.

GRÜNWARD, Leopold. Wandlung. Ein Altkommunist gibt zu Protokoll. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1979.

- GRÜNWARD, Leopold. Otto Habsburg – strašidlo či hrozba? Bratislava: Slovenské vydav. politické literatury, 1968.
- GRYGAR, Mojmír. Pražské rozhovory o strukturalismu, Praha: Svoboda, 1969.
- GUTERMAN, Paul, COLOHNATT, Joe. Vražda jako společenská událost. Základy společenského chování při vraždě. Brno: Jota, 2007.
- GUTMANN, Amy. Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition. New Jersey: Princeton University Press, 1994.
- HABERMAS, Jürgen. K ustavení Evropy. Praha: Filosofia, 2013.
- HABERMAS, Jürgen. Strukturální přeměna veřejnosti. Praha: Filosofia, 2000.
- HÁJEK, Jiří. Lidská situace: kritické stati. Praha: Československý spisovatel, 1966.
- HÁJEK, Miloš. Přehled nejnovějších dějin, díl 1. 1917-1939. Praha: NPL, 1963.
- HÁJEK, Miloš. Vznik Třetí internacionály. Praha: Karolinum, 2000.
- HAUPT GERHARD, HEINZ, KOCKA, JÜRGEN. *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. New York, Berghahn Books, 2009.
- HAUSER, Michael, ŽIŽEK, Slavoj. Humanismus nestačí. Praha: Filosofia, 2008.
- HAVELKA, Miloš. Ideje, dějiny, společnost. Brno: CDK, 2010.
- HAVELKA, Miloš. Max Weber. Metodologie, sociologie a politika. Praha: Oikoymenh, 1998.
- HAVELKA, Miloš. Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000.
- HAVLIČ, Otakar, KETTNER, Jiří. Komunistické a dělnické strany světa. Praha: Svoboda, 1976.
- HEGEL, G. W. Friedrich. Filosofie dějin. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2004.
- HEISS, Gernot, Česko a Rakousko po konci studené války: různými cestami do nové Evropy. Ústí nad Labem: Albis International, 2008.

- HEJZLAR, ZDENĚK. Praha ve stínu Stalina a Brežněva. Vznik a porážka reformního komunismu v Československu. Praha: Práce, 1991.
- HEYNDERS, Odile. Writers as Public Intellectuals. Literature, Celebrity, Democracy. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- HLOUŠEK, Vít. Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
- HÖBELT, Lothar. Die Zweite Republik Österreich und ihre Besonderheiten. Wien: Bohlau, 2020.
- HOBBSAWM, Eric. Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita. Brno: CDK, 2000.
- HOBBSAWM, Eric. The Age of Empire 1875-1914. New York: Vintage Books, 1989.
- HOLÁ, Věra. 1921: Vzpomínky na vznik KSČ. Praha: NPL, 1962.
- HOLÝ, Jiří. Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století. Praha: Akropolis, 2016.
- HONNETH, Axel. Patologie rozumu: dějiny a současnost kritické teorie. Praha: Filosofia, 2011.
- HONNETH, Axel. The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts. Cambridge: The MIT Press, 1996.
- HORÁK, Pavel. Bohumil Laušman: politický životopis. Praha: Mladá fronta, 2012.
- HORYNA, Břetislav. Idea Evropy. Pohledy do filosofie dějin. Praha: Argo, 2001.
- HROCH, JAROSLAV A KOL. Proměny hermeneutického myšlení. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010.
- HROCH, Jaroslav. Filosofická, strukturální a hlubinná hermeneutika. Brno: Marek Konečný, 2009.
- HRZAL, Ladislav. Lenin o ideologickém boji. Praha: Svoboda, 1971.

CHILDS, David. *The Changing Face of Western Communism*. London: Croom Helm, 1980.

CHILDS, David. *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*. London: Routledge, 2000.

CHVATÍK, Květoslav. *Člověk a struktury: kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1996.

CHYTILEK, Roman. *Politický prostor a politická témata. Studie k soutěži politických stran*. Brno: CDK, 2014.

I oni byli proti: sborník z mezinárodní historické konference (Ústí nad labem, 13.-15. listopadu 2006). Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2006.

In: ŠMIDRKAL, Václav, KONRÁD, Ota, SCHMOLLER, Hildegard. *Sousedé. Česko-rakouské dějiny*. Praha: Masarykův ústav a archiv AV ČR, 2019.

IRYE, AKIRA. *Global and Transnational History: The Past, Present, and Future*. London: Palgrave Macmillan, 2013.

IVIC, Sanja. *European Identity and Citizenship. Between Modernity and Postmodernity*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

JAMES McADAMS, A. *Vanguard of the Revolution. The Global Idea of the Communist Party*. New Jersey: Princeton University Press, 2017.

JARKA, Horst. *Jura Soyfer. Auf uns kommt´s an. Szenen und Stücken*. Jura Soyfer Werksausgabe. Band II. Wien: Deuticke, 2002.

JELINEK, Elfriede. *Vyvrhelové*. Praha: Mladá fronta, 2010.

JENŠOVSKÝ, Bedřich. *Ilustrované dějiny světové, Díl V., Novověk III. Od konce světové války do podzimu roku 1938*. Praha: J. R. Vilímek, 1939.

JEŘÁBEK, Martin. *Konec demokracie v Rakousku 1932–1938: politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán, 2004.

JORDÁN, František. *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879-1889)*. Praha: SPN, 1965.

- JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: její historie od roku 1945*. Praha: Prostor, 2018.
- KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1968*.
- KADLECOVÁ, Erika, *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*. Praha: Academia, 1967.
- KAMPITS, Peter. *Malé dějiny rakouské filozofie*. Praha: Concordia, 1995.
- KAPLAN, Karel. *Pouťorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007.
- KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.
- KARNER, Christian. *Nationalism Revisited. Austrian Social Closure from Romanticism to the Digital Age*. New York: Berghahn Books, 2020.
- KARNER, Stefan a kol. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Köln: Böhlau, 2008.
- KARNER, Stefan, STEHLÍK, Michal. *Česko-Rakousko. Rozdělení-odloučení-spojení*. Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, 2009.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral?* Praha: Svoboda, 1968.
- KERSHAW, Ian. *Do pekel a zpět: Evropa 1914-1949*. Praha: Argo, 2017.
- KISCH, Egon Erwin. *Tržiště senzací*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963.
- KLÄHR, Alfred. *Zur Österreichischen Nation*. Wien: Globus Verlag, 1994.
- KLAUS, Václav, DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek. *Srpen 1968: čtyřicet let poté – sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008.
- KLÍMA, Ladislav. *Vteřiny věčnosti: prózy, listy, eseje, sentence*. Praha: Odeon, 1967.
- KOHÁK, Erazim, TRNKA, Jakub. *Hledání české filosofie. Soubor studií*. Praha: Filosofia, 2012.
- KOLADIS, Emmanuel a kol. *Evropské obzory vzdělávání v portrétech významných osobností*. Brno: Paldo, 2006.

- KOLÁŘ, PAVEL. Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu. Praha: NLN, 2019.
- KOLEJKA, Josef. Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku (1917-1921). Praha: SNPL, 1957.
- KONRAD, Kurt. O revoluční tradici české literatury, Praha: Československý spisovatel, 1980.
- KONRÁD, Ota a kol. Ztráta starých jistot. Rakousko 1968–2020. Praha: NLN, 2020.
- KOPECKÝ VÁCLAV. ČSR a KSČ: pamětní výpisy k historii Čs. republiky a k boji KSČ za socialistické Československo. Praha: SNPL, 1960.
- KOPEČEK, MICHAL (ed.) *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019.
- KOPEČEK, MICHAL. Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960. Praha: Argo, 2009.
- KOPEČEK, Michal. Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě. 1953-1960. Praha: Argo, 2009.
- KOSÍK, Karel. Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa. Praha: ČSAV, 1963.
- KOSÍK, Karel. Předpotopní úvahy. Praha: Torst, 1997.
- KOWALSKI, Ronald. European Communism 1848–1991. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- KOZLOV, Denis, GILBURD, Eleonory. The Thaw. Soviet Society and Culture during the 1950s and 1960s. Toronto: University of Toronto Press, 2013.
- KOZLOVÁ, Danica, TOMÁŠ, Jiří. Egon Ervín Kisch. Praha: Horizont, 1984.
- KOZLOVÁ, Danica. Egon Ervín Kisch. Praha: Horizont, 1984.
- KRÁL, Miloslav. Věda a řízení společnosti. Praha: Svoboda, 1967.
- KRÁL, Miroslav. Jak a proč studovat marxistickou filozofii. Praha: NPL, 1964.

KRAUS, Karl. Poslední dnové lidstva. Tragédie v pěti dějstvích s předehtrou a epilodem. Brno: Barrister & Principal, 2006.

KRAUS, Karl. Soudím živé i mrtvé. Praha: Odeon, 1974.

KREIBICH, Karel. Dějiny českého dělnického hnutí: osnova pro základní školení. Praha: Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, 1949.

KREJČÍ, František. Filosofie posledních let před válkou. Praha. Jan Laichter, 1930.

KRIECHBAUMER, Robert. Die Ära Josef Klaus: Österreich in der kurzen sechziger Jahren. Band 2. Aus der Sicht von Zeitgenossen und in Karikaturen von Ironismus. Wien: Böhlau, 1999.

KROLL, Thomas. Kommunistische Intellektuell in Westeuropa: Frankreich, Österreich, Italien und Grossbritannien im Vergleich (1945–1956). Köln: Böhlau, 2009.

KŘEN, Jan. Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005.

KUBKA, František. Mezi válkami. Masaryk a Beneš v mých vzpomínkách. Praha: Svoboda, 1969.

KUČERA, Ctirad. Cesty daleké i blízké. Kapitoly ze vzájemných vztahů severních Čech a SSSR. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1986.

KUČERA, Rudolf. Život na příděl. Válečná každodennost a politika dělnické třídy v českých zemích 1914-1918. Praha: NLN, 2013.

KUSÁK, Alexej. Tanec kolem Kafky. Liblická konference 1963: vzpomínky a dokumenty po 40 letech. Praha: Akropolis, 2003.

KUTNAR, František. Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské. Praha: Karolinum, 2003.

KYLOUŠEK, Petr. Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu. Brno: Host, 2002.

- LADRECH, Robert, MARLIÉRE, Philippe. *Social Democratic Parties in the European Union. History, Organization, Policies*. London: Palgrave Macmillan, 1999.
- LAKATOŠ, MICHAL. *Úvahy o hodnotách demokracie*. Praha: Melantrich, 1968.
- LEDER, Anna. *Die Rätebewegung in Österreich. Von sozialen Notwehr zur konkreten Utopie*. Wien: Mandelbaum, 2019.
- LEJBZON, Boris Moisejevič. *Leninské učení o straně a současné komunistické hnutí*. Praha: Svoboda, 1966.
- LEJBZON, Boris Moisejevič. *Obrat v politice Kominterny*. Praha: Svoboda, 1966.
- LENIN, Vladimír Iljič. *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu*. Praha: Svoboda, 1949.
- LENIN, Vladimír Iljič. *Materialismus a empiriokriticismus*. Praha: Svoboda, 1984.
- LENIN, Vladimír Iljič. *Materialismus a empiriokriticismus*. Praha: Svoboda, 1984.
- LENIN, Vladimír Iljič. *Spisy. Svazek 31. Duben-prosinec 1920*. Praha: SNPL, 1955.
- LENIN, Vladimír Iljič. *Stát a revoluce*. Praha: Svoboda, 1949.
- LESER, Norbert. *Zwischen Bolschewismus und Reformismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis*. Wien: Europa, 1968.
- LEŠKOVÁ-LUDOVÁ, Zlatica, VORÁČEK, Emil et al. *Theory and Practice of the Welfare State in Europe in 20th Century*. Praha: Historický ústav AV, 2014.
- LIEHM, A. J. *Rozhovor*. Praha: Československý spisovatel, 1965.
- LOEWENSTEIN, Bedřich. *Civilizace a fašismus. Studie z let 1969-1971*. Praha: ÚSD AV ČR, 2003.
- LÖWY, Michael, SAYRE, Robert. *Romanticism Against the Tide of Modernity*. Durham: Duke University Press, 2001.
- LÖWY, Michael. *Georg Lukács – From Romanticism to Bolshevism*. London: NLB, 1979

- LÖWY, Michael. *Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe*. London: Verso, 2017.
- LUNAČARSKIJ, Anatolij Vasiljevič. *Pozitivní estetika*. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- LYOTARD, Jean-Francois. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester University Press, 1983.
- LYOTARD, Jean Francois. *Rozepře*. Praha: Filosofia, 1998.
- MACURA, VLADIMÍR. *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Praha: Barrister & Principal, 2001.
- MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848–1948: dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio Humana, 2014.
- MAKIN-WAITE, Mike. *Communism and Democracy. History, debates and potentials*. London: Lawrence & Wishart, 2017.
- MAREK, Jaroslav. *O historismu a dějepisectví*. Praha: Academia, 1992
- MAREŠ, František. *Socialism a komunism v moderním mezinárodním hnutí sociálním: ideje-taktika*. Praha: A. Svěcený, 1926.
- MARTUCCELLI, Danilo. *Sociologie modernity: itinerář 20. století*. Brno: CDK, 2008.
- MARX, Karl, ENGELS, Bedřich. *Třídní boje ve Francii 1848-1850. Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*. Praha: Svoboda, 1978.
- MARX, Karl. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: SNPL, 1961.
- MASARYK, Jan. *Ani opona, ani most*. Praha: Vladimír Žikeš, 1947.
- MASARYK, T. G. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické*. Praha: Čin, 1948.
- MASARYK, T. G. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické*. Praha: Čin, 1948.

McDERMOTT, Kevin, STIBE, Matthew. Eastern Europe in 1968. Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion. Palgrave Macmillan, 2018.

McLOUGHLIN, Barry. Kommunismus in Österreich 1918–1938. Wien: Studien Verlag, 2009.

MEHRING, Franz. Německé dějiny od konce středověku. Praha: SNPL, 1953.

MERVART, Jan, RŮŽIČKA, Jiří. „Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity. Praha: NLN, 2020.

METELKA, Jaroslav. Henleinovci a demokraté: boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935–1938. Trutnov: ONV Trutnov, 1970.

MCHOUL, Alex, GRACE, Wendy. A Foucault Primer. Discourse, Power and the Subject. London: Routledge, 1993.

MILOŠ HAVELKA a KOL. Skupinové mentality. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.

MISHKOVA, Diana, TRENŠCÉNYI, Balász. *European Regions and Boundaries. A Conceptual History*. New York, Berghahn Books, 2017.

MÍŠKOVÁ, Alena. Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha: Karolinum, 2002.

MLYNÁŘ, Zdeněk. Československo 1968, Polsko 1981 a krize sovětských systémů. Köln: Index, 1983.

MLYNÁŘ, Zdeněk. Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: příspěvek k teoretické analýze. Praha: Prospektrum, 1991.

MLYNÁŘ, Zdeněk. Mráz přichází z Kremlu. Praha: Mladá fronta, 1990.

MLYNÁŘ, Zdeněk. Československo 1968, Polsko 1981 a krize sovětských systémů. Köln: Index, 1983

MOCK, Alois. Der Durchbruch in die Moderne. Von der industriellen zur nachindustriellen Gesellschaft. Wien: 1981.

- MODRÁČEK, František. Fašistické převraty. Krize poválečných demokracií. Praha: J. Salivar, 1947.
- MUGRAUER, Manfred. Die Politik der KPÖ 1945–1955. Wien: Vienna University Press, 2020.
- MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Odeon, 1980.
- NAIMARK, M. Norman. Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty. Cambridge: The Belknap Press, 2019.
- NENNING, Günther. Öffnung oder Untergang. Thesen über den Weg zur Sozialismus. Wien: Europa Verlag, 1966.
- NIETZSCHE, Friedrich. Filosofie v tragickém období Řeků. Olomouc: Votobia, 1994.
- NOHEJL, Marek. Jednání, diskurs, kritika. Myslet společnost. Praha: Slon. 2007.
- NOVOTNÝ, Jaroslav (ed.) Časovost a smrtelnost 1. Studie k časové konstituci lidské existence. Praha: Togga, 2009.
- OJZERMAN, Teodor Iljič. Utváření marxistické filozofie. Praha: Svoboda, 1978.
- OULLETTE, Laurie, GRAY, Jonathan. Keywords for Media Studies. New York: NYU Press, 2017.
- PAUER, JAN. Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení, Praha: Argo, 2004 .
- PAUL GLEE, James. Introducing Discourse Analysis. From Grammar to Society. New York: Routledge, 2018.
- PAXTON, Robert. Anatomie fašismu. Praha: NLN, 2007.
- PEJČOCH, Ivo. Okupace, kolaborace, retribuice. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2010.
- PELINKA, Peter. Österreichs Kanzler. Von Leopold Figl bis Wolfgang Schlüssel. Wien: Ueberreuter Carlwien, 2000.

- PEROUTKA, Ferdinand. Budování státu. Československá politika v letech popřevratových, sv. 5. Praha: F. Borový, 1936.
- PETRÁŠ, JIŘÍ, SVOBODA, LIBOR, *Jaro 68 a nástup normalizace. Československo v letech 1968–1971*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017.
- PFFAF, IVAN. Historické kořeny reformního hnutí v české společnosti. Köln: Index, 1988.
- PITHART, PETR. Osmašedesátý. Vyd. 3. Praha: Rozmluvy, 1990.
- PITTLER, P. Andreas, Bruno Kreisky. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1996.
- PONOMAREV, B. N., GROMYKO, A. A. Dějiny zahraniční politiky SSSR. Díl 1. 1917–1945. Praha: Svoboda, 1981.
- POPELOVÁ, Jiřina. Rozjímání o českých dějinách. Praha: Aventinum, 1948.
- POPPER, Karl Raimund. Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: ISE, 1994.
- PRIESTER, Eva. O stromu svobody: historické povídky. Praha: SNPL, 1958.
- PRIESTER, Eva. Stručné dějiny Rakouska, Praha: SNPL, 1954.
- PULLMANN, Michal, KOLÁŘ, Pavel. Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu. Praha: NLN, 2016.
- RABINBACH, Anson. The Crisis of Austrian Socialism: From Red Vienna to Civil War. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- RÁKOSNÍK, Jakub, KOCIAN, Jiří. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek 5. Praha: Dokořán, 2005.
- RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj, ŠTAIF, Jiří. Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989. Praha: Argo, 2018.
- RÁKOSNÍK, Jakub. Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Praha: Auditorium, 2012.

RÁKOSNÍK, Jakub. Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992. Praha: Auditorium, 2012.

RATAJ, Jan. KSČ a Československo I. (1945-1960). Praha: VŠE, 2003.

RAUBER, André. Formierte Widerstand. Geschichte der kommunistischen Bewegung in der Schweiz 1944-1981. Zürich: Edition 8, 2003.

RAUCHENSTEINER, Manfred. Unter Beobachtung: Österreich seit 1918. Wien: Böhlau Verlag, 2017.

REIMAN, Pavel. Dějiny komunistické strany Československa. Praha: SNPL, 1961.

REIMAN, Pavel. Dějiny komunistické strany Československa. Praha: K. Borecký, 1931.

REIMAN, Pavel. Hauptströmungen der deutschen Literatur. Berlin: Dietz, 1956.

REIMAN, Pavel. Literární podobizny: z dějin českých a německých literárních vztahů. Praha: SNPL, 1961.

REIMAN, Pavel. Ve dvacátých letech: Vzpomínky. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966.

REISBERG, Arnold. Únor 1934: pozadí a následky. Praha: Svoboda, 1977.

REKEMČUK, Alexander Jevsejevič. Křehká léta. Praha: Naše vojsko, 1985.

RIPKA, Hubert. Československo v nové Evropě. London: Lincolns-Prager Publishers, 1945.

ROŠČIN, Semen Iljič. Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941–1945 v šesti svazcích. Svazek 5. Vítězné dokončení války proti fašistickému Německu. Porážka imperialistického Japonska (Rok 1945). Praha: Svoboda, 1966.

ROZSAK, Theodor. Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici. Praha: Malvern, 2016.

RUPNIK, Jacques. Dějiny komunistické strany Československa, Od počátků do převzetí moci. Praha: Academia, 2002.

- RUPNIK, Jacques. Střední Evropa jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti. Praha: Novela bohémica, 2018.
- SAID, W. Edward. Orientalism. New York: Vintage Books, 1979.
- SASSOON, Donald. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. London: I. B. Tauris, 2014.
- SAWYER W. STEPHEN, STEWART IAIN. *In Search of the Liberal Moment. Democracy, Anti-totalitarianism, and Intellectual Politics in France in 1950.*
- SERLOTH, Barbara. Nach der Shoah. Politik und Antisemitismus in Österreich. Wien: Mandelbaum, 2019.
- SERVICE, Robert. Soudruzi: světové dějiny komunismu. Praha: Argo, 2009.
- SCHMITT, Carl. Pojem politična: text z. r. 1932 s předmluvou a třemi korolárii. Brno: OIKOYMENH, 2007.
- SCHULZE WESSEL, Martin. Pražské jaro: průlom do nového světa. Praha: Argo, 2018.
- SLÁDEK, Zdeněk. Malá dohoda: její hospodářské, politické a vojenské komponenty. Praha: Karolinum, 2000.
- SLEPOV, Lazar Andrejevič. O bolševickém stylu ve stranické práci. Bolševická metoda kritiky a sebekritiky. Praha: ÚV KSČ, 1951.
- SNYDER, Timothy. Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem. Praha: Paseka, 2013.
- SOBOTKA, Milan. Člověk a práce v německé klasické filozofii. Praha: NPL, 1964.
- SOBOTKA, Milan. Člověk, práce a sebevědomí. Problém praxe v německé klasické filozofii. Praha: Svoboda, 1969.
- SOMMER, Vítězslav. Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970) Praha: NLN, 2011.

- SOMMER, Vítězslav. Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu. Praha: NLN, 2019.
- SPIRA, Leopold. Das Jahrhundert der Widersprüche. Eine Wiener-jüdische Familienchronik. Wien: Böhlau, 1996.
- SPIRA, Leopold. Ein gescheiterte Versuch. Der Austro-Eurokommunismus. Wien: Jugen und Volk Verlagsgessellschaft, 1979.
- SPIRA, Leopold. Kommunismus Adieu. Eine ideologische biographie. Wien: Europaverlag, 1992.
- SRNICEK, Nick, WILLIAMS, Alex. Vynalézání budoucnosti: postkapitalismus a svět bez práce. Praha: Masarykova demokratická akademie, 2020.
- STALIN, J. V. Spisy, svazek 10., srpen-prosinec 1927. Praha: Svoboda, 1952.
- STALIN, Josef Vissarionovič. Ekonomické problémy socialismu v SSSR. Praha: Svoboda, 1952.
- STALIN, Josif Vissarionovič. 16. sjezd VKS (b) 27. června 1930. Praha: Svoboda, 1951.
- STALIN, Josif Vissarionovič. Marxismus a národnostní otázka. Praha: Svoboda, 1952.
- STALIN, Josif Vissarionovič. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1952.
- STAVRAKAKIS YANNIS. The Lacanian Left. Psychoanalysis, Theory, Politics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.
- STEINER, Herbert. Dělnické hnutí v Rakousku 1867-1889. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.
- STEINER, Herbert, Zur Tode Verurteilt. Österreicher gegen Hitler: eine Dokumentation. Wien: Europa, 1964.
- STEPHAN JUNGK, Peter. Franz Werfel. Příběh života. Praha: Sefer, 1997.
- STROHS, Slavomil. Marxisticko-leninská filozofie v Československu mezi dvěma světovými válkami. Praha: ČSAV, 1962.

- SULLY, A. Melanie. *Political Parties and Elections in Austria*. London: C. Hurst & Company, 1981.
- SVITÁK, Ivan. *Lidský smysl kultury*. Praha: Československý spisovatel, 1968.
- ŠALDA, F. X. *Šaldův zápisník, část II., 1929-1930*. Praha: Československý spisovatel, 1991.
- ŠAMALÍK, František. *Člověk a instituce. Antinomie moderní demokracie*. Praha: Svoboda, 1967.
- ŠEBEK, Josef. *Literatura a sociálno. Bourdieu, Williams a jejich pokračovatelé*. Praha: FF UK, 2019.
- ŠIK, OTA. *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897)*. Praha: SNPL, 1954.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Internacionála a Rakousko: I. Internacionála a počátky socialistického hnutí v zemích bývalé habsburské monarchie*. Praha: Academia, 1966.
- ŠPLÍCHAL, Václav. *Šmeralovy představy o socialismu 2*. Jihlava: Regia, 2012.
- ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Praha: Národní archiv, 2010.
- ŠULC, Zdislav. *Ideály, iluze a skutečnost*. Praha: Svoboda, 1968.
- TAMÁS, G. M. *K filosofii socialismu*. Praha: Filosofia, 2016.
- TRAKL, Georg. *Básně. Překlad Ludvík Kundera*. Praha: SNKLU, 1965.
- TRAVERSO, ENZO. *Left-Wing Melancholia. Marxism, History and Memory*. New York: Columbia University Press, 2016.
- TŮMA, Oldřich, DEVÁTÁ, Markéta. *1968: Pražské jaro 1968: občanská společnost-média-přenos politických a kulturních procesů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

TVRDÝ, Josef. Nová filozofie. Analýza dnešní filozofické situace. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1932.

UJMA, Christina. Ernst Blochs Konstruktion der Moderne aus Messianismus und Marxismus. Stuttgart: M. und P. Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1995

UTITZ, Bedřich. Svědkové revoluce: někdejší spolupracovníci Lenina a Stalina vypovídají. Praha: Orbis, 1990.

VALEŠ, Lukáš. Česko-rakouské souvislosti Pražského jara. Závlekov: AGAkcent, 2008.

VEBER, Václav. Dějiny Rakouska. Praha: NLN, 2010.

VESELÝ, Jindřich. O vzniku a založení KSČ. Praha: Rovnost, 1952.

VESELÝ, Jindřich. Přehled dějin Komunistické strany Československa: these. Praha: SNPL, 1957.

VESELÝ, Zdeněk. Dějiny mezinárodních vztahů. Plzen: Vydav. a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.

VLČEK, Eduard. Právní dějiny, svazek 3. Státy střední a východní Evropy. Brno: Masarykova univerzita, 1998.

VOZKA, Jaroslav. Úvod do ideologie moderního socialismu. Praha: Práce, 1946.

WAGNLEITNER, Reinhold. Coca-Colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria after Second World War. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994.

WAYNE, Michael. Red Kant. Aesthetics, Marxism and the Third Critique. London: Bloomsbury, 2014.

WEBER, Fritz, VENUS, Theodor. Austro-Keynesianismus in Theorie und Praxis. Wien: Jugend und Volk, 1993.

WEBER, MAX. Metodologie, sociologie, politika. Uspořádal Miloš Havelka. Praha: Oikoymenh, 1999.

WERFEL, Franz. Ne vrah, zavražděný je vinen. Praha: Odeon, 1990.

WERFEL, Franz. Sjezd abiturientů: historie viny z mládí. Praha: SNPL, 1958.

WHITE, Hayden. Metahistorie: historická imaginace v Evropě 19. století. Brno: Host, 2011.

WHITE, Hayden. Tropika diskursu: kulturně kritické eseje. Praha: Karolinum, 2010.

WINTER, Gustav. To není konec Francie. Londýn: Kruh přátel československé knihy, 1941.

WOLFF, Larry. Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Minf of the Enlightenment. Stanford: Stanford University Press, 1994.

ZEMAN, Jiří. Kybernetika a moderní věda. Praha: NPL, 1964.

ZIMMERMANN, Rupert. Verstaatlichung in Österreich: Ihre Aufgaben und Ziele. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1964.

ZUCKER-SCHILLING, Erwin. Er diene seiner Klasse. Johann Koplenig 1891–1968. Wien: Globus Verlag, 1971.

ZWEIG, Stefan. The World of Yesterday. Lincoln: University of Nebraska Press, 1945.

Ostatní periodika

Austrian Studies

Central European History

Cold War History

Česká literatura: časopis pro literární vědu

Československý časopis historický

Čtenář: měsíčník pro práci s knihou

Dějiny-teorie-kritika

Demokratie und Geschichte

Dissent

European History Quarterly

European Journal of Social Theory

Filosofický časopis

German Studies Review

Government and Opposition

Government and Opposition

History of Education Quarterly

Industrial Relations

International Labor and Working-Class History

Jewish Social Studies

Journal of Cold War Studies,

Journal of Communist Studies and Transition Politics

Křesťanská revue

Leviathan

Midwest Journal of Political Science

Oriens Extremus

Österreichische Monatshefte

Political Studies

Politics, Religion & Ideology

Screen

Shofar

Slavic Review

Slovanský přehled

Social Research

Social Theory and Practice

Soudobé dějiny

Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy

Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku

Studies in Comparative Communism

Světová literatura: revue zahraničních literatur

Swiss Political Science Review

The American Journal of International Law

The American Political Science Review

The Historical Journal

The Leo Baeck Institute Year Book

The Southern Journal of Philosophy

The Western Political Quarterly

The World Today

Theory, Culture & Society

West European Politics.

Online zdroje The Moscow Conference; October 1943. Declaration on Austria. In: The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. [online]. [cit. 15. 04. 2021]. Dostupné z: The Avalon Project : The Moscow Conference, October 1943 (yale.edu).